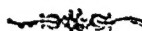

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	મુખ્ય વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	શુભ—ગર્ભિણીની આવજત.	૧
૨	શુભ—દામ્પત્ય કેવી હોવી જોઈએ.	૨૬
૩	શુભ—સુવાવડાં આરામનું વર્ણન.	૨૬
૪	શુભ—સુવાવડાં આરામમાં દાખલ થતાં પહેલાં અને પછી દાખલ કરવાનાં દામનું વિવિધન.	૫૧
૫	શુભ—પ્રસવની અવસ્થાના વિભાગ.	૭૦
૬	શુભ—પ્રસવની પહેલી અવસ્થા.	૭૮
૭	શુભ—પ્રસવની બીજી અવસ્થા તથા અવનયો પછી બાલકનો શ્વાસ દીધાય તેના દંડાજ.	૮૭
૮	શુભ—પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થા તથા પ્રમત્તિની આવજત.	૧૦૯
૯	શુભ—છોડાં કાઢેવાની રીત.	૧૪૫
૧૦	શુભ—બાલકોની પીડનાં પ્રથમનાં લક્ષણો.	૧૧૯
૧૧	શુભ—બાલકોની પીડનાં આલેખો.	૧૮૪
૧૨	શુભ—બાલકનો જ્ય પહેલો આવે તો શું કરવું ?	૨૦૯
૧૩	શુભ—બાલકનો દ્વિય પહેલો આવે ત્યારે શું કરવું ?	૨૩૭
૧૪	શુભ—બાલકનો ત્રીય પહેલો આવે ત્યારે શું કરવું ?	૨૫૧
૧૫	શુભ—બાલકનો ચતુર્થ પહેલો આવે તો શું કરવું ?	૨૫૧
૧૬	શુભ—પ્રસવ પછી સ્ત્રી પડે તેના અલગ કરવા વિષે.	૨૮૫
૧૭	શુભ—જેમણે દેવ તો પ્રસવ થી રીતે કાઢેલા ?	૨૮૯
૧૮	શુભ—અલગ કરવાની પદ્ધતિ.	૨૯૫

૧૯ મું—ગર્ભલક્ષણ અથવા ગર્ભ રહ્યાનાં ચિન્હો. ...	૩૦૭
૨૦ મું—ગર્ભસ્ત્રાવ અથવા કસવાવડ. ...	૩૨૮
૨૧ મું—મૃતવત્સા એટલે બાળક મરી જતાં હોય તે સ્ત્રી... ૩૪૧	
૨૨ મું—પ્રસવ પછીની વેણો અથવા આંખોઈ. ...	૩૪૫
૨૩ મું—સુવાવડનાં ઓરડામાં બાળકના સરીરની તપાસણી... ૩૪૭	
૨૪ મું—કાચી ઉમરનાં લગ્ન અને ગર્ભ ધારણની ખરાબી... ૩૫૦	
૨૫ મું—વાંઝીયાપણું—તે વિષે સ્ત્રીઓનું અસાન... ૩૫૮	
૨૬ મું—સ્ત્રીઓને દહાડા નથી રહેતા તેનાં કારણો. ... ૩૬૬	
૨૭ મું—ગર્ભ ઉપર માના ગુણ દોષની અસર ... ૩૮૪	
૨૮ મું—ગર્ભના નવ માસ. ... ૩૯૩	
૨૯ મું—ગળથુથી, ... ૪૦૮	

શુદ્ધિપત્રક.

પ્રશ્ન ૩૦ ને બદલે પ્ર. ૨૭ સમજવું.

પ્રકરણ ૩૧ " " " ૨૮ "

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પ્રવેશી આશ્ચિતિ બે ભાગમાં અનુક્રમે અને ૧૫૦૦ અને ૧૫૦૬ માં પ્રગટ થઈ હતી અને તે વેચકલ્પતરના આદકેને મેકે લરીકે મેકે વહેંચવામાં આવી હતી. પુરોપની, લક્ષ્મીને લીધે દળનેના ભાવે અતી સ્ત્રીજવાથી ફરી ઉપાવવાનું કામ, ત્રીજામાં પશું હરે: દળું-પણ કાગળના ભાવે નમ્યા નથી છતાં પુસ્તક કુટુંબોને માટે-એટલું બધું હિપરોગી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે, તેની બીજી આશ્ચિતિ માટે એકોની માગણી વારંવાર થવાથી આ વસ્તુમાં આ બીજી આશ્ચિતિ સુધારા વધારા સાથે ઉપાવી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

આ પુસ્તક બંગાલી ભાષાનાં પુસ્તકનું ભાષાન્તર છે. બંગાલીમાં તે પુસ્તક રા. યદુનાથ મુખોપાધ્યાયે રચીને પ્રગટ કર્યું હતું અને એ બંગાલી પુસ્તકની કુલ ૮ આશ્ચિતિઓ થઈ હતી. સલાણીની સૂચિતા અને બેદરકારીને લીધે તે કાકટરનું પહેલું છાકું કોતે માર્યું-ગયું હતું. તેના તેના મનમાં અનિ સ્વેચ્છ થવાને લીધે, અને એવો ક્ષેષ થયું કુટુંબોમાં, ઘેના હોવો જોઈએ તેથી તેણે આ પુસ્તક રચ્યું, કે જેથી તે કુટુંબોમાં વચાવ અને સુચાવક સંબંધી ધોર અગ્રાન દૂર થાય. ખરેખર રા. યદુનાથે આ પુસ્તક. ધણીજ સરલ અને સ્ત્રીઉપયોગી ભાષામાં લખ્યું છે, તેથી બજેલી તેમજ વગર બજેલી સ્ત્રીઓ પણ કોલેસથી સમજી શકે અને યાદ રાખી શકે.

આ બંગાલી પુસ્તકના અઢ્યા ભાગનું ગુજરાતી ભાષાન્તર અમદાવાદનાં એક સદ્ગત લેખકનું લખેલું મી. બગુભાઈ રતેહરદને પાસે તૈયાર હતું, તેણે મને ખતાવ્યું અને "વેચકલ્પતર"ના આદકેને બેટ આપવા સાબક પુસ્તક છે, એમ કહીને તેમણે તે લખેલું પુસ્તક મને સોંપ્યું. આ ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ એવીજ સરલ વાનચીનની ભાષામાં લખાયું છે, બાકીના અરથા પુસ્તકનું ગુજરાતી ભાષાન્તર કાગીઆવાદમાં આવેલ કોટણ સાંગાણીના રૂઢલ માનર રા. દામોદર વખતચંદ સાદ પાસે મેં તૈયાર કરાવ્યું. એમણે ફરેલું આશ્ચિતિ પણ પ્રથમ ભાગના જેવુંજ સાદું અને સરલ છે.

આ પુસ્તકના પાછલા છ પ્રકરણો મેં અને નવાંજ લખીને લખેલાં છે. બંગાલી ધાર્મિકશાસ્ત્ર પુસ્તક બે ભાગમાં ઉપાયું છે. એ

સ્ત્રીઓનો વૈદ્ય.

(ભાગ પહેલો તથા બીજો.)

આ ઉત્તમ પુસ્તક સ્ત્રીઓના દરદો વિશે ઘણું સાફ અજ્ઞવાણું ખાડે છે. સ્ત્રીઓના દરદોનું વિસ્તૃત ગ્ઞાન આ બંને ભાગમાં આપવા ઉપરાંત તે દરદોના ઉપાયો પણ સંગ્રહિત કરી વર્ણવ્યા છે. નીચે આપેલાં તેનાં પ્રકરણોપરથી તેની ઉપયોગિતા સહજ સમજાશે.

	વિષય.	પૃષ્ઠ.
પ્ર. ૧	હું. જનને દ્રિય શારીર	૫
પ્ર. ૨	હું. ઋતુ (દસ્તાન)	૩૩
પ્ર. ૩	હું. સ્ત્રીરોગ પરીક્ષા	૪૨
પ્ર. ૪	હું. સ્ત્રીઓનાં સામાન્ય દરદો... ..	૫૮
પ્ર. ૫	મું. ગર્ભાશયનાં ભયંકર દરદો... ..	૧૧૨
પ્ર. ૬	હું. ગર્ભાશયનાં સ્થાનપ્રશ્નનાં દરદો	૧૪૨
પ્ર. ૭	મું. આર્તવ ગંધથી દરદો	૧૬૩

ભાગ બીજો.

પ્ર. ૮	મું. સાંસર્ગિક ચેપી દરદો	૩
પ્ર. ૯	મું. સ્ત્રીઓનાં સર્વગ દરદો અને હૃદયનાં દરદો	૧૪
પ્ર. ૧૦	મું. ગર્ભાણીનાં દરદો... ..	૮૯
પ્ર. ૧૧	મું. ગર્ભને થનારા રોગો	૧૫૨
પ્ર. ૧૨	મું. ગર્ભપાત, કૃત્ત્રિમવડ, તેના ઉપદ્રવો	૧૮૧
પ્ર. ૧૩	મું. સુવાવડીનાં દરદો	૧૮૪

કીમત ૧-૧૨-૦.

ગુજરાત આયુર્વેદિક શર્મસી-અમદાવાદ.

अथवा

સુયાણી અને સૂતિકા.

અકરણ : ૧ છું

ગાંધીજીની ભાવજંત,

વખત—એન સહની ! તમે સાંભળ્યું છે કેની, કે અમારી મો-
નીનું દહાણ છે.

સદ્ગુણી—જોમ કે ? બસે બસે ! ભગવાન કહે ને એને બાળિયે
આવે.

५.—अरे भैरव, ओ कौंध आपका हाथमा नयाँ पत्र लाई भनि छोड्नेछिउ केने केवा निवमथी राजनी-त्रेनी देनी भायवत हथी छोड्छि.

જા.—નિયમ જિયમ પાત્રું કંઈયે નથી. માત્ર એતે જરાસાવ-
ધારીયા રૂપરો એટલે બસ છે.

૧.—એ વાત ખરી, પણ સાચાલીધા એટલે કેરી રીતે, તેમ
મને હતી દેખાડોને.

• લ.—હા, તે કદાં હું. મોતી ધણી શાન્ત અને સાચી છેકરી છે, એટલે એને સાવધાનીથી રાખવી હાન કહ્યું નથી. તો જન હું એ મન-વંધી નિયગ્રા છે તે એકે એકે કહી ગાડે હું, તે તમે લક્ષમાં રાખજો.

૧. દરજેજ ગાંધિજીને બરાબર ખુલાસાથી આગે ઉત-
રતા રહે તેમ કરવું. તેને કોહાની કમજબીયાત રહે તે સાફ
થી. જે સાહેવાજ બાગીની કોહો હંમેશાં કમજબીયાતવાળો

પહેલાં છે કે, દહાણવાળી સ્ત્રીને એસડેસડ ખંચવાનું નદિ, જો
પાત કેવી હશે ?

લ.—એ આપણી બૂક છે. તમે એમ ધારો, હો કે એસડ
ખંચવાથીજ, ગર્ભપાત થાય છે; પણ તેમ કંઈ નથી. જેનાથી
મર્મપાત થાય તેનું એસડ વગેરે આપનું નદિ; તે સિવાયના એસડ
વેસથી શું ગુસ્તાન છે ? અરેરે ! આપણા સોડા દિમતભેર એસડ
આપી શકતા નથી તેથી કેટલી ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓ મરી જાય છે !
બારેલાં સ્ત્રીને કંઈ રોગભોગ થાય તો તેને એસડ આપીને પહેલાં
આરામ કરવો જોઈએ, નહિં તો એકને લાંબે બેના છવ જાય ! કેમ
સમજ્યામાં આવે છે કેવી ?

વ.—હા, તમે કહેા છો તેમ જ થાય છે. ખરેખર, એ આપણી
મેટી બૂક છે. આજથી હવે એવી વાત કંઈ કરે તો કાને પણ ના
ધરવી. પણ વાર, તમે જે દિવસ પાવાનું કર્યું, તે ગર્ભવાળી સ્ત્રી ગી
રીને પી શકે ?

લ.—કેમ થી રીને પી શકે ?

વ.—એ તો કંઈ પી શકાય નહિં ગણ, એની વાતથી હાથકો
આવે-જકલરી થાય. વળી ચીકણું ચીકણું પણ લાગે.

લ.—પાણેર કે દોડ પાણેર ગરમ હાથની સાથે બેગલીને પીધાથી
એવી ગંધ કે વાસ કંઈ માત્રમ પડતી નથી અને સારી રીતે પી
શકાય છે.

વ.—એમ છે ત્યારે ખીન્નું શું જોઈએ-એ નો ધણું જ સાઈ.
એ નો ગુદુજ સહેલો કિપાય છે. વાર, ત્યારે એકાદ દિવસ ગ્રાસની કમ-
ચ્ચન રજાથી તો જાણે દિવસનો વૃક્ષાખ આપીને એ કમચ્ચન
મરાડાય. પણ જે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને હમેશની એવી કમચ્ચન હોય,
તેનો કિપાય શો કંઈ ? રોગને રોગ નો કંઈ તેને વૃક્ષાખ આપી
શકાય નહિં.

લ.—એ તો ખરું. તમે એ ખરું સારી વાત કહી. એવી વાર-

વાઈ સ્ત્રીને સાફ તો ધલાયદી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

વ.—ત્યારે એ ગોઠવણ શી, તે કહેવો.

લ.—ઝોસડ વેસડ નહિ અવડાવતાં, બીજા કોઈ ઉપાયથી એવી સ્ત્રીના ઝાડાની કમજોરિયાત મટાડી શકાય તો સાફ થાય.

વ.—ત્યારે એનો શો ઉપાય કરવો તે કહેશો ? ઝોસડના તે નામથીજ ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓ બહી મરે છે ને !

લ.—જે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને હમેશની કમજોરિયાત હોય, તેને નાસ્તાની સાથે બરાબર નિયમ રાખીને રોજ સારાં પાકાં પપૈયાં ખાવાને આપવાં, તેનાથી તેની ઝાડાની કમજોરિયાત મટી જશે.

વ.—શું કહો છો ? પપૈયું એટલે જેને ચિકોરું પણ કહે છે તે ખાધાથી ઝાડાની કમજોરિયાત મટી જાય ? એનો એવો ગુણ છે ? આ વાત તો હું જાણતી જ નહોતી, એમ છે ત્યારે તો એના કરતાં વધારે સારી સગવડ બીજી શી હોઈ શકે ? જે ફળનો આવો ગુણ છે, તે ફળ પાકું બારે માસ મળી પણ શકે છે, અને એક વરસમાં એનું ઝાડ ફળે છે. એવો ગુણ બીજા કોઈ પણ ફળમાં છે કે નહિ ?

લ.—ના છે ને ! એવું ફળ બીજું નથી. પરંતુ હજી પણ એનો જેવો જોઈએ તેવો આદર ભાવ પૂજાતો નથી.

વ.—હવે ભાવ પૂજાશે. ગુણ : જાણી શક્યા વિના કોઈ પણ જાણસનો આદર અથવા ઉપયોગ કાઢ્યે કરે કે ?

લ.—પાકાં પપૈયાં ખાધાથી કેવળ ઝાડાની કમજોરિયાત મટે છે, એટલુંજ નહિ, પણ એનાથી શરીર પણ સાફ પુષ્ટ થાય છે, અને લોહી પણ ચોખ્ખું થાય છે.

વ.—હવે વધારે કહેવાની કરી જરૂર નથી. એના જે બધા ગુણ તમે કહ્યા, તેનાથી જ સઘળા ઘરઆરી માણસ હવેથી પોતપોતાના તર આગળ એ પપૈયાનાં ઝાડ રોપશે ને ઉછેરશે. ઝાડાની કમજોરિયાત ના હોય તો પણ શરીર પુષ્ટ થાય અને ચોખ્ખું થાય; તેને લીધે જ ઘણી ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓ ચાલી ચાલીને એ ફળ ખાશે. હીક વાડ, ત્યાર પછી બીજા ક્યા ક્યા નિયમ જાણવા જેવા છે ?

સ.ર. માર્બવાળી સ્ત્રીને કેવળ ખુલ્લમણી મારૂ જીવે
કુનરવાની જેમ રહ્યું છે, તેમજ કેવળ પુણી પિસાળ મવાની
પણ જરૂર છે. જે બારેવાળ સ્ત્રીને સમિયાં જણ અને પિસા-
ળનો શાંત ખુલાસો હોય, તેને પ્રમથની સંગાથે રહેવું
પિપત કે દુશ્મન પડે નહીં.

પ.——તારે તો સપડી બારેવાળ સ્ત્રીઓના મન પિસાળની
વજામર ખજાર સખના રહેવું લેએ, નહિ તારે ?

સ.——ખજાર તો મજાની જ લેએ તો ન લે. તો મારાં
કાઠી તોડીને કદું ચા સાઈ ?

પ.——તાર, પિસાળ કમી થય તો નેથી મનેવાળી સ્ત્રીને કાઠી
નહિયન થઈ શકે ખરૂં ?

સ.——ઓ બાપરે ! પિસાળ કમી થય તો તો જુદું જોડો ફેર
છે. મ.કાની કમજીવનના કરતાં પણ પિસાળ કમી થય તો વપારે
ફેલવાળું છે. જે બાપાથી ઘરીર પુર થાય, અંમમાં તોર આવે
તેનાથી પણ એક મનનું ઝેર કંપમ થાય છે. એ ઝેર પિસાળ અને
મસ્તવાળી સાથે ઘરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે. તેમાં ધણે બાગ
પિસાળ વાટેન નીકળે છે. એટલે પેસાળ એ કમી થાય તો એ ઝેર
બધું બહાર નીકળી સંક નહિ, ઘરીરની અંદરજ રહી જાય. પડી
હેવંડ પૂરા દહાડે પ્રસવ પેદના સાર થયા પહેલાં, કે પેદના સાર થતાં
જ, કેઈ કંઈકો કંઈકો ન લેાય ત્યાં આગળ એકએક મર્બીજીને
એક જાતનો બાધ અથવા પીડા થઈ આવે છે. અને મૂગી (મીરગી)
અથવા વાઈવાળા દોઝીને જેમ તાણ થાય છે, તેમ મનેવાળી સ્ત્રીને
પણ તાણજેવ થઈ આવે છે.

પ.——ઓ બાપરે ! સવાનામનીજ પાડી તો ! પેસાળ કમી
થયાથી મનેવાળી સ્ત્રીને છેવટે એવી આપડા પડે છે ! વાઈ તારે

• માછલાં માંસ, વગેરે અન્ય જીવિઓના ઉપયોગમાં આવતા
પદાર્થો તથા બીજા પણ.

અમારા આ ફળીયામાંના ભટ્ટની સ્ત્રીને શું એવું જ દરદ થયું હશે ? તેને પણ વેદના શરૂ થતાં જ વાઈવાળા રાગીની તાણુ જેવીજ તાણુખેંચ થઈ હતી. સારે તેને પણ શું પેસાળ કમી થતો હશે તેથી એવી તાણુખેંચ થઈ હશે ?

લ.—તેથી જ એમાં કંઈ ભૂલ નથી.

વ.—અમારા ગામનાં સર્વ સ્ત્રી પુરુષો એમ તેમ કહે છે જો તેને ભૂત વળગ્યું હતું : અને તેથી ભૂવાને બોલાવીને ઉઠાણી નંખાવી હતી અને ધૂપધૂમાડા કર્યા હતા.

લ.—એ ભટ્ટાણીને તો ભુતચુત કંઈ વળગ્યું નહિં હોય, પણ જેણે ભૂવાને તેડી આણ્યો હશે તેમને કદાપિ ભૂત વળગ્યું હોય તો કોણ જાણે; ભૂત પણ આપણા લોકને વાતવાતમાં વળગી પડે છે તો ! વાવાઝોડા સાથેના મારમારના વરસાદની પેઠે એકએક કોઈ સખ્ત-રોગ થઈ આવ્યાથી, આપણે તરત જ એમ બોલી ઉઠીએ છીએ કે “ એને તો ભૂત વળગ્યું છે. ભૂવા જતી વગર એનો ખીન્ને કંઈ ઉપાય નથી.” ભૂત વળગ્યું છે એવા ભ્રમથી તો આપણા ગામડાગામમાં એવી રીતના ભારે રોગનું કશું ઝોસડ વેસડ પણ થતું નથી.

વ.—એ વાત તો હું ખરી માનું છું. કારણ કે, ભૂત વળગ્યું છે એમ માનીને અમારે અહિંનાં એવી રીતના ભારે રોગવાળાંઓના મંતરમંતર ને ધૂપધૂમાડાના ઈલાજ કરવામાં આવ્યા છે, તેમાંનું એક પણ ગર્યું નથી,

લ.—તેઓ બંને તે શી રીતે ? જેવો રોગ થયો હોય તેવું ઝોસડ ન થાય તો શું રોગ મટી શકે ખરે ? ખેર, એ વાતને હંમેશાં પડતી મૂકો. પછીથી કોઈવાર સારી રીતે એ સંબંધી બધું કહીશ.

વ.—હા, એમજ કરો. વાઈ સારે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને પેસાળ કમી થવો એ બ્યારે એટલું બધું નુકશાન કરનારું છે, સારે તો તેને કોઈ સારો ઈલાજ બાણી રાખવાની ખરેખરી જરૂર છે.

લ.—તેથી જરૂર છે ન તો. ત્યારે રોગ બહુવામાં આંચો, ત્યારે તેનો ઇલાજ પશુ બહુવો જોઈએ. નહિ તો માત્ર એકસો રોગ બહુ રાખ્યાથી રોગ શું ?

વ.—તે ખરું છે તો. વાર ત્યારે, ગર્ભવાળી સ્ત્રીને પેસાળ એકાં થાય, તેવું શું કંઈ કારણ હશે ?

લ.—કારણ તો છે. ગર્ભ રચ્યા બાદ જેમ જેમ દિવસ વર્તા જાય છે, પેટ જેમ જેમ મોટું થાય છે, અને છેલ્લું જેમ જેમ વધે છે, તેમ તેમ પેટની અંદરનાં જે સથળાં યત્રો છે, તે બધાનો ઉપર નેટકો બોલે પડે છે. જે બાગમાં પેસાળ કિપત થાય છે, ત્યાં પણ એવી રીતનો બાર પડે છે; અને તેથી કરીને ન બારેવાઈ બાયડીને પેસાળ એકાં ઉતરે છે.

વ.—મરી વાન ! હવે હું સમજી, દહાડવાળી બાયડીને જાડાની કમચન પશુ શું, ત્યારે તેથી કરીને ન થતી હશે કે ?

લ.—હા, જાડાની કમચન પશુ જરાયર એક કારણથી થાય છે. આંતરડાના ઉપર બાગડનો બાર પડે છે, તેથી ન ખુલાસાથી જાડા થતો નથી.

વ.—ત્યારે જાડાની કમચન મગાડવાને સાર જેમ તમે સંદેશસર કિપાય બતાવી દીધો, તેમ પેસાળ છૂટથી ને ખુલાસાથી થાય તેનો પણ એવો કોઈ સારો કિપાય હોી હોને.

લ.—બરફ નાંખીને ખૂબ ઠંડું કરેલું પાણી રોગ પશુ ચાર ગ્લાસ અથવા પવાસાં જેટલું પીધાથી પેસાળ ખુલાસાથી થાય છે.

વ.—જરાયર, એ કિપાય તો બહુ સહેલો અને સારો ખરો. પરંતુ ગામડાગામમાં બરફ ક્યાંથી મળે, બેન ? ગામડાના લોક તો બરફ દી નગરે પશુ દેખતા નથી. વાડ, ફીક છે, પણ પેા કે માઢા મહિનામાં તો સથળું પાણી ન જાણે બરફ નાંખીને ઠંડું કરેલું હોય તેવું બહુ ઘડું થઈ જાય છે, તેવે વખતે પશુ શું બરફ નાંખેલું પાણી પીવું જોઈએ ?

લ.—ના, ત્યારે તો માત્ર એકલું તેવું ઠંડું પાણી પીધાથી પણ કામ ચાલે છે. જે ઠંડાણે બરફ વેચાતો મળી શકે, તે ઠંડાણે ઉનાળામાં બરફ નાંખીને ટાકું કરેલું પાણી રેળ ત્રણ ચાર પલાલાં જેટલું પીવું. પણ જ્યાં બરફ વેચાતો મળી શકતો નથી, ત્યાં ખીન્ને કોઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. તેમજ બરફ વેચાતો લાવવાની જેમની શક્તિ ન હોય તેમણે પણ એવા ખીછ રીતના ઉપાયથી કામ ચલાવવું જોઈએ.

વ.—તે ઉપાય તે શો ?

લ.—કાચું એટલે ગરમ ક્યાં વિનાનું દૂધ અને પાણી સરખે ભાજે મેળવીને રેળ સવારે અને સાંજે એક વાટકીપૂર પીવું એનાથી પેશાબ ખેશ ખુલાસાથી અને સહેલાઈથી થાય છે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો એ બહુ સહેલો ઉપાય દેખાય છે. વાઈ, ત્યાર પછી હવે જે કહેવાનું હોય તે કહો.

લ.—૩. ગર્ભવાળી સ્ત્રીને જેમ ઝાડા અને પેશાબ ખુલાસાથી અને સહેલાઈથી થવાની જરૂર છે, તેમ સહેલાઈથી પરસેવો થવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે.

વ.—પરસેવો તો આપોઆપજ થાય છે. એને સાંઝે વળી કંઈ કરવું પડતું હશે ખરૂં કે ?

લ.—સઘળું એ એની મેજે તો થાયછેજ ભૂખ પણ એની મેજેજ લાગે છે. તે છતાં આધાપીધામાં ગદ્ગત કે ભૂલચૂક થાય તો કેમ ભૂખ લાગતી નથી ?

વ.—બરાબર, એ વાત તો કાંઈ ખોટી નથી. ત્યારે શું નિયમ નહિ સચવાયાથી—ગદ્ગત કે ભૂલચૂકથી પરસેવો થવામાં પણ અડચણ આવે કે ? એમ હોય તો કહી દોને જેન.

લ.—શરીરને બરાબર સાફચૂક નહિ રાખ્યાથી સારો પરસેવો થાય નહિ. શરીર ખૂબ ઠંડો રાખવાથી પરસેવો થતો અંધ થાય તેમજ ટાકના દિવસોમાં અંગરૂઠાં લગતાં ગરગર પહેરીને ટાકને રોટ્ટી નહિ રાખ્યાથી પણ પરસેવો ચઢી શકે નહિ.

૧. જાની મામ છે. કેવળ કાચ છે. અજીની પણ રસરસિયા
મેં કોપીને. કોપીને નિરુપ પાણી નથી. નેજાને ખનડો તે: કિરકો
દેવામાં જાએ સરખાવ છે. મરીને મેનડો કુદાડુદાડુ છે. તેમ
તમે નો નેમો કદામિં થતા કાચની નથી.

લ.—આજરે દુ:ખ રહ્યા નેમો પાશપ છે પણ નેમોતે તેની ?
જાનીમાં પણ દોવાથી આવડ સારી નેમો કાંઈ અનિરુપન રીતે અજાણ
છે, તો ને મમે ને રીતે નજુ લગવ છે. ક્ષેત્ર કાંઈપણ અજાણી
અરેવામાં જાણેલાં આપણી દુરંદા સ્ત્રીને ખાખી થાય છે ને નાં.
કોઈ કોઈએ, આપણી દેશી અરેવામાં સ્ત્રીએ પૂરા મરિના થતા
કુટી સારી મરનાર સાજાજાઈ રહે છે, અને વગર અજાણે જાણે છે ?

૧.—એ તો ખરું છે. સારી બરાબર સાજા તાજા અરેવામાં
ઓ તો પાડું કરીને મેળા કોવામાં આપવી નથી. કોને કાંઈ અનુપ
તેમને દોષાજીવ.

લ.—કો તારે, હવે તમે શું ખારો છો ? એમ દોષ છે તો
પડી તેમના પેટમાંનાં છોડાં સાળાં રદી રહે છી રીતે ? અને એવી
સાજા માંડી મર્જાનીઓનાં જે છોડાં કાચ તે સાળા રહ્યા છડી
રહે પણ કેમ કરીને ?

૧.—દેવી સત્યાનારાયની પારી ! તારે તો મર્જાનીઓના દોષાજીવ
આપણાં કન્ધા અન્ધાની એવી દુરંદા થાય છે ?

લ.—તેમ નહિ તો ખાતું શું ? એમ ન હોય તો પડી આમ
કાંઈ તોડીને કદાંડું તે ચાને સાડું !

૧.—તારે તો તમે એવી એવી બધી બાબતો સારી રીતે
ગીજાની સમજાવી દો પડી જુવો કે મોતીને બરાબર એજ નિયમ
અમાણે રાખી ચકાવ છે કે નહિ ?

લ.—કેમ નહી રાખી ચકાવ ! એમાં કાંઈ અથડું નો છેજ નહિ.
અથડું ધારીને જે કરે નહિ, તેજ માત્ર અથડું ગણવું. આપણે એવા
કેટલાંએ એકેટલા સદગ કામને અથડા ધારીને તેના આડે પણ ઢિનરના

લ.—સારો, જગકારક અને સહેલાઈથી પંચે એવો, એ ત્રણ ગુણ.

વ.—આપણે દૂધ, રોટલી, બાન વગેરે ખાઈએ છીએ તેમાં જમ્ એ ત્રણ ગુણ તો હોય એમ લાગે છે.

લ.—હા, છેવટ તો સારી વતના ચોખાનો બાત, મગની દાળ, દુધી વગેરે રસદાર શક અને દૂધ, એ સામાન્ય ખોરાક પણ ખરો. જગકારક પણ ખરો, અને પચી જાય પણ સહેલાઈથી.

વ.—સારે તો ખીતું શું લેઈએ ? મોતીને જરાખર નિયમ રાખીને એવોજ ખોરાક ખવાડીશ પણ વાઈ, મગની દાળ વીના ખીંટ કંઈ દાળ ન ખવડવાય ?

લ.—કેમ ન ખવડવાય ? તુવેરની દાળ પણ ખવડાવી શકાય. એ દાળ પણ બેશક પુષ્ટિકારક છે.

વ.—તારે, તારે મોતીને કેઈ ખાટો પદાર્થ એટલે ખરાયની વીજ ખવડાવી શકાય કે નહિ ?

લ.—દાળબાનની સાથે સારા પાકા લીંચુની એકદ દાટ મુખેથી આપી શકાય. સઘળી બારેવાઈ બાયડીઓએ દાળ બાતની સાથે પ્રમાણે એકદ લીંચુ ખાના રહેવું એ સારું છે.

વ.—જરૂર સારું, મોતીના ખાવાપીવા સંબંધી ખીતું કંઈ કહેવા માંડે છે ?

લ.—હા, હજી ખીતું જમ્ કેટલુંક કહેવાનું બાકી છે.

વ.—ત્યારે તે જમ્ને કહેાને, બેન !

લ.—પ. મોતી જ્યારે ખાય ત્યારે સારી પેટે ચાવી ચાવીને ધીમે ધીમે ખાય તો બેશ પચી જશે. લપલપ કરીને-ઉનાવલું ઉનાવલું-ખાધાથી સહેલાઈથી પચતું નથી. પાચન નહિ થવાથી અનેક પ્રકારનું અગુખ અથવા પીડા ધડ આવે છે. આપણને અપચા થવાથી, પેટની પીડા થવા-વી-પેટમાં અમળાયા કે ચુંકાયાથી કેવળ પીડાથીજ દુઃખી થઈએ છીએ. પરંતુ ગર્ભિણી તો તેના સિવાય યાજું ખીંટ

એક જાતનું દુઃખ પામે છે.

વ.—તે દુઃખ વળી કેવી જાતનું તે કહોને ખેન.

લ.—ગર્ભિણીને અપચો થયાથી, પેટની પીડા થયાથી, કે પેટમાં અમળાયાથી કે ચુંકાયાથી પ્રસવ વેદનાના જેવું દુઃખ થઈ આવે છે અને એમ થાય એટલે એવી સ્ત્રીઓ બીજીને કરી જઈ બેઠાકરી થઈ જાય છે તથા તેમના ઘરનાં માથાં પળ બચાવીત થાય છે.

વ.—શું કહોછો ? ગર્ભિણીને પેટની પીડા થયાથી એટલું બધું થઈ શકે છે ?

લ.—થઈ શકે છે એમ પૂછો છો ? કેમ એમ થતુંજ રહે છે તે જોતાં નથી ?

વ.—વારું સારે, ગર્ભિણીને પેટની પીડા થયાથી ખરેખરજ શું ગર્ભસ્થાવ થાય-અધૂરે જાય ?

લ.—થાય નહિ તો શું કાંઈ મરકરી કંઈ ? જોસડવેસડ ખચકાવી પીવડાવીને પેટની પીડા જો મટાડવામાં ન આવે, તો નક્કી એટલે જોડી વેદના છેવટે ખરી થઈ પડે છે અને એમ થાય એટલે પછી ગર્ભસ્થાવનો અટકાવ ડોણ કરી શકે ?

વ.—જો બાપરે ? કેવી સલાનાસતી પાડી ? એમ છે ત્યારે તો ગર્ભિણીના પેટના અસુખને જેવું તેવું સમજવું ન જોઈએ.

લ.—અલગત, એમ ન સમજવું. એમ ન હોય તો મોતીને ચાવીચાવીને જેમરાક ખાવાનું કહું શું કરવાને ?

વ.—વારું હીક, ત્યારે પછી શું કરવું તે કહો.

લ.—ફ. ખાતી વખતે વારે વારે પાણી પીવું એ સારું નથી. ખાતાં ખાતાં અથવા ખાઈ ઉડીને પુષ્કળ પાણી પીવા-ખાવેલું ખરાખર ખચતું નથી, પેટમાં ભાર થાયછે અને અગ્નિમંદ પડી જાય છે.

વ.—ત્યારે કેમ વખતે પાણી પીવું.

લ.—ખાઈ ઉડ્યા પછી થોડીવાર કેટલે પાણી પીવું એજ સારું છે.

જેનાથી છેક ન રહી શકાય, તેજેજા એ નિયમનો ભંગ કરવો, એટલે ન ફરકે પાત્રો પીવું. પરંતુ ખાતાં ખાતાં અથવા ખાઈ ઉઠીને ગરમરૂં કરીને પુનઃ પાત્રો લીધવું કદિ પણ ઘટારત નથી; એ વાત તો બાળે સર્વેએ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

વળી—ખાઈ ઉઠીને તરતજ દોઢપાણુ કામકાજ ન કરે; જરાવાર વિસામો આવો સારો છે. જમ્યા પછી વિસામો ખાવાથી ખોરાક-પચવામાં ફરી અડચણ પડતી નથી. પણ આમ કહેવાથી પાત્રું એમ ન સમજવું કે દિવસે ખાઈને ઉઘવું. દિવસે ખાઈને ઉઘવાથી તો સરીર કરમોઘવા કરે છે—બામા તરૂંવા જેવું—આગસ બંદલા જેવું. થઈ જાય છે, કાંઈ કામકાજ કરવાની દમ્બા થતી નથી અને સદાએ સ્થાન રહેવાનીજ દમ્બા થાય છે. વળી દિવસે સૂતા ઉઘવાનો બીજો એક વિશેષ દોષ એ છે કે, રાત્રે સારી ઉઘ આવતી નથી. અને રાત્રે બરાબર સારી ઉઘ ન આવવી એ કેટલું દુઃખનું મૂળ છે, તે કાંઈનાથી અજ્ઞપ્યું નથી. રાત્રે સારી ઉઘ ન આવવી એ કેવળ કટજ છે એમ નથી, પણ એથી ખોરાકનું પાચન પણ દીક થતું નથી. અને પચાવ બરાબર નહિ થવાથી ગર્ભિણીને ફેલું તુકરાન થાય છે, ને તો અગાઉથી તમન કની ચૂપીછું. કેમ, એ માદ છેને ?

વ.—ઓ મા ? એ તે કદી બૂલી જાકે કે ? તમે જે જે ક્યું છે તે બધુંએ જાણે કાળજીમાં કોરી રાખ્યું છે.

લ.—એમજા જોઈએ !

વ.—સાર, ગર્ભિણીને દંડીદંડીને—ખૂબ—ખવરાવવું એ સાઈ છે કે ?

લ.—કેમ એ વાત કેમ પૂછવી પડી ? ગર્ભિણીને ખૂબ દંડી દંડીને ખવરાવવાથી તેના પેટમાંનું છોકરું મજબૂત જોરાવર થાય એમ ધારો છો કે શું ?

(૮) ભારેવાઈ ઓઝીએને સારા સારા મિદ્ધાન મલિદા વગેરે ભારે ચીજો ખુબ ખવરાવવામાં આવે છે તેથી કશો ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલટું તેથી પેટમાંનાં છોકરાંનું અનિદ્રા થાય છે.

૩.—શું કહો છો ? એમ છે ત્યારે તો તમે મારી એક બહુજ મોટી બૂલ સુધારી દીધી, હો.

૬.—કોઈ પણ ભારે ચીજ ખવરાવવી સારી નથી, તેમ મોડી રાત્રે ખવરાવવું એ પણ સાદું નથી. પેટમાં પીડા કરે એવી કોઈ પણ ચીજ મોતીને ખાવા આશયો નહિ. પેટમાં પીડા થવી એ બહુજ નુકશાનકારક છે. એવી પીડાનો વધારો થયાથી ગર્ભપાત થઈ જાય.

૭.—પેટમાં પીડા થયાથી ત્યારે પ્રસવ વેદનાના જેવું દુઃખ થઈ આવે એમ કહો છો, ત્યારે પછી એવી પીડા વધી પડ્યાથી ગર્ભપાત થાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? એ વાત તો મેં બરાબર યાદ રાખી છે. જે આધાથી પેટમાં પીડા થાય તેવી ચીજને આડે પણ મોતીને નહિ કતરવા દે.

૬.—ત્યાર પછી વળી કહું છું તે સાંભળો.

(૫) કોઈ કોઈને ગ્યારમાં મુતી ઊઠે કે તરતજ ખુબ બૂખ લાગે છે. તમારી મોતીને જો એમ થતું હોય, તો પેટમાં પીડા ન કરે એવું કંઈ ખાવાને તેને આપજો કેમકે ભુખી રાખવાથી પણ થણું નુકશાન થાય છે.

૭.—જો આ દશા ! આપણી બારેવાઈ સ્ત્રીઓ પાછી લાગી ભૂખે ખાય એવી કે ખરીને ? ક્ષત ઉપવાસ વગેરેના નિમિત્તે મહિનામાં ત્યાર પાંચ અપવાસ અથવા સાધવો. તો તેઓ કરવાનીજ ?

૬.—શું કહો છો ? અપવાસ કર્યાથી પેટમાંનું ઊંડકું દુઃખી થાય છે, તે વાત શું બારેવાઈ સ્ત્રીઓ જાણતી નથી ? ગર્ભિણીનું મરીર સારું તાજું દેવ તોજ તેના પેટમાંનું ઊંડકું પણ સારું તાજું રહે.

૭.—એના કમી ખાતું શું ?

૬.—બારેવાઈ સ્ત્રીઓએ એટલી વાત ખૂબ યાદ રાખવી કે તેમના પેટમાં મરીરની સંખ્યા સારવા પેટમાંના ઊંડકરાની સંખ્યા જેટલે મોટી કરી જે કમવ થતા નહિત. તથાજ દિવસ બેઠા સારું

તાજી ચરીરે કાઢે, તો તેના પેટમાંનું છોકરું કેવું રક્ષણ અને સાચું તાણું રહે, તે કહી શકતી નથી. પણ સાંભળો.

(૧૦) સવારે સૂતાં ઉઠતી વખતે જો શરીર મતાણાં નાંખે એટલે ભાગ્યા તુરંત જાગી જાય, તો પધારીમાંથી ઉઠ્યાની જરાવાર પાછલાં થોડકું દુધ પીને પછી ઉઠવું. કેમ સાંભળો છો ને, આ બધા નિયમો જો હું કહું છું તે?

વ.—હા, હા, સાંભળતી નથી તો પીતું ચું કહું છું?

લ.—વાઈ, સારે કદે જોઈએ, કેટલા નિયમ મેં કહ્યા છે?

વ.—એકદર નવદસ.

લ.—ખરી વાત, તમે મન રાખે સાંભળો છો તો ખરાં વાઈ,

આગળ સાંભળો.

(૧૧) માતીને પહેરવાનાં લુગડાંલસાં બરાબર સાફ રૂંદે રાખવાને કહેા, વળી કપડાં કસીને એટલે તંગ પહેરવા ન દેશો, ગર્ભવાળી સ્ત્રીએ ખુબ દીલાં કપડાં પહેરવા લેવું જોઈએ. વળી કેટલાય કપડાં જરાપણ ભીનું રહે નહિ. સાફ રૂંદાં કપડાં પહેરવાં લેજો.

(૧૨) બહુ પરિશ્રમ કરવા દેશો નહિ પણ એમ કદાચી પાછી છેક બેસી પણ ન રહે.

વ.—વાર, જો કદિ હું નેને કામ કરવા ન જઈ, તો તથા? કાંઈ નુકસાન છે?

લ.—હા, નિરંતર બેસી રવાયી ચરીર દરમ દાણાંનું થઈ જાય છે અને તેમ થવાથી જાણતાં જુલમ પામે છે, જે સ્ત્રી મન રહ્યા પછી બરાબર નિયમિત પરિશ્રમ કરતી રહે છે, તેને કદાચ મુખ ચાંદામુ રહે, તેના પેટમાંનું છોકરું પણ સ્વસ્થ રહેશે અને જાણતી વખતે જાણતી નથી.

વ.—તો ને દરમજાણી બેસી રવાય નિયમિત કામ કરેવાનું ખૂબ આવડે દેખાય છે?

લ.—હા, અગત્ય છેજ તો, નિયમિત શ્રમ કર્યાથી શરીર સખળ રહે છે. અને શરીર સખળ અને વશ રહ્યાથી ગર્ભવાળી સ્ત્રીના સહજ છુટા છેડા થઈ શકે છે.

લ.—આપણા ધરધંધાનાં સધળાં કામ-કાજ કર્યાથી પણ નિયમિત શ્રમ કર્યો તો કહેવાય કેમ નહિ ?

લ.—નહિ કેમ ? ધરનાં નિયમિત કામ કર્યાથી તો આપણી વડુ બેટીઓ ગમે તેવું ટાહું શીળું ખાધાં છતાં પણ ટકી શકે છે. તેમને પછી બીજી કોઈ રીતનો શ્રમ કરવાની કશી જરૂર નથી. પણ જ્યોતે ત્યાં કામ કરનાર ચાકર ચાકરીઓ હાજરને હાજર હોય છે તેઓએ શરીરને કસતાં રહેવું નેહએ. નહિ તો જલ્દી વખતે ચાકર ચાકરીઓ તેને કશા કામમાં આવી શક્તી નથી. ચાકર ચાકરીઓ તે વખતે થવું કશું ઉપાડી લેવાનાં હતાં કે ? ગર્ભ રહ્યા બાદ જે સ્ત્રી શરીરને કસતી રહીને પોતાને વશ રાખે છે, તેજ છતે છે. એટલે ઘણાજ નજી પહોંચતામાં તો તે છુટા છેડા કરી બેસે છે, અને જે સ્ત્રી ગર્ભ રહ્યાથી એમ માને છે કે કામ કરશું તો પછી તે હમેશવું કપાળે ચોટશે અથવા બેહુવસોતી કામ કર્યાથી કરમાઈ જવાશે તેના તો ખારજ વાગી જાય છે. તાણખેંચ કરીને જણાવ્યા સિવાય તેના છુટા છેડા થઈ શકતા નથી.

વ.—એ વાત તો ખરાખર મારા સમજ્યામાં આવી. હવે વધારે સમજાવવું નહિ પડે. એવા કારણથીજ ગૃહસ્થ લોકોની વડુ દીકરી-ઓના કરતાં ગરીબ લોકોની વડુ દીકરીઓ જલ્દી વખતે બહુ ઝાઝી કટાય છે.

લ.—બહુ સારી વાત, ખરેખરી વાત કહી, અમારી વડુ છોકરીઓ જલ્દી વખતે થણું કરીને કાંઈપણ કટાતી નથી. પછી અનાડી ઘણાજના દોષથી એકાદને વખતે કાંઈ કટ ભોગવવું પડે છે, તે વાત જુદી છે.

વ.—તમારી વડુ દીકરીઓ તો એવી વાત તમે કહી. પણ

અમારી વડુ દીકરીઓની વાત એટલે તેમની શી દયા થાય છે તે સાંભળો તો તમારી અલ્પ ગુણ થઈ જાય ?

લ.—તે સાંભળવી પડે શાં માટે ? રાજા જે નજરે જોવામાં આવે છે તે વાત સાંભળવાની જરૂર શી છે ? તમારી વડુ દીકરીઓને જાણવતાં જાણવતાં તો મારા માથાને પ્રસેવો પગ સુધી ઉતરે છે. દેવળ બેઠે બેઠે ખાધા કરે—તર્ણપક્ષુ તોડીને કડકા સરખાએ મા કરે—એથી શું અંગમાં જોર આવે ? શરીર વશ રહી શકે ? કિલકા તેમના પુરો તો કંઈક એકાદ કામકાજ કરે છે. અહિં તહિ આવે છે જાય છે, પરંતુ એની બેડીખાંડ સ્ત્રીઓ તો નીચી પણ નમતી નથી.

વ.—ત્યારે જાણતી વેળાએ તેમની દુઈસા પણ તેવીજ થાય છે ને !

લ.—દુઈસા તે પછી ન થાય ? હજુ પણ શું થયું છે ? બેઠાં બેઠાં જૂઠાં મોજને ગલપટા બર્પા કરોને ! આજકાલની બાયડીઓ એવી નકામીજ થઈ પડી છે ને ! આગળ મેં જોયું છે કે તમારા ગૃહસ્થ લોકોના ઘરમાં એક (ધરંરખું) બેઠું હોય તો ઘરના કામકાજને સારૂ પુરોને કંઈ ફિકર રાખવી પડતી નહોતી. પણ હાલમાં તેનાથી બરાબર ઉલટું જોવામાં આવે છે. જેમને સારૂ ખાવા પીવાનું ને જોવા દવા પહેરવાનું મળતું નથી, તેમને પણ બાયડીઓને સારૂ નોકર ચા-કર રાખવા પડે છે. આજકાલ જોઈએ છીએ તો, ગૃહસ્થ લોકોના ઘરમાં બાયડીઓને સારજ ઘરના પુરો માર્યા માર્યા કરે છે. ઘણી તો મહિને દહાડે દસ રૂપરડી પણ પેદા કરી શકતો ન હોય, પણ બાયડીની સાહેબીની સાથે નિત્યના બાર આનાનાં પૈસા ખર્ચે દર્પા વિના છુટકો થતો નથી.

વ.—તમે તો બહુ જામગં દેખાઓ છો ને ! આટલી જાંતી ખબર પણ રાખો છો !

લ.—ખબર ન રાખીએ તો માંત્રે કેમ ? હું તો એમજ જોઉં કે તમારા ગૃહસ્થ અને આજકાલ ગણના લોકોના ઘરમાં આજકાલ

કાલ ઘણી તાણમ-તાણા ચાલે છે. પૈસાની બહુ ભીડ પડે છે.

વ.—એવી ભીડ વેઠવી પડે છે, તે શું કેવળ તેઓની બાબતે જોઈએ? એમ તમારું ધાર્યું છે?

લ.—તેમ નહિ તો ખીજું શું? અમારાં લોકનાં ધરનાં બેર પુરૂષોને જેવી મદદ કરે છે, તેવી મદદ તમે તમારા ધરમાં કરો. પછી જુઓ કે એવી ભીડ કેમ રહી શકે છે? બહાર ગયા આવ્યા ધરની અંદર રહીને પણ તમે શું તમારા આદમીઓને મદદ કરી નહિ? પણ તમારે તો ધરમાં રાંધવા સીંધવાને સાડ પણ મહિન રસોઇઓ કે રસોઇયાણુ જોઈએ. અને જે કામ તમે સંહેજ નભા રમતાં રમતાં-કરી શકો, તેવાં કામકાજ કરવાને સાડ પણ તમારે કર ચાકરડીઓની જરૂર પડે, એમાં પછી પુરૂષોના દોષ શો કહી શકાય? તે બિચારા તમારાં ચાકર નક્કરના મુસારાની જોગવાઈ કે તમારા અન્નવસ્ત્રાદિતું પૂરું કરે?

લ.—એ વાત તો તમે ખરી કહી, બેન! અમારી વાહુ બેન એ બધી બાબતોના વિચાર કરી પોતાનો ઝોરડો તપાસીને એ શુંજાશ કેટલી છે તે સમજીને કામ કરે તો બહુ સાડ થાય વાડું. ખીજું જે કહેવાતું હોય તે કહો.

લ.—હા, કહું છું. (૧૩) કોઇ કોઇ સ્ત્રીના પેટની ચામડીલી-જુલતી રહે છે. તેવી સ્ત્રીને દહાડા રહે છે ત્યારે તે પેટ જુલતી પડે છે, અને એમ પેટ જુલતી પડ્યાથી તેને જેથું થાય છે. તેથી મોતીને જો એમ જણાય, તો એક દહાડાવતી તેના પેટને-જુલતા ભાગને-ઊંચકીને બાંધી રાખવાને કહેજો. એમ બાંધી રાખ્યાથી પછી કશું કષ્ટ નહિ વળી કોઈ કોઈ પેહેલોડી ભારેવાઈ બાયડીતું પેટ જેમ જેમ જાય છે તેમ તેમ તેના પેટની ચામડી તણાઈને ચિરાય ચિરાય થયા કરે છે. એથી પણ તેને બહુ દુઃખ થાય છે.

વ.—એમકે? ત્યારે મોતીને પણ શું એમ થશે, બેન?

- લ.—વખતે ચાપ પણ ખડું.
- વ.—હવે એમ ચાપ તો શું કરવું ?
- લ.—ચાપ તો તેમાં થી હરકત છે ? જરાક ડાપરેલ તેલ લઈને આરતે આરતે-ધીમે હાથે-તેના પેટ ઉપર સગાડી દેવું, એટલે એની પીડા મટી જશે. અને જો કદાપિ ચાનમાં બહુ પીડા ચાપ-ધાવણ બ-રવાથી કાઠું કાઠું થઈ પીડા કરે-તોપણ તેલ ગરમ કરીને તેના ઉપર માંસિસ કરવાનું એટલે ચોળવાનું-કહેજો.
- વ.—બહુ સારી વાત. આ બધું જાણી રાખવુંજ નોંધજો. વાઈ. આગળ કહો; હવે બીજા કટલા નિયમો કહેશો ?
- લ.—જસ, હવે માત્ર બેજ બાકી છે, પણ એ છેલ્લા બે નિ-યમો ખૂબ માદ રાખજો હેલ.
- વ.—કેમ, આગળ કહી ગયાં તે નિયમો શું બહુ કામના નથી ?
- લ.—કામના નથી એમ ન ધારતાં જેજો નિયમ કહું છું તે મધ્યએ માદ રાખવા નોંધજો, અને તે પ્રમાણે વર્તવું પણ નોંધજો. તોપણ આ છેલ્લા બે બે નિયમો કહું છું તે ખૂબ ધ્યાન રાખીને સાંભળો, એમ માંડ કહેવું છે.
- વ.—ઓ મા ! એ તો કેમ નહિ સાંભળું ? તમે જેજો કહેશો તે બધુંએ સાંભળીશ.
- લ.—ત્યારે કહું છું, સાંભળો.
- (૧૪) ત્રોતીને કાંઈ દેકાણે એકલી જવા દેશો નહિ.
- વ.—કેમ બેન ! તેમાં શું કાંઈ હરકત જેવું છે ?
- લ.—હરકત જેવું તો કાંઈએ નથી, પણ વખતે બંદીને જમકે માટે કહું છું.
- વ.—બંદીનું જમકવું, એ શું નુકસાન કરનારું છે ?
- લ.—બંદીનું જમકવું એ કાંઈ જેવું તેવું નુકસાન કરનારું નથી. બંદીચા પેટમાંના હોઠસની જેવી ખરાબી ચાપ છે, તેવીજ પેટમાંના (ગર્ભવંતી) બાકરીની પણ ખરાબી ચાપ છે.

વ.—શું કહો છો? સાંભળીનેજ થયરી જવાય છે. ત્યારે કહેને
એન, ભારેવાઈ બાઈડી બીને જમકે તો તેથી તેને શું તુક્કાન
થઈ શકે?

લ.—કોઈ ભારેવાઈ સ્ત્રી ને એકદમ બહુ બીને ખૂબ ડરી
નઈ જમકી ઉકે તો પછી પૂછુંજ શું? એવી બીકને લીધે ને ધક્કો
લાગે તેનોથીજ તેના પેટમાંનું છોકરું પૂરું થઈ જાય, (મરી જાય,)
અને પછી કાંતો તેજ દિવસે અથવા એકાદ દિવસ પછી તેનો ગર્ભ-
સ્ત્રાવ થઈ જાય. વળી એટલુંજ નહિ પણ એ ગર્ભસ્ત્રાવ થવાની સાથેજ
અથવા વખતે એ દિવસ પછીથી એ સ્ત્રીનું પણ મૃત્યુ થઈ જાય.

વ.—ઓ બાપરે! શું કહો છો? કેવી સત્યાનાશની પાટી!
સાંભળતાંજ જાણે મારી નાડી બંધ પડી ગઈ! એટલા માટેજ ત્યારે
ધરતી આધેડ સ્ત્રીઓ ભારેવાઈ વહુ બેટીને કોઈ ઠેકાણે એકલી જવા
દેતી નહિ હોય, એમ લાગે છે.

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું? તે સિવાય ભય પામ્યાથી ગર્ભ-
વાળી સ્ત્રીને ભારે રોગ પણ થઈ શકે છે. અને તેના પેટમાંનું છોકરું
પણ જડ થઈ જાય છે.

વ.—જડ કેને કહે છે, એન?

લ.—જે મારી રીતે હાલ્લી ચાલી શકે નહિ, અને જ્યાં રાખીએ
ત્યાંજ પડી રહે, તેને જડ કહે છે.

વ.—ખરી વાત. ત્યારે તો મારી મોતીને હું કોઈ પણ ઠેકાણે
એકલી જવા દઈશ નહિ બા. વારું બીજું શું કરવું, તે કહો.

લ.—(૧૫) વળી ને ઠેકાણે ચેપી રોગ હોય, તેવે ઠેકાણે
જે કદિ પણ ન જાવું.

વ.—ચેપી રોગ એટલે શું, એન?

લ.—ચેપી રોગ કેને કહે છે તે પણ તમે જાણતાં નથી? એ
શાંતિદેવી ને રોગ થાય તેન ચેપી રોગ કહે છે. શીતળા અથવા
ઓરી બગવાને ચેપી રોગ કહે છે. ક્ષય, દમ, પણ એક ચેપી રોગ

છે. એવા રોગવાળાની પાસે ગયાથી અથવા તેને સ્પર્શરૂપથી સ્પર્શી, સારા સાળા બાલુસને પણ એ રોગ થાય છે.

વ.—હીક, ત્યારે, ગર્ભવાળી સ્ત્રીને, શીતળા કે દમ કે ક્ષયનો રોગ થાય, તો તેથી-તેને શું હરકત અથવા દુઃખ થાય?

લ.—શીતળા નીકળ્યાથી ગર્ભવાળી સ્ત્રી જો કદિ કોઈ પણ પ્રકારે બચી જાય, તોપણ તેના પેટમાંનું, છોકરું તો અથવા ન પામે. એટલા માટે બારેવાઈ બાઈડીને શીતળાનો રોગ થયાથી તેના ગર્ભપાત થાયજે થાય.

વ.—શું કહો છો? સારું તો એ બડો પાછળ-બડુંજ નહિરો રોગ.

લ.—ઓહો! મને બડુંજ-મોડુંજ થઈ ગયું ને! હવે તો હું ખોટી નહિ, થઈ શકું.

વ.—અરે બેસો બેસો, જવાય છે. બીજું જેને કહેવાયું હોય તે કહીને જાઓ.

લ.—તમારા પેટમાં ટાંક હોય એમ લાગે છે; તમે ખાઈ પીને નીચુંતવાં થઈ બેસો, લાગો છે.

વ.—અરે, પેટમાં ટાંક તે શાની, બેન! હજી તો રાંધવા પણ માંડ્યું નથી.

લ.—શું કહો છો? આજ આપણું બધું મોડું કેમ થયું?

વ.—એમજ થયું. કામકાજ કરતાં કરતાં વેળા વરી ગઈ. (મોડું થઈ ગયું.)

લ.—હીક ત્યારે, થોડુંક વધારે કહું છું.

(૧૧) અરે હા, હીક વાત યાદ આવી. તમારા મહેલના પાલમાં કોઈ પાલપટાશીની વડુ બેટી જો મોતીના પહેલી જણે, તો તેને પ્રસવ થવાની વેળાએ તેના મુલાવડના ઓરડામાં મોતીને જવા દેશો નહિ.

વ.—કેમ વાઈ. ત્યાં જવામાં કાંઈ હરકત કે નુકસાન છે?

લ.—હરકત નથી કેમ?

વ.—શી હરકત છે, કહેને બેન?

લ.—પ્રસવ થતી વખતનું દુઃખ દરદ જોયાથી મનમાં બહુ ભય ઉપજે છે. એવો ભય ઉપજવો એ સારી વાત નથી. મોતીના મનમાં જો એવો ભય એમને એમ બરાબર ફસી રહેશે તો જાણતી વખતે તે કદાશે.

વ.—ઓ બાપરે ! ત્યારે તો એને હવે કાંઈ ઠેકાણું કઢિપણ જવા નહિ દેઉં.

લ.—હા, એમજ કરવું જોઈએ. વાર, મોતી છેલ્લેથી જ દહાડે નાહી હોય, તે દહાડો બરાબર યાદ રાખવાને તેને કહેજો.

વ.—કેમ વાર, તે દિવસ યાદ રાખ્યાથી શું થશે.

લ.—તે કહું છું. મહિને મહિને જે વખતે અટકાવ આવે છે, તે પ્રમાણે ગર્ભ રહ્યા પછી પણ એ વખતે (એ દિવસે) અટકાવ આવવાના જેવું શરીરને અસુખ થતું રહે છે. ભારેવાઈ સ્ત્રીઓ એ વાત બરાબર સમજી શકતી નથી, પણ એવે વખતે જો કાંઈ આધું પાછું થાય, બરાબર સાચવીને એ ત્રણ-ચાર દિવસ કાઢવામાં ન આવે તો ગર્ભપાત થઈ જાય છે.

વ.—આધું પાછું તે શી રીતે, અને સાચવવાનું તે શું ?

લ.—વધારે ચાલવું કે જાદે હર-ફર કરવું, અથવા વધારે શ્રમ પહોંચે, મહેનત પડે, એવું કાંઈ કામ-કાજ કરવું, તે આધું પાછું; અને એમ ન થાય તેની કાળજી રાખવી તે સાચવવું, વધારે ખીજું એમાં શું છે ?

વ.—બહુ સાફ, એ વખત-એ છેલા અલડાયાનો દિવસ, યાદ રાખવાને તેને કહીશ.

લ.—(૧૮) જે સ્ત્રીઓ મહિને મહિને (અટકાવને વખતે) બાધકની પીડા ભોગવ્યા કરતી હોય, તેમણે ગર્ભ રહે ત્યારે એ સમયે વિશેષ સાવધાનીથી રહેવું જોઈએ.

વ.—કેમ, ત્યારે તો, ગર્ભ રહ્યાથી તેમની બાધકની પીડા ભુલાવે

વ.—ખરી વાત. હું પણ એ વાત તમને પૂછવી જાણીજ ગઈ.
 દીકરું, હવે ક્ષો, એટલે પત્નું.

લ.—પહેલા ત્રણ મહિનાવાળા સ્ત્રી સાચવી સાચવીને જા આપ
 કરે, તો બહુ સાઈ થાય, કોઈ ઠેકાણે જતાં પણ લપસી પડે કે મરણાઈ
 જાય, અથવા પડી જઈને પછાપ; અથવા કોઈ બારે ત્રીજ એકદમ
 જોર કરીને, કોમકે, એ બહુજ હાનિકારક છે. તેમજ સીડી અથવા
 નીસમણીપર ચઢીને હમેશાં વારે વારે ચડ ઉતર કરવું—એ પણ બારે
 સુકચાન કરનાઈ છે, એથી ગર્ભપાત થઈ જાય છે અને એમ કંઈથી
 ઘણીક ગર્ભવાળા સ્ત્રીઓના ગર્ભપાત થયેલા મેં જોયા છે.

મને ખરાખર માદ છે કે, તમારા એશિકાં સુધાં એક ખાટલામાંથી
 ખરી પથ્થાથી મજાસુદારની વડુનો ગર્ભપાત થયો હતો. વળી ગાડીમાં
 કે રોળીમાં બેસીને પણ ત્રણ માસની અંદર ઘણું દૂર સુધી જવું
 આવવું તે સાઈ નથી.

વ.—વાઈ, તારે અમારી બારેવાઈ બાઈડીઓ, જે સાસરેથી
 પીયર જા આર કરે છે, તે પણ શું સાઈ નથી કે ?

લ.—સાઈ તો નથીજ. ત્રણ માસની અંદર કોઈપણ ફરને ઠેકાણે
 જવું આવવું સલામતીબરેલું નથી. એવાં એવાં કારણોથી ગર્ભપાત થાય છે.

વ.—જ્યારે ગર્ભવાળા સ્ત્રીને કોઈ ઠેકાણે મોક્ષવી હોય તો શું
 ત્રણ માસ થઈ ગયા પછી મોક્ષવી જોઈએ ?

લ.—હા, જે ખરેખરી જરૂરજ હોય, તો ચોથે મહિને મોક્ષવી.

વ.—પણ ચોથો મહિનો તો બેઝી મહિનો ગણાય એટલે એવા
 બેઝીના મહિનામાં તો વડુ દીકરીને કોઈ ઠેકાણે મોક્ષાય નહિ.

લ.—તે અશ્યમ સેવાની હોય તો ખાંચમે મહિને મોક્ષવી, તેમા
 કાંઈ વધારા નથી !

વ.—તો કાંઈ હરકત નહિ. દીકરું, તારે હવે તમે
 યોગી થયા.

ગર્ભપાત થાય છે એમ કહો છો, તે કાંઈ ગર્ભપાત કહેવાતો નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—એ છોકરાં વખતે બચી જાય છે. અને છોકરાં થઈને બા-
ચવા પામે તેને પછી ગર્ભનો નાશ અથવા ગર્ભપાત થયો એમ કેમ
કરીને કહી શકાય ?

વ.—પૂરા છ મહિને છોકરું થાય તો તે શું બચે કે ?

લ.—હા, બચે પણ ઘણી કોશિશ કરવી પડે.

વ.—કોશિશ તો અવશ્ય કરવીજ નોંધએ. એમ ન કરે તો એવું
કાચું છોકરું બચી શકે શી રીતે ?

લ.—સાતમે મહિને અને આઠમે મહિને જે છોકરાં અવતરે છે
તે બેશક બચી શકે છે, એ વાત તો જાણો છો ને ?

વ.—હા, આઠ મહિનાનાં છોકરાં તો કેટલાંએ છે તે જોયાં છે.
પણ છઠ્ઠે મહિને અવતરેલું છોકરું જ્યારે બચવા પામે છે, એતો કાંઈ
જાણવામાં નહોતું. અને છ મહિને અવતરેલું છોકરું જ્યારે બચી શકે
છે, ત્યારે સાતમે મહિને થએલું છોકરું જીવે, એમાં તો આશ્ચર્યજ થું
છે? પણ હવે તો તમે જાઓ, ઘણીવાર થયાં જાઉં જાઉં કરી રહ્યાં છો,
અને વેળા પણ થઈ ગઈ છે. હું પણ ઉઠી—રાંધવા સિંધવાતું કરું.

લ.—હા, ત્યારે હવે હું જાઉં છું. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે મને
ખબર આપજો. હું તેજ વખતે આવીને ઉભી રહીશ.

વ.—મહુ સાંઝે બેન ! મારી મોતી નિર્વાંધે જણશે તો તમને
સારી રીતે ખુશી કરીશ.

લ.—તે વિષેની કાંઈ ચિન્તા નથી. પણ અરે ! વાહ ! વાહ માંડે
મન આવું ભૂલકણું થઈ ગયું છે.

વ.—કેમ, કેમ ? આટલી વારમાં વળી શું ભૂલી ગયાં ?

લ.—મેં તમને માત્ર એટલુંજ કહ્યું છે કે, પહેલાં ત્રણ મહિના
સુધી મોતીને ખૂબ સાવધાનીથી રાખજો, પણ એ સાવધાની તે કેવી
કેવી રીતની, તે તો કાંઈ કહ્યુંજ નથી.

વ.—ખત્રી ચાલુ છે પણ એ ચાલુ નમને જાણી બહીષ્કાર મળે.
શીકે શું. દને દેવો, એટલે પત્યું.

લ.—પહેલાં ત્રણ મહિનાવાળું સ્ત્રી સાસરી મામલિને લઈ આવ
કરે, તો બધું સારું થાય, કેમ કે દેવોને જાણ થયે તપસી પડે કે મરણા
જાય, અથવા પત્રી જાહેર પડ્યાય; અથવા દેવો બાદે મીન એટલે
જેર કરીને જિગો, એ બહુજ હાનિકારક છે. તેમજ સ્ત્રીની અથા
નીસવણીપર કાને હમેશાં વારે વારે ચડે ઉતર કરવું—એ પણ બાદે
નુકસાન કરેનારું છે; એથી ગર્ભપાત થઈ જાય છે અને એમ ક્યાંયો
ધણીક ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓના ગર્ભપાત થયેલા મેં જોયાં છે.

અને બગ્ગર વાદ છે કે, તમારું એવિશિષ્ટ મુદ્દા એક ખાદ્યામાંથી
ખરી પડ્યાથી મગમુદાલી વડો ગર્ભપાત થયો હતો. વળી ગાડીમાં
કે રોળીમાં બેસીને પણ ત્રણ માસની અંદર પડે દૂર સુધી જવું
આવવું તે સારું નથી.

વ.—વારું, ત્યારે અમારી બારેવાઈ ખાદ્યોએ જે સાસરેથી
પીયર લઈ આવે કરે છે, તે પણ શું સારું નથી કે ?

લ.—સારું તો નથીજ. ત્રણ માસની અંદર કોઈપણ દૂરને દેશો
જવું આવવું સલામતીમરેણું નથી. એવાં એવાં કારણોથી ગર્ભપાત થાય છે.

વ.—ત્યારે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને કોઈ દેશો મોકલવી હોય તો શું
ત્રણ માસ થઈ ગયા પછી મોકલવી જોઈએ ?

લ.—હા, જે ખરેખરી જરૂરજ હોય, તો ચોથે મહિને મોકલવી.

વ.—પણ ચોથો મહિનો તો બેઠો મહિનો ગણાય એટલે એવા
બેઠોના મહિનામાં તો વધુ દીકરીને કોઈ દેશો મોકલાય નહિ.

લ.—તે અડધા સેવાતી હોય તો પાંચમે મહિને મોકલવી, તેમાં
કોઈ વધી નહિને !

વ.—ના, ત્યારે તો કોઈ હરકત નહિ. શીકે, ત્યારે હવે તમે
જાઓ, બેન, તમને બહુ ખોટી થયાં.

પ્રકરણ ૨ જી.

દાઘયણ કેવી હોવી જોઈએ.

મોતી.—આ, મને બહુ અસુખ થાય છે.

વ.—કેવી રીતનું અસુખ થાય છે તે મને કહે જોઈએ.

મો.—સવારમાં જાગી ઉઠતી વખતે કોણ જાણે શું એ કાંઈક થાય છે કે તે હું કહી શકતી નથી. એકાએક શરીર જાણે છેક મંત્રાલ નાખે છે—ફાટ ફાટ થાય છે, અને કાંઈ પણ સાંડે લાગતું નથી.

વ.—કેમ છે; હવેથી સવારે પથારીમાંથી ઉઠતાં પહેલાં થોડું ગરમ કરેલું દૂધ પીને પછી ઉઠવું જોઈએ.

મો.—કેમ, એમ ક્યાંથી શું શરીર ફાટફાટ નહિ થાય વાં ?

વ.—શરીર ફાટ ફાટ થતું છેક બંધ થઈ જશે એમ તો કાં હું કહી શકતી નથી, તોપણ એવું અસુખ ઘણું ઓછું થઈ જશે ખ.

મો.—અરે આ ? થોડું ઘણું ઓછું થઈ જાય તો જાણે બરાબર થાય.

વ.—જરૂર થોડું ઘણું તો ઓછું થઈ જશે, બેન.

મો.—તો તો બહુ સાંડે, એમ કરવામાં મને કશી અડચણ ન આવે કરવું તો બહુ સહેલું છે.

વ.—(ખીન્ને દીવસે સવારે) કેમ બેટા મોતી, આજ કેમ ?

મો.—રોજના કરતાં તો આજ મને ઘણું સાંડે લાગે છે,

વ.—ત્યારે ખીન્નું શું જોઈએ ? એજ ઉપાય રોજ કરતી રહે સમજીને ?

મો.—હા, બા, એ તે વળી કહેવું પડશે કે ?

વ.—તને ત્યારે જ અસુખ થાય, તે તરત મને કહી દેજો દાઘયણની પાસેથી બહુ ચે જાણી શીખી લીધું છે.

મો.—દાઘયણ પાસેથી, બા ?

વ.—કેમ, પેટી લક્ષ્મી.

મો.—લક્ષ્મી શું સારી હોંશીયાર છે ?

વ.—હોંશીયાર નહિ તો વળી શું ? એના જેવી દાંધવિણ બીજી કાંઈ પણ આપણા આ દેશભરમાં છે કે ? એ લક્ષ્મી આપણે અહીંયાં છે તેથી તો બધાનો બચાવ થાય છે, નહિ તો ફિકર કરી કરીને મરવું પડત.

મો.—કેમ ? ફિકર શાની ?

વ.—શાની ફિકર તે તું હમણાં શું સમજી શકે ? બ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે જાણ્યામાં આવશે. (ઠોકર વાગશે ત્યારે સમજાવ્યું પડશે.)

મો.—એ લક્ષ્મીમાં શું એટલા બધા ગુણ છે ?

વ.—એ વાત શું તું આટલા દહાડા જાણતી નહોતી ? એતો પહેલાં દાકતર સાહેબની આયા હતી. તેમને ત્યાં રહીને તેમનાં છોકરાં હૈયાને સાચવતી ને ઉછેરતી. દાકતર સાહેબ એ બધી બાબતમાં (દાંધવિણના કામમાં) બહુ કાબેલ પંડિત હતા, અને તેમણે જ બહુ બહુ પરિશ્રમ અને કૌશલ્ય કરી કરીને લક્ષ્મીને એ બધું બરાબર શીખવ્યું છે. દેશ દેશાન્તરના કેટલાએ મેટા મેટા માણસો મ્હોં માખ્યારૂપીઆ આપીને એને પોતાને ત્યાં તેડી જાય છે. એના હાથે કોણ જાણે કેવોએ યશ છે કે તેના જતા માત્રમાં ગર્ભવાળી સ્ત્રીના છુટા છેડા સર્પ જાય છે.

મો.—શું કહેજ, બા ! એ લક્ષ્મી એવી ખખડદાર છે ? વાફ, હું બા, એ શું આપણી જાતની બાઈડી છે ?

વ.—એ આપણી જાતની બાઈડી તો નથી ખરી, પણ વહેવારમાં —વત્સલકર્મા—આમજી વાણિયાની બાઈડીને પણ હરાવી દે એવી છે. એ છે તો મરાસી ખ્રીસ્તીની જાતની પણ જાતની હલકી હોવાથી શું થઈ ગયું ? એના ગુણ તો કાંઈ હલકા નથી ! એનામાં ગુણ છે ત્યારે તો હોહ એનો આટલો બધો આદરભાવ કરે છે ને ? નહિતો બીજી મરાસી ખ્રીસ્તીની જાતની બાઈડીઓ ધણીએ છે, તેમના સાથે પણ કેમ કાંઈ જેવું નથી ?

મો.—એ વાત તો ખરી છે, બા.

પ્રકરણ ૨ જી.

દાઢયણ કેવી હોવી જોઈએ.

મોતી.—બા, મને બહુ અસુખ થાય છે.

વ.—કેવી રીતનું અસુખ થાય છે તે મને કહે જોઈએ.

મો.—સવારમાં ઊઠી ઉઠતી વખતે કાણ જાણે શું એ કાંઈક થાય છે કે તે હું કહી શકતી નથી. એકએક શરીર જાણે છેક મતાલાં નાંખે છે—કાંટ કાંટ થાય છે, અને કાંઈ પણ સાંડે લાગતું નથી.

વ.—હીક છે; હવેથી સવારે પથારીમાંથી ઉઠતાં પહેલાં થોડુંક ગરમ કરેલું દૂધ પીને પછી ઉઠવું જોઈએ.

મો.—કેમ, એમ ક્યાંથી શું શરીર કાંટકાંટ નહિ થાય વાંડે ?

વ.—શરીર કાંટ કાંટ થતું છેક બંધ થઈ જશે એમ તો કાંઈ હું કહી શકતી નથી, તોપણ એવું અસુખ ધણું ઓછું થઈ જશે ખરું.

મો.—અરે બા ? થોડું ધણું ઓછું થઈ જાય તો જાણે બચી.

વ.—જરૂર થોડું ધણું તો ઓછું થઈ જશે, ખેન.

મો.—તો તો બહુ સાંડે, એમ કરવામાં મને કશી અડચણ નથી એ કરવું તો બહુ સહેલું છે.

વ.—(ખીજે દીવસે સવારે) કેમ બેટા મોતી, આજ કેમ છે ?

મો.—રોજના કરતાં તો આજ મને ધણું સાંડે લાગે છે, બા.

વ.—ત્યારે ખીજું શું જોઈએ ? એજ ઉપાય રોજ કરતી રહેજો.

સમજાતે ?

મો.—હા, બા, એ તે વળી કહેવું પડશે કે ?

વ.—તને જ્યારે જે અસુખ થાય, તે તરત મને કહી દેજો. મેં દાઢયણની પાસેથી બહુયે જાણી શીખી લીધું છે.

મો.—દાઢયણ પાસેથી, બા ?

વ.—કેમ, પેલી લક્ષ્મી.

મેા.—લક્ષ્મી શું સારી દોંશીવાર છે ?

વ.—દોંશીવાર નહિં તો વળી શું ? એના જેવી દાર્શનિક બીજી કોઈ પણ આંખમાં આ દેશભરમાં છે કે ? એ લક્ષ્મી આંખે અંધારામાં છે તેથી તો બીજાનો બચાવ થાય છે, નહિ તો ફિર દરી કરીને મરતું પડત.

મેા.—કેમ ? ફિર શાની ?

વ.—શાની ફિર તે તું લક્ષ્મી શું સમજી શકે ? ત્યારે જરૂર પડશે ત્યારે જાણ્યામાં આવશે. (દેહકર વાગશે ત્યારે સમજાવ્ય પડશે.)

મેા.—એ લક્ષ્મીમાં શું એટલા બધા ગુણ છે ?

વ.—એ વાત શું તું આટલા દ્વંદ્વજા જાણતી નહોતી ? એનો પહેલાં દાકતર સાહેબની આખા હતી. તેમને ત્યાં રહીને તેમનાં છોકરાં જ્યાંને સાચવતી ને ઉછેરતી. દાકતર સાહેબ એ બધી બાબતમાં (દાદામણના કામમાં) બહુ કાબેલ પંડિત હતા, અને તેમણે જ બહુ બહુ પરિશ્રમ અને કૌશલ્ય કરી કરીને લક્ષ્મીને એ બધું બરાબર શીખવ્યું છે. દેશ દેશાન્તરના કેટલાએ મોટા મોટા માણસો એાં માઆરપીઆ આપીને એને પોતાને ત્યાં તેડી જાય છે. એના હાથે કોણે જોઈએ મરણ છે કે તેના જતા માત્રમાં ગર્ભવાળી સ્ત્રીના છુટા છેડા થઈ જાય છે.

મેા.—શું કહેહ, બા ! એ લક્ષ્મી એવી ખબરદાર છે ? વાઈ, રે બા, એ શું આપણી જાતની બાઈડી છે ?

વ.—એ આપણી જાતની બાઈડી તો નથી ખરી, પણ વહેવારમાં નવોત્પન્નમાં—બામખ વાંચિયાની બાઈડીને પણ હરાવી દે એવી છે. એ છે તો મહાસી ખ્રીસ્તીની જાતની પણ જાતની હલકી હોવાથી શું થઈ ગયું ? એના ગુણ તો કાંઈ હલકા નથી ? એનામાં ગુણ છે ત્યારે તો કોણ એનો આટલો બધો આદરભાવ કરે છે ને ? નહિંતો બીજી મહાસી ખ્રીસ્તીની જાતની બાઈડીઓ પણીએ છે, તેમના સાચું પણ કેમ કોઈ જોતું નથી ?

મેા.—એ વાત તો ખરી છે, બા.

વ.—હાલ આપણા દેશમાં જેટલી દાયણો છે, તે બધીએ જો લક્ષ્મીના જેવી હોય, તો પછી વહુ બેટીઓ જણતી વખતે આટલી બધી કષ્ટાયજ નહિ. અને સુવાવડમાં જ આટલાં બધાં છોકરાં જ પાછાં થાય છે તે પણ મરવા ન પામે. એ તુક્કાન શું ઓછું થાય છે કે ? પણ આપણા આદમીઓને તો પ્રસવવેદના કાંઈ સહન કરવી પડતી નથી; એટલે તેઓ તો જેવી તેવી ગમે તે એક દાયણુને તેડી લાવીને આધા ખરી નય છે. પછી આપણે મરીશું કે બચીશું, તેની ખબર કોણ કાઢે છે ?

મો.—વારૂ બા, બધી દાયણો લક્ષ્મીના જેવી શી રીતે થઈ શકે ?

વ.—કેમ, તેમને શીખવવામાં આવે તો તેઓ પણ શું શીખી શકે નહિ કે ?

મો.—પણ એમને શીખવે કોણ ? અને કેમ કરીને શીખવી શકે ?

વ.—હવે તો તેમને શીખવવાનો સારો ઉપાય થયેલો છે આજ કાલ બાઈડીઓ લખતાં વાંચતાં તો શીખે છે. તેથી તેઓ જો મન પર લે તો પોતે પોતાની મેજેજ દાયણુને સારી રીતે શીખવી શકે.

મો.—બાઈડીઓ લખતાં વાંચતાં શીખે છે તો ખરી, પરંતુ દાયણુને શીખવવાની ચોપડી ક્યાં છે ? ચોપડી વીના તો કાંઈ તેમનાથી શીખવી શકાય નહિ ને ? અને કદાપિ ચોપડી હોય, તોપણ તેઓ કેમ કરીને શીખવી શકે ? દાયણુને લખતાં વાંચતાં ન આવડતું હોય તો પછી તેને શી રીતે શીખવે ?

વ.—દાયણુને લખતાં વાંચતાં આવડતું ન હોય તોપણ તેઓને શીખવી શકાય તો ખરું.

મો.—શી રીતે શીખવી શકાય ?

વ.—જે બાઈડીઓને લખતાં વાંચતાં આવડે છે તેઓ ચોપડીમાં જોઈ જોઈને વાંચી સંભળાવે છે તોપણ દાયણુ તો સાંભળીને શીખી શકે. તેમને કંઈ જો ન એ રહ્યો કેની ? વળી એવી કોઈ એક ચોપડી મળી આવે તો તે વાંચી સમજીને આપણે પોતે પણ દાયણુના

તેની થઈ શકીએ. પરંતુ એવી જાતની ચોપડી હાથ મેળે છે ક્યાં ?

મો.—જોગ કરીએ તો મળી આવે તો ખરી, એમ લાગે છે. આજ કોઈ આટલી બધી ચોપડીઓ જતી છે, તેમાં એવી ખરા ખપની ચોપડી આજ મુઠીમાં કોઈએ તૈયાર કરી નહિ હોય ?

વ.—હશે, એ વાત હમણું રહેવાડે. વેળા થઈ ગઈ છે, ચાલ હવે નાહાવાને સાર જાહેર.

મો.—હા, ચાલ બા.

પ્રકરણ ૩૦.

મુલાવડના ઓરડાનું વર્ણન.

લક્ષ્મી—કેમ બેન, જોડાવાં મોકલ્યું તું કેમ ?

વ.—આવો બેન આવો, બેસો, કંઈ છું.

લ.—આ બેલી.

વ.—હેં બેન, મોતીને અવતરવાનો વખત થયો કે મહિ ?

લ.—કેમ વાણ, એટલામાં નવ મહિના થઈ ગયા કે શું ?

વ.—થયા નહિ તો શું ? તો ખલુ હજુ પૂરા નવ મહિના તો નથી થયા.

લ.—ઓહો ! ત્યારે તો હજુ ઘણી વાર છે. પૂરા નવ મહિના અને દસ દિવસ ઉપર થયા નહિ ત્યાં મુઠી કાંઈ અવતરવાનું નથી.

વ.—સવળી દહાડાવાળી બાઈડીઓને શું નવ મહિના દસ દિવસ થાય ત્યારેજ અવતરતું હશે ?

લ.—હા, બહુ કરીને તો એમ ખરું. પછી કોઈને દસ દિવસ ગહેલું અવતરે તો કોઈને બે દિવસ વધારે પણ વિની જાય. આતો મેં નમને એનો સીધાસર દિસાવ્યો હતો દીધો. કેમ સમજ્યાંકની ? વાણ મોતી ત્યારે બારેવાઈ થઈ છે ?

વ.—આસો મહિનાના અગત્યગણિવામાં (આસો મુઠમાં.)

કુમળાં છોકરાંને રોગ થાય છે, એ વાત તો જાણે કખૂલ કરી. હવે દાઢયણનો દોષ શો હોય છે, તે કહી દેખાડો.

લ.—દાઢયણના દોષ કહી દેખાડતાં પહેલાં આપણા દેશના સુવાવડના ઓરડાઓના બે મોટા દોષની વાત વિશેષે કરીને તમને કહેવા ચાહું છું. એ બે દોષથીજ સુવાવડના ઓરડાઓની અંદર અનેક કાચાં કુમળાં છોકરાં માર્યા જાય છે. પરંતુ જો ધારે, તો, કાં ગરીબ કે કાં તવંગર, સર્વે એ બે દોષ સુધારી શકે તેમ છે.

વ.—સુવાવડના ઓરડાના વળી એવા દોષ શા છે, તે કહોને, બેન!

લ.—કહું છું, સાંભજો. (૧) એક દોષ એ છે કે, સુવાવડના ઓરડાનું ભોંયતળિયું ભીનું ભેજવાળું હોવું. ફક્ત એકલા આ દોષથીજ અડધાકે વાસાનાં છોકરાં માર્યા જાય છે.

વ.—શું કહો છો! સુવાવડના ઓરડાની ભોંય ભીની ભેજવાળી રાખ્યામાં એટલો બધો દોષ છે ?

લ.—દોષ નથી કે ? વિચાર કરીને જુઓ, જોઈએ, કે પેટની અંદર છોકરું કેટલી ગરમીમાં રહે છે ? અને ત્યાર પછી અવતર્યા કેડે ભીની ભેજવાળી ઠંડી જમીનમાં એવું કાચું કુમળું છોકરું કેટલીવાર બચી રહેવા પામે ?

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન. ભીની ભેજવાળી ભોંયેપર સત્તાથી આપણને પણ શરદી થાય છે, ઘાંટો બેસી જાય છે, શોષણ થાય છે, શરીરે કળાતર થાય છે, તાવ આવે છે, અને કેટલીએ જાતે અસુખ થઈ આવે છે. તો પછી કાચું કુમળું છોકરું એથી માર્યું જાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? ખરી વાત છે, બેન, કે આપણા લોકો કશું જાનજ નથી. અત્યારે તમે આ સમજણ પાડીને કહ્યું, તો ગંગા જળના જેવું સાદું સમજાયું. ત્યારે તો એમજ કહોને કે આપણાં છોકરાંને આપણેજ હાથે કરીને મારી નાંખીએ છીએ.

લ.—એમ કહેવું એ બહુ ખોટું નથી. સામાન્ય યુદ્ધિની ભૂલ આપણે નિષ્કર્ષ કરી નાંખીએ છીએ, તે કહી શકવું નહીં.

આ જુઓ, તમારા કનિયાના બટણ મહારાજની વડુને નથી રહેતા, નથી રહેતા, એમ કરતાં કેટલી બધી ઉમ્મરે દહાડા રલા હતા. વડુ બેટુવ સોતી ગર્ભવાળી થયાનું સાંભળીને તેનાં ધરનાં સર્વે જથ્થા ખુશી થયાં હતાં. અને જેમ જેમ દહાડા જતા ગયા તેમ તેમ વડુને ઊકરે થવાને હવે વધારે વાર નથી એમ ધારીને ધરનાં નાનાં મોટાં સૌ ખુશી થયાં હતાં. નવ માસ પૂરા થયા ત્યારે તો સર્વેને પૂરી આશા થઈ. ત્યાર પછી પ્રસવ થવાના. એક બે દિવસ રલા ત્યારે ધરના આઠ્ઠીઓએ તડમાર કરીને એક મુવાવડો ઝોરડો તૈયાર કરી દીધો. એ ઝોરડો એમ જલદી તૈયાર કર્યો તેથી કરીને તેમાંની બેયપર એક-દમ પાણી પચપચ કરવા લાગ્યું. સંધ્યાકાળ થતા પહેલાં તો ઝોરડો તૈયાર થઈ ગયો. અને પાછલી ચાર ધડી રાત બાકી રહી તે વેળાએ વડુને પ્રસવ થયો.

વ.—ત્યારે પીડા ક્યારે થઈ હતી ?

લ.—આગલે દિવસે પરોડિયે (એટલે પરોડિયેથી પીડા થવા માંડી તે આખો દિવસ અને પાછલી ચાર ધડી રાત મુઠ્ઠી રહીને પ્રસવ થયો.)

વ.—ત્યારે તો એ કદાઈ નહિ એમ કહેવું જોઈએ.

લ.—એમાં શો સંદેહ ? એ કદાઈ કદામણ કહેવાય ? રૂઢ કલા-કની અંદર (પીડા શરૂ થયા બાદ) જે ગર્ભવાળી સ્ત્રી જાણે તેના જાણવાને અને મુખે જાણ્યું કહીએ છીએ.

વ.—હીક, તાર પછી શું થયું, તે કહો.

લ.—મને બોલાવા આવ્યું હતું. મેં જાણને જોયું તો ઊકરે અવતર્યો હતો. ધરની બાકીઓના આનંદના કોલાહલથી કાન તો જાણે ડૂંડી જતા હતા હું ઊકરનો નાગ કાપીને બહુ ખુશી થતી થતી મારે ઘેર ચાલી ગઈ. અને ઘેર જઈ નાહી બાઈ પરવારીને નિગંતરી થઈ ધરમાં બેઠી છું. એવામાં સાંભળવામાં આવ્યું કે બાકીનો કોઈક મરો થઈ ગયો છે અને ડાકટર તેને જોવાને આવ્યો છે.

કુમળાં છોડશોને રોગ થાય છે, એ વાત તો બહુ કમ્બલ કરી. હવે દાઢિયણના દોષ શો હોય છે, તે કહી દેખાડો.

લ.—દાઢિયણના દોષ કહી દેખાડતાં પહેલાં આપણા દેશના સુવાવડના ઓરડાઓના બે મોટા દોષની વાત વિશેષે કરીને તમને કહેવા ચાહું છું. એ બે દોષથીજ સુવાવડના ઓરડાઓની અંદર અનેક કાચાં કુમળાં છોડશો માર્યા જાય છે. પરંતુ બે ધારે, તો, કાં ગરીબ કે કાં તવંગર, સર્વે એ બે દોષ સુધારી શકે તેમ છે.

વ.—સુવાવડના ઓરડાના વળી એવા દોષ શા છે, તે કહેાને, બેન!

લ.—કહું છું, સાંભળો. (૧) એક દોષ એ છે કે, સુવાવડના ઓરડાતું ભોંયતળિયું ભીનું ભેજવાળું હોવું. ફક્ત એકલા આ દોષથીજ અરધાકે વાસાનાં છોડશો માર્યા જાય છે.

વ.—શું કહેા છો! સુવાવડના ઓરડાની ભોંય ભીની ભેજવાળી રાખ્યામાં એટલો બધો દોષ છે ?

લ.—દોષ નથી કે ? વિચાર કરીને જુઓ, બેઠએ, કે પેટની અંદર છોડશો કેટલી ગરમીમાં રહે છે ? અને ત્યાર પછી અવતર્યા કેડે ભીની ભેજવાળી ટાંડી જમીનમાં એવું કાચું કુમળું છોડશો કેટલીવાર બચી રહેવા પામે ?

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન. ભીની ભેજવાળી ભોંયપર મુતાથી આપણને પણ શરદી થાય છે, ઘાંટા બેશી જાય છે, શબ્દખમ થાય છે, સરીરે કળતર થાય છે, તાવ આવે છે, અને કેટલીએ જાતે અસુખ થઈ આવે છે. તો પછી કાચું કુમળું છોડશો એથી મારું જાં એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? ખરી વાત છે, બેન, કે આપણા લોકો કશું જાનજ નથી. અત્યારે તમે આ સમજાવ્યું પાડીને કહ્યું, તો ગંગ વળના જેવું સારૂ સમજાયું. ત્યારે તો એમજ કહેાને કે આપણું છેલ્લું આપણેજ હાથે કરીને મારી નાંખીએ છીએ.

લ.—એમ કહેવું એ બહુ ખોટું નથી. સામાન્ય જુદિની બુદ્ધિએ એમજે કેટલું અનિષ્ટ-ખૂટું કરી નાંખીએ છીએ, તે કહી શકાતું ન

વ.—હે, બેન! ખરેખર ત્યારે એ છેકરો શું મરી ગયો?

લ.—એ, મા! મરી ગયો નહિ તો ખીલું શું? બરાબર સંપ્રાપ્તિને વખતે છેકરાએ દમ ઓડી દીધો.

વ.—રામ રામ! સંપ્રાપ્તિ આનંદ ધૂમ મળી ગયો!

લ.—તમે હાથે કરીનેજ આનંદને પૂર્ણાણી કરો છો, ત્યાં પછી ખીલું કાઢ શું કરી શકે?

વ.—ખરું છે, બેન! ખરું છે બેન! ખરેખર શું મુશવટના એવાની બીની પચપચી ભાંચને લીધેજ એ છેકરો મર્યો ગયો?

લ.—તેમ નહિ તો ખીલું શું? આરંભનો ભાંચ જો મુશ્કેલી ખડા જેવી હોત તો છેકરો કદી પણ મરત નહિ.

વ.—શું છે, છો? ત્યારે તો તે છેકરાને પછી આખા જેવું થયું.

લ.—તેમ થયુંજ તો તમારી વાતો ચીનો જોઈએ તો વિદાનોના જેવી અને આવશ્ય જોઈએ તો રાક્ષસોના જેવાં.

વ.—એ વાત કંઈ ખોટી નથી. વડુ બારેવાઈ થઈ છે, એમ માસમ પો ત્યારે તો પરનાં માંસોના આનંદનો ખાર નથી રહેતો. છેકરો થયો ને વંશ રહેશે, એમ સમજીને નર સાધનર મહીના મુઠી વડુને પાચેલા પોપટની પોં ખમા ખમામાં રાખે છે. જમ ત્યાર પછી જોવાથી વંશ રહેવાનો તે અવતરવાની વખતે તો તેને જામના દાણમાં સોંપી દીધા જેવું થાય છે. એના કરતાં અમરી મુખાંધ અને નાનાનીની જોગખ ખીજ ચી હોઈ શકે? પણ વળી, એને મૂંઝવે અને નાનાની પણ કેમ કરીને—કદી સાધવ? સાચી બહુ દય અને સાચી બહુ દય, એ અપમાન ન હોય ત્યાં પછી એ કમળે દય એમ આવડે પણ શું છે?

લ.—એમ તો તમે બોલસો નહિ, બેન! એવી બીની વચપચી એવવાની જામના મુશ્કેલી રાખવાથી એવું થયું કમળું છેલ્લું છતરું રહેશે કે નહિ એ જો ના જાહે તો તે પછી તમારે કદી કદી કાપુંજ પડાવે છે, (ખનસબ કે તમે જામની વનમર એટલે વાનસ જેવા અનુચિત બેઠાં.)

આવી ખબર સાંભળીને હું તો વિચારમાં પડી ગઈ કે, ઓ મા ! સવા-
રના પહોરમાં તો હું નેંદ્રને આવી છું કે છોકરો સારો બેશ રહે છે,
અને ચસચસાવીને ગળથુથી પીએ છે, તે છતાં એટલી વારમાં એવું શું
થઈ ગયું કે ડાક્ટરને તેડાવવો પડ્યો ! આમ વિચાર થયાથી હું પણ
હસીને તે છોકરાને જોવા ગઈ. રસ્તે જતાં સાંભળ્યું કે ડાક્ટર નેંદ્રને
ચાલ્યો ગયો છે, અને કહી ગયો છે કે છોકરો બચવાનો નથી.
આહા ! કેટલી કેટલી બાધા આપડીઓ-આરાધના પછી આ એક
છોકરો થયો હતો. કેવી સર્વનાશની વાત સાંભળી ! આમ બોલતી હું
દોડી ગઈ અને નેંદ્રને જોઈશું તો સુવાવડના ઝોરડાની બહાર
માણસ તો માતાં પણ નથી. એવી ભીડમાંથી દેલાડેલ કરતી કરતી હું
ઝોરડાની અંદર ગઈ. મને નેંદ્રને પ્રસૂતી (જણનારી) ખૂબ મારીને
રૂંઠી બેઠી. મેં તેને દિલાસો દેતે પૂછ્યું, મને બરાબર ખુલાસાથી
કહે કે છોકરાને શું થયું છે ? ત્યારે તે કપાળ કુટતી બોલી કે, સત્યા-
નાથની પાડી વળી છે, હવે કહેવાનું શું છે ? છોકરાનું ગળું (ડોક)
લાગી ગયું છે, ગળથુથી પી શકતો નથી અને હલાવ્યા ચક્કાવાથી
રૂંઠી હો છે. આ લક્ષણો ઉપરથીજ હું સમજી ગઈ કે એ બાળકના
ચરિરે વેદના થાય છે. તેથી તેની વાત પૂરી થતા ન થતાં તો
હું બોલી હસી કે, પરાણે આવીને જ્યારે હું નાજ કાપી ગઈ, ત્યારે
આ સુવાવડના ઝોરડાની ભોંય ભીની પચપચી નેંદ્રનેજ મારા મનમાં
ને વહેમ કિત્તવ થયો હતો, તે પ્રમાણેજ બરાબર બન્યું છે. તે
સાંભળીને પ્રસૂતીએ કહ્યું, અરે બેન ! ડાક્ટર પણ એમજ કહી ગયો
ને ! ત્યારે શું ઝટ પટ તડામાર કરીને આ ઝોરડો તૈયાર કરી દીધો.
તેથીજ અમારું આવું સત્યાનાથ વળી ગયું ? આમ કહીને વળીપાછી
તે ખૂબ પાડીને રડવા લાગી તે નેંદ્રને મેં ધામેથી તેને કહ્યું, હવે
રડવા કુટ્યાથી શું વગવાનું છે. બાહ ! તમને કહીએ છીએ તે કાં
ધરતી નથી, અને નગરે ગુઆ છે તોપણ શીખનાં નથી. શીખામ
લેના નથી. હવે મન હાથમાં શું છે, કહે ? આમ કહીને હું ત્યારે
લીટી વધે ગઈ.

વ.—હે બેન ! ખરેખર ત્યારે એ છોકરો શું મરી ગયો ?

લ.—ઓ, મા ! મરી ગયો નહિ તો ખીલું શું ? ખરાખર સંખ્યાક્રાંતિ વખતે છોકરાએ દમ છોડી દીધો.

વ.—રામ રામ ! સંખ્યા આનંદ ધૂમ મગા ગયો !

લ.—તમે હાથે કરીને આનંદને ધૂમધાણી કરો છો, ત્યાં પંડી ખીલું કંઈ શું કરી શકે ?

વ.—ખરું કહો છો, બેન ! પંડું હું બંદન ! ખરેખર શું મુલાવડના ઓરડાની બીની પચપચી ભોંયને લીધે એ છોકરો મર્યો ગયો ?

લ.—તેમ નહિ તો ખીલું શું ? ઓરડાની ભોંય બે સુકી ખડક જેવી હોત તો છોકરો કદી પણ મરત નહિ.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો તે છોકરાને પછી માયા જેવું થયું.

લ.—તેમ થયુંજ તો તમારી વાતો ચીતો બેઠાએ તો વિદા નેના જેવી અને આવરણ બેઠાએ તો રાક્ષસોના જેવાં.

વ.—એ વાત કંઈ ખોટી નથી. વડુ ભારેવાઈ થઈ છે, એમ માલમ પડે ત્યારે તો ધરનાં માણસોના આનંદનો પાર નથી રહેતો. છોકરો થશે તે વંચ રહેશે; એમ સમજીને નવ સાકાનવ મદીના મુઠ્ઠી વડુને પાછેલા પોપટની પેઠે ખમા ખમામાં રાખે છે. પણ ત્યાર પછી જેનાથી વંચ રહેવાનો તે અવતરવાની વખતે, તો તેને જમના હાથમાં ઝાંપી દીધા જેવું થાય છે. એના કરતાં અમારી મુખાઈ અને નાદાનીની ઝોળખ ખીજ થી હોઈ શકે ? પણ વળા એને મૂખાઈ અને નાદાની પણ કેમ કરીને-કહી શકાય ? શાથી બહુ થાય અને શાથી બહુ થાય, એ જાણ્યામાં ન હોય ત્યાં પછી એ પ્રમાણે થાય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

લ.—એમ તો તમે બોલશો નહિ, બેન ! એવી બીની પચપચી ભોંયવાળી જગ્યામાં મુલાદી રાખ્યાથી એવું કાચુ કુમરું છોકરું છપવું રહેશે કે નહિ એ જો ના જાણે તો તો પછી તમારે કાળે કાળે કંઈવુંજ થયારત છે, (મતલબ કે તમે જંગલી વનચર એટલે વાંદરા જેવાં જાણવાં બેઠાં.)

વ.—એ ખરું છે. પરંતુ એ વાત એકલાં અમને (સ્ત્રીઓને) કહ્યાથી કંઈ વળવાનું નથી. ઘરના પુરુષોને પણ શું એ જ્ઞાન નથી ?

લ.—જ્ઞાન ન હોય તે કેમ ? પોતાના મુખ માટે ખૂબ જ્ઞાન હોય છે. સારા સ્વચ્છ મકાનમાં, સફી ખડંગ જેવી ભોંય ઉપર પલંગ પાથરી તેના ઉપર ગાદલાં ગદેલાં બિછાવીને ન સૂએ તો ઘરના ઘરડા ડોસાનું શરીર પણ સાફ રહેતું નથી. અને માખણના પૂતળા જેવા કાચા કુમળા છોકરાને તો ભીની પચપચતી કે ભેજવાળી ગંદી ભોંય પર સુવાડી રાખ્યાથી તેને કંઈ અસુખ થાય નહિ એવી તમારા પુરુષોની યુદ્ધિને બલિહારી જાણી ! તેમનાં સ્નેહ મમતાને પણ બલિહારી જાણી ! આવો વિચાર નહિ કર્યાથી તો આપણો નાશ થયો છે.

વ.—હાથે કરીને પોતે પોતાનો નાશ કરે ત્યાં બીજું કંઈ શું કરી શકે ? અત્યારે તમે જેવી રીતે સમજણ પાડીને કહ્યું. તેનાથી તો એમજ જણાય છે કે, ઘરની અંદર જે ઝોરડો સૌ કરતાં સરસ હોય તે ઝોરડામાંજ સુવાવડીને સુવાવડી નોંધએ.

લ.—તેમ કરવુંજ નોંધએ તો, એ વાત શું હવે કહેવી પડે તેમ રહી છે કે ? વાફૂં તે છતાં પણ જે ઘરનાં ડોસા ડોસી વગેરે ઘરડાં માણસો વાંધો ઉઠાવે, તો દહાડા પહોંચતા હોય સારથી કોઈ સારી સ્વચ્છ ધલાયદી જગાએ સુવાવડનો ઝોરડો તૈયાર કરે તો તેમાં પછી કંઈ હરકત જેવું છે ? નહિ.

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન. દહાડા પહોંચતા હોય સારથી સુવાવડનો ઝોરડો જે તૈયાર કરી રાખ્યો હોય, તો તેના ભોંય-તળિયાની જમીન સારી બેશ સફાઈને સાફ રહે. સુવાવડના ઝોરડાની ભોંય સાંરી બેશ સફી કરી રાખવી, એ કામમાં જે ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ ધારે તો કરી શકે તેમ છે.

લ.—તેમ કરી શકાયજ. સુવાવડના ઝોરડાની ભીની પચપચતી ભોંયને લીધેજ ભરૂજ મહારાજનો એવો સર્વનાશ થઈ ગયો. કેટલી કેટલી આરાધના કર્યાં પછી એ છોકરો થયો હતો. તે સામાન્ય યુદ્ધિની

એવી જુલથી હાથે કરીને ખોખો.

વ.—ત્યારે તો એવી રીતે કેટલાએ સોડો એવા કેટલાએ પ્રાણથી
પશુ વધારે વહાણા સોનીના સરંગ જેવા છોડરાઓ ખોધ બેસતા હશે.

લ.—તે ખોધ બેસે એમાં નવાઈ શી ! એવી રીતનું અંધારું
પણ બધાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી એવું અનિષ્ટ ટળવાનું નથી.

વ.—પશુ બેન ! આજ-કાલ તો ધણીક ગૃહસ્થોને ઘેર, જોવામાં
આવે છે કે વડુ દીકરીઓ ધરની અંદરજ પ્રસવ કરે છે; મેંડા ઉપ-
રના સારા ઝોરડાની અંદર પશુ સુવાવડીનો ખાટનો દાળોનો જોવામાં
આવે છે.

લ.—ઓહો ! બહે બહે. એમ ચપાચીજ પ્રસુવીનું છોડકું પણ
બધે અને પ્રસુતી પોતે પણ ધણીક પીડાઓથી ઉગરવા પામે. જે
ઝોરડામાં વંચનો રાખનાર અવતરે તે ઝોરડો તે વળી અશુદ્ધ અને
ગદો ગોખરો થયેલો કહેવાય કે ? એમ હોય તો પછી ધરખાર વગેરે
કરવું રાખવું તે કેને સાફ ? ધરનાં ઘેરાં અને આદમીઓને આવી
સમજાણુ ક્યારે આવશે ?

વ.—દુવેથી એવી સમજાણુ આવશે, જે જે હું ફળાયે ફળાએ
અને ઘેર ઘેર સપળા વડુ દીકરીઓની આમજ તમારી આ બધી
શીખામણુની વાતો કહેતી ફરીયાદ, એટલે તરત તેઓ સાચચેત
થઈ જશે.

વાર, ત્યાર પછી કહો, સુવાવડાના ઝોરડાનો ખીન્ને દોષ શો છે ?

લ.—એ ખીન્ને દોષ ખૂબ સહેલાઈથી તમને સમજાવી દઉં છું.
સાબજોડા ટાંક અથવા ચરદી કે ઠંડક લાગ્યાથી શરીર બગડશે એમ
ધારીને ધરના મરદ માણસો શિયાળામાં ને ચરદિના દિવસોમાં ફલા-
લીન (ફલાનલ) ના બદન બંદીઓ પહેરે છે, શાલ ઓઢે છે. ગળે
ગલપટા બાંધે છે, પગે મોઝા પહેરે છે, કાનટોપીઓ ચડાવે છે અને
ધરનાં ખારણાં બંધ કરીને બેસે છે અને સુવાવડીને રાખવાની જગ્યા તથા
તેને પહેરવા ઓઢવા અને પાથરવાનાં લૂગાં લગા અને બિછાવું વગેરે

એવાં નખળાં નમાલાં અને ગંદા ગોખરાં આપે છે કે તેનાથી તેનું
અને તેના કુમળાં છોકરાનું ટાઢ અને ભેજ વગેરેથી રક્ષણ થવા ન
પામે. આહા ! કેવી મૂર્ખાઈ, કેવી કુમુદિ, કેવું અવિચારીપણું ! પણ
પક્ષીઓની વર્તણૂક જોઈને પણ પુરૂષો શીખતા નથી. અરેરે આપણી
પ્રસુતાઓ અને તેમનાં છોકરાંની શી વલે થશે, બેન ?

વ.—હવે વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. એક સુવાવડના ઓરડાની
લીની ભેજવાળા ભોંયની વાત સાંભળીને જ મારી અક્કલ તો
ગુમ થઈ ગઈ છે.

લ.—તમારી અક્કલ ગુમ થયાથી શું વળવાનું છે ? મરદોની
અક્કલ ગુમ થાય નહિ ત્યાં સુધી તમારો નિસ્તાર નથી. તાપ તડકામાં
બળે, વરસાદમાં પલળે, અને ટાઢમાં ચરથરે, એમ થાય ત્યાં પછી
કાયાં કુમળાં છોકરાં શું બચી શકે કે ? કાયાંને બદલે કદિ પાકાં
એટલે મોટાં છોકરાં હોય તો તે પણ બચવા ન પામે, ટાઢના અને
શરદીના દીવસોમાં કેટલાં છોકરાં એવી રીતે માર્યા બન્યા છે, તે કહી
શકાતું નથી, સંધ્યાકાળે તો છોકરાંને સાંડે સાળું તાળું જોઈને ગયાં
હોઈએ; અને રાત્રે સુવાવડની જગ્યાએ ટાઢ કે શરદી લાગ્યાથી ટાઢ
પોષણ જોવું થઈને મરી ગયું હોય ! આમ થાય તે શું તે છોકરાંને
દોષ, કે એની જાણનારીનો દોષ ? હીમથી—અત્યંત ટાઢથી સર્વ પ્રા-
ણીઓ પ્રાણ છોડી દે છે. પરંતુ તમારા ઘરના આદમીઓને એ વાતનું
કશું બાન કે સમજણ નથી. એ દુઃખથી મારાં હાડેહાડ બળી ઉડે છે.

વ.—બસ બસ, હવે બસ કરો, બેન ! સુવાવડના ઓરડાની તો
બહુ બહુ વાતો કહી. જેને બુદ્ધિ હશે, તે તો આટલાથીજ બહુ
સમજી લેશે. અને સમજ્યા છતાં પણ જો પોતે પોતાની મેળે જ પણ
પર કુહાડો મારે તો બલે. તેમાં તમે પણ શું કરશો અને હું પણ
શું કરીશ ?

લ.—કાશર સાહેબ તો કહેતા હતા કે પૃથ્વીપરની સઘળી
જતોમાં હિંદુઓજ સૌથી સારા છે. તે છતાં તમારી સુવાવડીઓને

જાણનાની જાણનાની આવી દુર્લભા કેમ થઈ દરો ?
 વ.—તે તો હું કહી કહી ચકતી નથી, બેન ! જે પરમજ્ઞો એવા
 નિયમ કરી ચલા છે, તેમજે એવો આદ્ય ચલાઓ છે. તે હોકરાઓ
 ને નગરે પડે તો તેમને સારી પેટે સમજાવું પાડી દઉં.

લ.—હિંદુઓનાં સપજા ધારા સારા છે. તે છતાં સુવાવડી અને
 તેના હોકરાના નસીબમાં કેમ આવે, જોડણો, થઈ ગયો દરો, તે
 કંઈ કહી શકતું નથી. એમ, લાગે છે કે, પહેલાંનાં એનો વહિવટ
 પણ સારો જ દરો. પણ પાછળથી કોઈ રાજકર્તૃવચ્ચી હાકના જેવા
 પુંચ હાલ થયા દરો.

વ.—હીક કહે છે. તમે તો મારા કાન અને આંખો જિવાડી
 રીધાં ને ! વાર, ત્યાર પછી હવે કહે, દાહ્યજોના દોષ સા છે.

લ.—દાહ્યજોના દોષ એ છે કે, તેઓ તુરતનો જન્મેલાં વાં
 સાનાં હોકરાની આવજત થી રીતે કરવી તે જાણતી નથી. શું શું
 ક્યાંથી એવાં હોકરાં સારાં (સાજાં તાજાં) રહે, તે પણ તેઓ જાણતી નથી.

વ.—હે બેન, ત્યારે મને એ બધું ક્ષીખરી દોને, કે શું શું
 ક્યાંથી તેમને સારાં રાખી શકાય.

* પૂર્વે સુવાવડની સારી વ્યવસ્થા દરો, તેનું પ્રમાણ મદાભારતના
 અશ્વમેધિક પર્વમાંથી નીકળે છે કે, “મદાભા લુપિકરો (શ્રી કૃષ્ણ) સત્વર
 અભિમન્યુ વનવના જન્મ-સવનમાં [સુવાવડનાં આરંભમાં] પ્રવેશ કરીને જોયું
 કે એ આરંભ વિનિયમ પ્રકારની પુષ્પમાળાઓથી ચલાવિધિ શણગારેલો છે;
 એની ચારે દિશાએ પૂર્ણ કમ્ભ, ધૂવ, તિન્દુક, હાકના અંબારા, સરસ્વ અને
 ધારવાળાં દાવિઆર વગેરે રમણી દ્રવ્ય સહજ પડેલાં છે. સ્થાને સ્થાને દેવતા
 સજો છે; અને રાક્ષસોઓ તથા ચિહ્નિસામાં-ઔષધિપથારાદિ વેલ વિદ્યા-
 નિપુણ વેલ યોગીઓ પ્રકાશ નાખીને રહેલા છે. એ આરંભને એવી રીતને
 ચણાવિત સજ કરેલો, સપજા જોઈતી તૈયારી કરી રાખેલો, એમને વાસુદેવ
 પ્રતિ પ્રકુલ ચિત્તથી ચારંચાર વખાણ કરવા લાગ્યા.” વળી ત્યાર પછીના
 સમયમાં રથાપેલી બાણકટ કવ હાઈબરીમાં પણ સુવાવડના આરંભનું
 એવી જ રીતનું વર્ણન છે.

લ.—એ વિષે બહુ બહુ વાતો બાણવા જેવી છે. અત્યારે એ બધી કહેવી સમજાવવી ઠીક નહિ પડે. મોતીને પ્રસવ થવા દો એટલે સઘળું તમારા હાથે જ કરાવીને દેખાડી દેઈશ. કેમ ઠીક કેની ?

વ.—હા, એજ ઠીક પડશે.

લ.—વાસાનાં છોકરાંને તાણુ થાય છે, એ સાંભળ્યું છે કે ?

વ.—તાણુ થવી કોને કહે છે બેન ?

લ.—તમે જેને ખેંચાઈ બળ્ય છે, કહો છો તે,

વ.—હા, હા, એ શું નુકસાન કરનારું છે કે ?

લ.—એતું નામ દીધું તેમાં વળી નુકસાન શું ? તમે સાંભળ્યું છે કે નહિ, તે બાણવા સારું હું તો પૂછું છું.

વ.—એ તે વળી ન સાંભળ્યું હોય કેમ ? એ તો બહુ સત્યા-નારીઓ રોગ કહેવાય છે. જે વાસાના છોકરાંને એ રોગ થાય છે તે કોઈ પણ રીતે બચતું નથી. એ રોગથી તો એવાં છોકરાં હતાં નહતાં થઈ બળ્ય છે. તેટલા માટે એતું નામ દેતાં જ સુવાવડી સ્ત્રીઓ કાને હાથ દેઈ દે છે. અરેરે ! કોઈ પણ પ્રસૂતીના છોકરાંને એ રોગ ન થશે, બાઈ !

લ.—વાર ઠીક, ત્યારે કહો નેઈએ. તાણુ થવી અથવા ખેંચાઈ જવું એ શું છે ?

વ.—લોક તો કહે છે કે તાણુ થવી એ એક જાતનું ભૂત આવે છે. તેથી કરીને એ રોગ થાય છે તો ભૂવા જતીને તેડાવીને બિજાણી નખાવે છે ને ધૂપ ધૂમાડા કરાવે છે.

લ.—હા, ખરી વાત. ધૂતને ખીન્નું કશુંએ કામકાજ નહિ હોય એટલે તે એવાં વાસાનાં છોકરાંઓને મારતું કરતું હશે !

વ.—ત્યારે તાણુ થવી એ શું હશે, બેન ?

લ.—ધનુષ્ટંકાર, અથવા ધનુરવા, કે ધનુર ધાવું, રોગ કોને કહે છે, તે બાણુ છો ?

વ.—હા, બાણું છું.

લ.—ત્યારે એમ રોગ વાસાના છેકરાને થાય છે, તેને તાણુ થઈ એમ કહે છે.

વ.—એમ કે ? એ વાત માનવાં જેવી છે ખરી. ધનુર ધાયાથી જેવી રીતે અંગ અકાશ નહિ હોત બંધાઈ જાય છે, તાણુ થવાથી પણ ખરાબર એમજ થાય છે. એ રોગ થાય છે તો પછી છેકરું માની ધાઈ મ્હોમાં લેઈ ચાલું નથી. ઘન ખીલી બંધ થઈ જઈને અંગ બધું અકાશને તણાઈ જાય છે તેથી તેને તાણુ થઈ કહેતાં હશે. વાદ દીક, પણ વાસાનાં છેકરાને એવી રીતેના રોગ સાથી થતો હશે ?

લ.—(૧) છેકરાનું શરીર અસ્વચ્છ (સાફસુદ નહિ) રાખ્યાથી એ રોગ થઈ આવે છે.

વ.—અસ્વચ્છ એટલે કેવું, બેન ?

લ.—છેકરું અવતર્યો પછી, સાચુ અને સહેવાનું ગરમ પાણી લેઈને તેના શરીરને જો સાફ બેસ સ્વચ્છ કરી દેવામાં ન આવે, તેમજ એમ સ્વચ્છ કરેલા શરીરને ખરાબર સાફસુદ રાખવાને સારુ દરરોજ વિશેષ તાજીબીર જો કરવામાં આવે નહિ, તો એ રોગની તેડી આપ્યા જેવું થાય છે.

વ.—એમ કે ? છેકરાનું શરીર અસ્વચ્છ, સાફસુદ ક્યાં વિનાનું મંદુ, મોખરું રાખ્યાથી એટલું બધું થઈ શકે છે ? જાણવામાં નહિ હોવાથી એમજ થાય ખરું.

લ.—એ જાણવા સાંભળવાનું શું બારે છે ? પરંતુ તમને કદીએ કદીએ તોપણ તમે તો તે સાંભળતાં નથી, કાને ધરતાં નથી. એક કાને સાંભળાને ખીજે કાને કઢાડી નાખ્યા જેવું કરો છે. ધણી ધણી પ્રસૂતિએને ને તેમની સગીએને કદી કદીને તો હું કાચર થઈ ગયું છું. હું જીદ માથા ફાડ કરીને પહેલે કઢાડે તો છેકરાનું શરીર ખરાબર સાફસુદ કરી આપીને જાડું છું. પણ ત્યાર પછી આ જેવી મેલી ચંદી રહે છે, તેવુંજ છેકરાને પણ મંદુ મોખરું થાય છે. તેજ મોખરું એટલાને બચ્ચનું આપું શરીર સીકવું લાખ જેવું કરી નાખે છે.

નેથી કરીને તે છેક મુઠાઈને લેવાઈ જાય છે. એનાં હાથ પગ ગંગાગંગાને
લાકડી જેવા થાય છે અને પેટની દંડુડી નીકળે છે. એટલે 'હાથ પગ
ઢોરડી' ને 'પેટ ગાંઠરડી' જેવું થાય છે. વળી એનાં શરીરની ચામડી ધરણ
માખુલની પેઠે 'સડખી' પડ્યા જેવી કરચલીઓવાળી થઈ જાય છે. અને
દહાડે દહાડે વધવા કે મોટું થવાનું તો રજુ, પણ ઉલટું જાણે નાનું
થવું જાય છે.

વ.—હીકે કહોહો. વાસામાંનાં પશુ છોકરાં એવાંજ થઈ ગયેલા
જેવામાં આવેછે. એવી રીતનાં મેલાં ગંધ કરી રાખ્યાંથીજ શું એમની
એવી દુર્દશા થાય છે ?

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ? છોકરાને જેટલું સ્વચ્છ અને સાફ-
મુક રાખેશો તેટલું તે કૃતિમાં, હેડિયાર, સાજીનાજી રહેશે, દહાડે દહાડે
બેથ વધતું જશે, અને તેવું શરીર જાણે માખણનું 'પૂતળું' હોય
એવું કૃતિમત્વના જેવું બનશે. તમારી પ્રગતિઓ દેવળ છોકરાને, 'જરા
જરા' કરીને ગળાયથી કે કૃતિ પાવાતું જાણે છે. પણ જો તેમને રીતસર
સારું ચોખ્ખાં ને સાફમુક રાખે તો એવાં વાસામાંનાં છોકરાંને થતા
રોગમાંનાં અઘણાક ભાગનો તો અટકાવ કરી શકેજ.

વ.—શું કહોહો ? હીકે છે ત્યારે, પેહેલાં મોતીને એક વાર બાણિયો
થતા દો પછી જુઓ, તેને જેટલો ચોખ્ખો ને સાફમુક રાખવો
જોઈએ, તેટલો રાખું છું કે નહિ ? વાર ત્યાર પછી જે કહેવાતું હોય
તે કહો.

લ.—(૨) છોકરાના શરીરે ચરદ હવા લાગ્યાથી પણ એવો
રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ચરદ હવા લાગવી એટલે શું ?

લ.—હીકે પવન શરીરે લાગ્યાથી છોકરાને એવો રોગ થવાનો
નબવ છે. એમ ધારો કે વાદળો વરસાદના દિવસે કે ટાદના દિવસેમાં
કામ સ્ત્રીએ વળ્યું છે, અને છોકરું અવનર્ચા પછી તેના શરીરપર
બેથ ગરમ લુગડા સત્તાં આડાડી ટાંકીને તેને રજુરી રાખવામાં નથી

આવ્યું, તો તેથી તે છોકરાના શરીરે જે હંડક કે શરદી લાગે તે શરદી લાગી સમજવું. વળી એ પણ યાદ રાખવું કે, એવી રીતે કરીને લૂગડાં લતાંથી છોકરાના શરીરને ઢાંકી ઢમુરી રાખ્યા પછી પાછું એકદમ જો તેને ઉઘાડું કરી નાખવામાં આવે અને તેથી તેના શરીરપર પવન લાગે, તેને લીધે પણ છોકરું માંદું પડે છે. શરીરે શરદી લાગવી કોને કહે છે, તે હવે સમજાયું ને?

૫.—હા, એશ સમજાયું. વારૂ; ત્યારે બહારનો હંડો પવન શરીરે લાગ્યાથી જેમ છોકરું માંદું થઇ જાય છે એમ કહ્યું, તે પ્રમાણે સુવાવડના ઓરડામાંની ભીંની ભેજવાળી જમીનપર સુવાડી રાખ્યાથી પણ તેનું શરીર એવી રીતનું બગડી આવે કે નહિ ?

૬.—એવી રીતનું શરીર બગડે એટલુંજ નહિ, પણ તે કરતાં પણ વધારે માંદું પડે. બહારના હંડો પવનના કરતાં ભીંની ભેજવાળી ભોંયથી વધારે નુકસાન થાય છે. લોકો કહે છે કે ‘તાપ સહેવાય પણ વાત (વાયરો) ન સહેવાય’ એ વાત જેમ ખરી લાગે છે, તેમ તેવું જોવામાં પણ આવે છે. ડાક્ટર સાહેબને મોટેથી સાંભળ્યું છે કે, વધારે લીમ લાગ્યાથી ધનુરવા થઇ જાય છે. મને સારી પેઠે સાંભરે છે કે, તેમણે એક દિવસ એમ કહ્યું હતું કે, તેમનો એક પરદેશી આકર હતો. તે રોજ રાત્રે બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં ખાટલા દાળીને સૂઈ રહેતો. ટાઢ કે તડો, શિયાળો કે ઉનાળો કશુંજે જોતો નહોતો. એકવાર પોપ મહિનામાં એક દિવસ ખૂબ ટાઢ પડી. તેથી ડાક્ટર સાહેબે તેને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, જોજો આજ રાત્રે તું બહાર ઉઘાડો. સૂઈ ન રહેતો, નહિ તો માર્યો જઈશ. પણ તે તો તેમનું કહેવું નહિ મનુષ્યરત્ન હમેશ પ્રમાણે મોટે માથે ઓઢીને બહાર નજર સૂઈ રહ્યો. તે દરરોજ સવારે જૂઠાં રહેલો—મેરે મળસડે—હતો હતો. પણ તે છોકરો દિવસ મોડી ગયો તે. પણ કહ્યો નહિ, તે જોઈને ડાક્ટર સાહેબે તેના ખાટલા પાસે જઈને તેના મોઢાપરનું લૂગડું ખોલેલી નાખ્યું, એટલે તે બાવાચકવાની પેઠે પડ્યો પડ્યો તેમના મોઢા સાથે

તેથી લાગ્યો, મ્હેડેથી બોલી શક્યા નહિ, તેમ હાથ પગ પણ દલાવી શક્યા નહિ, આવી દયા જોઈને ડાક્ટર સાહેબે કહ્યું કે એને ધનુસ્વા થયો છે. નિશ્ચિત બંધાઈ ગયા છે. તેથી કરીને એનાથી બોલી શકાતું નથી, અને આખા સરીર વેદના અને કષ્ણતર વાગ્યું છે તેથી તે પામુ ની પણ ફેસી ચકતો નથી, હાથ પગ પણ દલાવી શકતો નથી.

વ.—હા હા, ખરું કહો છો, બેન. હમણેજ તમે નહોતું કહ્યું કે અત્યંત પછી બીની પરપચી બોયપર સુવાડી રાખ્યાથી બટકના ઊછરને એવો રોગ થયો હતો ?

લ.—હા તેથીજ તો તે બટકનો ઊછરો એવોજ રોગ થયાથી થયો ગયો હતો. બહારનો ઠંડો પવન લાગ્યો, કે બીની પરપચી બેનવાલી બોયપર સુવાડ્યાથી હીમ અથવા સરદી લાગે, પણ તેથી સરીર બગડવાનુંજ. પછી ગમે તે રોગ કં નથી થતો. થોડી થોડી ઠંડક લાગ્યાથી ઊધરસ કે સરદી સંબંધિત થઈને વખતે રહી જાય, પરંતુ વધારે ટાંક લાગ્યાથી તો તાવ મ્હડી આવે, વાછ થઈ જાય, પક્ષવાત-લ-લક્ષ્યો-થઈ જાય, ધનુસ્વા થઈ જાય. અને અનેક ઠેકાણે તે પ્રમાણે થયું પણ છે ને જોયું છે પણ ખરું.

વ.—શું કહો છો ? સાંભળતાં સાંભળતાં ખરું તો જાણે કાગલું પછી હિ છે. અને આટલું આટલું વાય છે તે છતાં પણ અમારી સુવાડી ઓઝો સરદીથી તો જાણે જરાએ ડરતી નથી.

લ.—ડરતી નથી તેથી તેમનાં કષ્ણ પણ એવી રીતે ફટી જાય છે ને.

વ.—હવે સમજ્યામાં આવ્યું કે, ઠંડો પવન અને સુવાડના એરડાની બીની પરપચી કે બેનવાળી બોય એ વસ્તુના ઊછરના જામ જેવાં છે. અમારા સુવાડના એરડાની જેવી ફાંટા દેવા છે. તે જોતા તો અમારા દેશની ગર્ભવાળી ઓએને કનાકાનુંજ છેકના અવતરે તો સારું થાય.

લ.—એમ પામું એ કદાચ ખોટું નથી. જેઓ કુનડાના અંગે

છે તે પ્રસૂતિઓ અને તેમના બોળામાંના છોકરાં એ બંને એ યાદ અને શરદીથી ઘણાં બચવા પામે ખરાં. પરંતુ ઉનાળો હોય તો પણ શું થયું ? બીની બેઝવાળી ઠંડી ભોંયનો ઉપાય શો કરવાના હતા ? એમ તો કાંઈ નથી જ કેની કે પ્રસૂતિ અને તેનું છોકરું સારા ઉંચા પલંગ, કાચ કે પાટના ઉપર રહેશે, તેથી ભોંય બીની બેઝવાળી હશે તો પણ શું ?

વ.—અરે રામ રામ કરોને. બેન. અમારી પ્રસૂતિઓ કાંઈ એવાં પૂત્ય કરીને અવતરેલી નથી કે સુવાવડમાં વળી તેમને પલંગ કે પાટ મળે. એક ભાગ્યે તૂટ્યો ખાટલો મળવાના પણ સાંસા ત્યાં વળી પલંગ કે પાટની વાત શી કરવી ? ઝોશિકા વિના તો એમને એમ માથું નાખીને પડી રહે છે.

લ.—ત્યાં એવી રીતે તમે હાથે કરીનેજ તેમને દુઃખ દો છો ત્યાં પછી બીજું કોઈ શું કરી શકે ? છોકરું અવતર્યું એટલે જાણે ચોર લૂંટારો પકડાઈ ગયો, તેવી રીતે જાણનારીની સાથે વર્તવામાં આવે છે. નવ સાડા નવ મહિના મહા મહા કટથી કાઢાડે, ત્યાર પછી સુવાવડના ઓરડામાં પાછી તેની કંબખતીનો પાર ન રહે. ન મળે ખાટલાને પાટી કે સારું પાથરવાનું, ન મળે ઝોશિકું, કે ન મળે પૂરાં લૂંગણં લત્તાં. એ બિચારિઓનું દુઃખ દેખી દેખીને મારાં હાડે હાડ બળીને કાચલા જેવાં થઈ ગયાં છે. એક એકવાર એમ ધારું છું કે બળ્યો આ ધંધો કરવોજ છોડી દઉં એટલે પછી તેમની એવી દુર્દશા નિત્ય નિત્ય જેવી ન પડે.

સાહેબ લોકના ઘરમાં મેં જોયું છે કે, પ્રસવ કર્યા પછી સ્ત્રીઓ પલંગ ઉપર ખાસા બેશ બિછાનામાં પરમ સુખથી સૂઈ રહે છે. તરતનું અવતરેલું કુમળું છોકરું પાસે હોય તેથી કરીનેજ સ્ત્રી સુવાવડી છે એમ જાણી શકાય. નહિતો મગદુર શી કે કોઈ એમ કહી શકે કે આ ઘરમાં અથવા ઓરડામાં સુવાવડી સ્ત્રી છે. અને આપણી સુવાવડી સ્ત્રીઓ જે ઘરમાં કે ઓરડામાં જેવી રીતથી રહે છે, તે

ઉપરથીજ અંદર ડેલીયું કરનાં વાળેજ ગમે તે માણસ એમ કહી
 'સહે કે અહિં' ક્રોડાં બાળીને મોઢું અપરવું છે. અરે એવાં સુવાવડના
 ઓરડાની અંદરની વાત તો જનજે ડેલી દે. પણ તેની પાછે જાન
 જતાં પણ ઉપરી કે નીચેના આખ્યા પિના ન રહે. તમેજ-તમારા
 લોકોજ એમ કહે છે કે બરાબર શુદ્ધ સ્વચ્છ-પવિત્ર અને સાદુર
 રજાથી, અને સાંજ સવાર ધરની અંદર દરેક ઓરડામાં લાભાનિ અમર
 બસી વગેરે ક્રોડાં મુગર્માદર પદાર્થનો ધૂપ દીપાથી ધરવારી મજબૂતના
 ઉપર લાક્ષ્મીની મીડી નહંર રહે છે. તો જડી, હેં બેન, સુવાવડના
 ઓરડામાંની પ્રશ્નિની સહમી શું ક્રોડાં ખીછ હશે, કે તે એવી કુર્મખ
 અને અપવિત્ર ગંદવાડથી ખુસ થની રહે ?

વ.—બસ, બસ, હવે બસ કરો બેન ! વધારે ડેકડી ના કરશો.
 બાહ્ય જેવી અમારી વર્તણૂક છે, તેવુંજ થાય છે. પણ એમાં અમારો
 પણ શો દોષ છે ? પરાપુરુષથી અમે જે જોનાં આડીએ છીએ, તેજ
 કદીએ છીએ. અમને જે સમગ્રજી પાડવામાં આવે તો શું અમે
 સુવાવડને સારી રીતે રાખી રાખીએ નહિ ? એ પ્રકારની કુર્દસા અને
 દુગ્ધ અમારીજ જાનને સ્ત્રીઓનેજ છે ને ! ધરના આદમીઓ તો તેમની
 મોનાની સગવડે બધી વાને અજુક કજુક ને સાદુર રહે છે.

લ.—જો તો તમે ખરું કહે છે. હમેજી બળ્યાથી અને સાહેબ
 લોકોનું જોઇ સાંભળીને, તમારા આદમીઓની અવસ્થા બહારથી
 જેટલું જોઇ શકાય છે તેટલા ઉપરથી તો સારીજ થઇ છે, સુધરીજ
 છે, એમ કહેવું જોઇએ. પરંતુ તમારો સ્ત્રીઓની જે માડી અવસ્થા,
 તે તો એવી માડી ને માડીજ છે. ડાક્ટર સાહેબ કહેતા હતા કે,
 જે દેસ જેટલો સખ્ય એટલે સુધરેલો, તે દેશની સ્ત્રીઓની અવસ્થા
 તેટલી સારી હોવાની, વળી તે એમ પણ કહેતા હતા કે, દેસી ગૃહસ્થો
 મોતે ધણીક વાને સુધર્યા છે ખરા, પરંતુ સ્ત્રીઓની અવસ્થા ખસારી
 કરવાને સારુ તેઓ દેશિય કરના નથી તેથી તેમના દેશનો દહાડો
 વળી શકતો નથી.

૫.—અમારા દેશનો અન્ય કોઈ પ્રકારનો દહાડો વાળવાનું હાલ કંઈ કંઈ નથી. બાઈ, સુવાવડી બાઈડીઓ અને તેમનાં છોકરાં જેથી કરીને એવી રીતે વગર મોતે માર્યા જાય નહિ, એજલુંજ અત્યારે અમારા આદમીઓને કરી આપે તોપણ જાણે બચ્યાં.

૬.—એ વાત કંઈ ખોટી નથી. હાલ એવા સુધારાની ખરી જરૂર છે.

૫.—ચાર, દંડો પવન અને ભીની પચપચી ભેજવાળી દંડી ભોંય છોકરાનું જે સત્યાનારા વાળે છે, તે તો તમે ખુલાસાથી કહી સંભળાવ્યું. પણ એથી પ્રસૂતિને કંઈ તુકસાન થાય છે ખરું કે?

૬.—ઓ, મા! એમાં વળી પૂછવા જેવુંજ શું છે? પ્રસૂતિને પણ એવી દંડથી જેવું તેવું તુકસાન નથી થતું. શરદી, ઉધરસ, તાવ, વાયુ, પેટની પીણ અને ઘનુરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના રોગ થઈ શકે છે. એને પણ કુમળા બચ્યા જેવીજ તે વખતે સમજવી જોઈએ. કર્નો વધારે થાય એમ સમજીને તમે સુવાવડીને કાચું (કાકું) ખાણી મુક્યાં પણ પાનાં નથી; થી અને મુંઠ વગેરે ગરમ મચાલા ખવડાવે છે. અને કેટલી કેટલી ગરમીમાં રાખે છે. એના ઉપર થીજ હીમ લાગવું અથવા દંડો પવન આવે એ સુવાવડીના મંબ-ધમાં કેટલું કુપચ્ચ (મદક ના આવે તેવું તુકસાન કરતા) છે, તે સહજ સમજી શકાયો. પ્રસવ કર્યા પછી પ્રસૂતિની હાલત પણ કુમળા બચ્યાના જેવી થઈ જાય છે. તેથી કરીનેજ, હીમથી બચ્યાને જેવું તુકસાન થાય છે તેવુંજ તુકસાન તેની માને (સુવાવડી સ્ત્રીને) પણ થાય છે, એ ખૂબ સમજી રાખવું. ભીની ભેજવાળી દંડી ભોંયપરપડી જોઈ છે, સુવાવડીના ઓરડાની ચારે બાજુએથી દંડો પવન આવીને શરીરે લાગે છે, અને પછી કર્નો વધારે થશે એમ સમજીને કાચું ખાણી મીચાવવા નથી, એ તમારા અકલ્યાનપણાની બહિષ્કારી છેને!

૫.—હવે હવે મહેનું ન મારડો, એન! હું બધું જરાબર સમજી ગયું છું. ત્યાર પછી જોઈતું જે કરવાનું હોય તે કરો.

લ.—(૩) છોકરાને ખવરાવવા પીવરાવવાના દોષથી-બૂલથી-
પશુ એ રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ખવરાવવા પીવરાવવાનો દોષ કેવી રીતનો?

લ.—ખવરાવવા પીવરાવવાનો દોષ, કેવી રીતનો તે તમને
એકજ વાતમાં કહી દેઈ છું. વાસી દૂધ પાયાથી છોકરાને એ રોગ
થઈ આવે છે.

વ.—અરે! સત્યાનામનીજ ખાટી તો! એ તમે શું કહો છો,
બેન! પહેલા જે ત્રણ દિવસ સુધી પ્રસૂતીના યાનમાં સારી રીતે ધાવણ
આવતું નથી, તે દિવસોમાં અમે ઘણી વેળાએ ગલયુથીને બદલે ગાયતું
કે બકરીનું દૂધ બચ્ચાને પાછાં છીએ. તે દૂધ પછી તાળું છે કે
વાસી તેની દરકાર અને તપાસ કોણ કરે છે? સવારમાં ગાય કે બક-
રીને દોહોતાં મોઢું ચાપ, તો રાતનું વાસી દૂધ રાખી મધ્યું દોષ તેજ
છોકરાને પાછ દે છે. પછી છોકરાના પેટમાં બાર ચાપ છે, શળાં ધો-
ચાપ છે ને ઉલટીઓ કરે છે. પરંતુ એમ કરવામાં તેઓ હાથે કરીને
ઝેર પાપ છે, તે વાત પ્રસૂતીઓ શું સમજે? કેવી દયા! એવું એવું
નહી જાણ્યાથીજ તો અમારી મુલાવડીઓનાં દયાળ-એવી રીતે છોક-
રાને એવો રોગ થઈને-ટુટી જાય છે.

લ.—હિંદુ સારે, ખવરાવવા પીવરાવવાનો દોષ શી, તે હવે
વધારે સમજાવવાની જરૂર પડશે કે?

વ.—ના, બા, ના; હવે કહેવું સમજાવવું નહીં પડે. બેચ
સમજાયું. છોકરાને એવી રીતે ખવરાવવું પીવરાવવું જોઈએ કે તેના
પેટમાં જરાએ દુઃખ ન થાય, તેના પેટમાં કોઈ પણ પ્રકારનું અસુખ
ન થાય એટલે થયું ને?

લ.—હા, તેમ નહિ તો ખીલું શું? જે ત્રણ દિવસ યાનમાં
બરાબર ધાવણ ન આવે, તે દિવસોમાં તેને ગાય કે બકરીનું જે દૂધ
પાયામાં આવે, તે દૂધ તાળું દોવું જોઈએ, જરા ગરમ પણ કરવું
જોઈએ, અને એકીવારે વધારે પાવું નહિ, તેમ કપરા ઉપરી પણ
ન પાવું.

વ.—ઉપરાઉપરી પાવું એટલે શું ?

લ.—હમણાં બાણે દૂધ પાવું, અને ત્યાર પછી ઘડી એક પણ ન થતાં પાણું પાવું, તે ઉપરાઉપરી કહેવાય. એમ પાવું એ સારું નથી. એમ પાયાથી છોકરાને બરાબર પચી શકતું નથી, અને સતોષ પણ થતો નથી, ઉપરાઉપરી દૂધ પાવું કોને કહે છે, તે હવે સમજ્યાં કતી ?

વ.—હા, સમજી.

લ.—(૪) અવતર્યા પછી છોકરાનો કોડો સાફ ન થાય (ઝડો ન થાય) તો પણ રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ત્યારે છોકરું અવતરે કે તરતજ તેને જીલાય આપવો જોઈએ ?

લ.—આપવો જોઈએજ તો. અને તેટલા માટેજ જીલાય આપીએ પણ છીએ.

વ.—કીક, ત્યારે તો મને કહી દેખાડોને, એન, કે શી રીતે એવા કાચા કુમળા છોકરાને જીલાય આપવો ?

લ.—તે પછી કહીશ. હમણાં ખીજું સાંભળો.

વ.—(૫) નાળ કાપવાના દોષથી, અને નાળ કાપ્યા પછી તેને સૂકવવાને સાફ વિશેષ તદખીર નહિ કર્યાથી પણ એવા રોગ થઈ આવે છે.

વ.—નાળ કાપવાના દોષ કેવી રીતનો. અને નાળને સૂકવવાને સાફ વિશેષ તદખીર વળી કેવી રીતની ?

લ.—નાળ કાપવાનો દોષ એ કે, દાદખણ જે નાળને મૂળ આગળથી ઘસીને કાપે તો તેથી નાળની વેદના વધીને છોકરાને એ રોગ થઈ આવે છે. અને છરી વડે નાળને ઘસી ઘસીને કાપ્યાથી પણ છોકરું બહુ દુઃખ પામે છે. તેથી પણ એ રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ઓ બાપ ! અમારી દાદખણમાં તો એ અને દોષ હોય છે. તેઓ ઘણું ખરું તો નાળને મૂળ આગળથી ઘસીને કાપે છે. અને

છરી બને રાખે એ તો જાણે તેમનો હાથમજ પછ પડ્યો છે ! ડરી
જે ધારવાળી હોય છે તો તો કંઈક બચાવ થાય છે; નાદ તો પસી
પસીને દાખની વખતે છોડી અહુ રાશોળ કરી મૂકે છે. તેટલા માટે
તમે હવે દહીંદોને બેન, કે કેવી રીતે નાજ દાખાથી છોડવાને રોગ
દુઃખ થવાનો કંઈ પણ બો ન રહે.

લ.—એ વાતની અત્યારે શી જરૂર છે ? એવાની એકવાર
બાળિયો આવતરવા દો, એટલે પછી તમારી નજર આગળજ બધું
કરી દેખાડીશ.

વ.—એ પણ કીક છે. ત્યાર પછે હવે કહો, નાજ સકવવાને
સાક વિશેષ તદ્દખીર તે કેવી રીતની ?

લ.—તમે દીવાની રાત ઉપર જામણ દાખનો અંગુડો દુનો
કરીને નાજના ઉપર (જ્યાંથી દાખો હોય ત્યાં) એ અંગુડો.. આંખી
આંખીને ચોક્ક કરો છો. અને તેનાથી નાજની વેદના મરી જાય છે એમ
માનો છે ને ? પણ રાત દિવસ એ પ્રમાણે આંખ આંખ દર્પાથી શું
ધા રજાય અને વેદના મરી જાય કે ? દાખા નાજના ઉપર એવી રીતનો
ચોક્ક કરવો એજ નાજખેચ થવાનું એક કારણ છે. એવી રીતે ચોક્ક
કરીને તમે છોડવાને જો દુઃખ દેતાં ન હો, તો પછી નાજ સકવવાને
સાક વિશેષ તદ્દખીર બીજી કંઈ પણ કરવી ન પડે. એ બધી વાત
આગળ ઉપર ખુલાસાથી કરીશ.

વ.—જાડુ સાક, ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૬) મુલાવટના ઓરડાની અંદર સારી રીતે પવન આવ
જન કરી શકતો ન હોય, તો તેથી છોડવાને એ રોગ થાય છે. અત્યાર
પહેલાંજ હું તમને કહી ચૂકી છું કે, રાહર સાહેબના દેશમાં મુલાવટી
સ્ત્રીઓને સાક જે ધરિપતાલ છે, તે ધરિપતાલમાં પહેલાં ધણુંક
દાખા વાસાનાં છોડાં આવતયાં પછી પાંચ સાત દિવસની અંદરજ
મરી જતાં કેમ, એ વાત યાદ આવે છે કે નહિ ?

વ.—હા, એ વાત બરાબર મને યાદ છે. કેમ વારું, એ બધાં

છોકરાં શું એજ રોગથી મરી જતાં હતાં ?

લ.—હાજ તો તેમ નહિ તો ખીજું શું ? વાર ત્યારે, હવે એ રોગનાં કેટલાં કારણો મેં કહ્યાં, તે તમે કહી દેખાડો બેઠાએ.

વ.—કેટલાં તે વળી ૬, એથી કંઈ વધારે તો કહ્યાં નથી ને ? એ કારણો ક્યાં ક્યાં તે પણ શું કહી દેખાડું કે ?

લ.—હા, કહી દેખાડો. એ અંધાં કારણો યાદ કરી રાખવાની હારિ અગત્ય છે.

વ.—એને ત્યારે કહી દેખાડું.

- (૧) છોકરાનું સરીર અસ્વચ્છ (મેલું ગંદું) રાખ્યાથી એ રોગ થાય છે.
- (૨) છોકરાના સરીરે દિમ (કંડક સરદી વગેરે) લાગ્યાથી એ રોગ થાય છે.
- (૩) છોકરાને અવરાવવા પીવરાવવાના દોષથી એ રોગ થાય છે.
- (૪) અવતર્યા પછી છોકરાનો કોડો સાફ નહિ થયાથી (જાડો ન થયાથી) એ રોગ થાય છે.
- (૫) નાળ કાપવાના દોષથી, અને નાળ કાપ્યા પછી તેને સૂકવવાને સારું વિશેષ તદ્દમીર નહિ કર્યાથી એ રોગ થઈ શકે છે.
- (૬) અને મુલાવડના ઓરડાની અંદર સારી રીતે પવન આવ જા કરી શકતો ન હોય તોપણ છોકરાને એ રોગ થઈ આવે છે.

લ.—વાહ વાહ ! શાખાત્ર ! બેશ ધ્યાન રાખીને સાંભળો છો તે ખરું.

વ.—હવે જાનવામાં આવ્યું કે, આવાં કારણોથીજ અમારા દેશમાં આટલું બધું કાચું છોકરાં માર્યા જતલકે. અરેરે ! અમારી પ્રસૂત્રીઓ જો આ બધું જાણી શકે, તો પછી તેમના બોળામાંનાં છોકરાં શું એવી રીતે જીવ ખુએ કે ? છોકરાને અવરાવવા, ડવાડવાને સારું તો મુલાવડી પો-તજો પ્રાણ મુદ્દા પણ આવી શકે, તો પછી તેમને સાવન તાળ રાખવાને સારું એવા સામાન્ય નિયમો તેઓ પાળી ન શકે, એમ ધારો છો ? એક વાર તેમના જાતલાના આવવું વિચર્યો કે, આમ આમ કર્યાથી છોકરું સાચું

સાફ રહે. તો પછી જોય ને આહાર છોડી દેતી પણ તેઓ એ બધા નિયમો પાળશે તેમાં કંઈ પણ બૂલ નેવું નથી.

લ.—હા, અને પણ એમ જ લાગે છે.

વ.—વાર, છોકરાને એ રોગ થવાનો શું કોઈ અમુક સમય છે કે? એટલે અમુક વખતેજ અથવા અમુક મુદતમાં જ એ રોગ છોકરાને થાય એવો કંઈ મેળ છે કે?

લ.—વખત નહીં કેમ નહીં કરેલો હોય? છોકરું અંતર્યા પછી સાત દિવસની અંદર જ ઘણું કરીને એ રોગ થતો રહે છે. સાત દિવસ થઈ ગયા પછી પણ એ રોગ થઈ શકે છે તો ખરે, પરંતુ સાત દિવસની અંદર થવાથી બહુ બચાનક થઈ પડે છે. છોકરાને કોઈ પણ રીતે બચાવી શકાતું નથી, અને સાત દિવસ પછી થાય તો તે બચાવે બચવાની પણ કંઈ આશા રહે છે. પંદર દિવસ પછી એ રોગ થવાનો બહુ બધ રહેતો નથી.

વ.—એમ છે, ત્યારે તો એટલો વખત પીતી જાય નહિ ત્યાં સુધી છોકરાને ખૂબ સાવધાની-ખચકારીથી રાખવું જોઈએ.

લ.—હા, તેમ રાખવું જોઈએ તો. એ રોગ થવાનાં જો જો કરેલો મેં કહ્યું છે તે બધાં બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને છોકરાની સાલ-પાળ કર્યા કરી હોય, તો પછી કંઈ પણ બધ રહે નહીં. લ્યો ત્યારે, હવે તો ફૂં જાડ હું. તમે સુવાવડો ચોરડો ચોરડો તૈયાર કરી વખત થયે ખપ પડે ત્યારે ખચકાર કરજો.

વ.—એ તે વગી (ખપ પડ્યે બોલાવવાતું) કહેવું પડે તેમ છે કે? (સમીપના ગયા પછી ચાકરને) હરિઆ, દાખલો કર્યું. તે ખપું તે સાંભળ્યું કેની?

હરિઆ.—હા, બા. સાંભળ્યું.

વ.—ત્યારે જાઓ, જેવું જેવું એ કહી ગઈ તેવું તેવું બરાબર ખપું કરી રાખો.

હ.—બહુ સાફ જા. આ ચ. સ્વે.

લ.—શું ખત, કંદો છો ? સાતો નેડે, શું છે. (મોતીની પાસે જઈને) કેમ બેન, પીડ થાય છે, બા ?

મો.—પીડ થાય છે કે શું થાય છે તે તો હું શું જાણું, બાઈ, મને પેટું જાણે શરી જાય છે.

લ.—ઓ દો, તેમાં શો બય છે ? જરાએ બ્વીચ નહિ, બેન.

વ.—(લક્ષ્મીના સાથે જોઈને) હવે શું કરશું ?

લ.—જ્યાં કપડાં વીગેરે ફેરે મુકો અને ખીજા બધાને જવા દો.

વ.—કેમ, પેટેરેલાં એ લુગડામાં કાંઈ દોષ છે કે શું ?

લ.—વિશેષ દોષ જેવું તો કાંઈએ નથી. તો જય આ લુગડાં પેટેરીને ફેટલા લોકાની પાસે જ આવ કહે છું. તેથી વખતે કાંઈ એપો રોમ જાણાનો પંછાઓ પડીને કે પરસાપરસ જેવું થઈને એવા રોગનો એપ લાગેલો કે કોલેરા દોષ તેટલા માટે સાવચેતી રાખ્યા વિના અમે એ લુગડાં બેર કાંઈ જાણનારીને પ્રસવ કરાવવા ગયાયો એકમાંથી ખીજું જય થઈ આવે. દાહબળુ જે એવી રીતે બરાબર સાવચેત થયા વિના આંધળિયાં કરીને એકદમ પ્રસવ કરાવા જાય છે તો તેથી સુવાવડમાં સુવાવડીને ફેટલી ફેટલી જાતના રોગરાઈ થઈ આવે છે તે ફલી થઈની નથી.

વ.—શું કંદો છો, બાઈ ? ત્યારે અમારી દાહબળુ તો લુગડાં-લગાં કાંઈએ બદલતી નથી. જે મેલાં કે ગમે તેવાં લુગડાં તેમજ પેટે-રેલાં દોષ છે, તેનાં તે લુગડાં બેરજ સુવાવડના ઓરડામાં ઘૂસી જાય છે.

લ.—એમાં શો દોષ છે તે તેઓ જાણતી નથી તેથી લુગડાં બદલતી નથી. જાણતી હોય તો જરૂર બદલા વિના ન રહે. તમે (ધરનાં માણસ) દિદિ લુગડાં બદલા વિના સુવાવડના ઓરડામાં જાઓ, તો તેમાં એટલો બધો દોષ નથી. પરંતુ દાહબળુ તો દસ પ્રસવિઓની પાસે રખડે છે—આવ જ કહે છે. તેથી તેમજ તો અવસ્યે કરીને બરાબર સાવચેત થવું જોઈએ. વૈજા તમારી વડુ બેટીઓ કાંઈ એવી આંધળુ જાણતી નથી કે તેઓ દાહબળુને સમજાવ પાડે.

વ.—જો હરિઆ, જે ઠેકાણે સુવાવડનો ઓરડો તૈયાર કરો, તે જગ્યા બરાબર સારી હોય. અને એવી રીતે બંધાવો કે તેની અંદર પવન સારા બેશ ખુલાસાથી આવેલા કરી શકે. ભોંયતળિયું સારું બેશ સુકું ખડંગ થવું જોઈએ. અને આખો ઓરડો બરાબર ચોખ્ખો સફાઈદાર થાય. વળી ભોંય બધી એક સરખી સપાટ થવી જોઈએ. ખાડા ખેંચા હોય તે બહુ નુકશાન કરતા છે.

હ.—બહુ સારું બા, આપે જેને કહ્યું તે બધુંએ બરાબર થશે. આપ આવીને જોઈ જાઓ. પછી કાંઈ છે? દાખલણ એવી રીતે સમજણ પાડી પાડીને કહી ગયાં છે, તે છતાં પણ શું તેની માદ રહેશે નહીં?

વ.—ઠીક ત્યારે, બા.

પ્રકરણ ૪ થું.

સુવાવડના ઓરડામાં દાખલ થતા પહેલાં અને પછી દાખલ થઈ
કરવાના કામનું વિવેચન.

મોતી.—બા, આજ માંડ પેદું જાણે કાંડું કાંડું થઈ જાય છે કેમ ?

વ.—એતો એમ થતુંજ રહે, બેન. દસ મહિનાની ભારેવાઈ કેની ? (પછી મનમાં) અત્યારે વખતે એને પીડા થતી હોય એમ લાગે છે. દાખલણને તેડવા મોકલું. “ અલ્યા હરિઆ. ”

હરિઆ.—હા બાઈ, શું કહો છો, બા ?

વ.—તું લક્ષ્મી દાખલણને ત્યાં જઈ મારું નામ દેખને તેને અપ્પ બોલાવી લાવને.

હ.—બહુ સારું, બા, આ ચાલ્યો.

લ.—(આવીને) કેમ બેન, કેમ બોલાવા મોકલી હતી ?

વ.—મોતીને પીડ થતા માંડી છે.

લ.—શું ખરું, કહો છો? સાચો જોડ, શું છે. (માતીની પાસે જઈને) કેમ બેન, પીડ થાય છે, બા?

મા.—પીડ થાય છે કે શું થાય છે તે તો હું શું જાણું, બાઈ, ખૂબ પેદું બંને હારી જાય છે.

લ.—જો હો, તેમાં શો બંધ છે? જરાએ પતીશ નહિ, બેન.

વ.—(લક્ષ્મીના સાથે જોઈને) હવે શું કરવું?

લ.—બધાં કપડાં વીગેરે દોરે મુકો અને ખીજા બધાને જતા દો.

વ.—કેમ, પહેરેલાં એ લુગડામાં કાંઈ દોષ છે કે શું?

લ.—વિશેષ દોષ જેવું તો કાંઈએ નથી. તો ખરું આ લુગડું પહેરીને કેટલા લોકોની પાસે જ આવે છે હું. તેથી વખતે કાંઈ એવી રીત વાળાને પડછાયો પડીને કે પસ્તાપસ્ત જેવું થઈને એવા રોગનો એવે લાગેલો કે હંમેશાં દોષ તેટલા મરિ સાવમેતી રાખ્યા વિના અને એ લુગડું બેર દોષ જલુનારીને પ્રસવ કરાવવા મળ્યો એકમંથી ખીજું પણ થઈ આવે. દાખ્યજીને એવી રીતે જરાયરે સાવમેત થયા વિના અંધજિયાં કરીને એકમ પ્રસવ કરાવા જાય છે તો તેથી મુવાવડમાં મુવાવડીને કેટલી કેટલી જાતના રોગરાગ થઈ આવે છે તે કદી થઈતી નથી.

વ.—શું કહો છો, બાઈ? ત્યારે અમારી દાખ્યજી તો લુગડું-લગાં કાંઈએ ખાલતી નથી. જે મેલાં કે મમે તેવાં લુગડું તેમજ પહેરેલાં દોષ છે, તેનાં તે લુગડું બેર મુવાવડના ઝોરડામાં છૂસી જાય છે.

લ.—એમાં શો દોષ છે તે તેઓ જાણતી નથી તેથી લુગડું ખાલતી નથી. જાણતી હોય તો જરૂર ખાલ્યા વિના ન રહે. તમે (પગનાં માખૂસ) કદિ લુગડું ખાલ્યા વિના મુવાવડના ઝોરડામાં જાઓ, તો તેમાં એટલો અધો દોષ નથી. પરંતુ દાખ્યજી તો દસ પ્રયત્નિઓની પાસે રખડે છે—આવ જા છે. તેથી તેમને તો અવરે કરીને જરાયરે સાવમેત થવું જોઈએ. કેળા તમારી વડે બેરીઓ કાંઈ એવી ખરડાં જાણતી નથી કે તેઓ દાખ્યજીને સમજાવે પારે.

વ.—એ વાત તો ખરી છે. વાર, ત્યાર પછી શું કરશો ?

લ.—ત્યાર પછી હાથના નખ બેશ કરીને ઉતારી નાંખીશ.

વ.—કેમ, નખ ઉતારી નાંખવાની શી જરૂર છે ?

લ.—કેમ ? હાથ લગાડીને જોવું તપાસવું પડશેને. તેથી જો નખ હોય તો વખતે તેનો ટોચો કે ગોદો લાગી બેસેને. જે પડ્યા અથવા પરપોટાની અંદર છોડકું રહે છે, તેને નખનો ટોચો બોચો લાગે તો પ્રસવ થયા પછી પ્રસૂતિને ભારે કષ્ટ બોગવવું પડે છે. તેટલા માટે, જો હાથ લગાડીને જોવું તપાસવું હોય, તો ખૂબ સાવચેત થઈને જોવું જોઈએ પ્રસૂતિના પ્રાણ દબાયના હાથમાં હોય છે. એ વાત સઘળી દાઈયણોએ બરાબર યાદ રાખીને કામ કરવું જોઈએ.

વ.—જુઓ સારે, આમ છે, બેન ! હાથની આંગળીઓના નખ ઉતારી નાંખ્યા વિના પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવા જતાં કેવું કેવું નુકસાન થાય છે, તે તો અમારી દાઈયણો જાણતીજ નથી અને તેથીજ તેઓ નખ ઉતારી નાંખતી પણ નથી, નહિ તો પ્રસૂતિ પીડા પામે, એવી કાંઈ તેમની ઈચ્છા હોતી નથી.

લ.—હા, ખરી વાત, એવી ઈચ્છા તો તેઓ શા સાડ રાખે ?

વ.—ખેર, સાર પછી બીજું શું શું કરશો તે કહો.

લ.—સાર પછી એક વાર પ્રસૂતિની પાસે જઈશ.

વ.—કેમ, તેની પાસે જઈને શું કરશો ?

લ.—તેનું પેટ એક વાર તપાસી જોઈશ.

વ.—પેટ જોયાથી શી સમજાય પડશે ?

લ.—પેટ જોયાથી છોડકું પેટમાં કેવું થઈ રહ્યું છે, તે સમજી શકશો.

વ.—પેટની અંદર છોડકું કેવું થઈને રહ્યું છે એટલે શું ?

લ.—કેમ ? છોડકાનું માથું નીચેની તરફ છે કે ઉપરની તરફ છે, અથવા તો છોડકું આડું થઈ રહ્યું છે, તે જાણવું જોઈએ !

વ.—ઓ ના ! પેટની અંદર છોડકાં વળી એવી એવી રીતે રહે છે, તે તો હું જાણતીજ નહોતી.

લ.—કેમ, હવાણીના ઊંકરાનો પહેલો પગ આવ્યો હતો, કે હાથ આવ્યો હતો, એવી વાતો કરતાં દેખીને સાંભળ્યાં નથી કે ?

વ.—હા, એમ તો સાંભળ્યું છે ખરું. અમારા આ ગામમાં મગન વૈધની મોંઘી વડુને ઊંકરાં અવતરવાને વખતે પહેલા પગ આવ્યા હતા.

લ.—સારે જાણતાં નથી એમ કેમ કહેવાય ? ઊંકરાના પગ નીચેની તરફ ન હોય, તો પહેલા પગ આવી શકે ખરા કે ?

વ.—હા, હા ખરી વાત, એન.

લ.—તેવીજ રીતે ઊંકરાનું માથું નીચેની તરફ હોય, તો માથું પહેલું આવે, અને ઊંકડું આડું થઈને રેતું હોય, તો હાથ પહેલો આવે.

વ.—વારુ એન, એ બધામાંથી સાંકડું શું ?

લ.—પહેલું માથું આવે તે સાંકડું.

વ.—માથું ધારૂં ખરું પહેલું આવતું હશે ?

લ.—હા, એના દાખલા શું દેખતાં નથી ? સેંકડે છન્ડુ ઊંકરાનું માથું આગળ આવે છે; સેંકડે એક ઊંકરાના પગ પહેલા આવે છે; અને બસોચોવીસ ઊંકરામાંથી માત્ર એકનો હાથ પહેલો આવે છે. દાકતરી દફતરોમાં તપાસ કરી જોવાથી બરાબર આવી સરેરાશ મળી આવે છે.

વ.—સારે પહેલો હાથ આવવાના બનાવ છેકજ ઝોઝા બને છે, એમ કહેવાયને ?

લ.—હાસ્તો. છેકજ થોડા, નહિ તો બીજું શું ? એમ ન હોત તો પછી પ્રસૂતિએને બચવાનો આરો પણ ક્યાંથી રહેત ?

વ.—કેમ, પહેલો હાથ આવ્યાથી છુટા છેડા થતાં પ્રસૂતિ બહુ જ કષ્ટાતી હશે, નહિ વાર ?

લ.—કષ્ટાવગ. ઊંકર જે આપોઆપ ફરી ન જાય, અથવા દાઢપણુ ફેરવી ન દેઈ સહે, તો પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ શકે નહિ; મરી જાય.

વ.—જો બાપ ! સગાનકાની પાડીજ તો ! શું કંઈ જો ?
પહેલા હાથ આવશે એટલો જવો બમાનક છે ? વાર, ત્યારે છોકરાને
ફેરવી દેવું કંઈ રીતે ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો, જો કદાપિ છોકરાનો હાથ પહેલો
આવે, તો વ્યુક્તિ કરીને આસતે આસતે નેના જને પગ પકડીને નીચા
નમાવી લાવવા જોઈએ, એમ તપાસી પ્રસૂતિને પ્રસન્ન કર્મ શકે. એનેજ
છોકરું ફેરવી દેવું કહે છે. દાખલજો ફેરવી દીધા વિના પગ છોકરું કદિ
કદિ આપોઆપજ ઘુમીને ફરી આવે છે.

વ.—હીક વાર, કેવી વ્યુક્તિ કરીને છોકરાને ફેરવી દેવાય, તે
બેશ કરીને કહેલે, બેન.

લ.—એ વાતનો આ વખત નથી. આગળ ઉપર કહીશ.

વ.—હીક, તેમ કરજો. વાર, ત્યારે જો તો કહો, કે છોકરાના
પહેલા પગ આવશે કે માથું આવશે, તે પેટ જોઈને શી રીતે
જાણી શકાય ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. પ્રસૂતિને ચની ચઢતે સૂવાનું કે
હેવું. અને જોછોકરું મૂકીને તેનું માથું અને ગરદન જરા ઉંચાં રા-
ખવાં. ત્યારપછી તેના પેટ ઉપરનું લૂગડું ખસેડી નાંખવું. એ લૂગડું
ખસેડીને જમણા હાથવતી તેની છાતીની જખોલની નીચેથી પેટના
નીચે સુધી બેસી કરીને જોવું કે એક લાંબો ટેકરા અથવા મસક જેવો
ભાગ ઉપરથી નીચે સુધી ચાલ્યો ગયો છે કે નહિ.

વ.—હાથ દેખતે એવી રીતે જાણ્યાથી શું થાય ?

લ.—એમ તપાસી જોવાથી તરતજ નક્કી કરાય કે, છોકરાનાં
કાં તો પગ ઉપરની તરફ અને માથું નીચે છે, અથવા તો માથું ઉપર
છે, અને પગ નીચેની તરફ છે. એટલે કાં તો છોકરાનું માથું પહેલું
આવશે, અથવા તો પગ પહેલા આવશે.

વ.—એ વાત ખરી. છોકરું પેટમાં બરાબર પાંસરી રીતે પડેલું

હોય તો એવી રીતે થઈ શકે ખરૂં. પણ જો પ્રસન્નિના પેટની અંદર
શબ્દો જામણી છોડરનું માથું કે પગ હોય, તો પ્રથમ માથું કે પગ
આવી શકે નહિ.

લ.—વાદ ! એમ બરાબર સમજ્યાં છે.

વ.—એવી રીતથી તો ત્યાં દહોડા વાળી આઘડીના પેટનો
આકાર જોઈને પણ કહી શકાય કે પેટમાં છોડકું પાંચડું રહેલું
છે, કે તિરકું આઘડાકું રહેલું છે.

લ.—હા, એમ કહી શકાય જ તો. સારી રીતે હાથકાથી
ધારીને જોવાથી ખુદીથી કહી શકાય. અને જો છોડકું પેટની અંદર
પાંચડી રીતે રહેલું હોય, તો પ્રસન્નિના પેટના ઉપલા ભાગમાં (જન-
તીની બખોલની નીચે) એક હાથ, અને પેટ ઉપર એક હાથ દેખે
સારી રીતે આમને આમને ચામડી ચામડીને જોવાથી, એક હાથે
છોડકાની પુંડ (દગરા) અને બીજા હાથે તેનું માથું બરાબર માલમ
પડી આવે.

વ.—શું કહો છો ! ત્યારે તો એવી રીતે હાથ દેખેને જોવુંજ
જોઈએ. માથું છે કે પુંડ છે, તે પણ એમ જાણી શકાય. કેમકે, પુંડના
કરનાં માથું જરૂર સજા એટલે કંઈ માલમ પડે. કેમ, ખરૂં કે નહિ ?

લ.—હા, બરાબર કહો છો, પ્રસન્નિના પેટની ચામડી ટીલી
હોય. તો સારી રીતે ધ્યાન રાખીને હાથ દેખેને જોવાથી છોડકાના
હાથ, પગ, રીંચણ અને ફાણી મુદાં પણ જોગણી શકાય.

વ.—શું કહો છો ? એમ શાવ ખરૂં કે ?

વાદ, તમે એમ કહ્યું હતું કે કદિ કદિ છોડકાનો હાથ પડેજો
આવે; તો પેટ જોઈને એ વાત શી રીતે કહી શકાય ?

લ.—કેમ ? પેટ જોવાથી જો એમ લાગે કે, છોડકું આડું મળે
સા' રહ્યું છે, તો પડેજો હાથજા આવી શકે.

વ.—હા, એ તો ખરૂં. પેટની અંદર છોડકું મીપું રહ્યાથી જ
પેડાજો તેનું માથું કે પગ પડેજો આવે, ને ફેલાવે છોડકું આડું કે

વ.—ઓ બાપ ! સસાનારાની પાટીજ તો ! શું કહો છો ?
પહેલો હાથ આવવો એટલો બધો ભયાનક છે ? વાર, ત્યારે છોકરાને
ફેરવી દેવું કેવી રીતે ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો, જો કદાપિ છોકરાનો હાથ પહેલો
આવે, તો ગુકિત કરીને આસ્તે આસ્તે તેના બને પગ પકડીને નીચા
નમાવી લાવવા જોઈએ, એમ થયાથી પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ શકે. એનેજ
છોકરું ફેરવી દેવું કહે છે. દાખલણે ફેરવી દીધા વિના પણ છોકરું કદિ
કદિ આપોઆપજ ધુમીને ફરી આવે છે.

વ.—હીક વાર, કેવી ગુકિત કરીને છોકરાને ફેરવી દેવાય, તે
બેશ કરીને કહોને, બેન.

લ.—એ વાતનો આ વખત નથી. આગળ ઉપર કહીશ.*

વ.—હીક, તેમ કરજો. વાર, ત્યારે એ તો કહો, કે છોકરાના
પહેલા પગ આવશે કે માથું આવશે, તે પેટ જોઈને શી રીતે
જાણી શકાય ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. પ્રસૂતિને ચતી થઈને સૂતાં ક-
હેવું. અને ઝોઝીકું મૂકીને તેનું માથું અને ગરદન જરા ઉંચાં રા-
ખવાં. ત્યારપછી તેના પેટ ઉપરનું લૂગડું ખસેડી નાંખવું. એ લૂગડું
ખસેડીને જમણા હાથવતી તેની છાતીની બબોલની નીચેથી પેટના
નીચે સુધી બેસી કરીને જોવું કે એક લાંબો ટેકરા અથવા મસક જેવો
ભાગ ઉપરથી નીચે સુધી ચાલ્યો ગયો છે કે નહિ.

વ.—હાથ દેખને એવી રીતે જાણ્યાથી શું થાય ?

લ.—એમ તપાસી જોવાથી તરતજ નક્કી કરાય કે, છોકરાનાં
કાં તો પગ ઉપરની તરફ અને માથું નીચે છે, અથવા તો માથું ઉપર
છે, અને પગ નીચેની તરફ છે. એટલે કાં તો છોકરાનું માથું પહેલું
આવશે, અથવા તો પગ પહેલા આવશે.

વ.—એ વાત ખરી. છોકરું પેટમાં બરાબર પાંસરી રીતે પડેલું

રહે છે, તો જાણવામાં આવી ગયું કે, છોકરાનો પહેલા પગ આવશે.

વ.—ખરી વાત, આતો બેસ નિશાની દેખાય છે!—

લ.—હા, એ બેસ નિશાનીજ છે. પ્રસૂતિ પણ પોતાની મેળે થાણી વાત સમજી શકે.

વ.—જદુ સાર; પણ વાર, તમે એમ કહ્યું હતું ખરું ને કે છોકરાનો હાથ પહેલો આવે એ જદુ બધ બરેલું સમજાવું?

લ.—હા, એ કહ્યુંજ છે તો. પહેલું માથું આવે એ સા કરતાં સાર. પહેલા પગ આવે એ ઓછું સાર, કેમકે પહેલું માથું અને ખભા વગેરે શરીરનો ભાગ આવ્યાથી પ્રસૂતિ પોતાની મેળેજ પ્રસવ કરી શકે. પરંતુ પહેલો હાથ આવે એ જદુજ બધ બરેલું છે. પ્રસૂતિ પોતાની મેળે પ્રસવ કરી શકે નહિ—છોકરાને ધુમાવીને ફેંટી દેવું પડે. આ વાત પહેલાં તમને કહી સંભળાવી છે, તે માદ છે કે નહિ?

વ.—માદ ન હોય તો સંભારી શકું. ક્યાંથી? પુરા દહાડાવાળી આવડીનું પેટ નોંધને પહેલેથીજ જાણી શકાય કે, છોકરાનું માથું, પગ કે હાથ પહેલે આવશે; માથું કે પગ પહેલા આવ્યાથી પ્રસૂતિ પોતાની મેળેજ પ્રસવ કરી શકે; પરંતુ હાથ પહેલો આવ્યાથી પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ શકે નહિ એ વાત તો કહી. હવે એમ પુછું છું કે, છોકરાનો હાથ પહેલો આવશે, એ ને અગાડીથી જાણી શકાય, તો પહેલો હાથ ન આવવા પ્રત્યે એવો શું કોઈ ઉપાય કરી દેવાય નહિ? પ્રસવને વખતે હાથ પહેલો આવ્યાથીજ પ્રસૂતિનાં સોએ વર્ષ પૂરું થઈ જાય, એવું અગાડીથી જાણી શક્યા પછી શું તે સુધારી દેવાય નહિ?

લ.—હા, ઠીક વાત પુછી. અગાડીથી જાણી સાંભળી લેઈને વિષત પડે નહિ એવો ઉપાય ને કરી શકે, તેજ ખરી દાઈવિજ્ઞ.

વ.—ત્યારે એકવાર કહેશો કે, એવો કોઈ ઉપાય છે?

લ.—ઉપાય નથી એમ તો કહી શકાય નહિ. પણ દાઈવિજ્ઞ ને ખૂબ આલાક અનુર હોય, તો ક્યે ક્યે આસ્તે આસ્તે હાથે પતી તીરછા કે આડકતરા છોકરાને, સીધું પાંસર આણી શકે.

વ.—શું કહે છે? આ સાંભળીને તો હું ખૂબ ખુશી થઈ
જઈ છું. એમ શું કરી શકાય ખરું કે ?

લ.—હા. કરી શકાય નહિ કેમ ?

વ.—આહા ! બગવાન કરે ને બધી દાષવણી તેમ કરી શકે
તેવી થાય, તો પછી પ્રસૂતિને બીજી કોઈ આપદાજ ન રહે. હું જાન,
ત્યારે કહેને, કેવી કળવકળ (વૃદ્ધિ) કરીને છોકરાંને પાંચરૂ કરી દેવાય ?

લ.—પ્રસૂતિને ચતી કરી મુલાડીને તેના પેટ ઉપરનું લુંગડું
કાઢી નાંખી, બેશ ધારીને વ્હુવે, અને પેટના ઉપર હાથ દેખી દેખે.
એનાથી જો એવી ખાતરી થાય કે, પેટની અંદર છોકરું આડું કે
તીરછું છે, તો બે હાથ વતી છોકરાને બે બાવુએથી આસ્તે આસ્તે
દેહીને પાંચરૂ કરી દે.

વ.—આ વખતે તો હું બરાબર સમજી શકી નહિ, જાન. કરીને
એકવાર હીક કરીને કહી દેખાડો.

લ.—હા, એ સમજવું બરા સખત છે ખરું. એમ ધારે કે
ખાતળા નરમ ચામડાની એક પાણીની મસક અને એક લાંબો ફૂંકો
છે. એ ફૂંકો પાણીથી ભરેલો છે, તેની અંદર એવીજ જલતની એક
મસક, નરમ અને એવાજ આકારની એક વસ્તુ, તીરછી થઈને ચઢકી
રહેલી છે. તે વસ્તુને જો તમે બહારથી હાથવતે પાંચરી કરી દેવાને
આહો, તો શું કરશો ?

વ.—બે હાથવતી ફૂંકામાંની વસ્તુના બંને છેડા તપાસી જોઉં.

ત્યાર પછી બંને હાથ બંને છેડા ઉપર મૂકીને (એટલે ઉપલા
છેડાની નીચે એક હાથ, અને નીચેના છેડાની ઉપર એક હાથ દેખીને)
આસ્તે આસ્તે એવી રીતે ઠેલવવી કે, તે વસ્તુ સરતી સરતી (ખસતી
ખસતી) પાંચરી થઈ જાય.

લ.—વાહ ! આટલું સમજે છે તો પછી બીજું શું જોઈએ.
બરાબર એજ પ્રમાણે પ્રસૂતિના પેટનાં બંને પડખાં ઉપર બે હાથ
મૂકીને, છોકરાના બંને છેડા (પગની બાજુનો ભાગ અને માથાની

વડાનો બાગ) એવીજ રીતે આસ્તે આસ્તે દેહી દેવા. એમ દેહતાં દેહતાં છોટું સરીને સીધું થઈ જશે.

વ.—વારૂ દીક. તાજે છોટું સીધું થયું, પણ એ સીધું કરેલું એમને એમ ખંચાર રહેશે, કે થોડી વાર પછી પાણું પડેલાં જેવું તીરણું હતું તેવું તીરણું થઈ જશે ?

લ.—એ બાબત થોડીક જુલિન નહિ ક્યાંથી, ફરીને પાણું તીરણું થઈ જવાનો સંભવ પણ ખરો.

વ.—એ જુલિન કેવી રીતની ?

લ.—છોકરાને એવી રીતે સીધું કરી દાખા પછી તુમકાની બની પાળીને તેના છોકરાના બંને હાથ ઉપર ચેણડી દેઈ, પ્રમુદિના પેટને કપડાવતી બાંધી દેવું. એમ ક્યાંથી છોટું પાણું સરી જવા પામશે નહિ. ત્યાર પછી થોડા થયાથી, થોડીવાર છોકરાને એમ ખંચાર રાખ્યા કાઢવાથી જટ કામ થઈ જશે (વગર આગળે જાનરશે.)

વ.—ખરાબર છે. આ જુલિન સારી તો ખરી. નિઠાલીએ પણ ખરાબર માફ રહી અને છોકરાને સીધું રાખવાનો ઉપાય પણ ખરાબર શીખી ગઈ. હવે ખીલું જે કહેવાનું હોય તે કહેા બેન !

લ.—મુખ્ય મુખ્ય નિઠાલીએ તો નમને કરી સમજાવી તે ઉપરાંત હાથ રોતે બેઠાથી, એથી પણ વધારે સારી રીતે કહી દાખા.

વ.—એ વારી શું ?

લ.—જમણા કે ડાબા મને તે હાથે થોડુંક દોષરતું તેણે કાઢાવ્યું તે હાથ પ્રસવના કાર ઉપર મહત્વાધી, છોકરાનું એમ આક્રમ પડી આવે છે. હાથ આવતો હોય કે પમ આવતો હોય, કે જાણું આવતું હોય, તે એમ હાથ દાખાવી જાણી દાખા કે નહિ ?

વ.—હા જાણી દાખા જાણુ દોષ તો એમ કહે, અને હાથ પગો પાલ પણ જુલે. જુલે. જાણાય પણ થઈ બેન ! છોકરાનું પડેલું જાણુ નહિ આવતું કદી કદી એ હાથ + પમ પડેલું આવે છે જેનું સુ કદી કદી ઉ ?

લ.—કારણ કેમ ન હોય ?

વ.—ત્યારે શું કારણ છે તે કહેને ભય !

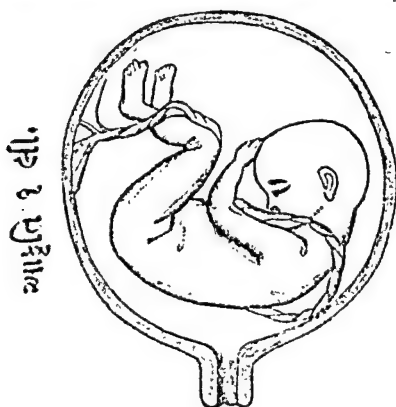
લ.—પેટની અંદર છોકરું હમેશાં કેવી રીતે રહે તે જાણો છો ?

વ.—હા, તમે એમ કહ્યું હતું ને, કે ઘણું ખરું છોકરાનું માથું પહેલું આવે છે, તે ઉપરથીજ એમ સમજી લેવું જોઈએ કે, છોકરાનું માથું નીચેની તરફ અને પગ ઉપરની તરફ રહે છે.

લ.—(૧) પેટમાં છોકરું જ્યારે છ મહિનાનું થાય છે, ત્યારે તેનું માથું નીચેની તરફ આવે છે, અને બે પગ ઉપરની તરફ જાય છે. ત્યાર પછી તે એમજ રહે છે, પરંતુ તે પહેલાં છોકરું પેટની અંદર ધ્રુમે-ફરે છે; અને તેથી તેનું માથું કે પગ બરાબર એક દેકાણે રહેતાં નથી. તેટલા માટેજ છ મહિનાની પહેલાં છોકરું અવતર્યાથી, તેનું માથું પહેલું નહિ આવતાં હાથ કે પગજ ધણું કરીને પહેલા આવે છે.

વ.—વારૂ, ત્યારે આ કાગળના ઉપર જરા ચીતરી દેખાડોને કે છ મહિના પહેલાં પેટની અંદર છોકરું કેવી રીતે રહે છે ?

લ.—અહીં સાફ બેન, લાવો ચિતરી દેખાડું.

આદિતિ ૧ લી.

ગર્ભમાં છ માસના
આગરની સ્થિતિ.

વ.—વારૂ! હવે બરાબર સમજ્યામાં આવ્યું. પણ વારૂ, છ મહિના

પહેલાં જે છોકરું અવતરે તે જીવે નહિ, એ ખરું છે કે ?

લ.—હા ન જીવે. એતો તમને પહેલેથીજ કહી ચૂકી છું ને.

વ.—હા ક્યું છે તો ખરું, તો પણ એકવાર પૂછી જોઈ છું.

લ.—(૨) પેટમાં મરી ગયેલું છોકરું અવતરવાને વખતે પહેલાં તેનું માથું નહીં આવતાં, હાથ કે પગજ ધણું કરીને પહેલાં આવે.

(૩) કુખ દરદ થયાથી જો છોકરાનો સ્વાભાવિક આકાર બદલાઈ જાય, તો પહેલાં માથું નહિ આવતાં હાથ કે પગજ ધણું કરીને આવે.

વ.—એવો શો રોગ છે, કે જોનાથી છોકરાનો આકાર બદલાઈ જાય ?

લ.—એવા ઘણા રોગ છે, પણ તેમાંના એકનું નામ દેહને તમને તેની સારી સમજણ પાડું છું. છોકરાના માથામાં કાંઈ કાંઈ વાર પાણી પેદા થાય છે. એ પાણી એટલું બધું વધી શકે છે કે, તેને લીધે છોકરાનું માથું સ્વાભાવિક માથાના કરતાં ત્રણ ચાર ગણું મોટું થાય છે.

વ.—ઓ બાપરે ! કેવી સત્યાનાથની પાત્રી ! છોકરાનું માથું મોટું થાય તો પછી પ્રસવિને પ્રસવ થાય કેમ કરીને ?

લ.—પોતાની મેજે કાંઈ પ્રસવ થઈ શકે કે ? એ તો યુક્તિથી પ્રસવ કરાવવો પડે.

વ.—એમકે ? ત્યારે એવે વખતે કેવી રીતે પ્રસવ કરાવાય, તે કહાને બધ.

લ.—હાલ એવી વાત કરવાનો વખત નથી, પછી કહીશ. વળી સાંભળો.

(૪) ગર્ભવાળી સ્ત્રી રોગગ્રાસ્ત થયાથી જોની અંદર છોકરું રહે છે, તેનો સ્વાભાવિક આકાર બદલાઈ ગયાથી પણ છોકરાનું માથું આગળથી નહિ આવતાં હાથ કે પગજ ધણું કરીને પહેલાં આવે.

વ.—ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શો રોગ થયાથી એનો આકાર બદલાઈ જાય ?

લ.—કુંજ થયાથી કે પાસાતું હાડકું વાંકું થઈને કકડા થઈ ગયાથી પણ એ પ્રમાણે થઈ શકે. વળી.

(૫) પીડા શરૂ થયે જો કદાપિ કોઈ કારણથી એકદમ પાણી વહી જાય. તો પણ છોકરાતું માથું પહેલું નહિ આવતાં, હાથ કે પગ ઘણું કરીને પ્રથમ આવે.

વ.—ત્યારે શું એકદમ પાણી વહી જાય એ બહુ જોડું છે ?

લ.—જોડું નહિ તો શું ? હવે પછી એ બધું ગરગર રીતે તમને સમજવીશ.

વ.—બહુ સારું, એન.

લ.—(૬) વળી સાંભજો. પાંચ મહિના થયા પછી ગર્ભવાળી સ્ત્રીને, કોઈ દૂર દેકાણે (પરગામ વગેરે) મોકલવાની ના પાડવામાં આવે છે.

વ.—કેમ વાર ?

લ.—કેમ તે કહું છું. થોડાક દહાડા થયાં એ બ્રાહ્મણની બાઈ-હીએ મને “પૂછ્યું” હતું કે,—“મારી છોડીને સીમંત છે એટલે આ પહેલી વાર તે ગર્ભવંતી થઈ છે. એને સાત મહીના થયા છે. હાલમાં તે તેને સાસરે છે, ત્યાંથી મારે ઘેર તેડી લાવવાને આહું છું. તમારો મત શો છે ?” એ ગર્ભવાળી છોકરીને સાત મહિના થયાતું સાંભળીને મેં તે બ્રાહ્મણીને પૂછ્યું. “તમારી એ છોડીને કેટલે દૂરથી તેડી લાવવાની છે ? તેણે કહ્યું—“લગભગ દોઢ દિવસનો રસ્તો હશે.” તે સાંભળીને મેં તેને બહુ બહુ કરીને મના કરી કે, હાલમાં હવે તમે તે છોડીને ત્યાંથી કદિ પણ તેડી લાવશો નહિ. પણ તેણે મારું કહેવું નહિ માનતાં તેને પોતાને ત્યાં તેડી આણી. ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે મારા સાંભળ્યામાં આવ્યું કે, એ ભારેવાઈ છોડીને એક છોડી અવતરી છે અને એ છોડી અવતરતાં તેના પગ પહેલા આવ્યા હતા.

વ.—ત્યારે તો તમે જે ધારીને મના કરી હતી, તેજ પ્રમાણે ગરગર થયું.

લ.—તેમ થાયજ તો એના બધા રસ્તા (નિયમ) નહી કરી રાખેલા છે કેની. ત્રણ મહિના પહેલાં, અને પાંચ મહિના પછી બારે વાંધ બાહ્યીને એક દેહાણીથી ખીન્ને દેહાણી મોકલવી જોઈએ નહિ. જો મોક્ષમા વગર આવે તેમ નાજ હોય, તો તે વખતની અંદર મોકલવી.

વ.—હીક વાર, પેટની અંદર છોકરું કદાપિ મરી જાય, તો શું પ્રસૂતિને તરતજ પ્રસવ થતો હશે કે?

લ.—છોકરું મરી ગયાથી એકદમ તેજ વખતે ગર્ભવાણી સ્ત્રીને પ્રસવ થાય, એમ કાંઈ નથી. તોપણ મુવેલું છોકરું વધારે દહાડા પેટમાં રહી શકે નહિ. પરમેશ્વરની કેરી દયા છે કે, એથી (પેટમાં છોકરું મરી ગયાથી) ગર્ભવાણી સ્ત્રી દુઝ્મો થાય, માટે જલદીથી એનો ખુલાસો થઈ જાય છે.

વ.—વાર, મુવેલું છોકરું જો કેટલાક દહાડા પેટમાં રહે, તો ગર્ભવાણી સ્ત્રી શું બહુ પીડા પામે?

લ.—પીડા પામે નહિ તો ખીન્નું શું? છટા છેડા થયા પછી પાંચ તે જલદી સારી થઈ શકે નહિ. શરીર છેક લાચ જતું રહે છે. માટે પેટની અંદર છોકરું મરી ગયું છે એમ જાણ્યામાં આવતાંજ વાર ક્યાં વિના ગર્ભવાણી સ્ત્રીને પ્રસવ કરાવવો.

વ.—પેટની અંદર છોકરું મરી ગયું છે, તે જાણાય કેમ કરીને?

લ.—તે સારી રીતે જાણાઈ આવે, એવી એક નિશાની છે.

વ.—એ નિશાની શી છે તે કહોને.

લ.—છોકરું મરી ગયાથી ગર્ભવાણી સ્ત્રીને છોકરું પેટમાં રર-કતું માલમ પડે નહિ. બંને ચાન (ખાઈઓ) નરમ થઈ જાય, દુધથી ખરેલાં જેવાં કાંજી કાંજી પછી ન રહે. અને તે ચાનમાંથી ધાવણ પાતું બંધ થઈ જાય. આતું બધું એકદમ થયેલું દેખનાંજ પેટમાં છોકરું મરી ગયું છે, એવો શક સેવાય.

વ.—પેટમાં છોકરું મરી ગયું છે, એવો શક આવે તો શું કરવું?

લ.—વાર લગાડ્યા વિના દોશિયાર ડાકરને મોકલવીને દેખા-

કહે જાણે પછી તે કહે કરવાનું. તે તે પ્રાર્થના કરશે.

પ્ર.—પણ, સ્વપ્નાને દત્તે શુભા બોલશે. મોતીના છેકરાનું મારું
પરિણામ કયવું છે તેવું ?

જિ.—મોતી (સ્વપ્ના પછી બોલી) હા. સાહે છે. પરંતુ મારું
જાણે

મદરણ પ મું.

મદરણી ગાયબના વિભાગ.

ત્યારે પછી તડમાર કરતી જોરજોર વેળુ ઉપાડીને ઢોલકું અવતરે છે. અને ઢોલકું અવતર્યાં છેડે જ્યાર પડે છે. આટલું બધુંએ બનતું જોઈએ ને?

વ.—હા, એ તો ખરું.

લ.—ત્યારે એ બધા બનાવ જે બનવાના, તેના બાગ ખાતી લીધા ન હોય તો મરજાડા થઈ જાય. કેમ બરાબર સમજાય છે ને? વળી ધીમે વખતે શું કરવું, તેનો પણ એમ ક્યાં વિના સમય અને સમજણ પડે શી રીતે?

વ.—ખરું કહો છો, બેન. ત્યારે એ બાગ કાઢી રીતે પાડ્યા, તે કહો.

લ.—હા, કહું છું. વેળુ ચર થવા મહેતે ત્યારથી તે જરાપુતું મહોં સાઈ બેસ ખુલ્લું થાય, ત્યાં સુધીના વખતને પ્રસવનો પહેલો બાગ અથવા 'પહેલી અવસ્થા' કહે છે, એમ ગણે.

વ.—જરાપુ એટલે શું, તે ખારા સમજ્યામાં ન આશું.

લ.—જેમાં ઢોલકું રહે છે, તેને જરાપુ કહે છે.*

વ.—ત્યારે તો પેલી પાનળી તબ જોરી મામડીની ઘેલી, કે જેમાં પાણી ભરાયેલું હોય છે, તેજ જરાપુ કે? ઢોલકું અવતર્યાં પછી એ જ્યાર થકી બહાર નીકળી જતું હશે, ખરું વાર?

લ.—ના, એ નહિ. એ તો એક મામડીની ઘેલી પાણીથી ભરેલી રહે છે. એ પાણીમાં ઢોલકું ડુબેલું રહે છે. પીણા ધીમે ધીમે વધવાં થવાં એવું મોઢાં હાડી જાય છે. અને તે કાટનાની સાથે જ તેમ જે પાણી હોય છે, તે વડી જાય છે; પરંતુ બધું પાણી એકજમ પડી જતું નથી. અને જે પાણી નીકળી જતું તેને જ વડી જતું અથવા પરપેટાં કહેવા કહે છે. એ પરપેટાં કહેવાથી તેમના પાણીના સાથે સાથેજ, કે ત્યાર પછી જરાપુ વાર છેડે પાણું કરીને છેડે અ-

* જરાક જે જમાના પશુ કહે છે. જારણના ઢોલકું ઉપર જાય રહે છે એમ માનવામાં આવે છે.

વતરે છે. અને છેવટે જ્યારે ઔર પડે ત્યારે તેની સાથે એ થેલી પણ બહાર નીકળી આવે છે. અને હું જેની (જે જરાયુની) વાત કરું છું તેની અંદર છોકરા સુધાં એ પાણી ભરેલી થેલી રહે છે. તેમાંથી તો કંઈ કાઢતું તૂટતું નથી. તેમ તે બહાર પણ આવતું નથી. પેટની અંદરજ રહે છે. જ્યારે ગર્ભ રહેલો ન હોય ત્યારે તેનો આકાર બહુ નાહાનો હોય છે. પરંતુ ગર્ભ રહેથી છોકરું જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની સાથે તે (જરાયુ) પણ વધતું રહે છે. અને છોકરું અવતર્યા પછી પાછું સંકોચાઈ સંકોચાઈને લગભગ પહેલાંના જેવું થઈ જાય છે. જરાયુ કોને કહે છે, તે હવે સમજી શક્યાં કે નહિ ?

વ.—ઓહો, એ તો સમજ્યામાં આવી ગયું. અમે જેને પોનાડી કહીએ છીએ, તેનેજ તમે જરાયુ કહો છોને ?

લ.—હા, હા, તે પોનાડીનેજ સારી સુધરેલી બોલીમાં જરાયુ કહે છે.

વ.—અરે રામ, રામ ! અત્યાર સુધી ત્યારે એમ કહ્યું નહિ કેમ ? તમારે આટલી બધી માથકોડ કરીને સમજાવવાની જરૂર ન પડત, પણ વાર ખેન ! એ જરાયુનો આકાર કેવો હશે ?

લ.—એક વંત્યાક (વેંગણ) નું ડીંટું કાપીને, પછી જે રહે તેમાંથી ગરબ ખીયાં વગેરે બેશ કરીને કોતરી કાઢી, છાલની કોથળી જેવું જે રહે તેને હાથ વતે દબાવીને ચપટું કર્યાથી, તેનો જેવો આકાર થાય, તેવાજ આકારને લગભગ મળતું જરાયુ પણ દેખાય છે.

વ.—વાર, એ જરાયુ પેટની અંદર કેવી રીતે રહે છે ?

લ.—એનો મ્હોટો અથવા પહેલો જણાતો ભાગ ઉપરની નરક રહે છે અને નાનો અથવા સાંકડો ભાગ નીચેની બાજુએ રહે છે. તેમાંથી ઉપરના મ્હોટા ભાગને જરાયુનું ‘ શરીર ’ કહે છે, અને નીચેના ભાગને જરાયુનું ‘ મુખ ’ કહે છે. જરાયુનું એ મ્હોટું અને પ્રસવનું દાર, એ અને અડોઅડ મળી ગયા જેવાં હોય છે.

વ.—એમ કે ? હવે તો બરાબર સમજાયું પડી. પણ જો એક-વાર એ જરાયુનો આકાર સારો બેશ. ચીનરીને બતાવો, તો વળી પધારે સારી રીતે સમજી શકાય.

લ.—એ, બહુ સારું.

વ.—ચાલ, એને રજાથી શું જરાયુનો આકાર બદલાઈ ગયું છે આ જોવો તમે ચિતરી દેખાડ્યો તેવોજ બરાબર રહે ?

લ.—બહુ સારી વાત પૂછી. આ જે મેં ચિતરી દેખાડ્યો, તે જે દિવસ બારેવાઈ, થઈ ના હોય તેવી ઓના જરાયુનો આકાર છે. પણ બારેવાઈ-ચપાથી એવો રહે નહિ; બદલાઈ ગયો.

વ.—એ તમારું કહેવું સાચું છે ખરું. પહેલાંજ તમે જે ચિતરી દેખાડ્યું છે. (ચિત્ર ૧ હું) તેનાથી એની ખાતરી થઈ શકે છે.

લ.—એ પહેલાં જે ચિતરી દેખાડ્યું છે, તે જરાયુ છે એ તમે કી રીતે જાણ્યું ?

વ.—કેમ, શું હું એવી છેક બોયડ બાપડી છું ? ત્યારે તમે એમ કહ્યું કે જરાયુની અંદર છોકરું રહે છે, ત્યારે પછી તે જરાયુ ન હોય તો ખીલું શું હોઈ શકે ?

લ.—શાવાય. જુદા હોય તો બધી વાત એવી રીતે સમજી લેવાય જ. પણ એટલું પાતું ખાનખં રાખવાનું છે કે, પહેલાં મેં જે ચિતરી દેખાડ્યું છે, તેમાં ચાર પાંચ મહિના ચપેલી બારેવાઈ બાદ પડે જરાયુ છે, અને તેમાં છોકરું કેવી રીતે રહે છે, તેજ દેખાડ્યું છે.

વ.—કેમ ? ત્યારે પૂરાં દહાડાવાળા બાપડીના જરાયુનો આકાર વળી દિસારો દરી કે ?

લ.—દિસારો નહિ તો શું ?

વ.—ત્યારે તો તે જત્ર ચિતરી દેખાડેને બાદ ! અને તે નાચે પગ દહારો છોકરું તેની અંદર કેવી રીતે રહે છે તે પણ દેખાડી રહો.

લ.—કી મ્હો જુવેલ લાવો ચિતરી દેખાડો.

વહી જવા પામતું નથી. આટલું થાય, એટલે પ્રસવનો ‘પહેલી અવસ્થા’ પૂરી થઈ એમ સમજવું. કેમ, હવે ધ્યાનમાં આવ્યું કે નહિ?

વ.—એકવાર ફરી કહી બતાવો જેથી બેશ યાદ રહે.

લ.—હીક, કહું છું, સાંભળો. એમાં મને આગસ નથી. પીડા શરૂ થાય ત્યારથી તે જરાયુનું મોઢો પૂરેપૂરું ઉઘડે ત્યારે સુધીના વખતને પ્રસવની પહેલી અવસ્થા કહે છે. હવે સમજ્યાં?

વ.—હા, બરાબર સમજાયું. આટલું કહ્યાથી પણ જો સમજાય નહિ, તો પછી દાઢપણુ રીતે સમજી શકાયજ નહિ, એમ સમજવું.

લ.—વાર ત્યારે, કહો જોઈએ, પ્રસવની ‘પહેલી અવસ્થા’ કેને કહે છે?

વ.—પીડા શરૂ થયા પછીથી જ્યાંસુધી જરાયુનું મોઢો સારી રીતે ખુલ્લું થાય નહિ, ત્યાંસુધી પ્રસવની “ પહેલી અવસ્થા ” કહી શકાય.

લ.—બરાબર હીક સમજ્યાં છો. દાઢપણુ આવીને જો સમજી શકે કે પ્રસવની કેવી અવસ્થા છે, અને પછી બરાબર તેજ પ્રમાણે કામ કરી શકે, તોજ તેને ખરી દાઢપણુ જાણવી. તેના હાથે પ્રસવનિ કદિ પણ કટાય નહિ, અને છોકરાં સંબંધી પણ કરી દહેશત ન રહે.

વ.—એમ ખરૂં કે? ત્યારે હવે પ્રસવની “ બીજી અવસ્થા ” કેને કહે, અને “ ત્રીજી અવસ્થા ” કેને કહે, તે પણ હીક કરીને કહી દેખાડોને!

લ.—જરાયુનું મોઢો સારૂ બેશ ખુલ્લું થાય, ત્યાર પછી જ્યાંસુધી છોકરૂં અવતરે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રસવની “ બીજી અવસ્થા ” કહી શકાય. એ બીજી અવસ્થા બહુ ભયભરેલી છે. એને ભયભરેલી કહું છું તે એટલા માટે કે જેટલી આપત વિપતનો સંભવ, તે બધી એ અવસ્થામાંજ આવી પડે છે.

વ.—આપતવિપત તે કેવી રીતની

લ.—તે કહું છું. જરાયુનું મોઢો બેશ ખુલ્લું થયા પછી, અને પાણી વહ્યા પછી, જો છોકરૂં અવતરતાં વાર લાગે, તો જબરો પેચ

પડી જાય, એટલે હંસામાં હસાયા જેવું થાય. એથી હોહર ખત્ત હરે અને પ્રસન્નિ પણ જડ પીડા પામે.

વ.—વાર, ત્યારે એવું પણ જોવામાં આવે છે કે, હોહર અવસ્થામાં જડ વાર લાગે છે, તેપણુ હોહર કાંઈ હાથી ગાંડું નથી. એવું કારણ શું હશે ?

હ.—તમે જોની વાત કરો છો, તેજ પ્રસવની પહેલી અવસ્થા-
“જંગ” વાર થાય છે. “ત્રીજી અવસ્થામાં” એટલે જરાયુનું મ્હો
સાફ બેસા ખુલ્યા પછી અને પાણી પલા પછી કાંઈ વધારે વાર
લાગતી નથી.

વ.—ત્યારે પ્રસવની “ત્રીજી અવસ્થામાં” વાર થવાથી કાંઈ
દેશન નહિ ?

હ.—ના, હરે દેશન નહિ.

વ.—જડ સાફ હવે પ્રસવની “ત્રીજી અવસ્થા” દેને કહે
છે ને કહો ?

હ.—હોહર અવસ્થામાં પછી જ્યાં સુધી આર ન પડે, ત્યાં સુધી
“ત્રીજી અવસ્થા” કહી શકાય.

વ.—જરાયર પ્રસવના વખતના ભાગે તો જડ સારા કહી મં-
બગાવ્યા હો. સાંબળીને દુઃખથીજ ખુશ થઈ. એવા મોતની આણી
જેવા અવસ્થામાં એવી ગોઠવણ કરી રાખ્યા વિના કેમ ચાલે ? જો
જાણી રાખ્યાથી કેટલી બધી સગવડ દેખાય છે, જુએને. દાહબલને
મ્હોરેથી પ્રસવિની હકીકત સાંબળીનેજ બધું નક્કી કરી શકાય. જે
ને એમ કહે કે, હજુ જરાયુનું મ્હો જરાયર ખુલ્લું થયું નથી, અને
પાણી પણ વધુ નથી, તો ઘરત વેળા તો હશે બધું નથી, એવી
દિમન રાખી શકાય. અને જે કહે કે, જરાયુનું મ્હો સાફ બેસ
ખુલ્લું થયું છે, અને પાણી પણ વધુ છે, તો જાણવામાં આવે કે
દર ખૂબ સાવધાન થવું જોઈએ. આ શું કાંઈ જોઈ સગવડ કહેવાય ?

હ.—હા, એમ વળી બૂલ રી ?

વ.—એવું એવું તો થણું કરીને બધુંએ તમે કહી સંભળાવ્યું. હવે કઈ અવસ્થામાં શું કાર્યાથી પ્રસૂતિનું અને છોકરાનું બંનેનું બધું થાય, તે કહો તો નિરાંત થાય.

લ.—એ બાબત કહેવા સાંભળવાની દરકાર નથી છે? હમણાં જ મોતીના સંબંધમાં એ બધું નજરે નજર દેખાડી દેજો છું.

વ.—હીક. એજ બધું હીક પડશે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પ્રસવની પહેલી અવસ્થા.

વ.—વારૂ ત્યારે, હવે જુવો જોઈએ મોતીને પ્રસવની કઈ અવસ્થા છે ?

લ.—(તપાસ કરી જોઈને) હજુ પણ પહેલી અવસ્થા છે. જરાયું મ્હો હજુ ખેશ ખુલ્લું થયું નથી.

વ.—ત્યારે હવે શું કરવું ?

લ.—જરાક ઊઠીને ફરે.

મોતી—(લક્ષ્મીને) મારાથી ઊઠીને ફરી શકાશે નહિ.

લ.—કેમ નહિ ઉઠાય ફરાય ? હજુ શું થયું છે જે ? અત્યારથી સુસ્ત થઈને પડી રહી છે ?

વ.—(લક્ષ્મીને) હુઝ થાય તેથી સુસ્ત કેમ ન થવાય ?

લ.—એ વાત ખરી, પણ હુઝ તે કેટલું ? હજુ એટલું બધું શું થઈ ગયું છે ? નહિ, અત્યારે સુવાયુવાનું કામ નથી. પ્રસવની પહેલી અવસ્થામાં ઉભાં રહીને કે ઊડી ફરીને પીડા ખમવી (વેણા ખાવી) સારી. એથી જલદી છૂટા છેડા (પ્રસવ) થઈ જાય. અને બધું કષ્ટાય પણ નહિ.

વ.—(મોતીને)—ત્યારે તો જોન, જરાક ઊઠીને આમતેમ ફરે,

“બા શું કરીએ? (સહમીને) વાર ત્યારે, અમારે અહિની તમામ દાહ્યજોના તો પીડા ચતાંજ પ્રસૂતિને ચુલાવડને ઠેકાણે સેધ જાંઠને બેસાડે છે.

લ.—એટલું કરીનેજ તેઓ બંધ રહેલી હોત તો તો આછી ફિકર.

વ.—કેમ! તેઓ ખીનું વળા શું કરે છે?

લ.—પીડા સાર ચતાંજ તેઓ પ્રસૂતિને બેસાડીને ખોખારા કરવા અને કચંગવાને કહે છે. એમ કરવું તે તમે શું સાદ સમજો છો કે?

વ.—સાદ નહિ? એથી શું નુકસાન?

લ.—એનાથી બહુ બહુ નુકસાન થાય છે. પ્રસવની પ્રદેલી અવસ્થામાં કચંગવાથી કાયદો તો કરીએ નથી; ઉલટું વધારે નુકસાન એ છે કે, કરખને કચંગ કચંગ કયાંથી, પ્રસૂતિ બહુ નબળા પડી જાય છે. કચંગ પડી જાય છે. અને છેવટે “ખીજ અવસ્થામાં” ત્યારે આપોઆપજ કચંગ પડે છે, ત્યારે પછી તેને યક્તિ રહેતી નથી. એટલાથીજ જુઓ, કેવો ભાર દોષ થઇ ગયો?

વ.—ખરી વાત બેન! અરેરે! ત્યારે તો અનાડી દાહ્યજોના દોષથીજ પ્રસૂતિઓ નકાતું નકાતું એટલું બધું દુઃખ પામે છે!

લ.—પણ તેમનો પણ દોષ શો? તેઓ શું જાણે કે પ્રસવની “પ્રદેલી અવસ્થામાં” પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવાની કોશીશ કરવી નકાળી છે. જાણતી હોય તો પછી એમ કરે કે?

વ.—તેઓ તો પ્રસૂતિની પાસે બેસીને કદા એમ કલા કરે છે કે “કચંગ, ખૂનકચંગ”. જુવાન જાણનારીઓનાં ખીચાતીનાં મ્હોંમાં અને આંખો લાલમોંઝા થઇ જાય છે. તેણજ કહે છે, “કચંગ”

લ.—તેમનો નકાતો દોષ કાઢો. તેઓ તો સારાને સાદ એમ કરવા જાય છે, પરંતુ છેવટે ખાતું થઇ પડે છે. સાચી, શું વાચ, તે નહિ જાણવાથીજ તેઓ એમ કહે છે. નહિ તો પ્રસૂતી દુઃખી થાય, એવી કાંઈ નેઓની કબજા હોતી નથી.

વ.—ખેર, ત્યારે “પ્રદેલી અવસ્થામાં” તો પ્રસૂતિ કે દરખાનું એમને કરાંને કરવાનું દેવું નથી?

લ.—ના, જલદી પ્રસવ કરાવે એમ ધારીને દાઢયણે પહેલી અવસ્થામાં તો કંશીએ કોશીશ ન કરવી. ફક્ત વચ્ચે વચ્ચે તેણે એવું જોતાં રહેવું કે, જરાયુનું મ્હો ખુલ્લું થયું છે કે નહિ ?

વ.—કેમ, તે જોતા રહેવાની જરૂર શી ?

લ.—જરૂર નહિ કેમ ? એમ જોયા વિના તે શી રીતે જાણવા પામે કે પ્રસવની “પહેલી અવસ્થા” પૂરી થઈ જઈને “બીજી અવસ્થા” થઈ ? જરાયુનું મ્હો ખુલ્લું થાય ત્યારેજ “પહેલી અવસ્થા” પૂરી થઈ ગણાયને ? અને એ વાત તો હું તમને જણાવી ચૂકી છું કે પ્રસવની “બીજી અવસ્થામાંજ” ગરબડાટ ગભરાટ વધારે રહે છે. તેટલા માટે ને જાણવાની તો ધણીજ જરૂર છે.

વ.—એ વાત ખરી. પણ પાણી વહાથી (એટલે પરપોટા ફૂટ્યાથી)જ એ તો જાણવામાં આવી ગયું કે, પ્રસવની “બીજી અવસ્થા” થઈ.

લ.—ઘણું ખડું એમ પણ ખડું. પરંતુ એમ પણ બને કે પાણી વખતે ના પણ વહે.

વ.—શું કહો છો ? એ વળી કેવી રીતે ? પ્રસૂતિને ત્યારે કેમ કરીને પ્રસવ થાય ?

લ.—કેમ ? પાણીની થેલી સુધાં છોડકું પ્રસવે.

વ.—હીક, પણ એમ થાય તેમાં કાંઈ ભય બધ તો નહિ ને ?

લ.—ના, એવું કશુંએ નહિ. તોપણ દાઢયણે જરા સાવચેત અને સાવધાન થવું જોઈએ, નહિ તો છોડકું માર્યું જાય.

વ.—શી રીતે ?

લ.—અવતરીને બહાર પડતાં વેંતજ થેલીમાંથી બહાર કાઢી નહિ હીલાથી છોડકું હાંરી-ફંધાઈ શુંગલાઈને મરી જાય.

વ.—હું ! ત્યારે શી રીતે એવા છોકરાને બહાર કાઢી લેવાય, એનું ?

લ.—કેમ, થેલીને હાથે વતી કાઢી નાંખવી.

વ.—હાથ વતે તે કાઢી શકાય ?

લ.—હા, દાસ્ય. તેમ છતાં જો કંઈપી ન દાસ્ય તો કેલ
દશીયાર અધીયારથી (છરી, ચાંકુ, કે કાનરે જે હોય તેનાથી) એક
દંડણેથી કાપીને ફાંટી નાંખી એટલે થયું. પરંતુ બરાબર સગત રાખીને
એ કામ કરવું કે થેલીને કાપવા જતાં છોકરાંનાં શરીરને-જરાએ ન
લાગે. વળી એમ થેલી સુધાં છોકરું આવનરે તે દાંડણું સમજ ન
શક્યાથી તેને દૂર દંડી બેંટી ન દે. એમ થાય તો ફેવું, સત્યાનાશ
વળી જાય તે તો સમજાય છે ને? એ થેલીની અંદર “સોનાના
મરુત” છે, એ જાણે ખૂબ માદ રાખે.

વ.—આંદા! વખતે નહિ સમજી શક્યાથી કેટલા એવા
“સોનાના મરુત” ને એવી રીતે હથેલી દેવાના હશે!

લ.—એમ પણ થાય. કેમ ત્યારે હવે સમજી શક્યાંને, કે થેલી
સુધાં છોકરું આવનર્યાથી પાણી વહી જાય નહિ?

વ.—હા, બરાબર સમજી.

લ.—વળી કોઈ કોઈ પ્રસતિના જરાયુનું મોઢો બરાબર ખુલ્લા
વિના પણ પરપોટા ટૂટીને પાણી વહી જાય છે. એમ ચપાથી પ્રસતિ
અનુજ દાસ્ય છે. જલદી પ્રસતિ થઈ શકતો નથી. આને છોકરું પણ
વખતે માર્યું જાય છે. વળી પહેલાં લખતે હલી ગઈ હતું કે, પીણ શરૂ
કાંઈ જો કોઈ કારણથી એકાએક પાણી વહી જાય, તો છોકરાનું
માથું પહેલું નહિ આવનરું હાથ કે પગ પહેલા આવી શકે.

વ.—શું કહે છે? ત્યારે તો જલદી પરપોટા ટૂટી જતો-પાણી
વહી જતું-ને બારે દોર દેખાય છે ને! વાર, ત્યારે જ્યાં સુધી જરા-
યુનું મોઢો બરાબર ખુલ્લું ન થાય, ત્યાં સુધી, જોયો કરીને પાણી વહી
જાય નહિ, તેમ કરવું જોઈએ.

લ.—હા, એમ કરવું જોઈએજ તો.

વ.—શિક, પણ કેમ કરીને જાણીએ કે, આ ક્યાંથી પાણી વહી
જાય. આને આ ક્યાંથી પાણી નહિ વહી જાય?

લ.—જો જાણવું જરૂર આવે નથી. પ્રવચની “પહેલી આવ-

રથામાં” દાઘયણુ જો પ્રસૂતિને કરાજવાને ન કહે, અને હાથ નેવા જતાં જો પરપોટાને વગાડી બેશીને કાઢી ન નાખે તો પછી ક્યવખતે પાણી કેમ વહી જાય, તે વખત થયેજ આપો આપ વહે.

વ.—બહુ સારી વાત કહો છો. દાઘયણુ સાવધાન થઈને એટલે સાવચેત રહીને પરપોટાને જાળવી રાખવાની તબવીજ કરે, તો પછી તે ડુટી ન જાય અને પાણી ન વહી જાય. દાઘયણુને સારા માફાની સમજણુ નહિ હોવાથીજ આપણી પ્રસૂતિઓ આટલું દુઃખ પામે છે.

લ.—વળી જુઓ, પ્રસૂતિને જણાવવા જતાં હાથના નખ ઉતારી નાખવાની ઘણી જરૂર છે, તેનો આ એક દાખલો મળી આવ્યો.

વ.—હા, બહુ સારી વાત સંભારી આપી. હાથનો નખ વાગવાથી પણ પરપોટા ડુટી જાય. ખેર. પણ જરાયુનું મ્હો ખુલ્લું થતાં ઘણીવાર લાગે, તો પણ શું દાઘયણુ કાંઈ કરવું નહિ?

લ.—ના, કાંઈ ઉપાય ક્યા વિના ચાલે કેમ? જરૂર તેનો કાંઈ ઉપાય શોધવો જ જોઈએ.

વ.—શો ઉપાય ?

લ.—તે કહું છું. પ્રસૂતિને વારે વારે ખાલી ઓકારીઓ ઉપડી આવે, એવો કોઈ ઉપાય કરવો.

વ.—કેમ, તેમ ક્યાંથી શું થાય ?

લ.—જરાયુનું મ્હો તે ખુલ્લું કરી દે.

વ.—શું કહો છો ?

લ.—હા, જરૂર તેમ થાય.

વ.—ત્યારે એ તો ખૂબ સહેલો ઉપાય.

લ.—સહેલો નહિ તો શું !

વ.—વાર, ત્યારે અમારી દાઘયણો પ્રસૂતિના મ્હોડામાં તેના માથાના વાળ ઘાલીને અથવા પીછું કે હાથનાં આંગળાં તેના ગળામાં ખેંચી દેશીને બકારીઓ ખવરાવે છે, તે પણ શું એનેજ સારુ કે ?

લ.—ઝોર જલદી ન મડે તો તેઓ એમ કરીને પ્રસૂતિને

બકારીઓ ખવરાવે છે ખરી; પરંતુ તેઓ જાળુતી નથી કે, જરા-
યુનું મોં જલદી ન ખુલે તો એમ કહ્યું જોઈએ. પ્રસવની “બીજી
અવસ્થામાં” કે “ત્રીજી અવસ્થામાં” એ પ્રમાણે ક્યાંથી કાંઈ પણ
કાપડો નં થાય. કાપડામાં પ્રસૂતિ-ઉલ્લસી નકામી કમજો પડી જાય.

વ.—જરાયુનું મોં જો જલદી ખુલે નહિ, તો અમે પ્રસૂતિના
મોંમાં તેના માથાના વાળ ધાકીને વારે વારે તેને બકારીઓ ખવ-
રાવી શકીએ કે?

લ.—હા, સારી રીતે તેમ કરી શકો.

વ.—એથી કાપડો થાય ખરેખર?

લ.—જરૂર કાપડો થાય, વગી જુઓ, કોઈ કોઈ પ્રસૂતિ પ્રસ-
વની “પહેલી અવસ્થામાં” પોતાની મેજેજ બકારીઓ ખાધા કરે
છે. કાંઈ પણ કહ્યું પડતું નથી. એવી બકારીથી કાંઈ બચ નથી તે
નો સમજાવું છે ને? ઉલટો ઘણો કાપડો છે.

વ.—હા, જરાજર સમજાવું. એથી જરાયુનું મોં જલદી ખુલે.

લ.—વગી પ્રસવની “પહેલી અવસ્થા”માં પ્રસૂતિને વચ્ચે વચ્ચે
ચોડું ચોડું ગરમ દૂધ પીવા આપવું સારું છે. એથી ખોરાક અને
ઝોસક ખતેની ગરજ સરે-છે.

વ.—ખતે કેવી રીતે? ખોરાકનું કામ થાય, તે તો સમજાય છે.

લ.—ગરમ દૂધ પીધાથી જરાયુનું મોં જલદી ખુલે છે.

વ.—શું કદો છે? ત્યારે તો એ બહુ સારી સગવડ. અમારી
દાઢપણો એમ કરતી નથી કેમ?

લ.—તેઓ જાળુતી હોય તો કરેને. તોપણ કોઈ કોઈકેકાણે
પ્રસૂતિને ચમચા વળી ગરમ દૂધ પીતાં દીડી છે. પરંતુ તે કાંઈ પ્રસ-
વની અવસ્થાનો વિચાર કરી તેમને આપવામાં આવતું નથી. ખાણી
વઘા પહેલાંએ આપે છે, અને પછી પાણુ આપે છે. પાણુ પાણી વઘા
પછી એટલે પ્રસવની બીજી અવસ્થામાં ગરમ દૂધ પાવાથી નુકસાન
કે, કાપડો નથી.

૧. —એમાં વળી શકે શો? પરંતુ દિલગીરીની વાત એ છે કે, આપણી દાખલો એમાંનું કશુંએ જાણતી નથી. અને તેઓ જાણે પણ શી રીતે? એ બધું તેમને શીખવ્યા વગર કાંઈ શીખી શકે નહિ.

૨. —પ્રસવ થવાને વખતે જોઈએ છીએ કે, પ્રસૂતિ તરફને લીધે પાણી પાણી કરે છે. ત્યારે તે વખતે તો તેને ઠંડું પાણી પીવા આપવું એજ સાચું કેની?

૩. —સાચું તે વળી એક વાર? પ્રસવની ‘ખીજી અવસ્થામાં’ પાણી માગે, તો ઠંડું પાણી કે ઠંડું દુધ એવડક પાછું શકાય. પરંતુ ‘પહેલી અવસ્થામાં’ ઠંડી ચીજ ખાવા પીવા ન આપવી, એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું. પાણી માગે તો ઉતું ઉતું દુધ પીવાને આપવું સમજ્યાં કેની? કેમકે દુધથી તરશ છીપે અને બળ પાણુ આવે, એ બંને એકી વારે થાય.

૪. —હા, ઠીક સમજાયું. હવે કહેવું પડશે નહિ. વારુ હવે કહેા. ‘ત્રીજી અવસ્થામાં’ ખોરાકખોરાકની કેવી તજનીજ રાખવી?

૫. —‘ખીજી અવસ્થા’ ના જેવીજ. એમાં કશો તકાવત નથી, ગરમ ચીજ ખાવા પીવા આપવી ન જોઈએ. પછી તે દુધ હોય, કે પાણી હોય, કે ગમે તે હોય. નહિ તો લોહી વહી શકે.

૬. —ત્યારે તો એમજ કહેાને, કે પ્રસવની ‘ખીજી અવસ્થામાં’ અને ત્રીજી અવસ્થામાં’ પ્રસૂતિને જે કાંઈ ખાવા પીવાનું આપવામાં આવે, તે બધુંએ ઠંડું હોવું જોઈએ.

૭. —હા, એ વાત બરાબર માદ રાખજો.

પ્રકરણ ૭ મું.

“ પ્રસવની બીજી અવસ્થા ” તથા અવંતર્યા પછી બચ્ચાનો ચારા ફાધાવ તેના ઇલાજ.

વ.—તારુ, હવે બુનો જોઈએ, મોતીને પ્રસવની કઈ અવસ્થા છે ?

લ.—(તપાસ કરી જોઈને) ‘પહેલી અવસ્થા’ પૂરી થઈ જતી લગભગ ‘બીજી અવસ્થા’ થઈ છે. જરાબુનું મોઢો સાફ બેથ ઉપરથી છે.

વ.—ત્યારે હવે શું કરશો ?

લ.—હવે એને સુવાવડના ઓરડામાં જોઈ જતી સુવાડે. હવે બેસવું કે જુબાં રહેવું પડારત નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—હવે હોઠાઈ અવનરવાને બહુ વાર નથી.

વ.—શું કહો છો ? (મોતીને) ત્યારે જ બેન, ઓરડામાં ખાટલો ખાધરી મુક્યો છે. તેમાં સૂઈ જા, બા.

મો.—(પીઠાની પીઠાની) જાડાણું. (સુવાવડના ઓરડામાં જતી સૂઈ રહી.)

લ.—(ઓરડાની અંદર જતી મોતીને) ડાબે પડે સ્થ રહેવું જોઈએ, બેન.

વ.—એમ ન સુવં તો ચાલે નહિ ?

લ.—‘પહેલી અવસ્થા’ ગયા પછી, સૂઈ રહીને પીઠા અથવા પેટા ખમરી એવું સાફ છે. કેમકે, બીજી અવસ્થામાં લગ્ન રહીને કે બેઠીને પેટા ખમ્યાથી, હોઠાસનું માથું જેને જોરેર નીચું આવે તેવું, તો એકદમ જોર સાથે અથડાવે તે બિચાર માથું જાય.

વ.—ઓ બા ! કેવો ગળત ! ત્યારે તો એને સુવાડીજ રાખે. બા.

લ.—જમણી જમણી હોઠાસીએને બહુ દુઝા દે છે. હોઠાસનું માથું બહાર અથડાવેને જખત થઈને, પ્રમત્તિ રહે છે, ‘જડીને’

જામી થઇને (અદ્ધર) બેશ, અને બેશીને સારી પેઠે કરાંઝ.' મેં કેઇ દાંધ પ્રસૂતિને એમ બોલતાં સાંભળી છે કે, 'ઓ દાંધયાણ માડી' તમને પણ લાગુ છું, મને જરા સુવા દો.' તોપણ દાંધયાણ તેને સુવા દેતી નથી. તેઓ એમ ધારતી સમજાય છે કે, પ્રસૂતિ સુધ રહ્યાથી, અને નહિ કરાંઝ્યાથી, પ્રસવ થઇ શકે નહિ. પણ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. એથી કાયદો કરોએ નથી, કેવળ પ્રસૂતિને નકામું દુઃખ દેવામાં આવે છે, એટલુંજ. તે વખતે તેઓ (પ્રસૂતિઓ) સુવા પામ્યાથી બહુ બચાવ થાય છે.

વ.—એ વાત ખરી છે. આ જુવો, પરપોટા ફૂટ્યો જણાય છે.

લ.—હા, હવે ખૂબ સાવચેત થાઓ. અને એને (મોતીને) ઠીક કરીને ડાબે પડખે સૂવાડો. તથા એના બે હાંચણોની વચ્ચે એક મોટું ઝોશિકું મૂકો.

વ.—ઠીક. પણ અમારી દાંધયાણો તો પ્રસૂતિને ચતી સૂવાડીનેજ પ્રસવ કરાવે છે.

લ.—હા, એમ કરે છે ખરી. પણ પ્રસૂતિને ચતી સૂવાડીને પ્રસવ કરાવવો એ સાફ નથી.

વ.—કેમ વાર ! એમાં શો દોષ છે ?

લ.—પ્રસૂતિને ચતી સૂવાડીને પ્રસવ કરાવ્યાથી પ્રસવના દારૂની ઝાડના દારૂમુધી ચીરાઈ જવાનો ભય ધણો રહે છે.

વ.—ઓ માડી ! ત્યારે તો મોતી ચતી સૂવાડું કરે તોપણ તેને એમ ચતી સૂવા દેશો નહિ.

લ.—એ તો તમારે મને કાંઈ કહેવું પડશે નહિ.

વ.—પણ વાર, બેન ! પ્રસૂતિ ચતી સૂઈને પ્રસવ કરે, તેથી એવો ભય ધણો રહેતો હશે શાથી ?

લ.—તે તમે સમજી શકતાં નથી ? છોકરાનું માથું બહાર આવવાને વખતે પ્રસૂતિ ચતી સૂતાથી, તેના પ્રસવના દારૂના નીચલા ભાગ ઉપર ધણો ધક્કો લાગીને મોટો ચીરો પડે. છોકરાના માથાનો

ધપળો બાર એ જગ્યા ઉપર પડેલી ?

વ.—હા, એ વાત તો ખરી. ચતી સૂતાથી એ જગ્યા ઘણી ચીરાઈ ગયેલો તો હવે તો બરાબર સમજાય પડી.

લ.—સમજ્યાનો જ ખપ છે. હોકરાનું માથું બહાર આવવાને વખતે પ્રસૂતિને ઘમે પડ્યો. સુવાડી, તેના બન્ને હાથો પેટેના તરફ તાણી લેવાને કહેવું, આ બંને હાથોની વચ્ચે એક આંધીકું મૂકવું, એ બધું બરાબર કરવાને કહી બૂલવું નહિ.

વ.—એમ તે કદિ બને ? જે જે વાત તમે કહી સંભળાવો છો, તે પ્રમાણે કરવાને કદિ પણ બૂલું ખરી કે ? એમ કહું તો પછી આંધી માથામાં ફરી કરાવીને, થીપ્પું ચું કરવાને ? પણ વાહ, બેન ! હાથોની વચ્ચે એંધીકું મૂકવાનું કાચું ચું હશે ?

લ.—હવે હોકરાનું માથું બહાર આવવાનો વખત થયો છે. તેથી હાથોની વચ્ચે એંધીકું મૂકાને બે સાથોને ઘોડા ઘોડા છેડે ફરી દીધા વિના કેમ ચાલે ? હાથોની વચ્ચે એંધીકું મૂકાને સાથો એ પ્રમાણે છેડા રખાવ્યાથી હોકરાનું માથું બહાર આવવાને સારી સગવડ અને સુમમતા થાય છે. પ્રસૂતિનાં સાથોની અંદર હોકરાનું માથું દમાવું ક્યારનું નથી અને તેને (પ્રસૂતિને) પોતાને પણ આરામ જેવું લાગે છે.

વ.—હીક, ત્યારે ક્યાં આ મૂકું. (એંધીકું મૂકે છે.)

ભા.—ઓ, મા ! પેદુ ચીરાઈ ગયે છે !

લ.—(વખતને) એના પેદુ ઉપર જરા દાબીને હાથ ફેરવે.

વ.—(હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં) કેમ બેઠા ! જરા હીક લાગે છે ને ?

ભા.—હા, બા, હીક લાગે છે. પણ ઓ બાપરે ! મારી સાથ-જોમાં અને પગની ફેંચોમાં બહો ખીલા ખુલે છે.

લ.—(વખતને) એવીજ રીતે પાછો એની સાથો ઉપર અને ૫મ ઉપર જરા દાબી દાબીને હાથ ફેરવે.

વ.—ફેરવું છું. પણ એનું મોતી લવરી કરે છે
નય તો નથી ને ?

લ.—નય વળી કેવો ? છોકરાનું માથું આવવાને
પ્રસૂતિઓ લવરી કરે છે, હાથ પગ પછાડે છે, બેર કરે છે,
ગાંડી થઈ ગઈ હોય, તેવા બ્યાળા કરે છે. પણ એથી કરી
હલકું એમ થયાથી ખુશી થવું નોંધએ.

વ.—કેમ વાડ ?

લ.—કેમ, તે કહું છું. પ્રસૂતિને એવી રીતે કરતી જોત
સમજવું કે, છોકરાનું માથું બહાર આવવાને હવે વધારે વાર થશે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો જોયા નાણા વિતાજ એવી
વાતને માઠી માનવામાં અમે ભૂલજ દૂરીએ છીએ.

પણ વાડ, એનું મોતીને કાઢો થઈ નય છે કેમ ? શું
નમાં એમ થઈ જવું હશે ? એનાથી કાંઈ હસ્તક કે ખીક જેવું તો
નથી ને ?

લ.—એમાં ખીક શી ? ઘણી પ્રસૂતિઓને એમ થાય છે.
છોકરાનું માથું બહાર આવવાને વખતે દબાણ થયાથી પ્રસૂતિને ઘણું
ખડું કાઢો થઈ નય છે.

વ.—હીક, ત્યારે તો એ પણ એક જાણી રાખવા જોગ વાત છે.
વાડ, એનું જુઓને આ છોકરાનું માથું દેખાય છે ને.

લ.—દેખાશેજ તો. માથું આવવાનો વખત થયો છે.

વ.—ત્યારે હવે શું કરવું નોંધએ ?

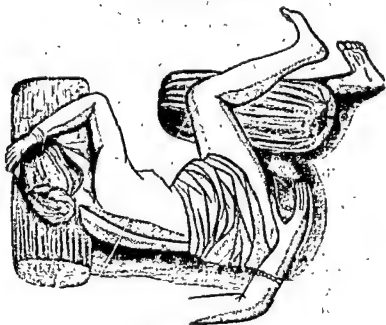
લ.—તે કહું છું. જુવો, છોકરાનું માથું આવે છે તેથી પ્રસ-
ૂતના દારનો નીચડો ભાગ થોડો થોડો ધકેલાય છે, તે દેખાય છે ને ?

વ.—હા, તે તો બરાબર દેખી ચકાવ છે.

લ.—ત્યારે તમે એ કંકણે તમારો જમણો હાથ દેઈ રાખીને
જાનાં માનાં બેસી રહો. બહુ બાર દેખને દબાવશો નહિ. ફક્ત ત્યાં
આગળ જરા હાથ દેઈ રાખવો.

૧. —એકવાર તમે મળી દેખાડો. કે એ દેખાણે હાથ ફેલી રીતે મળી રાખવો જોઈએ.

૨. —હા, દેશ દેખાડું, (જુવો આકૃતિ ૪ થી.)

આકૃતિ ૪ થી.

પ્રસવ માટે સુચારેલી સ્થિતિ બાળકનું માથું બહાર આવવા લાગે છે, ત્યારે હાથથી પોતાનો જમણો હાથ પ્રસવદ્વાર પાસે ધીમેથી મૂકી રાખે છે, જેથી પ્રસવદ્વારને ઝેર બહુ ન પડે, નહિ તો પ્રસવદ્વાર ચીરાવાનો સંભવ.

૧. —બહુ સારું. બરાબર દેખાયું. હવે હું એના પ્રમાણે એ દેખાણે હાથ રાખી શકીશ.

૨. —પણ વાર બેન ! એવી રીતે એ દેખાણે હાથ દેશ રાખ્યાથી શું થતું હશે ?

લ.—એ ઠેકાણે એવી રીતે હાથ દેખ રાખવામાં ન આવે તો પ્રસવના દારથી ઝાડના દાર સુધીની ચામડી ચીરાઈ જઈ શકે.

વ.—સત્યાનાશજ તો ! એમ સાચી થાય વાદ ?

લ.—છોકરાનું માથું ઘણો ઘડકો કરે તો એ ભાગ ચીરાઈ જાય, એમાં આશ્ચર્ય શું ? માંસ અને ચામડી સિવાય બીજું કંઈ (હાડકું ખાડકું) તો ત્યાં નથી જ.

વ.—એ વાત તો ખરી. પણ એમ બને છે, એવું તો કદિ જાણ્યું નથી.

લ.—જાણો તે શી રીતે ? કદિ પણ જોયું નથી કે જાણ્યું પણ નથી. વળી એવો બનાવ ઘણું કરીને પહેલી વારની પ્રસૂતીને જ બને છે.

વ.—ઓ મા ! ત્યારે હવે શું થશે ? મોતી પણ પહેલીવારની પ્રસૂતિ છે ને, બેન !

લ.—તેટલા માટેજ કહ્યું કેની, કે જમણો હાથ એ ઠેકાણે એવી રીતે દેખ રાખો. એમ ક્યારી પછી કશી ફિકર નથી.

વ.—ફક્ત એ ઠેકાણેજ એવી રીતે હાથ દેખ રાખ્યાથી ચાલશે કેની ?

લ.—હા, કેમ નહિ ચાલે ? બહુ દયાવવાની કે જોરે જોર કરવાની કશી જરૂર નથી. ફક્ત સહજ જરા દયાવી રાખો. વધારે દયાવ્યાથી કલતું ઉઘું થશે.

વ.—ઉઘું તે કેની રીતે ?

લ.—ઉઘું થશે એમ કહ્યું છું તે એટલા માટે કે, વધારે દયાવ્યાથી, જે અટકાવવાને જાઓ છો, તેજ પહેલું થાય.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો એ ઉઘું ખડંગ. કીક ત્યારે તો તમે જોમ બધું નેમજ કહ્યું છું. એમાં કશો ફરક પડવા નહિ દઈ.

લ.—એક વાર તમને કહી સમજાવ્યું એટલે પછી તમારા હાથે તેથી કલતું કદિ થાયજ ખડું કે ?

વ. — તારા પહેલીવારની પ્રસૂતિને જ એમ થાય તેવું શું કાણુ

લ. — તે પશુ તમે સમજી શકતા નથી? એવું સરીર આપણું સાધુ પસારાવિનહી સખત હોવાથી જન્મદી મોકળું અથવા દીકરા થઈ તેથી જ હોઈરનું માથું બહાર આવતી વખતે વધારે દુઃખ થયાર્થે એ જન્મ સારી કે ચિરામ્ જાય તેમાં નવાઈ શી? એકવાર જે વગર હસ્તે પ્રસવ થયેલા છે તેને પછી એવો મોડો જન્મ આવવાનો ધણે બધા રહેતા નથી. હવે સમજાયું?

વ. — હા, હવે હીક સમજાયું પડી. એકવાર હોઈર થઈને જેનું સરીર કાઢી શકાતી કે તાલુતેલ સાગવાની જન્મ્યા સારી રીતે મોકળી થઈ એવેલી છે, તેના એ કાઢવાનો ભાગ હોઈરી ગયો છે, એ બરાબર સમજી શકાય છે.

લ. — જે સ્ત્રીએને એક વરસ, બે વરસ, કે ત્રણ વરસને આંતરે હોઈર થાય છે, તેના સંબંધમાં એ જ દેશવત્ત બહુ રહેલી નથી, એ સાધારણ રીતે સમજી શકાયું. પરંતુ જેમને આઠ દસ વરસ પછી હોઈર થાય, તેને સાદુ પહેલી વારની પ્રસૂતિના જેટલી સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

વ. — તે તો રાખવી જોઈએ. ઘણા વખત મુઠ્ઠી હોઈર નહિ થયેલી પ્રસૂતિનું સરીર જેવું ને તેવું નરમ અથવા મોકળું નહીં રહે, નેથી સાવચેત રહેવું જોઈએ.

લ. — વાહ! બરાબર સમજ્યાં છે. ખગું.

વ. — આ જુઓ, હોઈરનું માથું બહાર દેખાય છે. અને એ દેશજે ખુબ ધડોલાય છે.

લ. — હા, હોઈરનું માથું બહાર આવે છે. તમે નમારો જામણો દાણ એ દેશજે બરાબર દેખી શકો.

વ. — તારા, ત્યાં મુઠ્ઠી દાણ ત્યાં આમગ દેશ રાખવા જોઈરી?

લ. — હોઈરની મરતન બહાર આવે નહિ, ત્યાં મુઠ્ઠી દાણને ત્યાં આમગથી કપડી લેવા નહિ.

વ.—બહુ સાફ, એટલા માટેજ પુણુ પું.

લ.—આ જુઓ, છોકરાનું માથું બહાર આવ્યું છે. એના બળ એકવાર હાથ ફેરવીને જુવો જોઈએ.

વ.—કેમ? છોકરાને ગળે હાથ ફેરવીને શું જોવાનું છે?

લ.—નાજ ગળે વિંટાયલો છે કે નહિ, તે જોવું જોઈએ.

વ.—એ વળી શું? નાજ ગળે વિંટાઈ રહેતો હશે કે?

લ.—હા, ફેટલાંક છોકરાને ગળે નાજ વિંટાઈ રહેલો જોયો છે.

વ.—વાર, એમ ગળે નાજ વિંટાઈ રહ્યો હોય તેથી કંઈ નુકસાન તો નહિ ને?

લ.—છોકરું જ્યાં મુઠ્ઠી પેટમાં રહે ત્યાં મુઠ્ઠી તો કંઈ નુકસાન નહિ. પણ તે અવતર્યા પછી જો તેના ગળામાંથી નાજનો એ કાંસો જલદી ખોલી નાંખવામાં ન આવે, તો તે છોકરું માર્યું જાય.

વ.—એમ કે? ત્યારે તો જરા જુવોને જોન, આના ગળામાં નાજ વિંટાયલો છે કે નહિ?

લ.—ના, નથી કંઈ ફિકર જેવું નથી.

વ.—પણ વાર, કદાપિ હોત, તો શું કરત?

લ.—કેમ? એમાં વળી અધરું શું છે? નાજનો આંટો માર્યું અંદરથી કહાડી કહાડીને છોડવી નાંખત.

વ.—ત્યારે તો એ બહુ સહેલો ઉપાય દેખાય છે.

લ.—સહેલો નહિ તો શું? પરંતુ એ નાજનો આંટો જો માર્યું તેની અંદરથી કહાડી કહાડીને છોડવી નાંખવો, તે ખૂબ જાળવી જાળવીને અને આસ્તે આસ્તે છોડવો જોઈએ, નહિ તો નાજ તૂટી જાય, અને તેથી સાફ કરવા જતાં મારું થાય.

વ.—હા, એ તો ખરું. પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવાનું કામ કંઈ તકમારનું નથી. ધીરે સાસ્તે કર્યાથીજ સારું થાય.

લ.—ત્યારે હવે જાણ્યું હતી કે ઘણું છોકરાંના ગળામાં નાજ વિંટાયલો હોય છે; અને એથી કંઈ ભય જેવું નથી? માત્ર જરા

દિ મત રાખીને અને હું સાવચેત થઈને, હાં છોકરાનું માથું હું તે માગના
મગાની અંદરથી કઢાડી કઢાડીને તેનો પેચ છોડવો જોઈએ, એવું
અમુક પગાં ગાંધીજીને કહ્યું હતું.

વ. — પણ તમે સમજાવ્યું તરીકે, ત્યારે છોકરાનું માથું માગદાર આવ-
તાજ તેના એજે, હાથ ફેરવીને જોવું જોઈએ, ખરું? જો માગ વિટા-
વેલા હોય, તો તરતજ માથું અંદરથી કઢાડી કઢાડીને પેચ છોડવી દેવો
એવું ક્યો કહેશ ત ન એ.

લ. — હા, તે જોવું જોઈએ. અને મેં પણ તેટલા માટેજ આ
છોકરાના ગળે હાથ ફેરવી જોયા.

વ. — છોકરાના મગામાં એવા કેટલા પેચ હોય?

લ. — તે હાઈ નહીં નથી. જો, તથા કે પાંચ પચ્ચ હોય, અને
પખતે એથી પણ વધારે હોઈ શકે.

વ. — જો પાંચ સાત આઠ હોય, તો તો એકે એકે કરીને
માથું તેમાંથી કઢાડીને છોડવતાં બહુ વાર લાગે.

લ. — હા, લાગે તો. પરંતુ એટલી બધી ટીલ-કરવી ન
જોઈએ. (જેમ અને તેમ જલદી છોડવી નાંખવાની તજવીજ કરવી
જોઈએ.) ધીમે ધીમે કરીને વાર લગાડવાથી છોકરું મરી જાય.

વ. — ત્યારે શું કરવું?

લ. — કાતર વને એ નાળના પેચને કાપી નાંખવા પચ્ચ કાપતાં
પહેલાં છોકરાના નાળ (કુંડી) ના તરફ એક બંધ, અને પ્રસૂતિના
તરફના નાળ ઉપર એક બંધ બાંધી દેવો. એવી રીતે બંને તરફ બંધ
બાંધીને કાપવાથી નાળમાંથી લોહી નીકળે તેને લીધે પ્રસૂતિ કે છોકરું
કેટલી પચ્ચ ગુસ્સાન થવાનો સંભવ નથી. એથી બધી તરફનો બચાવ
થેલો કેની?

વ. — હા, એ કપાય તો બહુ સારો છે. પણ અમારી દાહ્યલું
એ સંબંધી કંઈ જાણતી હોય એમ લાગતું નથી.

લ. — તેઓ છી રીતે જાણે? કાઢના કઢી દેખાયા વિના

પોતાની મેળેજ તેઓ શી રીતે શીખી શકે ?

વ.—એ તો ખરું. પણ, અરે ! એવો દહાડો ક્યારે આવશે કે અમારા દેશની દાઘયણો અને સઘળા સ્ત્રીઓ એ બધું જાણશે ! એમ થાય તો છોકરાં બધો બચાવ થાય ! પણ વાડ, ખેન ! આ છોકરાં માથું બહાર આવીનેજ એટલેથી બંધ રહી ગયું, આગળ વધારે આવતું નથી કેમ ?

લ.—એટલાં ઉતાવળાં ન થાઓ. ઉતાવળ કરવાનું આ કામ નથી, છોકરાં માથું આવીને શરીર આવતાં થોડીવાર લાગે એને સારું કંઈ ફિક્કર ચિંતા નથી.

વ.—ફિક્કર ન હોય એટલે થયું. વાડ, ત્યારે માથું જાલીને તાણ્યાથી શું છોકરું બહાર આવે નહિ ?

લ.—અરે સત્યાનાશજી વળે તો ! એવી વાત મ્હોડે પણ લાવશો નહિ. એમ થયાથી શું બચવાનો આશો રહે કે ? છોકરું તરતજ માર્યું જાય.

વ.—શું કહો છો ? શી રીતે માર્યું જાય ?

લ.—ઘડ અથવા ગરદનના ઉપર જે હાડકું છે, તે હાડકાની અંદર એક નસ** છે, તે નસ તણાતાં વેત જ છોકરું મરી જાય, પછી, કંઈ કહેવા સાંભળવાનું રહેજ નહિ. છોકરાં માથું જાલીને તાણ્યાથી એ નસ તણાય, તેતો સમજી શકાય છે ને ?

વ.—હા, એ તો ખરું. ત્યારે અમારી દાઘયણો કેવું કાચું કાપે છે ? તેઓ તો માથું જાલી તાણીને ઘણું છોકરાંને મારી નાંખે છે.

લ.—શું ક્યાંથી શું થાય તે નહિ જાણ્યાથી એવી રીતે તેઓ મારી નાંખે એમાં નવાઈ શી ! પરંતુ એમાં તેમને દોષ દેઈ શકાય નહિ. કેમકે તેઓ જાણતી નથી તેથી એમ દુરે છે. નહિ તો છોકરાં મારી નાંખવાનો કંઈ તેમને શોખ હોય નહિ.

* મેડ્યુલા ઓબ્લોંગેટા (Medulla oblongata)

વ.—ખરૂં ક્યો છે. વાર, છોકરાનું માથું આવીને કાંઈ જમ
તાવું નહિ એમ તમે ક્યો છો, પરંતુ માથું આવ્યા પછી જો બા-
પીનું સારી આવતાં વધારે વાર લાગે, તો પણ રું કાંઈ ઉપાય
ન કરવો ?

લ.—ઉપાય તો અવશ્ય કરવો. નહિ તો છોકરું મરી જાય.

વ.—તે ઉપાય શો ?

લ.—તે કહું છું. છોકરાનું માથું આવીને જરાવાર પછી જો વેળાં
આવે (પીઠા આગે) તો તો કાંઈ કરવું પડશે નહિ. એવી મેજેજ છો-
કર અવતરશે. પરંતુ જો તેમ ન થાય, માથું આવ્યા પછી જો વેળા
બંધ પડી જાય, તોજ નાજીનું કે છોકરું આવતાં વાર લાગી. એવું
જોઈને જો પ્રભુતિને જાણી છુટાછેડા થઈ જાય. એવો કોઈ ઉપાય
કરવામાં ન આવે, તો છોકરું મર્યા જાય.

વ.—તે ઉપાય શો, તે કહેને ત્યારે.

લ.—છોકરાનું માથું આવીને પ્રભુતિની પીઠા બંધ પડી જાય
તો તેના પેટ ઉપર સારી પેડે હાથ ફેરવવો. એમ હાથ ફેરવતાં ફેર-
વતાં પીઠા થવા માંડશે અને પીઠા થયેથી છોકરું ચનાં પછી વાર
લાગશે નહિ.

વ.—હીક, આ એક જુઝિન તો જાણી લીધી, પરંતુ કદાચ હાથ
ફેરવ્યાથી જો પીઠા થઈ આવે નહિ, તો પછી રું કરવું ?

લ.—તેના પણ ઉપાય છે, તે કહું છું, સાંભળો. એક જાણીને
પ્રભુતિનું પેટ હાથ ઈ ખૂણ દાખી રાખવાને કહેવું. અને દાખાયે છોકરાની
મરદન ઉપર એક હાથ દેઈને અને બીજા હાથની એક કે બે આંગલીઓ
તેની બગલમાં ધાલીને, અથવા તો છોકરાની બંને બગલોમાં બંને હાથની
ત્રણે આંગલીઓ ધાલીને, ધીમે ધીમે ખેંચીને બહાર કાઢવું. એથી
છોકરાને કે પ્રભુતિને કોઈને પણ દુઃખ થશે નહિ. વળી એ પણ સમ-
જવું કે એ રીતે બહાર કાઢ્યાથી છોકરાની મરદન ઉપર જરા પણ
નાજ પડશે નહિ.

વ. — તાર, દાઢ્યાણુ જુકિત કરીને છોકરાને ખેંચીને બહાર કાઢે એમ કહ્યું તે તો ઠીક છે, પણ પ્રસૂતિના પેટ ઉપર દાખવાનું કાચું થું ?

લ. — પેટ દબાવ્યા વિના એકદમ છોકરાને તાણીને બહાર કાઢ્યાથી ઘણું સોહી નીકળે ને તેથી વખતે પ્રસૂતિ મરી પણ નય.

વ. — થું કહો છો ? ત્યારે તે છોકરાને ખેંચીને બહાર કાઢવું એ બહુ ભય ભરેલું છે. તેથી બની શકે ત્યાં સુધી તો છોકરાને ખેંચીને કાઢવુંજ ન જોઈએ.

લ. — નહિજ જોઈએ તો. તે છતાં કદાપિ ખરેખરી જરૂર જાય, તો પેટ ઉપર દબાવ્યા વિના કદિ પણ બહાર કાઢવું નહિ, એ વાત બધાએ ખરાખરા ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

વ. — જીવો, જીવો, આપણે વાતો કરતાં કરતાંમાં તો છોકરાની ગરદન નીકળી આવી દેખાય છે.

લ. — હા મેં તો કહ્યુંજ છે કે, છોકરાનું માથું બહાર આવ્યા પછી થોડીજ વારમાં કાંધ (ગરદન) છાતી, પેટ, એ સર્વ એકે એકે આવશે. તમે તમારો જમણો હાથ હજી એ દેકાણે રાખી રહેજો. અને ડાબા હાથથી મોતીના પેટને દાખીને પકડો. હું અહિં આગળ છોકરે જે નીકળે છે તેવુંજ બે હાથવતે તેને ઝાલી લેઉં છું.

વ. — છોકરાનું માથું અને ગરદન બહાર આવે એટલે થું પ્રસૂતિનું પેટ હાથ વતે દાખીને પકડવું જોઈએ ?

લ. — હા, એ એક નિયમ સમજી રાખો.

વ. — ત્યારે હવે મોતીના પ્રસવના દ્વારની નીચેથી હાથ લેઈ શકાય કે ?

લ. — હા, હવે લેઈ શકાય. પહેલેથીજ તમને કહેલું છે કે, છોકરાની ગરદન નીકળી આવે એટલે પછી ત્યાં હાથ દેઈ રાખવાની જરૂર નથી.

વ. — કહેલું છે તો ખરૂં, તે છતાં એકવાર પૂછી જોઉં છું. વાર પેટ ઉપર હાથ એવી રીતે ક્યાં સુધી દેઈ રાખવો જોઈએ ?

લ. — જાણીશું આ રૂબરૂ પડે ત્યાંથી રાખવો બોલો ત્યારપછી
યે યે કરું તે હું છું.

વ. — જય શ્રીકૃષ્ણ હો! ખુસારો તું ખો! ખી ખખ્ખો!

લ. — તો તો વગાડીએ બોલે તમે અસલ વાત તમને જે

કર્યું હું છે તે બૂલો નહિ મોલીના પેટ કપરથી હાથ વગાડી

લેશો નહિ. હું છોડાને જે જે કરું બોલ્યો તે હું છું. છોડર

અરવર કે તરતજ તેને પ્રથતિની કાપી કે જમણી તરફ ખસેડી દેવું

નહિતો જે કાપી મોલી પછી આવે તો તે છોડરામાં હો, અખો

નાહ, કાન પહેરમાં પેથી જાન સલાનાથ વાળી મહે.

વ. — હા, એ તો તમારું હોવું મંઈ ખોટું સ્થી. એટલા

મોટા તમે તમારું કરીને છોડરાને આમ એટલું ખસેડી દાઉ

એમ લાગે છે. બરાબર, બરાબર, સમજામાં આવીશ્યું.

લ. — હવે પ્રથમ છોડરાના હોમાં આંગળી પાણીને ભેડ, કે

લાગ જાણ મંઈ બરાબરું છે કે નહિ? જે હોય, તો તે કાઢી નાંખીને

હોને સાર ખેલ સાફ કરી નાંખું, એનેજ તમારી દાર્પણો મનુ

કરું હો છે.

વ.—વારૂ, છોકરૂં રૂંધાતું હશે સાથી ?

લ.—પ્રસવ થતાં પ્રસૂતિ બહુ કષ્ટાય, કે ઘણો વાર થાય, તે છોકરૂં રૂંધાય.

વ.—ત્યારે છોકરૂં એમ રૂંધાયા પછી તેને ગયાવવાનો ઉપાય શો હશે, બેન ?

લ.—એનો ઉપાય બહુ મહેલો અને મટ છે. સાથી પહેલાં મોંમાં આંગલી ઘાલીને તપાસી જોવું. અને જો લાળ બાળ હોય તો સારી રીતે સાફ કરીને કાઢી નાખવી. ત્યારપછી બે ત્રણ આંગળી ઠંડું પાણી લઈને છોકરાના મોં અને આંખો ઉપર ધીમેથી છાલકો મારવી. એમ કર્યાથી તે (ખાલી) આળસ ખાવાની પેઠે બે ત્રણ વાર કરીને એકદમ રડી જશે અને રડ્યું એટલે બધ ગયો.

વ.—પણ વારૂં, મોં અને આંખો ઉપર ઠંડા પાણીની છાલકો માર્યાથી જો કાંઈ ન થયું, તો પછી શું કરવું ?

લ.—તેમ થાય તો એક તપેલા જેવા વાસણમાં ઠંડું પાણી ભરીને છોકરાને ગળા સુધી તેની અંદર એકદમ (ધીજ દેખે) એવી રેવું અને હુણાણું કે તરતજ પાણું એવી રીતે ઉપાડી લેવું. એવી ને (છોકરૂં) ચમકી જડવાની પેઠે થાંજી રડી જશે. અને જો કદા એટલું કર્યાથી કાંઈ ન થાય, તો છોકરાને એવી રીતે એકદમ એકવાર ઠંડા પાણીમાં. અને એકવાર ઉંડા પાણીમાં ગળા સુધી હુણાણું અને બહાર કાઢવું. એ પ્રમાણે કેટલીકવાર કરતા કરતામાં જ તે રડી જશે. અને રડ્યું એટલે બધી બધા બધા ગઈ. એવા તરતના બન્નેમાં છોકરાના શરીરે સહેવાય તેવું ઉંડું પાણી લેવું, એ તો સમજીજો છો ?

વ.—હા. સારી રીતે સમજી છું. ત્યારે તો એમજ કરીને કે છોકરૂં અવતરવા પહેલાં સુવચનના આરતી અંદર ઠંડું પાણી અને ઉંડું પાણી બહુ બહુ વાસણમાં અંદર લેવાર રાખવુંજો બેન.

લ.—રાખવુંજો એકએ તે... નહિતો તે વખતે લાવવા કરતાં જો છોકરૂં નાનું બધું એકદમ પાણી લેવાર રાખવું એમ કહેવું જોઈ.

પ્રશ્ન એક જોડા કાતર, યોડીક પાતળી શીત, ચારેક હાથ: લાંબો એક ફલાલીનનો કડોડો, એક સારો મુંવાળો અને પાનળો મધ્યમસ: જોડા લગાડનો કડોડો, અને બેએક હાથ લાંબો ખીન્ને એક ફલાલીનનો કડોડો એટલું અવશ્ય તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ.

વ.—કેમ, એ બધી જાણસોની જરૂર શી?

લ.—શી જરૂર, તે હમણાં જ દેખાડી દેજો છું.

વ.—ચાર, છોકરાને એવી રીતે ઠંડા પાણીમાં અને ઉંઠા પંખીમાં ગળા નુધો ઝમેગળા કાઢવાથી જો કંઈ ન થાય, તેમ ક્યોથી પણ છોકરું જો ન રહે, તો પછી જાનામાના બેશી રહેવું કે કાઠ ખીન્ને કિપાવવુપાવ કરવો?

લ.—જાનાંમાનાં ચા માટે બેશી રહેવું? છોકરાને જોજાંની અંદર ચતુ નુતડાડીને તેના બંને હાથનાં બંને બાવણં આપણા બે હાથથી પકડવાં, અને તેના મોઢેરે આપણું મોઢું અડાડીને ફુંક મારવી. તેનાં બંને બાવણંથી તેનાં પાંસળાં વગેરે એકવાર દબાવવાં, અને પછી તે બાવણંને તેના માથાના બંને પડખા તરફ ઊંચાં કરીને લેઈ જવાં. અને બાવણંને બ્યારે એમ ઊંચાં કરવામાં આવે, ત્યારે તેના મોઢામાં ફુંક મારવી. એવી રીતે ધણીવાર નુધો ક્યાં પછી, પહેલાં પહેલાં તો છોકરું ઘોડીઘોડી વારને અંતરે આગસ ખાવાની પેઠે કરી ઊઠશે. ત્યાર પછી કિપરાકિપરી એમ કરશે, અને, પછી રહેતે રહેતે સદગ સાસોપાસ લેજો મકશે.

વ.—એવી રીતે બંને બાવણં ઊંચાં કરીને મોઢામાં ફુંક મારવાથી અને પાંસળાં વગેરે બાવણંવતી એ પ્રમાણે દબાવવાથી શું થાય?

લ.—એમ ક્યોથી શું થાય તે કહું છું, આસ તાણીને લીધાથી જાતી ફૂલી લડે છે તે જાણો છો?

વ.—હા, તે તો જાણું છું.

લ.—અને આત પાછો નીચો મૂખ્યાથી જાતી સંકોચાઈને સાંકડી થઈ જાય છે, તે પણ જાણો છો ને? તેટલા માટે, જોથી છોકરું

શ્રાસ લેવા મૂકવાથી છાતી ફૂલે છે અને સંકોચાય તેમ તેના બે
પાંસળાં તેના પાંસળાં વગેરે હાડપિંજર એકવાર દબાવવું, અને એ
બે બાવણને તેના માથાની બંને બાજુએ ઊંચાં લેઈ જવું એમ
કરવું. શ્રાસ લીધાથી છાતીની અંદર પવન ભરાતો જાય છે, તેને
હું તેના મ્હોડામાં ફૂંક મારીને તેની છાતીમાં પવન ભરી દેઉં.

વ.—સારે એમ કહેને કે આવી યુક્તિ કરીને છોકરાને શ્રાસ
લેવરાવવો મુકાવવો.

લ.—હા, તે નહિ તો ખીજું? શું એમ ક્યાં વિના છોકરાને
ખચાવી શકાય ખરું કે?

વ.—એમ કરવાથી પણ છોકરું ન બચે તો પછી તેની આશા
જ છોડી દેવી કેમ?

લ.—હા, એજ છેલ્લો ઉપાય છે. તો પણ તે શીવાય છોકરાની
ચુંક (કુલા) ઉપર કેટલીકવાર લપડાડો માર્યાની પેઠે થાળડવાથી, અને
તેના નાકની અંદર એક પીછાના દકકાથી ગલગલી ક્યાંથી પણ તેને
ખચાવી શકાય પરંતુ તે પહેલાંજ કરવું જોઈએ. અને જો કદિ એમ
જેવામાં આવે કે, છોકરું અવતરીને રડ્યું નહિ, તથા તેનું મ્હોડું અને
આખો વગેરે સર્વ કાળું પડી ગયું છે, તો પછી તેના કુંડી આગ-
ળના નાળની તરફ ત્રણ આંગળને આધારે રહેવા દેઈને નાળને કાપી
નખવો (વચિરવો). અને એ નાળને કાપીને તરતજ બંધ બાંધી નહિ
લેતાં ત્યાં આગળથી થોડાક ચમચા પૂર લોહી નીકળી જવા દેવું.
એટલું લોહી નીકળ્યા પછી નાળને બાંધી લેવો. એ લોહી વહી ગયાથી
પછી દેખાશે કે, છોકરાનું મ્હોડું આખો વગેરે તેમાં કાળા પડી ગયેલાં
સ્થા નથી. એ ક્યાંથી પણ જો એમ જાણાય કે, છોકરામાં શ્રાસ
લેવા મૂકવાનું ક્યુંએ ચિન્હ માલમ પડ્યું નહિ, તો પછી પહેલાં જેમ
કરી મરજી, તેમ તેની આખો અને મ્હોડું ઉપર ઠંડા પાણીની ડાઘડો
ગરમી વગેરે બધું કરવું. આ સઘળું મેં કહી સંભળાવ્યું તે બરાબર
પુરેપુરું સમજવું કે નહિ?

વ.—બરાબર સમજી શું. એ શમળનું બપોરું શું છે? સમજી શું કે નહિ એમ તમે પૂછો છો શું? કહો તો બપોરે રહી દેખાડું.

લ.—એમ કે વાર ત્યારે રહી દેખાડો બેઠકો.

વ.—હોશિયારનું તો બાંધો વગેરે કાગળ પરી મર્યાદા છે; એનાં બોલા વિના, નાગબાંધી બોલી કહાડવા જેવું નહીં કેમ ખાતરી?

લ.—હા, બરાબર મનની બાંધ વાત એવીજે બરાબર કહો તો ને! તમારા જેવી સમજનારી આ બાંધ બેઠક નથી.

વ.—હીં. ત્યારે તો હોશિયાર બપોરું મુજબ તો તેને બરાબર બાંધા ઉપાય તો મળી દેખાય છે.

લ.—હા, હેન તો પરંતુ આટલા બપોરું બપોરું હોવા બાંધે જમ તમારી દારૂબોલો હોશિયારને મુવેલું સમજીને પસારી નાંખે છે.

વ.—તેમ થાય હેન તો. નેઓ શું કાંઈ આટલી બધી જુલિયો કે કમવજા બળે છે? હોશિયાર અવતરીને રહે નહિ એટલે બધી આસા તપ્પા હોડી ઘમ્તિ બેસી રહે છે. તો પણ કેટલીક કામની કરંદી દારૂ મળે દીવણી સમગી નાગને જરા જરા શેકે છે, હોશિયારના માથા ઉપર દંડ પાણી ફેરે છે, અને કાગળ મરી ચારીને તેના (હોશિયારના) નાકમાં અને મોંમાં ફુંકારે છે. એ બધું કરવાથી શું કાંઈ કામદો થતો હશે, વાત?

લ.—નાગને સેક કર્યાથી શો કામદો થાય, તે તો હું કાંઈ કહી શકતી નથી. અને માથા ઉપર પાણી ફેરવાથી કમવજા કરતાં તુક્યાન વધારે છે. એથી હોશિયાર, ઉલ્લસ વધારે નિર્ભય (મરુતોત્તમ) થઈ પડે. તેમ મરી ચારીને ફુંકારવું પણ કાંઈ સાફ સમજાવું નહીં. એનાથી હોશિયાર કહાળી બચે, તો પણ બહુ બંધાનક કાસો અને હાંશન પેટા થઈ આવે.

હવે, ત્યાર પછી, નાગ કાપવો શી રીતે, તે જુવો.

વ.—નાગ કાપવામાં વળી જોવાનું શું છે? હરીવતે કાપી નાખવો.

લ.—નાળ કાપવાના શું જોવાનું છે, એમ કહેશો નહિ. નાળ કાપવાના અને બાંધવાના દોષથી (ભૂલથી) તો ઘણું છોકરાંના જીવ ગયા છે.

વ.—શું કહો છો? એ તો મેં કદી પણ જાણ્યું નથી ત્યારે તો જોવું જોઈએ કે નાળ શી રીતે કરીને કાપવો, અને શી રીતે બાંધવો.

લ.—એક એ કાતરો અને હાથેકને આશરે પ્રાતઃકાળે શીત લાવવાને કહો જોઈએ.

વ.—કેમ વાર? અમારી દાઢયણો તો તાંત વતી નાળને બાંધે છે. અને છરીના કાંતા વતી કાપે છે. એમાં કાંઈ દોષ (તુકશાન) છે કે?

લ.—એટલો બધો દોષ તો કાંઈ નથી. પણ તાંત બહુ સખત અને ધાર જેવી હોય છે, અને તેથી વખતે બાંધવાને ડેકણેથી નાળને કાપી પણ નાંખે છે, અને નાળ કપાઈ ગયાથી ઘણું કોહી નીકળીને વખતે છોકરું મરી જાય પણ ખરું. એમ ચચાથી વળી પાછો ખીન્ન કશાનો ખીન્ને બંધ નહિ બાંધ્યાથી, લોહીને બંધ કરી શકાય નહિ.

વ.—ત્યારે તો એમાં ઘણો દોષ નથી એમ કેમ કહેવાય? તમે તો લ્યો, આં શીતથીજ ભાણીઆનો નાળ બાંધો; નકામું તુકશાન વેઠવાની જરૂર નથી. વાર, પણ છરીથી નાળ કાપવામાં શો દોષ હશે?

લ.—એથી છોકરું બહુ પીડા પામે. ઘશી ઘશીને કાપવો પડે ને જીવોછોતે નાળ કાપતી વખતે છોકરું કેટલું રડે છે. પણ ધારવાળી કાતર વડે કાપ્યાથી તેને (છોકરાને) માલમ પણ ન પડે અને તેથી રડે પણ નહિ. વળી છરી વડે ઘશી ઘશીને કાપ્યાથી નાળની પીડા વધીને છોકરાને આંચકી અથવા તાણુનો રોગ પણ થઈ શકે છે, અને ઘણું છોકરાંને થયેલો પણ જોયો છે. પહેલાં પણ આ વાત તમને કહી ગઈ છું, તે યાદ છે કની?

વ.—યાદ કેમ ન હોય, બેન!

લ.—ત્યારે, છરી વતે નાગ કાપ્યામાં શો દોષ છે, એમ પછી પૂછો છો કેમ?

વ.—એ મહી બૂલ યકઃ રીક; ત્યારે તો છરી વતે નાગ કાપીને છોકરાને નકામું દુઃખ આ મારે દેવું જોઈએ? ધારવાળી કાતર છે, તેનાથીજ કાપે. છરી વતે નાગ કાપે. એવું કાંઈ સોચ નથી, કે તેનાથી કાપવોજ પડે.

લ.—વાહ! તમહી વાન સાંભળીને હું બહુજ ખુશી થાઉં છું. મેં પણ પછી સ્ત્રીઓ જોઈ છે, પરંતુ તમારા જેવી સમજનારી કેઈ જોઈ નથી. તેઓ તો જેમ થવું આવ્યું છે તેમજ કરે છે. આંખોમાં આંખથી ધાલીને તેના દોષ દેખાડી દીધાથી પણ, તેઓ તેમ કરવાનું છોડતી નથી.

વ.—એ તો બહુજ ખોટું. એમ ક્યાંથી શું સંસાર આવે કે? આજ આપણે જેવાં છીએ, તેવાને તેવાંજ જોઈ દસ વરસ પછી પણ રહીએ, તો પછી માણસોની ચઢતી દશા થશે શી રીતે? તેટલા મારે જે સાફ દેખીએ તે કરવું. તેમાં પછી આમ કે તેમ કરવું આ સાચું?

લ.—ત્યારે હવે જુવો, નાગના તરફ (ફંદીના તરફ) ગળ આંગળને આગરે રાખીને એક બંધ બાંધું છું. ત્યાર પછી જુવો, એ બંધનાથી અડધા આંગળથી કંઈક ચોળા છંટે પાછો ખીંચે આ એક બંધ બાંધ્યો. એ બે બંધની વચ્ચેથી કાતર વતે આ નાગ કાપ્યો કેમ. જુવો, છોકરા જરાએ રડ્યો છે કે?

વ.—ના બાઈ, કંઈ જાણ્યુંજ નહિને! ખરેખર ત્યારે છરી વતે નાગ કાપીને નકામું દુઃખ દેવાનું છે. તુ વખતે મારી પણ કરવું તે બરાબર પડશે. તો પછી, પચ વાર, બંધ બાંધીએ.

લ.—એ બંધ બાંધવાની બહુ જરૂર છે ફક્ત નાળના તરફ
એક બંધ બાંધીને કાપ્યાથી, પ્રસૂતીના પેટની અંદર બે બીજું છોકરું
હોય, તો તો તે માર્થુ જન્ય એવો સંભવ છે.

વ.—પેટની અંદર પાછું બીજું છોકરું હોય કેવી રીતે?

લ.—કેમ? કોઈ કોઈ પ્રસૂતિને બેડિયાં (બે) છોકરાં થતાં
નથી?

વ.—તે તો કેમ ન થાય?

લ.—એ બેડિયાં હોવાથી શું બંને છોકરાં એક સાથે
અવતરે છે?

વ.—ના, તેમ તો કેમ બને? એક પહેલું આવે, અને ત્યાર
પછી થોડીક વાર કેડે બીજું અવતરે.

લ.—ખરૂંકની? પ્રસૂતિને એક છોકરું થશે કે બેડિયાં છોકરાં
થશે તે કાંઈ પહેલેથી કહી શકાય નહિ.

વ.—તે તો કેમ માલૂમ પડે?

લ.—ત્યારે એમ સમજવું જ નેકરું કે, નાળ કાપતી વખતે
પેટમાં બીજું એક છોકરું છે, એમ ધારીને કાપવું તે સાચું છે. નહિ
તો પેટમાં કદાપિ બીજું છોકરું હોય, તો તેનો નાળ અને પહેલાં
આવેલા છોકરાનો નાળ એક હોય, તેથી લોહી વહ્યાથી પેટમાં
છોકરું મરી જાય. તે સિવાય બે બંધ બાંધીને નાળ કાપ્યાથી જોર
જલહી પડે.

વ.—ખરી વાત, ત્યારે તો એક બંધ બાંધીને નાળ કાપવો એ
ઘણો મોટો હોય છે.

લ.—હોય ન હોય તો પછી આમ તોડી ફાડીને કહું શું કરવા?

વ.—અમારી દાખવેલા તો આમાંનું કાંઈ પણ જાણતી નથી
તેમને શીખવવાની ઘણી જરૂર છે. કેમકે જુવોને, એક સાધારણ
જુલથી કેટલો બધો અનર્થ થઈ શકે છે?

લ.—ત્યારે જુવો, દેશની રીતમાન અને રહેણી દરખોમાં સુવાદો થતો જાય છે, તેવા વખતમાં, દાખ્યોને શીખ્યાથી વધારે લાભ થાય, એમ ધારીને પણ શું કેઈ એનો કરો ઉપાય કરીશો નહિ ?

વ.—દેશીય હરે તો શું ન થાય ? અમે અપમાનગત છીએ, અમારા દુઃખ તરફ કેઈ નજર કરતું નથી. દાખ્યો સારી શીખેલી નહિ હોવાથી કેટલી પ્રસૂતિઓ અને કેટલાં છોકરાં માર્યાં જાય છે, તેનો પુરવેને કંઈ ખ્યાલ થાય, તોજાં એનો ઉપાય કરેને ? અમેતેમ પણ પુરવો બહુ નિર્દય માણસો તો ખરા.

લ.—ખેર. એવું મનમાં આણીને, અસારે હવે નકમો બળાપો ક્યોથી શું થશે ? નાજ તો કાપ્યો, હવે ઉના પાચો, અને સાધુવતી સાફ બેસ કરીને છોકરાનું ચરીર ઘેલ નાંખો. ત્યાર પછી સારાં સફેદ ઘાંબેલા કપડાવતી તેનું ચરીર લૂછી નાંખીને, રવાણીનના લૂમણમાં સાફ બેસ કરીને લંછી રાખો. છોકરાનું ચરીર શી રીતે સાફ કરવું એમ તમે પૂછતાં હતાં તે હવે આ નજરોનજર જુવો, અવતર્યા પછી છોકરાનું ચરીર સાફ બેસ કરીને સાફ નહિ કર્યાથી છોકરું બહુ માંદા જેવું રહે છે. તે સિવાય ચરીર માંડુ રાખ્યાથી છોકરાને કેવો બધાનક રોગ થાય છે, તેનો પ્રથમથીજ તમને કહી ગંભીરજીવું છે. કેમ યાદ છે કેની ?

વ.—હા, બરાબર યાદ છે. જે રોગનું નામ દીધાથી પ્રસૂતિ કરી મરે, તેવો રોગ થઈ આવે. કેમ એજ ખૂંને ?

લ.—હા; યાદ છે ખૂં. ગૃહસ્થ લોકોની (ધરખારી લોકોની) પણ દીકરીઓ જો એ બધા નિયમ બરાબર યાદ રાખે, તો કેટલી પ્રસૂતિઓ અને છોકરાંના જીવ બચે.

વ.—તેમાં વળી ખોટું શું ? વાફ, બે બંધ ખાંધીને નાજ કાપ્યાથી ઝોર જલદી પડે, કેમ ?

લ.—નાજ ઉપર બંધ ખાંધેલો હોવાથી ઝોરનું લોહી વહી

સકે નહી, તેથી તેમાં (ઝોરમાં) લોહી એકઠું થાય છે, તેને લીધે તે
ચેતે રહેતે બારે યદિ જરાયુના અંગમાંથી જલદી છુટી શકે આવે છે.

૫.—ખરી વાત. ત્યારે તો બે બંધ બાંધીને નાળ કાપ્યાથી
અધી તરફથી કાપદો દેખાય છે.

૬.—હાજ તો. વળી સાંભળો. એક વાત તમને કહેવાની
બૂલી ગઈ છે. તે વાત માત્ર રાખવાની બાજી જરૂર છે.

૭.—બી વાત કહેવી બૂલી ગયાં છો? કહેલે.

૮.—ઝોરું બહાર આવ્યા પછી બે એમ જણાય કે તે છે
દુર્બળ (નબળું) છે, તો નાળ કાપતા પહેલાં, ઝોરના તરફથી લોહી
એકઠું કરી લાવીને, નાળની મારફતે (નાળની અંદર યદિ) છોકરાના
શરીરમાં કાપલ કરી દેતો તે પછી નાળ ઉપર રીતસર બંધ બાંધવો
માનું લોહીજ છોકરાનું જીવન છે. તેથીજ તે લોહી થોડુંક એવી રીતે
તેના શરીરમાં કાપલ કરી દેઈ શક્યાથી, તેનામાં કાંઈક બળ આવે,
આવેજ.

૯.—વાહ, બહુ સારી જુક્તિ બતાવો છો! મને એ બહુ
સારી લાગે છે. વલ્લુંક છેક નબળાં, છોકરાં બેવામાં આવે છે, કે જે
અવતર્યા પછી થોડા દિવસની અંદર છેક નજીવા કારણથી પગ ખરી
ગય છે. એવા દમ વિનાનાં છોકરાંને સાથે એ જુક્તિ બાજીજ સરસ
અને બંધબેસતી થઈ શકે ખરી.

૧૦.—એવા નબળાં છોકરાંને મારેજ એ ગોઠવવું કરવાની છે.
અને એ વાત તમને કહેવાની મારી મતલબ પગ એજ છે. અવતર્યા
પછી છોકરું બે છેક દુબળું દેખાય. તો એવી રીતે લોહી એકઠું કરીને
તેના શરીરની અંદર કાપલ કરી, નાળ કાપ્યા પછી પગ માત્રી વડે
જેના નાળ આગળથી જ નીચે લોહી લઈને તેને (છોકરાને) અવતરી
દેવું. એમ ક્યાંથી પગ છોકરું તાડે થયું થઈ આવશે. (આ રીતેજ
આવશ્યક દેવને અનુકૂળ નથી.)

૧૧.—એ જુક્તિ સારી જુક્તિ દેખાય છે, બે!

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થા તથા પ્રસૂતિની આવગત.

વ.—એન દાકી ! જુવો તો, ખરાં કે ઝોર પડી કે નહીં ?

લ.—હા, ઝોર પડી અને સારથી તે સંત ચાં પડી છે. તમે જરા પેટ ઉપર હાથવતી પાંખો અને થોડીવાર એ પ્રયત્ન કરવું જરૂરી રાખો.

વ.—ખમારી દાકીણો તો તેમ કરતી નથી, પણ હાથ ધાકીને ઝોર નાખી શકે છે.

લ.—સત્યાનારાયણ પાડી તો ? એમ કરવું તે શું બોલો દો ? નથી ? હાથ ધાકીને ઝોરને કાઢી એ પ્રસૂતીનું મુન કરવા બરાબર છે. તેથી થભો બરાબી થાય છે, તે એ કે, ઝોર ધીમે ધીમે બહાર આવવાને બદલે તેને હાથ ધાકીને ખેંચી કાઢવાથી પ્રાણ જતાનો ભય કિમ્મ થાય છે.

વ.—આ શું કહો છો ! ઝોર તાણીને બહાર કાઢવાનો એટલો બધો દોષ છે ! ત્યારે તો ખમારી દાકીણો ખરેખરી જીવતી રહેણીજો તો !

લ.—નેમનો બિચારીઓને શો વાક ? તેઓ શું એમ કાફ માફ કામ સમજે છે ? જે સમજતી હોય, તો મેં જેમ ક્યું, તેમજ નેમના પાનુ કરના. ઝોર પડી નહિ, પડી નહિ, કરીને ધરના માખૂઓ પાનુ અકામ છે, અને દાકીણ પાનુ અકામ છે. તેથી હોરકે અનવા પડી ઝોર પડતા વાર થાય તે કામનાથી સહન થતી નથી. ઝોર પડી એટલે જાણે બધાએ જાન્યા. પડી તે પોતાની મેલે પોતા દાકીણ તાણીને બહાર કાઢે. પરંતુ એમ ઝોરને તાણીને બહાર કાઢવાથી પ્રસૂતિનું કેવું સન્માનારા વધે છે, તે પ્રસૂતિએ જાનવી નથી, દાકીણ પાનુ જાનવી નથી અને પાકાપોકા જે જોવા અડે છે, તે પણ જાનવી નથી.

લ.—પણે દેહણે તો એકથી નિધારિયાર ખવરાવતું પડતું નથી.
તોપણ જો જરૂર પડે તો ત્રણ ચાર વાર ખમુ ખવરાવતું લેઈએ.

વ.—જરૂર સી રીતે સમજાય ?

લ.—એ સમજાવું કાંઈ અપરૂ નથી. એસડ ખવરાવ્યા પછી
જરા વાર કંટોળ જે ખુબ પીણ થઈ આવે, અને જરાયુ કાંઈ કોઈ
કાના જેવું થઈ જાય, તો પછી ફરીને એસડ ખવરાવતું ન પડે. એક
વારથીજ કામ થઈ જાય. અને જે એકવાર ખવરાવ્યાથી એવો પીણ
થઈ આવે નહિ તો યોગીજ્વાર પછી ખીજ્વાર ખવરાવતું ?

વ.—કેટલીવાર પછી ખીજ્વાર ખવરાવતું ?

લ.—તેવું કાંઈ નહીં નથી. એ એસડ ખવરાવતાં ખવરાવતાંજ
કામ થાય. પ્રસૂતિને એસડ ખવરાવીને જે જરાયુને હાથે વતી પકડી
રાખે, તો તમારા હાથને ખમુ એ એસડની અસર થતી માલમ
પડશે. જરાયુ ત્રીકાઆઠ ત્રીકાઆઠને એવું, કાંઈ થશે કે તમારા હાથમાં
જાણે લેકાનો એક સાટો છે, એમ તમને લાગશે અને પ્રસૂતિ ખમુ
(એ જરાયુ સડકાયાવતી) પીણથી કાપર કાપર થઈ જશે. એસડ
ખવરાવ્યા પછી જરૂરવાર પછી એમ થાય છે, પરંતુ એકવાર એસડ
ખાધાને યોગીક (કલાકેક) વાર પછી જે એમ થતું ન જાય, તો
પછી ખીજ વાર ખવરાવતું હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. હવે બરાબર સમજ.

લ.—એસડ જે સાઈ (તાણું—ખગાડ્યા પગરતું) હોય તો
એક વખત ખવરાવ્યાથીજ કામ થઈ જાય. પરંતુ જે તે તાણુ ન
હોય અને લેઈએ તેવું તેજદાર-કસવાણું ન હોય, તો એક વારને
દેહણે જે ત્રણ વાર ખમુ ખવરાવતું પડે, ગમે તેમ હોય, પરંતુ જરા
મુના હપર હાથ દેહને તેને ઝાલી રાખ્યાથી એ એસડથી થતું કાંઈ
તમારા હાથેજ માલમ પડી આવે છે, એ વાત ખુબ માદ રાખવી.

વ.—વાર, બ્યારે એમ ક્યો છે કે એ એસડ ખવરાવ્યાથી
પીણ થઈ આવે, ત્યારે તો પછી હાથે વતી જરાયુને ઝાલી નહિ
રાખ્યાથી પણ એ એસડથી થતું કામ માલમ પડી આવેજ ને ?

લ.—ના, શી રીતે માલમ પડે ?

વ.—કેમ ? પીડા થતાંજ પ્રસુતી આકળનીકળ થાયને ? તે જો
ધને થું નક્કી કરાય નહિ ?

લ.—હા, તે જોધને પણ નક્કી કરાય ખરું. પરંતુ જરાયુને હાથે
વત્તી ઝાલી રાખ્યાથી વધારે સારી રીતે જાણી શકાય કેમકે જરાયુ
જેટલું સંકોચાઈ સંકોચાઈને નાનું અને કંકણ કોકડા જેવું થતું
જાય, તેટલું તે ઝોસડતું કામ સમજ્યામાં આવે. જરાયુ જ્યારે સંકોચાઈને
નાનું અને કંકણ કોકડા જેવું થાય, ત્યારેજ પ્રસુતિને પીડા થઈ આવે.
તમારી દાઢયણો એને અંબોઈ મરે છે, એમ પણ કહે છે.

વ.—હીક હીક, હવે તો જરાબર સમજાયું. હવે ફરીથી કહેવું
નહિ પડે. પણ વાર જુઠેન, અમારી દાઢયણો એમ કહે છે કે, છોકરું
અવતર્યા પછી પ્રસુતિના પેટ ઉપર હાથ દેખને જોયાથી તેની અંદર
છોકરાનું ઝોશિકું માલમ પડે છે, એ થું હશે ? 'છોકરાનું' ઝોશિકું
વળી શાને કહેતી હશે ?

લ.—અરે દશા ! તેઓ એજ જરાયુને ઝોશિકું કહે છે. જ્યારે
ગર્ભ રહેશે ન હોય, ત્યારે તેઓ જરાયુને પોનાડી (ચાદર) કહે છે; એ
જરાયુમાં જ્યારે છોકરું હોય. ત્યારે પણ તેને ચાદર કહે છે; અને
પ્રસવ થયા પછી જ્યારે જરાયુ સંકોચાઈને નાનું અને કંકણ કોકડા
જેવું થઈ જાય ત્યારે તેઓ તેને છોકરાનું ઝોશિકું કહે છે. તેઓ
થું જાણે કે જે જરાયુની અંદર છોકરું હતું, તેજ જરાયુ નાનું થઈને
જોવું થયું છે તેઓ તો એમજ જાણે છે કે, પેટની અંદર છોકરું
એના ઉપર માથું મૂકીને સૂઈ રહે છે.

વ.—ખરી વાત. પણ તેઓની પાસેથીજ અમે એ બધું જાણીશું
એટલે તેમના કરતાં પણ અમારી વિદ્યા વળી વધારે હોય કની ?

પણ વાર એન ! જે ઝોસડતો આટલો બધો ગુણ કહે છે. તે
ઝોસડ એકવાર દેખારો તો ખરાં.

લ.—હા, જ્યો, જુવોને.

વ.—આ તો રાણીના જેવો બૂકો-ચોટ જેવું ઓસડ છે, એનું નામ શું ?

લ.—એ ઓસડનું નામ “ અર્ગટ ઓસ રાઈ ” છે.

ધ.—અર્ગટ ઓસ રાઈ એ શી ચીજ છે ?

લ.—એ એક ભત્તું અનાજ છે. એ અનાજને કોઈ રીતે રમવાથી કે કીડા કે છવજનું એ ખાંધાથી એના એવો આશપકારક ગુણ કિપ્પ થાય છે.

વ.—એ “ અર્ગટ ઓસ રાઈ ” ક્યાં થાય છે ?

લ.—દક્ષિણ ભોજિના દેશમાં.

વ.—એ અર્ગટનો આકાર કેવો હોય છે અને એના દાગું કેવા હોય ?

લ.—દેખાવમાં તો લગભગ આપણા વચના જેવા હોય છે. પણ જરા વાંકું અને ખોબણવાળા હોય છે. એના હોડ પણ આપણા ધાનનાં હોડ જેવાજ થાય છે. એ “ અર્ગટ ઓસ રાઈ ” એક સાધારણ ચીજ છે, પણ એનો ગુણ અસાધારણ છે.

વ.—અસાધારણ છે વળી કેંઈ એકવાર ? વાર, એને તડકામાં ચૂકાવે એનો આવો બૂકો કરવા હશે ?

લ.—હા, તડકામાં સારી પેટે ચૂકવીને પછી ખાંડથી દસ્તાથી સારી રીતે ખાંડીને બૂકો કરી એક શીશીની અંદર તે બૂકો ભરી રાખવો. એ શીશીને સાફ મજબૂત બંધ ખારીને બંધ કરી રાખવી જોઈએ. એવી રીતે સાચવીને રાખ્યાથી એ ઓસડ સાફ રહે છે. પછી ત્યારે જરૂર પડે ત્યારે કાગળમાં કાઢીને કામમાં લેવું.

વ.—આ બૂકો એક એક વખતે કેટલો કેટલો ખવરાવવો જોઈએ ?

લ.—દરેક વખતે દસ રતી જેટલો આપવો.

વ.—તારે તો એકજ વખતે ચાલીસ રતી બૂકો વંતેખીને તેનાં ચાર પડીકાં તૈયાર કરી રાખ્યાં હોય, તો સાફ કની ?

લ.—હા, એજ હીક પડે. ઓસડની જરૂર પડ્યેથી વારે વારે ચાંદીમાંથી કાઢવું અને લેવું, તેના કરતાં એક વખતેજ ચાર પડીકાં

તમારે હસી રાખ્યાં એજ વખતે સારું.

વ.—ત્યારે, ત્યારે એ અર્ગટનો એનો રાજ છે એમ કહો છો. ત્યારે તો પ્રસવની પહેલી કે બીજી આવશ્યકતા પ્રસવિની પીડા નરમ પડે, કે બિલકુલ નંધ પડી જાય. તે વખતે એ ઝોસડ ઝેકવાર કે એ વાર ખવડાવી દીધાથી ખૂબ ફાવેલો થાય ખરો ? પીડા (વેણ) ખૂબ થઈ આવે અને છોકરું જન્મી જતલદી આવતરે.

લ.—ના, ના, સલાનારાજ વળે તો ! એ વાત મ્હોડે પણ ન લાવશો. ત્યાં સુધી છોકરું પેટમાં હોય, ત્યાં સુધી અર્ગટનું નામ પડે કદિ ન દેશો.

વ.—કેમ વાર ? પેટમાં છોકરું હોય, તે વખતે અર્ગટ ખવડાવવાથી શું છોકરાને કાંઈ નુકસાન થતું હશે ?

લ.—નુકસાન તે કાંઈ જેવું તેવું નહિ ! છોકરું મરીજ નય !

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે શું એ અર્ગટ ઝેર છે ?

લ.—સમજી વિચારીને આપવામાં ન આવે તો અમૃત પણ ઝેર થઈ જાય.

વ.—હા, એ તો ખરું.

લ.—છોકરું અવતરવાની વાર હોય, તો કદિપણ અર્ગટ આપવું નહિ. એ વાત ખૂબ યાદ રાખવી. આખ્યાયી છોકરું ખોઈ બેસાય.

વ.—ત્યારે એ “ અર્ગટ ઝોડ રાઈ ” ક્યારે આપવું ?

લ.—જરાયનું મ્હોં જેટલું ગુલવાનું તેટલું ખુદ્યું છે; પરપોટા કુટીને પાણી વહ્યું છે; છોકરાનું માથું ખૂબ નીચે આવ્યું છે, અને તે બહારથી તે બરાબર જોવામાં આવે છે; છોકરાના માથાની ચારે તરફ આંગળી ચલાવીને ફેરવી કાઢ્યાથી આંગળી કોઈ પણ ઠેકાણે અટકતી નથી; ફક્ત થોડીકવાર જોરબેર પીડા આવતાંજ પ્રસવિને છૂટા છેડા થઈ જશે એમ લાગે; આવી અવસ્થા હોય, ત્યારે અર્ગટ આખ્યાયી પ્રસવિને તેજ વખતે પ્રસવ થઈ જાય, અને વળી વગર હરકતે પ્રસવ થાય, તથા છોકરાને તેનાથી કાંઈ નુકસાન પણ થાય નહિ.

વડીલ, હવે સમજાવું પડી. ત્યારે તો એ અંગૂઠા બ્યારે ત્યારે-એને તે વખતે આપી શકાય નહિ, તેમજ જેના તેના હાથથી આપ્યો પછી બરમો રાખી ન શકાય. કેમકે એથી સારાને બદલે માફ થતાં વધારે વાર ન લાગે. -

લ.—એ તમારૂં કહેવું કાંઈ ખોટું નથી. સાંભળો ત્યારે હવે, તમને એ વિષેની કેટલીક મુખ્ય મુખ્ય હકીકત કહી સંભળાવું છું.

(ક) “છોકરું અવતરવામાં હવે કદીએ અડગમ્મ નથી; અને વાર પછી નથી; ફક્ત ચોડીક્યાર જોરજોર વેળા (પીડા) આવતાંજ પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ જાય એમ છે; પરંતુ એવી વેળા તો આવતી નથી, તેથીજ આટલી બધી વારથી પ્રસૂતિની પાસે જોશી રહીને ફિક્કર છાંં કરવી પડે છે, નહિ તો ક્યારનીએ પ્રસવ કરાવીને વેર જાતને બેઠી હોત. હવે જો તમારી પાસે એવું કોઈ એસડ હોય કે જેનાથી પીડા થઈ આવે, તો તે આપે. દમજાંજ ખવરાવી દઈએ.” બ્યારે ફરિયાદ દાખલ પડે તમને ઉપર પ્રમાણે કહે, ત્યારે અંગૂઠા આપવાનો બંધ બેસતો વખત છે, એમ જાણવું.

(જ) જે પ્રસૂતિને એક્યાર પ્રસવ થવાનું પુષ્ટતા લોહી વહી ગયેલું છે, તેને ફરીથી (બીજી વખત) છોકરું અવતરવાને વખતે એ-વીજ રીતે લોહી પડેવાની જાણે તેના મનમાં ધામ્ની છે. તેટલા માટે છોકરાનું માથું જેવું બહાર આવે તેવુંજ, અથવા તેની જરાક અમાડ પછી તેની પ્રસૂતિને અંગૂઠા ખવરાવી દેવું. એમ છતાંથી છોકરું અવ-તર્યાં પડી પછી તેની વેળા બંધ થઈ નહિ, તેને લીધે લોહી પણ વહી શકી નહિ. પણ છોકરું ન અવતરે અને પીડા પણ બંધ પડી જાય; એમ થાય તોજ ખરાબીના પાર ન રહે એવી લોહી પુરી પડે. પણ જેમ કહ્યું તેમ “અંગૂઠા આપ માર” અમાર્યા ખાઈ રાખ્યું દે. તો એવી વિષય કદિ પણ ન પડે.

(ગ) પ્રસવ થય પાંડે લોહી પુરી પડે નહિ અને ન : જાતની એક પડે તેને કાંઈ અને એ : પડ્યા પડી પણ વેલી રહે નહી તેના કારણે

છોટરાનું માથું આવડાંનું અથવા તેનાથી જરાક અળાડી તમામ પ્રસૂતિ-
એએ “ અર્ગટ આદિ રાખું ” પડીકે ખાણ રાખવું જોઈએ. આગમથીજ
આવડેનું થવું. એ સાફ. કહેવન છે કે “ ચેતતો નર રાણા કુખી.”

વ.—વાર, ત્યારે મોતીને અર્ગટ ખવરાવી દીધું નહિ કેમ ?

લ.—મોતી પ્રથમવારની પ્રસૂતિ છે. અને પહેલીવારની પ્રસૂતિ
પણું દરીને અર્ગટ ખાવવાની જરૂર પડતી નથી. તેમના શરીરનો
દુબલો અથવા બંધિય કે કષ્ટાસ વખારે હોવાથી, પ્રસવ પછી તેમને
મણું દરીને લોહી વહેતું નથી, પછી તો અનાડી દાહ્યજો છેકજ તાણી
એગી તોડી ફાડી છોળા છોળા દરીને નરમ વેંસ જેવી અને નખથી
દરી નાંખે, તેમાં તે બિચારી છોટરીઓ (પહેલી વારની પ્રસૂતિઓ) તો
જો વાંક ? બહુજ ચુંથાચુંથ દરીને દયારી નાંખ્યાથી ખાણ જેવી
(મજામત શરીરની) પ્રસૂતિ પણ લોથ જેવી થઈ જાય.

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન !

લ.—તોપણ હું તો અર્ગટ સાથે લેતી આવી હતી. કાણુ બંધે
વખતે જરૂર જ પડે. પહેલીવારની પ્રસૂતિ હોવાથી કાંઈ છેક નિરાંતવાં રહી
શકાય નહિ. ખપ પડે તો પછી તે વખતે એસડ ક્યાંથી મળે ?

વ.—એ તો ખરું જ તો. તમને કાંઈ શીખવવું કે કહેવું પડે
તેમ નથી.

વાર, પ્રસવની પહેલી અવસ્થા હોય કે બીજી અવસ્થા હોય, પણ
જો પ્રસૂતિની પીડા બંધ પડી જાય, કે પીડાનું જોર રહ્યું ન હોય,
તો શું, તેનો કાંઈ ઉપાય નથી ? “ અર્ગટ આદિ રાઈ ” તો કાંઈ તેમને
ખવરાવાય નહિ. ફક્ત એકલી પ્રસૂતિના છૂટાછેડા થયા એટલેજ કાંઈ
મૂતી ગયું કે ? તેનું (પ્રસૂતિનું) જેમ બહું ચઢાવું, તેમ બાળકનું પણ
બહું ચઢાવુંજ જોઈએ ને ?

લ.—જો, મા ! તે કેમ ચઢાવું ન જોઈએ ? એમ દરીએ નહિ, તો
પંછી દસ ગહિના સુધી એટલું બહું દુઃખ વેડીને બોલે વેંઢારી ઉપાડીને
ફરવાની ગરજ શી ? એટલું દુઃખ વેઠવું કાને સાફ ? તમે બહુ સારી

વાત સંભારી આપી. પ્રસવ કરતાં જોડલી પ્રસૂતિઓ દેખાય છે, તેના શ્વાદ
આના જોડલી પ્રસૂતિઓ પીણ બંધ પડી ગયાથી, કે પીણનું જેવું
જોડએ તેવું જોર ન રચાથી દેખાય છે. સારી પીણ અથવા જોરજોર
વેળો આવ્યા વિના કે પીણનું સાફ જોર હોવા વિના, પ્રસૂતિને
પ્રસવ થાય નહિ, તે જાણ્યા છતાં પણ અનાડી દાખવણો રક્ત સુંઘા-
સુંઘ કરીનેજ પ્રસૂતિને અધમર્દ કરી નાંખે છે. અને મુંવાલી જગ્યા
જગ્યા સૌ એવી શક્તી દે છે કે, છેવટે પીણનું જોર થયેથી પણ
પ્રસૂતિને સદંત્ર પ્રસવ થઈ શકતો નથી. અને વળી પ્રસવ સ્વા પછી
પણ શરીરની વેદનાને લીધે જલદી સાજી સારી થઈ શકતી નથી.
પ્રસૂતિઓની આવી દુર્દશા મારે નિત્યને નિત્ય જોવી પડે છે.

૫.—શીક; પણ ફરીથી પણ પછી પૂછું છું કે, એનો શું કાંઈ
ઉપાય નથી ?

૬.—ઉપાય નથી, એમ કાણે કહ્યું ? ઉપાય કરાય તો ઉપાય
તો છેજ. એનો ઉપાય છે કે નહિ, તે હવે કહું છું, ધ્યાન દેખી
સંબંધો.

દું જ્યારે કોઈ પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવા જાઉં છું, ત્યારે ડાક્ટર
સાહેબને તે વાત કહીનેજ જાઉં છું. અને તે પણ કોઈ ઠેકાણે જો
પ્રસવનું કામ કાણું જેવું હોય તો ત્યાં મને સાથે લેઈ જાય છે; તથા
કોઈ કોઈ વાર તો પોતે નહિ જતાં મનેજ ત્યાં મોકલી દે છે. તે પ્રમાણે
એક દિવસ દું એક સ્ત્રીને પ્રસવ કરાવવાને ગઈ હતી. તે વખતે ડાક્ટર
સાહેબે મને પૂછ્યું કે કેવી પ્રસૂતિ છે ? મેં કહ્યું, તે આજ ત્રણ
ત્રણ દિવસથી દેખાય છે. પ્રસવ થઈ શકતો નથી. પીણ જાણે નથીજ
એમ કહીએ તો ચાલે. કદાપિ એકવાર વેળ (પીણનો વેગ)
આવે છે, પણ તેવું કાંઈ જોર હોતું નથી. દાખવણો અને ડોશીઓ
સુંઘાસુંઘ અને પાસમેલ કરીને પ્રસૂતિને ઉલટું વધારે દુઃખ દે છે.
પછી—“ આ દેશની દાખવણોના ગુણની અંદર રક્ત એટલું જ છે
તો. ” તેમ કહીને ડાક્ટર સાહેબે મારા હાથમા એસડનાં ગણુ

પડીકાં મૂક્યાં અને કહ્યું, “જતાં વેંતજ આમાંથી એક પડીકું ખવરાવી દેજે. એક પડીકાના ઓસડથી જ પ્રસૂતિને પ્રસવ થશે. તે છતાં જો બે દલાકની અંદર પ્રસવ ન થાય, તો ખીન્નું એક પડીકું આપજે. ત્રણ પડીકાં ખવરાવવાની તો ગરજ જ નહિ પડે. ”

પછી મેં જમને પ્રથમ પ્રસૂતિને બેશ કરીને તપાસી જોઈ. જરાયુતું મ્હો જરાક જ ઉધડ્યું હતું. સારી પેડે ખુદ્દું થવાનો કશો ઢંગ (આકાર) જ નહોતો અને દાઢયિણીએ ધમાધમ અને સુથાયું થઈ રીતે પાણીની થેલી (પરપોટા) ફાડી નાખી હતી, એટલે જરાયુતું મ્હોં ખુલવાના એક મુખ્ય ઉપાયનો નાશ કરી નાખ્યો હતો.

વ.—વાર, પાણીની થેલી પહેલેથી ફાડી જવાથી જરાયુતું મ્હો ખુલવામાં બહુ અડચણ થાય છે એ વાત તો અગાડીથીજ તમે કહી ગયાં છો; અને કેમ અડચણ થાય છે, તે પણ કહ્યું છે. પરંતુ જરાયુતે મ્હોડે હાથ દેખતે જ તમે શી રીતે જાણ્યું કે એ મ્હો ખુલવાનો કશો આકાર (ઢંગ) પણ નથી ?

લ.—સખત હોય, તો જરાયુતું મ્હો કદિ પણ ખુલે નહિ, ખુલી શકે પણ નહિ. ખુલવાના પહેલાં સાઈ બેશ નરમ થવું જોઈએ. તેથી હાથ દેખતે તપાસી જોવાથી કેમ કહી શકાય નહિ ? કોઈ ચીજ કાણ (સખત) છે કે નરમ તે શું ન કહી શકાય ?

વ.—જરાજર, અસાજર. હવે સમજણ પણ પડી. પછી કહો.

લ.—ત્યાર પછી એક ગલાસમાં થોડું પાણી લેઈ તેમાં ઓસડનું એક પડીકું નાંખીને પાછ દીધું. અને વધારે વાર નહિ, ફક્ત અડધા કલાક પછી જોયું, તો જાણે તે પ્રસૂતિ જ નહિ ! જે પહેલાં એટલી બધી ગાભરી અને બહાવરી હતી, તેને પછી કંઈ પણ વેદના રહી નહિ. પહેલાં વેણ જાણે બિલકુલ નહોતી, અને જે સહિજ સાજ કદિ થતી તેનું તેવું જોર નહોતું. પણ હવે રીતસર વેણ આવવા માંડી, અને તેનું જોર પણ ખુબ થયું. વળી મેં તપાસ કરીને જોયું તો જરાયુતું મ્હોં ઘણું ખુદ્યું છે, અને બેશ નરમ પણ થયું છે.

વ.—શું કહે છે? તમારી વાત સાંભળીને મારો હરખ ઉભરાઈ જાય છે. ખરેખર જ ત્યારે તો પ્રત્યક્ષીઓ નસિય જીવણું જાણાય છે (એવું એમ કહે તેથી). વાર, ત્યાર પછી શું કહ્યું તે કહે.

લ.—ત્યાર પછી સારી બેઠા વેળા આવવા લાગી છે એવું જોયું, એટલે પછી ડાહ્યર સાહેબે કહ્યું હતું તેમ બે કલાક ચતાં મુઠી ખીજી પડીકું ખવરાવ્યું નહિ. પણ તેટલો વખત થયો ત્યારે પાંદું ફરીથી તપાસ કરીને જોયું. અને જોતાં વેતન આશરે પાંચ ગણ જરાવનું કદાં જોઈકું ખુલવાનું તેટલું ખુલી ગયું હતું. અને છોકરાનું માથું એટલું નીચે આવ્યું હતું કે, પ્રસવના દારમ જરાક હાથ મૂકતાં જ તે માથાને અડતો હતો.

મ.—શું કહે છે? ખરેખરી આશરે પાંચ ગણ વાત તો! વાર, ત્યાર પછી કહે, શું કહ્યું? ખીજી પડીકું ખવરાવ્યું કે નહિ?

લ.—હા, પછી ખીજી પડીકું પાંદું ખવરાવી દીધું. અંધાડેક કલાક પછી વેળાનું જોર હતું તે કરતાં પણ પાંદું વધ્યું, અને વેળા ઉપરા ઉપરી આવવા લાગી. આ વખતે એટલે ખીજી પડીકું ખવરાવ્યા પછી એક કલાકની અંદર તો છોકરાનું માથું બહાર આવ્યું—ત્યાર પછી મરદન (સંધ) આવી, અને ત્યાર પછી તરતજ સડાક નેત્રી છોકરી નીકળી પડી. દાર્શનિકોને પણ ખબર પડી સડી નહિ, અને પ્રત્યક્ષ પણ જાણી સડી નહિ, કે ત્યારે છોકરાનું માથું નીકળ્યું. ત્યારે મરદન નીકળી, અને ત્યારે ખબા, છાતી, અને પેટ પણ વચેરે નીકળી પડ્યા છોકરાને જાણે કેટલેકે હાથે વતી ફેલીને બહાર કાઢી નાખ્યું. વળી થોડીક વારમજ ઝોર પણ એની બેલે પડી મઠ. ઝોર પડ્યા પછી જરાએ સોહી વધ્યું નહિ. પ્રત્યક્ષ પહેલા જો કાંઈ પીડા પામી હતી કદાચ હતી તેજ, ત્યાર પછી પ્રસવનું કશુંએ દુઃખ તેને ન પડ્યું. હું આટલા દીવસથી મને કહી છું, પણ એમના આવો ગુણ તો કદા પણ જોયો નથી.

વ.—ખરે કહેલો, મને હું પણ સાંભળીને હોક ચડીત થઈ

ગાંધ. વારૂ, ત્યાર પછી શું કર્યું, કહો.

લ.—ત્યાર પછી ખૂબ ખુશી થતી થતી ડાક્ટર સાહેબની પાસે ગાંધ. અને તેમને કહ્યું કે, આવું ઓસડ તો બીજું કોઈ હશે નહિ! આપે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે એ પડીકાંથી વધારે ખવરાવવાની જરૂર ન પડી. તે સાંભળીને તેમણે (ડાક્ટર સાહેબે) કહ્યું. એ ઓસડનો એવો ગુણ થોડા દીવસ થયાંજ મારા જાણવામાં આવી શક્યો છે. હજુ પણ એના એવા બધા ગુણ બધાઓ જાણી શક્યા નથી, મેં તો ઘણી જગ્યાએ એના એ બધા ગુણની પરીક્ષા કરી જોઈ છે. પ્રસૂતિઓને માટે તો એ ઓસડજ નથી, પણ જીવન એટલે જીવનનાર વસ્તુ છે.

વ.—એ વાત તો કાંઈ ખોટી નથી. ડાક્ટર સાહેબે ખરું જ કહ્યું છે. એ ઓસડ પ્રસૂતિઓનું જીવનજ છે. તમારી વાત સાંભળીને મને જેટલો વિશ્વાસ આવે છે, તેનાથી એમ લાગે છે કે, હવે પ્રસૂતિઓને પ્રસવ થતાં કદિ પણ દુઃખ નહિ પડે. આવું ઓસડ મળ્યાથી અમે પણ શું કદિ કોઈને બોલાવા તેડાવાને ઢીલ કરીએ એમ ધારો છો? પ્રસૂતિ કદાચ છે, એવું જોતાંજ તુરંત એક પડીકું ઓસડ ખવરાવી એસીએ. અર્ગટની પેડે આ ઓસડમાં તો કાંઈ બો નથી, કે ખુબ જોઈ વીચારીને ખવરાવવું પડે.

લ.—ના, એ ઓસડમાં કશોએ ભય નથી. એના એટલા બધા ગુણ છે કે શું કહું? ડાક્ટર સાહેબની પાસેથી એ બધું મેં સાંભળ્યું છે. અને હવે તો મારા હાથેજ એના ગુણની માહિતી મળ્યો કરે છે. હવે તો હું એ ઓસડ સાથે લઈ લીધા વિના પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવા જતીજ નથી.

વ.—એ ઓસડ એવું છે પણ ખરું. વારૂ, અહિં પણ એ ઓસડ લઈને આવ્યાં છો?

લ.—લેઈને આવી નથી તો શું તે લઈ આવ્યા વિના ચલે કેમ? આ જુવો એ ઓસડ પણ મારા રૂમાલને છેડે બાંધી રાખેલું છે.

વ.—ખરી વાત, તમારા કામમાં કશીએ ક્યાસ નથી, હો !

લ.—કામમાં કસર ક્યે કેમ ચાલે ? દાઢિયંજીપાતું કરેલું એ શું સહેલું કામ છે કે ? બે હવ દાઢિયંજીના હાથમાં હોય છે. સહેજસાજ પુલિની ભૂલથી નજર પડેલાવામાં ચૂંચાથી પ્રસૂતિ અને છોકરું, એ બંને માર્યા જાય એ જાણો છો ?

વ.—વાહ, તમારી વાત સાંભળીને જલસુનારીનો હવ ઠંડો થાય. પણ વાર, “ અર્ગટ આંક રાઇ ” અને આ ઓસડમાં તો ધણો તકાવત છે, ખરેકની !

લ.—ધણો શું, આકાશ પાતાળ જેટલો તકાવત છે. એ ઓસડની સાથે અર્ગટની સરખામણીગર થઇ શકે નહિ. અર્ગટ ખવરાવ્યાથી તો કદા પીડાનોજ વધારો થાય. જરાયુનું મ્હો નરમ પણ થાય નહિ, અને ખુલે પણ નહિ, વળી અર્ગટ ખવરાવ્યાથી જે પીડા આવે તે પીડા પણ કંઇ જેવી તેવી નહિ. એ પીડા સહન થવી બહુ મુશ્કેલ છે, અને ચાલુજ રહે છે. એવી પીડાથી પ્રસૂતિ બહુ કષ્ટ પામે છે અને છેક દુઃખજે પડી જાય છે. તે સિવાય છોકરું અવનરવાને વાર હોય તો અર્ગટ આપી શકાય નહિ, આ વાત અમાકે કહી ગઇ તે યાદ છે ને ?

વ.—અરે મા ! તે તે વળી બૂલાય કે ? એ બે બૂલી જાઉં તો પછી યાદ રાખવાની શું હતી ? વાર, ત્યાર પછી કહે.

લ.—છોકરું અવનરવાની વાર હોવાથી બે અર્ગટ આપી ન શકાય, તો તમારે તેની દરકાર પણ શી છે ? પ્રસૂતી કષ્ટાતી હોય, તેજ ઓસડ આપવાનું છે. અને જરૂર પ્રસવ કરી શકે એટલે તો તેનું કદાનું મરી જાય કની ?

વ.—હા જ તો તેમ નહી તો ઓસડ ખવરાવવું એ કાંઈ એક ચોખ કે ગમ્મત નથી.

લ.—અમે તેમ હોય, પણ અર્ગટ એ સોજનું-દરકત હોવા વગ-

નું-ઓસડ નથી. ખરાબર સમજી વિચારીને નહિ આપ્યાથી પ્રસૂતી પણ મારી જાય ખરી.

વ.—શું કહો છો ? શી રીતે એમ બને ?

લ.—છોકરું અવતરવાનો માર્ગ જે સારો બેશ મોઢો ન હોય, (જેમ કે જરાયુનું મોઢો દેખાય હોય, સારી પેટે ખુલી શક્યું ન હોય) તો પીડા અથવા વેણોની ધમકીથી-જેરથી-જરાયુ ફાટી પણ જાય અને જરાયુ ફાટી જાય, એટલે પછી પ્રસૂતિ શું બચી શકે કે ?

વ.—ખરી વાત. અર્ગટ ખવરાવ્યાથી જે રીતની પીડા થઈ આવે એમ કહો છો, તેનાથી એમ બને તેમાં કંઈ નવાઈ પણ નથી. ત્યારે તો, બેન ! એ અર્ગટને નવ ગજના નમસ્કાર ! એના વધારે ગુણુ સાંભળવાની મરજી થતા નથી. હવે તો ડાંકટર સાહેબના પેલા નવા ઓસડના ગુણુ બેશ ફરીને દહી દેખાડો, એ ઓસડના ઉપર મને બહુજ આસ્થા ઉપજી છે.

લ.—આસ્થા ઉપજવા જોગ એ ઓસડ છે પણ ખરું, જુવો, એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી—(૧) જરાયુનું મોઢો સખત હોય, તે નરમ થાય; અને ખુલ્લું ન હોય તે ખુલી જાય. (૨) પીડા (વેણ) ન હોય, તો પીડા થઈ આવે; પીડાનું જોર ન હોય, તો જોર થાય, અને સહજ એટલે સાધારણ જેવી થવી જોઈએ તેવી પીડા થાય; એ પીડાથી પ્રસૂતિને કંઈ પણ કષ્ટ ન થાય. (૩) જરાયુનું મોઢું સખત હોવાથી પીડા આવ્યા પછી તેના મોઢા આગળ જે સખત એક પ્રકારની બાહુ ભારે વેદના થાય છે, તેથી પ્રસૂતિ ચીસો પાડે છે, રડારોળ કરી મૂકે છે, બહાવરી અને આકળવીકળ થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ પીડા અથવા વેણને વખતે તેને ઝાલી પણ રખાતી નથી. એવી સઘળી પ્રસૂતિઓને સારુ એ ઓસડ એક રામબાણ છે. ઓસડ ખવરાવ્યા પછી અડધા કલાકની અંદરજ પ્રસૂતી એવી હોંસિયાર થઈ જાય છે કે જાણે ધગધગતી આગમાં પાણી પડ્યું, (૪) જ્યારે મરજીમાં આવે ત્યારે પ્રસૂતિને એ ઓસડ ખવરાવી શકાય. એનાથી ફરી

પણ બપ નથી. પ્રસવ કરતાં પ્રસૂતિ દુઃખ પામે છે, એવું જ્ઞેતાંજ એ એસડ આપી સકાય. પ્રસવની અવસ્થાની કાંઈ ચોળાચોળ કે પછી ખાતી કરવાની દરકાર નથી, (૫) એ એસડ ખવરાવ્યાથી જરાયુનું બળ એટલું બધું વધે કે, તેની અંદરથી છોડરાને જાણે કેટલે દાયેવતી દેલીને બહાર કાઢી નાંખ્યું. (૬) એ એસડ ખવરાવ્યાથી છોકરું જેમ સહેલથી આવતરે તેમ એર પણ સહેજ પડે. (૭) વળી એ એસડ ખવરાવ્યાથી લોહી પણ ના પડે. (૮) તેમજ એ એસડ ખવરાવ્યાથી પ્રસૂતિ સહજત્વારમાં પ્રસવ કરે, અને પ્રસવ થયા પછી પણ એટલી હોંસિયાર રહે કે, તે સુવાવડી છે એમ પણ વખતે ન લાગે. એ એસડનો એવો તો ગુણ છે કે, રોગી અથવા નબળી જાતનીકથી પ્રસૂતિ પણ પ્રસવ થયા પછી સારી બેસ સાચ તાણ રહે.

વ.—એહો, ત્યારે શું જોઈએ? તમારું અર્ગટ શું ધોળવાનું હતું? એની ગરજ પણ શી છે? એ અર્ગટના તો તમામ દોષજ દેખાય છે. અને હમણાં જે એસડની વાત તમે કરો છો તેના બધાંએ ગુણ ગુણ જણાય છે, એ એસડથી જ્યારે લોહી પડવા સુધાનું બંધ થઈ જાય છે, ત્યારે પછી અર્ગટને અડધું જોઈએ પણ શા સારું?

લ.—ખરું કહો છો, બેન. એ એસડ મળ્યાથી અર્ગટના સાથું પણ કોઈ નહિ જુવે.

વ.—ત્યારે તો એ બધા બરલા એસડને કારણે રાખવું એજ સાઈ. ખેર, ત્યાર પછી કહો, જે એસડમા એટલા બધા ગુણ છે તે શી ચીજ છે? અને તેનું નામ શું છે?

લ.—એ એસડ એક જાડનાં મગની હાલ છે. એનું નામ ઈપીકાક્યુઆના છે. સાધારણ રીતે ઈપેકા ક્યુઆથી પણ ગાણે.

વ.—ત્યારે તો ઈપીકાક્યુઆના કરતા ઈપેકા કહેવુંજ ઠીક પરે. પાર, એ જાડ ક્યાં લાય છે?

1. The first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

1. The first of these is the fact that the
2. second of these is the fact that the
3. third of these is the fact that the

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

See my letter to you dated 10/10/1910 and my letter to you dated 10/10/1910.

100-443887-100

[illegible]

1. 1940年12月1日，在天津法租界英租界交界处，
 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 83

$$\frac{1}{\sqrt{1-\beta^2}} = \frac{1}{\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}} = \frac{1}{\sqrt{1-\frac{1}{100}}} = \frac{1}{\sqrt{\frac{99}{100}}} = \frac{10}{\sqrt{99}} \approx 1.005$$
[illegible]

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) \delta(x-a) dx = f(a)$

[illegible][illegible]

મે તનુ પદિકાં ખવડાવ્યાથી તેને મદદ વગર દરદારે પ્રણામ કરેલ પેઠી જોઈથી જાણે કાઠિયને દાવવને રેલો. ઠીકથી હાથે જેમ જલાર નીકળી જાય. તેવીજ રીતે એ. એમનું જવરાજાથી જનુ જરાયુ કોઠારને ઢેલોને બહાર કાઢી દે છે. ઉંડારને જલાર કાઢી દેવાથી જલારુમાં જે એક જાનની રાક્ષિ છે, તે રાક્ષિને એ મોતમાંથી ખૂબ વધારો થાય છે. વળી એનાથી (એ એનાથી) કદા એ રાક્ષિજ વધે છે એમ નથી. જનુ જરાયુનું ખોલું જે સખન દોષ તો એ એનાંડ તેને ખુબ નરમ કરી દે છે. અને ખુબનાં વાર લાગતી દોષ તો જલારી ખુબનું કરી દે છે. પ્રસન્નિએને સાર એના કરનાં વધારે જનુ વાળું એસડ મીઠું કોઈ નહિ દોષ. કાકર સાદેજની પામેથી આ જાંબી વાન સાંભળી છે. ત્યાંથી એ એસડને મેં મારા દેવાના દાર અને આંખની દીકી જેવું કરી રાખ્યું છે.

વ.—૬ પજુ લવેથી એ એસડને એ કરનાં, જનુ મરિયાન કરીને રાખીય.

લ.—જેના જેના પરમાં બારેવાઈ વડુ લેડી દોષ, તે બધાંએ તો એ એસડ પરમાં લાવીને રાખી સુકુંજ નેકએ.

વ.—એ તો તમારે કહેવુંજ નહિ પડે. એક વખત તેઓ એના જનુ સાંભળવા પામે એટલે થયું.

વ.—વાર, ત્યાર પછી કહેલ

લ.—પ્રસવની પડેલી અને બીજી અવસ્થામાં પ્રસૂતિ અને છોકરું એ ખેનું બહુ મડલું નેકએ. (ખેનના બચાવ અને સુખની કાચી રાખથી નેકએ.) પરંતુ પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થામાં તો કદા પ્રસૂતિનું બહુ થાય તે ઉપરજ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે.

વ.—એ તો ખર જ છે. છોકરું વગર વિદા અવતર્યું એટલે પછી તેને સાર કાંઈ શીકર રહે નહિ. તે વખતે તો પછી એકલી પ્રગતિને મારેજ જીવ ઉઠે. રહે.

લ.—પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થામાં દાઢપણુ ખૂબ સાવધ થવું

થી લોહી પહેવાનો બધ ન રહે.

વ.—ત્યાર પછી હોદ્દા અવતરે એટલે શું કરવું?

લ.—પછી જોરને તાણીને બહાર કાઢવાની તકામાર નહિ રતાં, કલાકેક સુધી જરાયુને એવી રીતે હાથ વતી પકડી રાખવું. હાથ વતી એમ જરા ક્ષીને, ઝાલી રાખ્યાથી જરાયુ સંકોચાઈને જાતું થઈ જવામાં જરાએ અડચણ નહિ નડે. અને એ કલાકેકની અંદર જરાયુના અંગ અથવા સરીરમાંથી જોર છુટી પડી જશે અને એમ છુટી પડી એટલે પછી તેને બહાર નીકળી પડ્યાં શું કંઈ વાર લાગે કે? થોડીક પીપ્પા આવતાંજ, ઝડ પડી જાય.

વ.—હાથ, હાથ! એથીજ ત્યારે અમારી અનાડી દાખલોના હાથે પ્રસુતિઓ મરી જાય છે. જરાયુના અંગમાંથી છુટી પડ્યા પીનાં જોર બહાર પડી શકે નહિ. એ વાત તેઓ જાણતીજ નથી. તેથીજ તેઓ એમ તકમાર કરી મૂકે છે. ત્યારે તો તેઓ જોરને જરાયુના અંગમાંથી તોડી તાણીને બહાર કાઢે છે, ખરુંકની?

લ.—હાજ તો. તેમ નહિ તો બીજું શું?

વ.—ત્યારે તો પછી એથી લોહી તૂટી પડે નહિ કેમ? અને પ્રસુતિ પણ પછી દુઃખ કેમ ના પામે? વાર, ત્યાર પછી કહો.

લ.—આશરે કલાકેકની અંદર જોર ન પડે, તો પ્રસુતિના પેટ ઉપર હાથ દેઇ, જરાયુનો ઉપરો ભાગ ઝાલી આંખજો દબાવી તથા દબાવીને જોરને બહાર કાઢી દેવી.

વ.—દાખીને એટલે શું. ને દીક્રીને સમજાવેને.

લ.—પ્રસુતિના પેટ ઉપરથી તમારા ઘાઘા હાથના અંગુઠા પાસેની આંગળીનું ટેરનું પેટમાં થોડી સુક્તિથી ધમિ ધમિ વાળી વાળીને જરાયુની પાછળ એવું ફેરવી દેવું કે જરાયુનું માથું (ઉપરો ભાગ) જળે તમારી હથેલીમા આવી જાય. ત્યાર પછી જરાયુ જ્યારે તમારા હાથને સમ્પર્ક લાગે ત્યારે તેના નાથાને ખૂબ બીંસીને દાખવું. જો આંગળી વતી જરાયુર આખળી સકા અને બીંસીને દાખી સકા, તો

તે દબાણથીજ ઝોર અતે લોહીના લોચા ઝોચા જે મંદ જરાયુની
અંદર હોય, તે બહાર નીકળી આવે. જેમ કોઈ એક પાકા કેળાને
તેના ડીંચાની તરફ લીંસ દબતે દબાવ્યાથી છોડાની અંદરથી કેળું (ગરમ)
બહાર નીકળી પડે, તેવીજ રીતનું આ પણ બાણુનું.

વ.—વાર, કદાપિ એક વાર એ પ્રભાણે દયાવ્યાથી ઝોર નીકળી આવે નહિ તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુ ફરીથી સખત થાય એટલે પાછું ઝોવી રીતે દવા
વધુ. પણ છોકરું અવતર્યા પછી ટલાકેક વાટ લેઈને લે એ પ્રમાણે
દવાવી શકે, તો ખીજ વાર મહેનત કરવીજ નહિ પડે. એક વખત
કામ પાર પડી જશે.

૧.—વાર, પણ કદાપિ એ વાર એવી રીતે કર્યા છતાં પણ
તે જોરને બહાર કાઢી શકાય નહિ તો શા ઉપાય કરવો ?

લ.—પ્રસવના દારની અંદર એક કે બે આંગળીઓ ધાકીને
 લેવું કે, તેમાં ચોર આવી શેલેલી છે કે નહિ? બે હોય, તો તે
 આંગળીઓ વતેજ તાણીને બહાર કાઢી નાંખવી.

૧.—કીટ, પણ પ્રસવના દારતી અંદર તો જોર આવેલી ન
હોય તો શું કરવું ?

હોય તો શું કરવું ?

૯.—જરાયુના મ્હોની અંદર આંગળી ઘાસીને જોવું કે, પ્રસવના દારની બહાર સુધી જે નાડી અથવા નાળ લટકે છે, તે નાળ જરાયુના બિતર સુધી છે કે નહિ ? જે હોય તો બાણુ' કે, જરાયુનાં અંગમાંથી જોર છુટી પડી નથી.

૧.—એ બાળકે શું કર્યું ?

स.—प्राज्ञः ॥ १ ॥ ये चरायुता माया विपर हामयः, ५३

[illegible]

914

4. 12/15/54

2000

લોહીની ઝાંઝ ગગણ વગેરે બહાર કાઢી નાંખવાને સાફ આસ્તે આસ્તે
જરાયુ ઉપર ધકેલ મારવી. ત્યાર પછી 'અર્ગટ ઓફ રાઈ' નું એક
પરીકું (૧૦ રતી) ખવરાવી દેવું. ઓર પડવા પછી જરાયુ સોકા-
આઈ જલનિ જેવું નોનું અને સખન થઈ જવાની જરૂર છે, તેવુંજ
અર્ગટ ખવરાવ્યાથી તે થાય છે. વળી એથી લોહી પડવાનો કે
વડવાનો કમ બિલકુલ રહેતો નથી, અને અંબોઈનિયાંથી જનુ પ્રમુતિ
ફળ પામતી નથી.

૫.—જનુ વાડ, અર્ગટ અંબોઈપેહના જે ગુગુ તમે જાણી
ગયા છે, તે ઉપરથી તો એમ લાગે છે કે, આછલી બધી છગવછગ
કે જુક્તિ કરીને ઓર પાડવાની જરૂર શી છે? એ બે એસાંથીજ
ઓર પડે.

જા.—હા, એ ખરૂં છે, નો જનુ છગવછગ અને જુક્તિ જાણી
રાખવી એ સાફ છે. જ્યારે જે બની આવે ત્યારે તે કામ લાગે.
કેવાય જેટલા વધારે જાણી રાખી રાખાય, તેટલા સારા.

૫.—હા, એ વાત તો માનવા જેવી છે

જા.—ઓર પડવા પછી જનુ પાણીના પેટો તો પાણું કરીને
પ્રત્યક્ષ દારની અંદરજ રહે છે. તમે જા રોજને દોરી બાબાની પેડ
કરીને તાણીને બહાર કાઢવાથી બધી જાડ, જાણી આવે છે. હજી
કેર જનુ અંદર લાગી રહેવા પામતી નથી.

૫.—જે થી કુખ કરે. એ. (માલીના) ઓર એની બેઠેજ
પડી ગઈ. હજીએ હજી ના પડ્યું

જા.—એ વાત તો મન પડે ત્યાં જ કહી ચૂકા છું કે એવન
જાણીને જરાક દારવા પડતી જાય એવું નેજે જા પડે ન જાડ. જારી
રહેતો જે જાડ જાડ કરીને એવન જાડ જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ
મારી જાડ છે એવન. એ વાત તો જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ

૫.—જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ
નિત એવને જે એવને જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ નેજે જાડ

તે દયાણુથીજ ઓર અને લોહીના લોચા બોચા જે કાંઈ જરાયુની અંદર હોય, તે બહાર નીકળી આવે. જેમ કોઈ એક પાકા કેળાને તેના ડીંઠાની તરફ લીસે છતાં દયાવ્યાથી છોડાની અંદરથી કેળું (ગરબ) બહાર નીકળી પડે, તેવીજ રીતનું આ પણ જાણવું.

વ.—વારુ, કદાપિ એક વાર એ પ્રમાણે દયાવ્યાથી ઓર નીકળી આવે નહિ તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુ ફરીથી સખત થાય એટલે પાછું એવી રીતે દયાવવું. પણ છોકરું અવતર્યા પછી કલાકેક વાટ જોઈને જો એ પ્રમાણે દયાવી શકે, તો બીજી વાર મહેનત કરવીજ નહિ પડે. એક વખત કામ પાર પડી જશે.

વ.—વારુ, પણ કદાપિ બે વાર એવી રીતે કર્યા છતાં પણ જો ઓરને બહાર કાઢી શકાય નહિ તો શો ઉપાય કરવો ?

લ.—પ્રસવના દારની અંદર એક કે બે આંગળીઓ ધાકીને જોવું કે, તેમાં ઓર આવી રહેલી છે કે નહિ ? જો હોય, તો તે આંગળીઓ વતેજ તાણીને બહાર કાઢી નાંખવી.

વ.—હીક, પણ પ્રસવના દારની અંદર જો ઓર આવેલી ન હોય તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુના મોંની અંદર આંગળી ધાકીને જોવું કે, પ્રસવના દારની બહાર સુધી જે નાળી અથવા નાળ લટકે છે, તે નાળ જરાયુના બિતર સુધી છે કે નહિ ? જો હોય તો જાણવું કે, જરાયુનાં અંગમાંથી ઓર છુટી પડી નથી.

વ.—એ જાણીને શું કરવું ?

લ.—પાછું પ્રથમની પેઠે જરાયુના માથા ઉપર દાખવું, પણ વાદ રાખવું કે, ગમે તેમ હોય પણ ઓરને તાણીને બહાર કાઢવાની તકનીક તો નજર કરવી.

ઓર પડે ત્યાર પછી પણ થોડીક વાર સુધી (૧૦-૧૫ મિનિટથી ઓછી નહિ) જરાયુને એવી રીતે દાખીને કાઢી રાખવું. અને

મોલીની માંડ મગફળા વગેરે બહાર કાઢી નાંખવાને સાર આસ્તે આસ્તે
 તરણુ. કિપર ધકેલ મારવી. ત્યાર પછી 'અર્નટ' એક રાઈ' નું એક
 મીક' (૧૦ રતી) ખવરાવી દેવું. એર પડ્યા પછી જરણુ સકા-
 ધઈ જાતે જોવું નાનું અને સખનં ચઢ જવાની જરૂર છે, તેવુંજ
 અર્નટ ખવરાવ્યાથી તે થાય છે. વળી એથી લોઢી પડવાનો કે
 રહેવાનો ભય બિલકુલ રહેતો નથી, એન અંબોઈ મર્યાથી ખણુ પ્રચુતિ
 હાથ પામતી નથી.

૧.—પણ વાહ, અર્નટ અને ઇપિકના જે શુગ્લ તમે જાણવાની
 બધા છે, તે કિપરથી તો એમ લાગે છે કે, આટલી બધી દુઃખવદ્ધ
 કે જુક્તિ કરીને એર પાડવાની જરૂર થી છે? એ બે એસડથીજ
 એર પડે.

લ.—હા, એ ખરૂં છે, તો પણ દુઃખવદ્ધ અને જુક્તિ જાણી
 રાખવી એ સારૂં છે. જ્યારે જે બની આવે ત્યારે તે કામ લાગે.
 કાપાળ જેટલા વધારે જાણી રાખી શકાય, તેટલા સારા.

૧.—હા, એ વાત તો માનવા જેની છે.

લ.—એર પડ્યા પછી પણ પાણીની થેડી તો ઘણું કરીને
 ખસતરના દારની અંદરજ રહે છે. તેને વળ દઈને દોઢી માખ્યાની પેડે
 કરીને તાણીને બહાર કાઢ્યાથી બધી બહાર નીકળી આવે છે. કડકો
 દાર પણ અંદર લાગી રહેવા પામતી નથી.

૧.—જે થી કૃષ્ણ કહેા' આ (મોલીની) એર એની મેજેજ
 પછી મર્યા. કશુંએ કરવું ના પડ્યું.

લ.—કેમ, એ વાત તો તમને પહેલેથી જ કરી ચૂકી હું કે, એરને
 તાણીને બહાર કાઢી પડતી નથી. એની મેજેજ પડે. તે હાથ તમારી
 દાખવેલા જે તકમાર કરીને એરને તાણીને બહાર કાઢે છે, તે તેઓની
 નાની બલ છે. એનાથી કેવું સત્યાનાથ વળે છે, તે તેઓ સંજો જાણે.

૧.—ત્યારે તો હાકલ અવગણ્યા પછી કશુંકેકે કહી વાહ જોવા
 વિના એરને ખેંચીને બહાર કાઢી નાખવાની કેમકે કરી ન જોઈ

તે દયાભયથીજ ઝોર અને લોલીના લોચા બોચા જે કંઈ જરાયુની અંદર હોય, તે બહાર નીકળી આવે. જેમ કોઈ એક પાદ્ર દેખાતે મેના ડોરાની તરફ બીસા દાખે દયાબાથી છોડાની અંદરથી કેળું (ગરબ) બહાર નીકળી પડે, તેવીજ રીતનું આ પણ બાબતું.

વ.—વાર, કદાપિ એક વાર એ પ્રમાણે દયાબાથી ઝોર નીકળી આવે નહિ તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુ ફરીથી સખત થાય એટલે પાછું એવી રીતે દયાબાથી પાછું છોડકું અવતર્યા પછી કલાકેક વાટ બેઠાને જો એ પ્રમાણે દયાબાથી શકે, તો બીજી વાર મહેનત કરવીજ નહિ પડે. એક વખત કામ પાર પડી જશે.

વ.—વાર, પણ કદાપિ જો વાર એવી રીતે કર્યા છતાં પણ જો ઝોરને બહાર કાઢી શકાય નહિ તો શો ઉપાય કરવો ?

લ.—પ્રસવના દારની અંદર એક કે જો આંગળીઓ ધાલીને જોવું કે, તેમાં ઝોર આવી રહેલી છે કે નહિ ? જો હોય, તો તે આંગળીઓ વતેજ તાણીને બહાર કાઢી નાંખવી.

વ.—હીક, પણ પ્રસવના દારની અંદર જો ઝોર આવેલી ન હોય તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુના મ્હોની અંદર આંગળી ધાલીને જોવું કે, પ્રસવના દારની બહાર સુધી જે નાડી અથવા નાળ લટકે છે, તે નાળ જરાયુના ભિતર સુધી છે કે નહિ ? જો હોય તો બાબતું કે, જરાયુનાં અંગમાંથી ઝોર છુટી પડી નથી.

વ.—જો બાણીને શું કરવું ?

લ.—પાછું પ્રથમની પેઠે જરાયુના માથા ઉપર દાખવું, પણ યાદ રાખવું કે, ગમે તેમ હોય પણ ઝોરને તાણીને બહાર કાઢવાની તબવીજ તો નજ કરવી.

ઝોર પડે ત્યાર પછી પણ થોડીક વાર સુધી (૧૦-૧૫ મિનિટથી ઓછી નહિ) જરાયુને એવી રીતે દાખીને ઝાલી રાખવું. અને

લ.—ઓ ખાપ ! એતો બહુ બારે દોર કહેવાય. એમ ક્યોથી તો પડી નોંધ્યોજ શું, પ્રસૂતિ મુઝા ખાઈને (બેમાન બની જા-
કને) તેજ વખતે મારી પણ જાય. વળી મુઝા સોહી પણ વૂરી પડે.

વ.—તારે તો અમારી દાઢપણો (વગર સમજેજ) ન કરી શકે
એવું દોઢ પશુ દામ જણાવું નથી. તેઓ તો એમ કહે છે કે પ્રસવ
આ પડી હાયા બેઠાથી પેટમાંની બધી બહા (સોહી) બહાર
શીકા જાય.

લ.—એવું કહેનારના કપાળમાં દામ ! એવું હધું હધું ન થવું
દેખ, તો શું આ દેશમાં આઠલી બધી પ્રસૂતિઓ મારી જાય કે !
અરેરે ! દેશી દાઢપણો ક્યારે તેમના દામમાં કબ્બેલ થશે ! એમ સાચ
તો બિચારી આવી આવી જીવાન હોઈરીએના છત્ર જતા બચે.

વ.—હા, એમજ છે. એમના મુઝા સાંબળી સાંબળીને હું તો
જાણે સર્વે બૂલી ગયું !

લ.—તમારી દાઢપણો એમ સમજે છે પ્રસૂતિને પ્રસવ થયા
પડી સોહી વહેવુંજ નોંધ્યો. પરંતુ એ તેઓની મોટી બૂલ છે.
બરાબર નિયમ પ્રમાણે (રીતસર) પ્રસવ કરાવી શક્યાથી જરા પણ
સોહી વહેવાની વાતજ નથી.

વ.—શું કહે છે ? એ ખડું દશે ?

લ.—હા, એમજ છે, કેમ, મોતીને દાઢ સોહી વધું છે ?

વ.—ના બઈ, એતો ખડું, જરાએ સોહી વધું નથી.

લ.—આવી રીતે પ્રસવ કરાવ્યાથી દોઢ પશુ પ્રસૂતિને સોહી ન
પડે. સોહી વહેવું એ દાઢ જેવી તેવી (આપ આપ કાન કરવા
જેવી) વાત નથી. પ્રસવ વખતે સોહી વધાવીજ આપણી પ્રસૂતિઓ
જલદી વળી શક્તી નથી (સાજી સારી દરાર દાઢ શક્તી નથી.) નહિ
તો દેખો કે, સ્તનાર દિવસની અંદર તે વાજતન દાઢ કો.

વ.—એમ ખડું કે ? એતો હું જાણતીજ નહોતી ખરેખર,
તમારી પાત્રેથી જે જે હું શીખી, તેની વારીકરી શક્તી નથી. અંત

હવે તો જાણે એવી ઈચ્છા થાય છે કે, ઘરખારી (ગૃહસ્થ) માણસોની સઘળી વહુ બેટીઓ એ બધું બરાબર શીખે તો બહુ સારું થાય.

લ.—વળી સાંભળો. પ્રસવના પછી એક દીવસ અને એક રાત થઈ જતાં મુઘી પ્રસૂતિએ ખાટલામાંથી એક વાર પણ ઉઠવું નહિ, ખેસાંખ પાણીને સારું પણ નહિજ. દશ દિવસ મુઘી તેને બહુ સાવ-ત્રેતીથી રાખવી. ઘણી ઉઠ બેસ કરવા દેવી નહિ. એમ કરવાની સખ્ત મના છે.

વ.—વાર, પ્રસૂતિને ખોરાક શો આપવો?

લ.—પહેલાં બે દિવસ તો ફક્ત થોડું દુધ અને સામુ દાણાની ખીર (કાંછ). એ દુધ અને સામુ બે ત્રણ વાર આપી શકાય.

વ.—અને ત્રીજે દહાડે પણ શું એ દુધ અને સામુની ખીર ખવરાવવી, કે ભાતખાત કાંઈ આપી શકાય?

લ.—તે દહાડે પણ એજ ખીર ખવરાવાય તો સારું. કેમકે એ ત્રીજે દહાડે છાતીમાં દુધ (ધાવણ) ઘટેછે. અને એની શંકાથી પ્રસૂતિને જરા તાવ ભરાયા જેવું થાયછે. તેથી તેના ઉપર જો પાછો ભાત પેટમાં પડે તો તાવ વધી પડી શકે. એટલુંજ નહિ, પણ એ તાવથી પ્રસૂતિને ઘણું વેઠવું પણ પડે. આમ થતું ઘણું ખરું જોવામાંએ આવે છે.

વ.—ઓ બાપ રે! ત્યારે શું થશે! મોતીને તો હું ઉપરા ઉપરી (લાગા) ચાર દહાડા મુઘી ફક્ત દુધ સામુ ખવરાવીને જ રાખીશ. પછી ત્યારે જોઈશ કે ચાતમાં બેશ ધાવણ આવેછે, અને એ ધાવણ આવતી વખતે જો જરાક તાવ ભરાયા જેવું અથવા અમુખ થયું હતું, તે સારું થઈ ગયું છે, તથા શરીર સારું બેશ ધુરતીવાળું થયું છે, ત્યારે જ તેને ભાત આપીશ. તે પહેલાં ભાત ખાવાને સાર રહે તો પણ તેને ચોખ્ખાનો દાણો મરખોએ નહિ આપું.

લ.—એવી પદ્ધતિ પદ્ધતી બહુ સારી છે. એથી પ્રસૂતિનું બહુજ શક્ય. મુતાવડમાં પ્રસૂતિને તાવખાત આવે કે ખીજ હરકાઈ રીતે તે

શરીર ક્યારે એ બહુ તુકસાન કરનાર થઈ પડે છે.

વ.—કેમ બેન, કેમ ?

લ.—કેમ તે વળી સમજી સક્તાં નથી ? સુવાવડમાં સ્ત્રીનું શરીર ક્યારેય તેના ચાનમાં ધાવણ આવી કે રહી શકે ખરાં કે ? મુશ્કેલી જ નય. અને ધાવણ મુશ્કેલી ગયું એટલે ખોળાંમાંના કાચો કુણા છોકરાના બારજ વાગી જાય ! માના ધાવણ વગર એવું છોકરું કેટલું કેટલું મુશ્કેલી છે, તે શું તમે નથી જાણતાં ?

વ.—જાણું તો છું. પણ ગાયનું દુધ પાયાથી ચાલી શકે નહીં ?

લ.—ક્યા એવું દોરવું દુધ પાછને એવા કાચા વાસાના કુમળા છોકરાને બચાવી શકાય કે ? કદિ નહિ. આપણા દેશમાં સુવાવડના વાસામાં જ આટલાં બધાં છોકરાં મરે છે, તે સર્વે શું રોગથી મરે છે એમ ધારો છો ? એમાંનાં અડધાંક છોકરાં તો એવું દુધ પીધાથી રામ શરણ થઈ જાય છે.

વ.—શું કહો છો ! એ સાંભળીને તો જાણે મારી વાચા જ બંધ થઈ જાય છે. દોરવું દુધ પાયામાં એટલો બધો દોષ છે ?

લ.—હાજ તો એવું કાચું કુણું છોકરું શું ગાયનું દુધ હજીમ કરી શકે ? લાગત બે ત્રણ દિવસ એવું દુધ પીતાંજ તેનો કોડો છુટી જાય—તેને જાડો થવા માટે. અને જાડો લાગે એટલે એવું ફૂલ જેવું કુમળું છોકરું કેટલા દિવસ ઉગરી શકે ? બે દિવસમાંજ તેના માથાની બોપરી (બોપરીમાં નરમ ખાણ જેવો ભાગ હોય છે તે) આંખો, અને મોઢો કા બેથી નીચે—ખાણ પડી નીચે જોત જોતામાં માર્યું જાય. એવી રીતેજ આપણા દેશનાં અડધાંક વાસાનાં છોકરાં મરે છે. તોપણ પ્રશ્નિઓ કાઢી શીખતી સમજાતી નથી. એમ કહેવાય છે કે જોઈને શીખે કે ઠોકર ખાઈને શીખે. તેમાંથી જોઈ જાણીને શીખવવાનું તો જાણે બહુ—દૂર રહ્યું, પણ આપણી પ્રશ્નિઓ તો ઠોકરો ખાઈ ખાઈને પણ શીખતી નથી. આગળ કપર આ બધા વાન વધારે ખુલાસાથી કહી મંબજાવીશ.

મને તો જાણે એવી ઈચ્છા થાય છે કે, ઘરખારી (ગૃહસ્થ) માણસોની સઘળી વાડુ એટીઓ એ બધું બરાબર રીજો તો બહુ સાફ થાય.

લ.—વળી સાંભળો. પ્રસવના પછી એક દિવસ અને એક રાત થઈ જતાં સુધી પ્રસૂતિએ ખાટલામાંથી એક વાર પણ ઉઠવું નહિ, પેસાળ પાણીને સાફ પણ નહિજ. દશ દિવસ સુધી તેને બહુ સાવ-એતીથી રાખવી. ઘણી ઉઠ મેશ કરવા દેવી નહિ. એમ કરવાની સખ્ત મના છે.

વ.—વાર, પ્રસૂતિને ખોરાક શો આપવો ?

લ.—પહેલાં જે દિવસ તો ફક્ત થોડું દુધ અને સાચુ દાણાની ખીર (કાંછ). એ દુધ અને સાચુ જે ત્રણ વાર આપી શકાય.

વ.—અને ત્રીજે દહાડે પણ શું એ દુધ અને સાચુની ખીર ખવરાવવી, કે ભાતખાત કાંઈ આપી શકાય ?

લ.—તે દહાડે પણ એજ ખીર ખવરાવાય તો સાફ. કેમકે એ ત્રીજે દહાડે છાતીમાં દુધ (ધાવણ) ઘૂટેછે. અને એની શંકાથી પ્રસૂતિને જરા તાવ ભરાયા જેવું થાયછે. તેથી તેના ઉપર જો પાછો ભાત પેટમાં પડે તો તાવ વધી પડી શકે. એટલુંજ નહિ, પણ એ તાવથી પ્રસૂતિને ઘણું વેઠવું પણ પડે. આમ થતું ઘણું ખરું જોવામાંએ આવે છે.

વ.—ઓ બાપ રે ! ત્યારે શું થશે ! મોતીને તો હું ઉપરા ઉપરી (લાગા) ચાર દહાડા સુધી ફક્ત દુધ સાચુ ખવરાવીને જ રાખીશ. પછી જ્યારે જોઈશ કે થાનમાં મેશ ધાવણ આવેછે, અને એ ધાવણ આવતી વખતે જે જરાક તાવ ભરાયા જેવું અથવા અસુખ થયું હતું, તે સાફ થઈ ગયું છે, તથા શરીર સાફ મેશ પુરતીવાળું થયું છે, સારે જ તેને ભાત આપીશ. તે પહેલાં ભાત ખાવાને સાફ રહ્યો તો પણ તેને ચોખ્ખો દાણો સરખોએ નહિં આપું.

લ.—એવી પદ્ધતિ પદ્ધતી બહુ સારી છે. એથી પ્રસૂતિનું બહુજ આય. સુવાવડમાં પ્રસૂતિને તાવખાવ આવે કે ખીજ હરકોઈ રીતે તે

ચરીર કયો એ બહુ તુકસાન કરનાર થઈ પડે છે.

વ.—કેમ બેન, કેમ ?

લ.—કેમ તે વળી સમજી શકતાં નથી ? સુત્રાવડમાં સ્ત્રીનું ચરીર કયોત્યાથી તેના ચાનમાં ધાવણ આવી કે રહી, શકે ખરાં કે ? સુકાઈ જ નય. અને ધાવણ સુકાઈ ગયું એટલે ખોળાંમાંના કાચા કુણા ઓકરાના બારાળ વાગી જાય ! માના ધાવણ વગર એવું ઓકરું ઉતરતું કેટલું મુશ્કેલ છે, તે શું તમે નથી જાણતાં ?

વ.—જાણું તો છું. પણ ગાયનું દુધ પાયાથી ચાલી શકે નહીં ?

લ.—કદા એવું દોરતું દુધ પાછને એવા કાચા વાસાના કુંભળા ઓકરાને જ્યાંથી 'સકાય' કે ? કદિ નહિ. આપણા દેશમાં સુત્રાવડના વાસામાં જ આટલાં બધાં ઓકરાં મરે છે, તે સર્વે શું રોગથી મરે છે એમ ધારો છો ? એમાંનાં અડધાંક ઓકરાં તો એવું દુધ પીધાથી રાત રાતજી થઈ જાય છે.

વ.—શું કહો છો ! એ સાંબળીને તો જાણે મારી વાચા જ બંધ થઈ જાય છે. દોરતું દુધ પાયામાં એટલો બધો દોષ છે ?

લ.—હાજ તો. એવું કાચું કુણું ઓકરું શું ગાયનું દુધ હજમ કરી શકે ? સામટ એ ત્રણ દિવસ એવું દુધ પીતાંજ તેનો કોડો છુટી જાય—તેને ઝાડો થરા માંડે. અને ઝાડો લાગે એટલે એવું ફૂલ જેવું કુંભળુ ઓકરું કેટલા દિવસ ઉગરી શકે ? બે દિવસમાંજ તેના માથાની ખોપરી (ખોપરીમાં નરમ ખાણ જેવો બાગ હોય છે તે) અંખો, અને મોઢો સી બેઠી જઈને—ખાણ પડી જઈને જોત જોતામાં મારું જાય. એવી રીતેજ આપણા દેશનાં અડધાંક વાસાનાં ઓકરાં મરે છે, તોપણ પ્રચ્છિઓ કાષ્ઠ શીખતી સમજતી નથી. એમ કહેવાય છે કે જોઈને શીખે કે ટોકર ખાઈને શીખે. તેમાંથી જોઈ જાણીને શીખવવાનું તો જાણે બહુનું—દૂર રહ્યું. પણ આપણી પ્રચ્છિઓ નો ટોકરો ખાઈ ખાઈને પણ શીખતી નથી. આગળ કપર આ બધી વાત વધારે ખુલ્લાથી કહી સંબળાવીશ.

વ.—હીદ્ર. પણ વાત, બેન, અમારામાં એમ કહેવાય છે કે, સુવાવડી સોને દુધ ખવરાવાય નહિ. દુધ ખાધાથી નાડી પાકે. એ વાતનું કેમ હશે ?

લ.—એવી વાત કરનારનાં મ્હેં બાજો ! મારા હાથની તમામ સુવાવડી બાયડીઓ (મારા હાથે પ્રસવ કરાવેલી બધી પ્રસૂતિઓ) દુધ ખાય છે. તેમાંની તો એક જાણુની પણ નાડી કાંઈ પાકી નથી. દુધ ખાવાથી ફક્ત તમારા બાળકની જ નાડી પાકતી હશે, ખરું ? નાડીમાં વળી પાકવાનું જ શું છે ? નાડી તે પેલી પોનાડી, જેને જરાયુ કહે છે તે જ કની ? એ જરાયુમાં પાકે શું ? અને જે કદિ જરાયુ પાકે તો પ્રસૂતિ શું બચવા પામે કે ?

વ.—એ તો કોણ જાણે ? એ નાડી પાકે કે બીજી નાડી પાકે, તે તો કાંઈ મને બબ્બર નથી. બધાં જેમ કહે છે તેમ હું પણ કહું છું. એમાં એટલું બધું વિચારવા સમજવાનું છે, તે કોને બબ્બર હોય તો વળી અમારી આવી દશાજ શાની થાય ?

વારુ. હવે એ કહો કે, સુંઠ ખવરાવ્યાનું અને શેક ક્યાંનું કેમ હશે ?

લ.—સુંઠનું ખવરાવવાની જરાએ જરૂર નથી. એનાથી કશોએ ફાયદો નથી. ફક્ત પ્રસૂતિને દુઃખ દેવું એટલુંજ, પ્રસવ થતાં પ્રસૂતિને જેટલું દુઃખ પડતું નથી, તેનાથી વધારે દુઃખ સુંઠ ખાધાથી તેને થાય છે. ઘણી સુંઠ ખાધાથી પેટમાંનો અગ્નિ મંદ પડી જાય અને પેટમાં લાલ, લોહીનો મરડો, વગેરે રોગ થઈ આવે.

વ.—ખરી વાત છે, તેટલા માટેજ પૂછવું કે, જો એનાથી કાંઈ ફાયદો ન હોય, તો પછી નકામું દુઃખ દેવું શા માટે ?

લ.—સુંઠ બુઠું કશુંએ ખવરાવવું ન જોઈએ.

વ.—વારુ, ત્યારે શેક તાપ કરવાનું શું કહો છો ?

લ.—તમે જેવી રીતે શેક તાપ કરો છો, તેનાથી પ્રસૂતિ અને છોકરું એ બંનેને અધબળ્યાં કરી નાંખો છો, એજ કની ? તેમાં પણ

પ્રથમ તો જોમ તેમ કરીને સકન કરે છે, પણ ઓકરને તો તેથી બહુ જ દુઃખ થાય છે. મેં ધખા ઓકરને જોયાં છે, કે રોક તાપથી તેમના શરીરે ફાટ્યાં હોવા હોય છે અને તેની પીડાથી તે ખીચારા મારી જાય છે.

વ.—શું કહો છો ? સાંભળીનેજ બહુ ખીક લાગે છે ને. ત્યારે એ બાબત શું કરવું તે પણ કહોને.

લ.—એમાં વળી કરવા કરાવવાનું શું છે ? તમે પોતેજ જો બાગરીને અને જોઇ વિચારીને ઓકરને સેક તાપ કરો, તો પછી કશું એ નુકસાન થવું થાય ? પણ તમે તો તે કરવાનાં નહિ. સુવાવડના ઝોરશની અંદર જવાનું તો દૂર રહ્યું, એના બારણાને પણ છુઓ (અડકો) નહિ. હજમડીઓ વગેરે ગરીબ ધરની બાઇડીઓ ન હોય, નો તમારી સુવાવડીઓનાં ઓકરાં ઉછેરી, ચકેજ નહિ !

વ.—એ વાત તો કાંઈ ખોટી નથી. સુવાવડ સંબંધી અમારા સંવજા નિયમ એવાજ છે. ક્રિયા સત્યાનાશીવાએ એ બધા નિયમ અથવા રિતરિવાજ કે ચાલ કાંટવા છે ! તે કદી ચકાવું નથી. જો એ અકર્મી મારા જોવામાં આવે, તો તેજ વખતે પથરા અને ઘટાળા માટી મારીને તેનું મ્હો ને માથું ફાડી નાખું !

લ.—અધો એ શું એ સત્યાનાશીઆનો જ દોષ છે કે ? તમને પણ વિવેક વિચાર શો છે ? તમે પણ જાણે ધાસ ખાઓ છો (દોર જેવાં છો) કની ! હસ ઉઠાવું નાવજ નાણા વિના સુવાવડીના ઝોરશમાં પેસાય નહિ, એના કરતાં વધારે મૂર્ખાઈ બીજી શી હોઈ શકે ? વાસાનાં ઓકરને જે જે દરકન દેલાનો મેંબવ, તે સર્વે પહેલા આઠ દસ દિવસની અંદર થઇ આવે. એટલા દિવસ થઇ ગયા પછી તો કંઈક એનો બડેસો પડે. ખૂબ કાળજી રાખીને એ આઠ દસ દિવસ બચ્ચાને ખચારી રાખી ચકાય ત્યાર પછી તમારું દસ ઉઠાવું નાવજ ન્હાવાનું તો થાય કની ? પણ તમારા એવા સત્યાનાશીઆ ચાલથી દસ ઉઠાવના નદાવજના પડેલાં તો ઓકરને જમને ત્યાં નદાવા જવાનું

થાય છે ! જેને સારું ઘણું ઘણું યત્ન અને ઈલાજ કરવા પડેલા તથા વહેમ વગેરેના ફંદામાં પણ ફસાતાં આધુ પોધું જોયેલું નહિ, તેવા નરમ માખાણના પૂતળા જેવા છોકરાને હજમડી વગેરેના હાથમાં મોંપી દબને મારી નાંખે છે ! તમારા કરતાં તો પક્ષી પણ સારાં ! તે પણ પોતાનાં અચ્ચાંને વીલાં મૂકતાં નથી, અને જોઈ વિચારીને વર્તે છે.

વ.—અહા ! આજ તમે મને દેવી સારી શિખામણ દીધી ? ઘરની બાહડીએને આ બધું જ્ઞાન હોય, તો સુવાવડમાં છોકરાં એવી રીતે મરે ખરાં કે ?

લ.—એ બધું હવે તમારે જોવા વિચારવાનું છે. વળી બુચો, જેવી રીતે તમે નાજને શેક કરો છો, તે રીતથી નાજને શેક કર્યાથી કાયદા કરતાં નુકસાન જ વધારે જોવામાં આવે છે. દીવાની રાગકેપર હાથનો અંગુઠો ઊંઠો કરી કરીને શેક કર્યાથી કાચા નાજની અંદર અને તેની ચારે તરફ તેલની મેશ લાગી જાય છે. આ દેશનાં અનેક વાસાનાં છોકરાંના નાજ જે જલદી સૂકાતા નથી, અને ઘણાંખરાંનાં પાકી ઉડે છે, તેનું કારણ એજ છે. તે સિવાય કાચા નાજના ઉપર અંગુઠાનો ભાર દેવો એ પણ સલામતી ભરેલું નથી. તેનાથી નાજમાં એવી પીડા થઈ આવે કે, તેના તાણથી જ છોકરું નરમ થઈ પડે. તાણ આંચકી શું ઝાડ ઉપરથી પડે છે કે ? એવી રીતે કર્યાથીજ તાણ-આંચકીનો રોગ થઈ આવે. જે છોકરાનો નાજ પાકે તે બહુજ દુઃખ પામે. તે સિવાય તેનાથી બીજી વિપત પણ કંઈ નથી, એમ નથી.

વ.—ઓ આપરે ! ત્યારે તો નાજે શેક કરવાના કામને ના જાનના નમસ્કાર ! હવેથી હું એનું નામ પણ નહિ શ્રેકાં. પણ વાર નાજ પાકે, તો તે મટાડવાનો ઉપાય શો કરવો ?

લ.—નાજને ઊંઠા પાણી વતી ઘોળને સાફ કરવો અને ફસાડીનની ગરમ પોલટીસ રોજ ચાર પાંચ વાર તેના ઉપર મૂકવી. એમ કર્યાથી નાજ જલદી સૂકાઈ જાયો. સાફસુક રાખવાનુંજ ખરું કામ છે,

નહિ તો સાત વનના ખેડ અને લેપ-કરો કે ચોરીસ બાંધો, પણ તેથી ઉલટું ખરાબ જ થવાનું.

વ.—વાણ, ઉપરાના સરીરમાં અને માથામાં પાણી હોય છે, તે એવી રીતે શેષ કર્યાથી જાતું રહે છે, એમ કહે છે, તે શું ખરું કહે છે ?

લ.—એવી એવી વાતો તમારે સાંભળવી નહિ, એ બધુંજો ખોટું છે. એમ હોય તો ઈંગ્લેન્ડ ભોક્ષાં ઉપરથી આવતી નહિ. તેઓ તો શેષ તાપ કરુંએ કરતાં નથી.

વ.—હીઠ એ તો સમજાવું; હવે તમારે કહેવું નહિ પડે. વાર, ત્યાર પછી કહો, પ્રસન્નિના પેટના ઉપર શેષ કરી સમાપ પડે છે, તે પણ ન કરવો ?

લ.—કરી સમાપ એનાથી કશું નુકસાન નથી. ઉલટું પ્રસન્નિને એનાથી આરામ જેવું જાણાય. પરંતુ પેટની નીચેથી હાડકાની કોર કુતી જેવી રીતે કરીને લાંબું બાંધી રાખેલું છે તેનાથી હવે બીજું કંઈ કરવું પાસી નહિ, મેલી બહુ સારી રહેશે.

વ.—એમ થય એટલે થયું. પ્રસન્નિ સારી રહે એજ હામ છે. પછી તે ગમે તે રીતથી હોય.

લ.—વળી સાંભળોઃ આપણામાં મુલાવડીએ દસ દિવસ પાઠ-કામાં રહેવાનો જે આમ છે, તે બહુ સારો છે; એ દસ દિવસ મુલા ને મુલાવડના ઓરડામાંથી થઈને કરીને બહાર નીકળતી નથી. એ આમ જેણે કાર્યો છે, તે બહુ પુરિસ્કારી માન્ય હોવા જોઈએ. આપણી દરબીજો જેવી આપણ છે તે પ્રમાણે તે, મુલાવડના ઓરડાએ એવી રીતે આટલી રહેવાને આમ ન હોય તે પ્રસન્નિએ સારી જાત.

વ.—પર આપણામાં પછી, પ્રસન્નિએ એ નામન પાડતી નથી.

લ.—શું કહે છે ? એમ કેવ પાડ ?

વ.—આ—હી આપણી દસ વાતની અંદર આપણ

ચાય છે ! જેને સારૂં ઘણા ઘણા ચત્ર અને ધ્વજાન કરવા પડેલા તથા વહેમ વગેરેના કંદામાં પણ કસાતાં આધુ પોધું જોયેલું નહિ, તેવા નરમ માખાણુના પૂતળા જેવા છોકરાને હનનમડી વગેરેના હાથમાં સોંપી દઈને મારી નાંખે છે ! તમારા કરતાં તો પક્ષી પણ સારાં ! તે પણ પોતાનાં અગ્ન્યાંને વીલાં મૂકતાં નથી, અને જોઈ વિચારીને વર્તે છે.

વ.—અહા ! આજ તમે મને કેવી સારી શિખામણુ દીધી ? ઘરની બાઈડીઓને આ બધું જ્ઞાન હોય, તો મુલાવડમાં છોકરાં એવી રીતે મરે ખરાં કે ?

લ.—એ બધું હવે તમારે જોવા વિચારવાનું છે. વળી જુઓ, જેવી રીતે તમે નાળને શેક કરો છો, તે રીતથી નાળને શેક કર્યાથી કશા ફાયદા કરતાં નુકસાન જ વધારે જોવામાં આવે છે. દીવાની રાગકેર હાથનો અંગુઠો ઉઠો કરી કરીને શેક કર્યાથી કાચા નાળની અંદર અને તેની ચારે તરફ તેલની મેશ લાગી જાય છે. આ દેશનાં અનેક વાસાનાં છોકરાંના નાળ જે જલદી સૂકાતા નથી, અને ઘણાંખરાંનાં પાકી ઉઠે છે, તેનું કારણ એજ છે. તે સિવાય કાચા નાળના ઉપર અંગુઠાનો ભાર દેવો એ પણ સલામતી ભરેલું નથી. તેનાથી નાળમાં એવી પીડા થઈ આવે કે, તેના તાડાથી જ છોકરું નરમ થઈ પડે. તાણ આંચકી શું ઝાડ ઉપરથી પડે છે કે ? એવી રીતે કર્યાથીજ તાણ-આંચકીનો રોગ થઈ આવે. જે છોકરાનો નાળ પાકે તે બહુજ દુઃખ પામે. તે સિવાય તેનાથી બીજી વિપત પણ ઝાંઝ નથી, એમ નથી.

વ.—ઓ બાપરે ! ત્યારે તો નાળે શેક કરવાના કામને નવ ગજના નમસ્કાર ! હવેથી હું એનું નામ પણ નહિ લેઈ. પણ વાર નાળ પાકે, તો તે મટાડવાનો ઉપાય શો કરવો ?

લ.—નાળને ઉના પાણી વતી ધોઈને સાફ કરવો અને ફલાલીનની ગરમ પોલટીસ રોજ ચાર પાંચ વાર તેના ઉપર મૂકવી. એમ કર્યાથી નાળ જલદી સૂકાઈ જશે. સાફસુક રાખવાનુંજ ખરું કામ છે,

નહિ તો સાત ભતના ખેડ અને લેપ કરે. કે પોરીસ બાંધે, પણ તેથી ઉલટું ખરાબ જ થવાનું.

વ.—વારૂ, હોદ્દાના ચરીરમાં અને માથામાં પાણી હોય છે, ને એવી રીતે શેઠ ક્યાંથી જાતું રહે છે, એમ કહે છે, તે શું ખરું હશે કે ?

લ.—એવી એવી વાતો તમારે સાંભળવી નહિ, એ બધુંએ ખોટું છે. એમ હોય તો ઈંગ્લેન્ડ લોકનાં હોદ્દાં અત્યંત નહિ. તેઓ તો શેઠ તાપ કશુંએ કરતાં નથી.

વ.—શીક. એ તો સમજાવું; હવે તમારે કહેવું નહિ પડે. શરૂ ત્યાર પછી કહો, પ્રસૂતિના પેટના ઉપર શેઠ કરી સકાય ખરો કે, તે પણ ન કરેલો ?

લ.—કરી સકાય. એનાથી કશું ગુસ્સાન નથી. ઉલટું, પ્રસૂતિને એનાથી આરામ જેવું જાણાય. પરંતુ પેટની નીચેથી છાતીની કોર મુઠી જેવી રીતે કપીને લૂંટણું બાંધી રાખેલું છે તેનાથી હવે બીજું કંઈ કરું પડે નહિ, મોતી બહુ સારી રહેશે.

વ.—એમ અથ એટલે થયું. પ્રસૂતિ સારી રહે એજ કામ છે. પણ તે ખરે તે રીતથી હોય.

લ.—વળી સાંભળોઃ આપણામાં સુવાવડીએ દસ દિવસ ખાટવામાં રહેવાનો જે આદ્ય છે, તે બહુ સારો છે; એ દસ દિવસ મુઠી તે સુવાવડા ઓરડામાંથી ધણું કરીને બહાર નીકળતી નથી. એ આદ્ય જેણે કાઢ્યો છે, તે બહુ ગુદિયાળો માણસ હોવો જોઈએ, આપણી દાર્મિકતા જેવી આવડત છે, તે પ્રમાણે તો, સુવાવડા ઓરડામાં એવી રીતે અટકી રહેવાનો આદ્ય ન હોય તો પ્રસૂતિઓ મારી જાય.

વ.—પણ આજકાલ ધણી પ્રસૂતિઓ એ નીયમ પાળતી નથી.

લ.—શું કહો છો ? એમ કેમ વારૂ ?

વ.—અહીં બાર્ડી દસ વાતાની અંદર તળાવમાં જતી

નાહી આવી. સુવાવડીના જેવા દશાએ નિયમ ખીયમ પાળતી નથી !

લ.—એ તો બહુજ ખોટું. એમ ક્યાંથી તો અમ—ના બાપની પણ તાકાત નથી કે તે એ સુવાવડીને બચાવી શકે. એવી રીતે ગમારની પેઠે નાહાયા ધોવાથી કેટલી સુવાવડીઓ ધનુર લાવાથી મરી ગઈ છે, તે કહી શકાતું નથી.

વ.—એમ કે ? આવી વાત સાંભળીને માફ તો કાળજી પડે છે. પ્રમુતિઓ આ બધું બળી શકે તોજ દેશનો બચાવ થાય નહીં. ત્યાર પછી આગળ કહેા. તમારી દયાથી એ બધું તો મેં બળી સાંભળી ને શીખી લીધું. તમારા વિના ખીજું કોણ મને માહિતગાર કરી શકત ?

લ.—જે જે વાત હું તમને કહું છું, તે બધી જો ધ્યાનમાં રાખી સાંભળશો, અને યાદ રાખશો, તો તમે પોતે પણ એક દારૂગિજ થઈ શકશો.

વ.—ખરી વાત છે. હવે આ તરફનું (મોતીને લાગતું) તો બધું કામ એને કહેવાનું થઈ ચૂક્યુંને ?

લ.—હા, લગભગ થઈ ચૂક્યું ખરું. હવે ફક્ત ઘોડાક નિયમ કહી દેઉં એટલે ખત.

વ.—ત્યારે કહેા, સાંભળું છું.

લ.—પ્રથમ થવા પછી પ્રમુતિ ઘોડીક ટ્યાર થાય, અને નાહવાક કાપવામાં આવે, એટલે પછી નેચી કરીને તેને ઘોડીક કાપ આપે તેમ કરવું જોઈએ. કાપવું એ બહુજ સાદું છે. એનાથી પ્રથમ પીચા કાપીએ ઘેર આના નેટલી ઓછી થઈ જાય છે.

વ.—ત્યારે તો કાપ કાપવાને સાદું શું જોઈએ કહેા.

લ.—વધારે કાંઈ કરવાનું નથી. સુવાવડીના ઓરાણમાં બાબકા અને વાલેત્વાને વધારે નહિ ક્યાંય, પ્રમુતિને તેની નેટલી કાપ આવી જશે.

વ.—ત્યારે અલગથીજ આ સુવાવડીના ઓરાણની વાતને

મરમણ્ટ મેઝી દેઝાં છું. વાફ, ત્યાર પછી શું કરવું, તે કહેા.

લ.—એક સારો સાધસુર અને ચીકલો લૂગડાનો કડકો એવડો ત્રેવડો વાળો દેવતાપર ધરી તપવી ઉતો. કરીને પ્રસૂતિના પ્રસવના દાર ઉપર અને તેની ચારે બાજુપર મૂકવાને કહેા.

વ.—તેમ ક્યાંથી શું યશે ?

લ.—પીઠમાં ફરક પડી જશે.

વ.—એકજ વાર એમ દેવતાપર ધરી તપવીને મૂક્યાથી ચાલશે કે રહી રહીને પાંછો ઉતો કરીને મૂકવો પડશે.

લ.—એકવાર મરમ ક્યાંથી એ લૂગડાનો કડકો બરાબર મરમ રહે ખરો કે ? કડકો થઈ જાય એટલે પાંછો ફરીથી ઉતો કરીને મૂકવો જોઈએ.

વ.—એવી રીતે કેટલા દિવસ સુધી કરવું પડશે ?

લ.—કેટલા દિવસ એનો કંઈ મેળ નથી. પીઠ સમી જાય એટલે પછી એને મૂકવાની જરૂર નથી. અને પીઠ સમતાં બહુ તો એ દહાડા લાગે. મુખ્ય વાત એ કે, એ લૂગડાનો કડકો સાધસુર અને મરમ રહેવો જોઈએ. કોઈ પણ જાતનો ડાઘોબાઘો પડ્યાથી કે મેઝો મટી થવાથી તુરંત બદલી નાંખવો જોઈએ.

વ.—હવે બરાબર સમજાયું. વાફ, પીઠ સમ્યા પછી શું કરવું ?

લ.—મરમ દુધ અને મરમ પાણી સરખા બાએ બેળાને રાજ બેવાર પ્રસવના દારને ઘોઈ નાંખવું.

વ.—એથી શો ફાયદો યશે ?

લ.—એનાથી સરીર સાધસુર રહેશે, એટલુંજ નહિ પણ પ્રસૂતિ પણ જલદી ટટાર થઈ જશે.

વ.—ત્યારે તો એમ કરવું જ જોઈએ.

લ.—હા વળી પ્રસવ થયા પછી પ્રસૂતિના પ્રસવના દારમાંથી યોગ્ય દિવસ સુધી જરા જરા લોહી નીકળતું રહે છે. તે લોહી ત્રણ ચાર, કે પાંચ દિવસ સુધી તો રંગવાળું હોય છે. પણ ત્યાર પછી

તેનો રંગ રહેતો રહેતો બદલાઈ જાતો એવો ક્યારના જેવો થઈ જાય છે.

વ.—વાર. લગભગ એકવીસ દિવસ સુધી એમ થતું રહે છે, નહિ ?

લ.—હા. ત્યાર પછી બંધ થઈ જાય છે. પરંતુ પેટમાંથી સુવેલું છોકરું પડે તો તે બહુ થોડા દિવસ નીકળીને જ બંધ પડી જાય છે.

વ.—કે. ત્યાર પછી જે કહેવાતું હોય તે કહો.

લ.—ત્યાર પછી કહેવાતું એ કે, કોઈ કારણથી જો એ લોહી ટપકતું બંધ થઈ જાય, તો પ્રસુતિ બહુ દુઃખ પામે.

વ.—થું દુઃખ પામે ?

લ.—પેટમાં પીડા થાય, અને તેની અસરથી તાવ પણ આવે. વળી એ વધી પડ્યાથી તરેહવાર રોગ ઉત્પન્ન થઈ જાય.

વ.—એમ ખરું કે ? ત્યારે તો તે એકદમ બંધ થઈ જાય, તો બહુ મોટા દોષ ગણાય.

લ.—મોટા દોષ તે વળી કાંઈ એકવાર ?

વ.—ત્યારે તો થું કર્યાથી તે એકદમ બંધ થઈ જાય, તે જાણી રાખવું જોઈએ, નહીં તો સુવાવડીને સાવધ કરાય શી રીત ?

લ.—પ્રસવના ઠારે, પેટુએ કે સાથજોએ ઠંડુ પાણી લાગ્યાથી તે બંધ થઈ જઈ શકે.

વ.—ત્યારે તો એક મહિનો થયા પહેલાં પ્રસુતિએ ઠંડા પાણીથી નાહાવું ના જોઈએ.

લ.—ના, તેમ બિલકુલ કરવું નહિ. વળી ઠંડા પાણીએ નહાવું અથવા બીના લુગડામેર રહેવું; એ બંને એક સરખું જ સમજાવું. બંનેથી એકસરખું નુકશાન થાય છે.

વ.—ભીતું લુગડું પણ એટલું બધું નુકશાન કરે છે કે ? ત્યારે તો સુવાવડીના ખાટલામાં જે અડધી બીની જેવી કંથા ગોઢી અને

એવાં જ ખીલ્લું મંદા માથા જેવાં અદસસ્તાં બીનાં લુગડાં ભરી રાખવામાં આવે છે, તેનાથી તેને બહુ નુકસાન થતું હશે. ઓ મા ! હું તો મારી મોતીના ખાટલામાંની મોદદી અને એનાં તમામ લુગડાં લઈ સારાં બેઠાં સુઈ રહે તેમ કરીશ. એકને બંદલે બે ગોદડીઓ રાખીશ, એકેણે વારાફરતી રોજ એકેણે તરફે નાખીને સારી પેડે સુઈથી સંકાપ. સુવાવડી સૂતીને અને ઠંડક કે ચરદીને તો બાણે હાડવેર બતાવ્ય છે. ઝોરડામાં પણ બેઠા કે ચરદી જેવું હોય તો બહુજ નુકસાન કરે છે, તેમજ દડો પવન પણ બારે પીડા કરનારો છે, એ તો ખેડેલાંજ તમે દેશી ગયાં છો. એ બધાથી એમ ખાતર જમાં ચાપ દે કે સુવાવડીનો ઝોરડો, ગોદડાં, લુગડાંલતાં, એટલુંજ નહિ પણ તેનું ચરીર અને ખોરાક પણ સાચું બેઠા ગરમ અને સોફસુદ રાખવાં બેઠાએ. અમારા લોક એથી ઉલટાંજ વર્તે છે, તેને લીધેજ, ઘણી સુવાવડીઓ વગર લેવેદેવે મહા મહા દુઃખ પામે છે, અને વખતે મરી જાય છે.

લ.—સામાય, સામાય ! તમારી મુદ્દિની બલિદારી છે. એવીજ રીતે બહુ માદ રાખજો. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે, દસ દિવસ પછી પણ એકદમ ઝોરડાની બહાર બહુ કરવું કરવું નહિ. દસ દિવસ સુધી ઝોરડામાં રહ્યા પછી, એકદમ ઘણા પવનમાં ઘણીવાર રહાથી પણ ઘણા ઘણા રોગ ચાપ છે. સૌ ધીરે સંસ્તેજ સાઈ ચાપ. ને તો જાણો છો ને ? " ઉતાવળા સો બહાવરા " એવું લોકો કહે છે ને કંઈ ખોટું નથી.

વ.—ખરૂં કહો છો, બેન, અરે ! એવી એવી બૂલેથી કેટલી સુવાવડીઓનું સલાનાય વળતું હશે, તે કાણ કહી શકે ? પણ ખરૂં જોતાં તેમાં તેમનો મજો દોષ બતાવતો નથી. દલા કદાબ્યા વિના તેઓ શી ગતિ જાણે કે શીખે ?

લ.—હવે તે બધીઓ શીખી શકશે ખરી.

વ.—કેમ કરીને ?

લ.—કેમ ? ચોપડીમાં નોંધ વાંચીને.

વ.—પણ ચોપડી હાથે ક્યાંથી ? અમારાં હુખ દૂર કરવાને સાડ શું કાંઈએ એવી ચોપડી કરી છે ? તમે પણ કાંઈક થું નહિ, જેન !

લ.—કરી છે, જેન, કરી છે. હું શું જુદું બોલું છું ? તબીબ ક્યાંથી એવી ચોપડી મલી આવશે.

વ.—એમ હોય તો તો, અમે અખલાઓ ઉગરવા પામીએ ખરી ! પણ વાર જેન, એવી ચોપડી નો હોય, તો બાયડીઓએ બહુ ધ્યાન દેઈને તે શીખવી નોંધએ ખરી !

લ.—તે ન શિખાય તો તો પછી શું થાય ? બાયડીઓ સારી રીતે શીખે સાંભળે તેને સાડ તો તે ચોપડી તૈયાર કરવામાં આવી છે એટલું નહિ પણ બાયડીઓ પોતે વાંચીને સમજે એવા ધરાશી તે બનાવી છે, એમ પણ કહી શકાય.

વ.—એમ કેમ વાર ?

લ.—કેમ તે પાછાં પૂછો છો ? બાયડીઓ એ બધું શીખે સાંભળે, તેથી આપણને શો લાભ ? કહો નોંધએ ? પ્રસૂતિને પ્રસવ થતાં હુખ પડ્યાથી કે કંઈ આમ તેમ—આહું અવળું થવાથી શું તમે મરદ ડાકટરને બોલાવો છો ?

વ.—ઓ મા ! પ્રાણ જાય તો ભલે, પણ એમ તો ન બને.

લ.—ત્યારે તેથીજ કહીએ છીએને, કે બાયડીઓ પોતે જાતે એ બધું જાણે શીખે નહિ. ત્યાં સુધી પ્રસૂતિઓને બચવાનો કાંઈ આશો નથી.

વ.—એ તો ખરું. એ ચોપડી એવીજ નોંધએ. વાર હીક, તે ગમે તેમ હોય. અત્યારે તો આપણે પરણે તેને ગાંધએ. હવે કહો કે ત્યારે શું સુવાવડીને નહરાવવી પણ ગરમ પાણીથી ?

લ.—હા. પ્રસવના પછી એક માસ સુધી સહેતા સહેતા ગરમ પાણીથી સુવાવડીને નહરાવવી, એજ સાડ છે, શિયાળા ચોમાસાની તો જાણે વાતજ નથી, —ત્યારે તો ગરમ પાણી નોંધએ—પણ ઉના-

જામાં પણ પ્રસવના પછી કેટલાક દિવસ સુધી થોડું ગરમ પાણી વાપરવું જોઈએ.

વ.—જેમ થયું હોય તેમજ કરવું જોઈએ, બાપ. એમાં હજી પણ હોળાવ નહિ વાડ, ત્યારે તો જાડા પેસામને વખતે પ્રસુતિ ને પાણી લે છે, તે પણ હિનુંજ લેવું જોઈએ, ખરું?

લ.—હા, તેમ નહિ તો ખીજું શું? એક મહિનો થઈ ગયા પછી હજી પાણી વાપરવાને બહુ દરકત જેવું નથી.

વ.—પીવું પણ હિનુંજ પાણી?

લ.—ના, હિનું પાણી પી શકાય સી રીતે?, એ તો એમનું એમજ (હિનું ક્યાં વિના) પીવું.

વ.—તેટલા માટેજ પુછી જોડી છું.

લ.—પ્રસવ થયા પછી એક દહાડો અને એક રાત જો પ્રસુતિ નિતે જાડો ન થાય, તો બહુ સાફ થાય, ત્યાર પછી જો સહજ-વગર દરકતે-જાડો ક્ષત્રે, તો તો ઘણુંજ સાફ; નહિ તો અધોળને આશરે દીવેલ પાણ દેવું. વળી સુવાવડના ઓરડાને સારો બેચ સાફસુદ રાખવો તેમજ સુવાવડનાં પહેરવાનાં લુગડાં અને તેનું શરીર એ પણ બરાબર ઓખાંચક રાખવાં જોઈએ. તમારી પ્રસુતિઓ સુવાવડમાં થઈજાઈ જાંદી જોખરી રહે છે.

વ.—એવી ન રહે તો શું કરે?

લ.—કેમ?

વ.—સોદી ઓઝના ઘણાં બધાં પડીને લુગડાં લપાં મેલાં ગંદા થતાં રહે છે, એટલે પછી પહેરવાના કપડાં સાફસુદ રાખી રાંકે શી રીતે?

લ.—પણ સોદીના ઘણાં પડવા દેને પહેરવાના કપડાંને ગંદા થવાનું કેમ દે? પ્રસવના દાર આગળ જો લુગડાં સુધી રાખવામાં આવે, તે જેવું મેલું (સોદીના કપડાણું) થાય, તેવુંજ બદલી નાખવું જોઈએ. ત.ગ નવા નવા કે બારે સુલના લુગડાં સુવાવડમાં પહે-

સ્વાં નહિ, વપરાયેલાં જુના લુગડાં પહેરવામાં શી હરકત છે? મુખ વાત એટલી જ છે કે, સારાં સંસ્કારિત લુગડાં પહેરવાં; નવાં જુનાં કે બારે હલકાંની વાત જ નથી.

વ.—ખરું કહો છો. લુગડાંલતાં સારાં સાફસુદ્ધ રાખવાં એ સાફ તો છેજ. પણ વાર જોત. સુવાવડીના શરીરને કેવી રીતે કરીને સાફ સુદ્ધ રાખવું? એને નહવરાવાય તો નહિ.

લ.—નહવરાવાય નહિ, એટલે શું શરીરને સાફ રાખી શકાય નહિ? ગરમ પાણી કરીને તેમાં એક રૂમાલ એટલે દુવાલ પડાવી, થોડોખરો નીચોવી નાંખીને તેના વતી આખું શરીર સાફ બેથ કરીને રોજ લુછી નાંખવું, એટલે થયું. એથી સુવાવડી સ્ત્રીને કેટલો આરામ મળે છે, તે તમે જાણો છો. તમે પોતેજ મેલાં લુગડાં અને મેલાં શરીરે એ દહાડા રહીને જોઈ જુવો, કેવાં રહો છો.

વ.—તેમ તો કંઈ રહી શકાય? તુરત માંદ પડાય (શરીર બગડે).

લ.—સારે સુવાવડીઓ શી રીતે રહી રહે? ફક્ત આપણું દેશની એવી રહી પડી ગઈ છે, એટલુંજ. અને એને લીધે અસુખ થાય તો પણ તેઓ મોટા ધારીને કશું બોલી શક્તી નથી; ગુપચુપ ખું સહન કર્યા કરે છે.

વ.—એ વાત ખરી છે. ત્યારે તો પ્રમુતિ સુવાવડીમાં હોય ત્તં સુધી તેને મેલાં લુગડાં લતાંબેર રાખવી એ ઘટારત નથી.

લ.—સુવાવડીમાં હોય, ત્તં સુધી કેમ કહો છો? કોઈ પણ દિવસ મેલાં કપડાંબેર અને મેલાં શરીરે રહેવું સાફ નથી. એનાથી વાણી જતનના રોગ અને પીડાઓ થઈ આવે છે. વળી જુઓ, સુવાવડીના ઓરડામાં સુવાડો થવા દેશો નહિ.

વ.—સુવાડો થવાથી શા હોય થાય?

લ.—હોય શા કે? સુવાવડી ઓરડાની આખીને દુષ્પ જો થવાને ખૂબ સંભવ છે. એવા દુષ્પ ઓરડાની આખે સુવાડો થવે તે સહન થાય કે? જુવોએજ કેવી કે સુવાવડીના ઓરડાની આંતર

(વાસામાં) દેવતાંકે ઊંઠરાંની અંખેને સાર પ્રમુતિએને બદાવંદી
જનનું પડે છે.

વ.—એ વાન તો ખરી. પંચ દેવતા રાખવાં જનાં વળતે
ધુંવાડો તો થાય.

લ.—દેવતા રાખવોજ જોઈએ. એવો કંઈ મેળ નથી. તે
જ્યાં જો છેજ્યાં જરૂર જેવું હોય-આથે તેમ નજર હોય-તો એક
ખુદામાં ધોડોકે કોયલાનો દેવતા એક સંપત્રીમાં કે હંદ્રોઈ વાસખમાં
રાખી દેવો, એટલે પછી ધુંવાડો ધરોજ રોનો.

વ.—દેવતાની જો એટલી બધી દરકાર જેવું ન હોય, તો તો
પછી તે નાજ રાખ્યો, એટલે થયું.

લ.—ધુંવાડના ઓરડામાં-તેમ પંચ વિશેષ કરીને આપણા
દેશમાં દેવતા રાખવાની તો બહુ દરકાર દેખાતી નથી. તો પંચ દેવતા
રાખ્યાથી ધુંવાડના ઓરડાના અંદરનો પવન ચોખ્ખો રહે, એ કંઈ
ઝાંઝા કાપકો સંમજનાં નહિ અને એટલા માટેજ કહું છું કે. દેવતા
રાખવો તો જોઈએ, પંચ ધુંવાડો થવા દેવો નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

છાકર ઉછરવાની રીત.

લ.—આથો, હવે છાકરાને જરા દીવેલ પાઈ દો.

વ.—ઓ, મા ? આવા તરતના છાકરાને તે વગી જુલાય
અપાય કે ?

લ.—કેમ જુલો ગયા કે ? અવનયા પછી છાકરાને તોડો ન
થાય તો તેને કેવો બવંકરે કાગ થઈ આવે છે. તે પહેલાજ તમને
શું નથી કહી ગઈ ?

વ.—હા, હા, કહું છે ખરું. દીવેલ આપણે તે પૂ પંચ સાચા
સમજી છું. ત્યારે તો છાકરાને જુલાય આપો પંચ વારે એક વાન

તમેને પાણી પુરું, કોઈકે આવતવાં પછી તેને જુલાય ન આવવાથી તો
દુઃખ દર્શાવ્યું. તો પછી તેણે અર્ધા બાળબચ્ચાને દુઃખ દર્શાવે
નથી કેમ ? તેમને તો કોઈ જુલાય જુલાય આપતું નથી.

કે.—તેનું કારણ છે.

પ.—તું કારણ છે ?

કે.—પરમ પછી પ્રચુરિનું (સુવાવડીનું) ધામણ પહેલાં કોઈ
કાંઈ વિચાર નથી કોઈકને સાદું જુલાયનું કામ કરે છે. મલબાસ કે
એ કાંઈક આવ્યાથી કોઈકને સાચા બેચ જાગે થાય છે. અને
કોઈકને કોઈકે કોઈકે બીજા જુલાય નહિ આવ્યાનો જે દોષ ને
દોષ દર્શાવે છે.

પ.—પણ ? બેચ ? આ તો બહુ સારી વાત કહી. પણ ત્યારે
તેનું કારણ બાળબચ્ચાને જુલાયનું કામ આવે, તો પછી તેણે
જુલાય આપવાનો જવાબ પછી ?

લ.—અગત્ય તે વળી કાંઈ એક વાર, એમ ના હોય તો પછી આટલી બધી માથાદોડ કરીને કુંડું ખરી કે ? નહીં જાણવું કે પાણીક વસાનાં હોકરાં માત્ર એજ દોરખુથી માર્યા જાય છે.

વ.—હીક વાંઘે, અવતર્યા પછી થોડીકવાર પડીજા હોકરાને રોડે થેનો હશે ?

લ.—હા, પાણું કરીને તો એમ થાય ખરું. પરંતુ જોડો સારો એવો ખુલાસાથી થાય નહિ તો નેને સાઈજા બુલાવ્યું આપવાની બસા-મજા કરવામાં આવે છે. તેમાં પગ યિશેય કરીને બંધકેત દેવાથી એટલું બધું નુકસાન છે, તેથી એવી બસામજાની જરૂર છે.

વ.—અરાબર છે. કરીને દેવું નહિ. પરંતુ હવે તું અરાબર જમશું. દેવું દીવેલ પાણું લેઈએ, ને જરા દેખાડી દીએ.

લ.—આશરે પાણેક ચમચા જેટલું છો એટલે બસ.

વ.—આંગળી વને એ દીવેલ ચટાણું ?

લ.—તેમ નહિ તો ખીજું શું ? પણ એની સાથે જરા મગ એળવીને મીઠું ક્યાં વિના ચાટશે નહિ.

વ.—એમકે ? લેઈએ વાર, હા. હા, ખરી વાત. તેં સાઈ જમમગ કરીને ચાટે છે. વાર ! આના બહુ મારી જુલિ. પણ વાર એન, આ પહેલાં એ ત્રણ દીવસ તો યાનમ નિર્જીવે તેં ધાવણ આવશે નહિ ત્યારે હોકરાએ શું ખાવું ?

લ.—એમ ? જાણવું હુધ, પાણી બેળીને.

વ.—પાણી બેળીને એ ?

લ.—તે સીના એક પાણું જાડું / હવે જાણે નેન દાડે નેન પેટમાં પેન થી દાડે નેનું ના રાનવું હુધ એન દાડે પાણું પાણું દેવું છે

વ.—હવે નહિ બેળું ?

લ.—જેવું તું જાણે પાણું બેળું.

વ.—પાણું બેળીને પાણું ?

લ.—જરાક સાકર કે પતાસું નાખીને ગળ્યું કર્યાથી ખુશી થતો થતો પીશે.

વ.—અને જ્યારે થાનમાં દુધ આવે, ત્યારે પછી છોકરાને ખીજું કંઈ પણ અપાય નહિ ?

લ.—ના, ખીજું કશુંએ નહિ, ફક્ત ધાવણ ધાવીનેજ રહે. ત્યાં સુધી દાંત ફાટી નીકળે નહિ, ત્યાં સુધી છોકરાને ગાયનું દુધ પણ પાવું નહિ, વધારે ખીજું શું કહું ?

વ.—પ્રસુતિના થાનમાં જો જરાખર જોશ (જોઈએ તેટલું) ધાવણ આવતું રહે તો તો પછી છોકરાને ખીજું કશુંએ ખવરાવીએ નહિ, પરંતુ જો તેમ ન બને, થાનમાં જો સારી રીતે ધાવણ ન હોય અથવા પહેલાં કેટલાક દિવસ સારી પેઠે ધાવણ આવે, પણ પછીથી ખૂબ જોઈયું થઈ જાય, તો તો કંઈ છોકરાને ફક્ત ચોડું ચોડું ધરાવીને તો રાખી શકાયજ નહિ.

લ.—તેમ બને તો પછી ન ચાલે ગાયનું દુધ પાવું પડે. પરંતુ પ્રથમ જેવી રીતે કરીને ગાયનું દુધ પાવાનું કહી ગઈ છું, તેવી રીતે કરીનેજ પાવું જોઈએ. પાણી ભેળ્યા વગર પાયાથી છોકરાના પેટમાં સહે નહિ, એ વાત તમામ પ્રસુતિઓએ જરાખર યાદ રાખવી જોઈએ. તો પણ છોકરાને એવું ગાયનું દુધ પાવા માંડ્યા પહેલાં, પ્રસુતિના થાનમાં જેવી કરીને સાફ જોશ—પૂરતું ધાવણ આવે, તેની વિશેષ તજવીજ કરી જોવી જોઈએ.

વ.—પ્રસુતિના થાનમાં સારી પેઠે ધાવણ આવતું હોય, કે પ્રથમ કેટલાક દિવસ સારી પેઠે આવીને પછી ખૂબ જોઈયું થઈ જાય. તો ફરીથી થાનમાં સારી પેઠે ધાવણ આવી શકે એવો ઉપાય ઉપાય છે કે ?

લ.—ઉપાય નથી એમ કંઈ હોય ?

વ.—ત્યારે શો ઉપાય છે, તે કહેવું જોઈએ. એવો ઉપાય હોય તો ઘણાંક છોકરાંના જીવ બચાવી શકાય.

લ.—કિપાય બહુ સહેલો છે, એરંદાનાં આડને એળખો છો ?

વ.—તેને એળખું નહિ કેમ ? અમારા બગીચામાંજ એનાં કેટલાંક આડ છે.

લ.—ત્યારે એ એરંદાનાં આશરે ચાર, પાંચ, પાંદડાંને એક હાંસ્વીમાં સુધી, તે હાંસ્વીમાં પાણી રેડીને, સારાં બેસ બાકવાં. ત્યાર પછી હાંડીને સુલાપરથી હેડે ઉતારી નાંખવી. અને તે હાંડીમાંનું પાણી હાથે સહેવાય એવું ઠંડું થાય એટલે તે પાણીથી પ્રસુતિનાં બંને સ્થાન સાથે બેસ કરીને ધોઇ નાખવાં. એમ ધોતાં ધોતાં પાણી ઠંડું થવા આવે એટલે બધાંબેલાં પાંદડાંને હાંડીમાંથી કાઢી ખૂબ ખંખેરીને સાફ કરી નાંખવાં, અને સારાં ગરમ ગરમ હોય, તેવાંજ બંને થાનનો ઉપર લપેટીને બાંધી દેવાં. એમ ક્યાંથી થાનમાં ખૂબ ધાવણ આવશે.

વ.—શું દર્દો છો ? એ તો ત્યારે બહુજ સહેલોને સટ કિપાય છે. પણ વાદ, એવી રીતે કરીને કેટલા દહાડા થાનને ધોવાં તથા બાંધવાં જોઈએ વાદ ?

લ.—કિપરા કિપરી-લાગત-ત્રણ ચાર દહાડા એવી રીતે થાનને એવા ગરમ પાણીએ ધોવાથી અને એવા બાફેલાં પાંદડાં બાંધ્યાથી એટલું બધું ધાવણ આવશે કે થાનમાં મારો પણ નહિ.

વ.—વાદ, વાદ ? આ સાંબળીને તો હું જાણે હરખધેલી થઇ જાઉં છું.

લ.—હાથના કાંકળને આરિસાની કાંધ જરૂર નથી. તમે કરી જોશો એટલે સહજ જાણી શકશો.

વ.—પણ વાદ બેન, એ પાંદડાં બાફેલા પાણીથી દરેક વખતે કેટકેટલી વાર સુધી થાનને ધોવા કરવાં જોઈએ ?

લ.—દરેક વખતે અડધા કલાક સુધી ધોવાથી દામ થઇ જશે.

વ.—અરેરે ! આવો સહેલો કિપાય છતાં, કેટલીક પ્રસુતિઓનાં છોકરાં પરતુ ધાવણ નહિ પામ્યાથી માયાં જામ છે ! માના થાનમાં ધાવણ આવતું નથી એટલે છોકરાંને ગાયનું દુધ પાય છે. પણ એવું

કાચુકુંડણું છોડે, માના ધાવણ વિના એકલું ગાયતું દુધ પીને દેશના દિવસ છવી શકે.

લ.—એતો ખરુંજ તો.

વ.—ચાર, થાનમાં દુધ ભરવાનો ઇલાજ તો તમે :જે કહો તે શરીરમાં પણ તેની સાથે પ્રસુતિને ખાવા પીવાની પણ ખૂબ તદ્દખીર કરવી જોઈએ, ખરીને ?

લ.—હજારો. તે ક્યા વિના ચાલે કેમ ? પ્રસુતિના શરીરના લોહીમાંથીજ ધાવણ થાય છે. એટલે તે લોહી વધે તોજ ધાવણ વધે. અને સારા ખોરાક ખવરાવ્યાથી શરીરમાં લોહી પેદા થાય છે. અને શરીરમાં લોહી થયાથીજ થાનમાં દુધ-ધાવણ થાય છે. “ગાય ભેંશના મ્હોડે દુધ છે” એમ જે લોકો કહે છે, તે સાંભળ્યું છે ને ? એતો અર્થ એ કે, જેવું ખાય તેવું દુધ થાય.

વ.—એ તે વળી સાંભળ્યા વિના રહું કે ?

લ.—ત્યારે ગાય ભેંશના મંચંધમાં એમ સમજે છે, અને પ્રસુતિના મંચંધમાં કેમ સમજતાં નથી. “પ્રસુતિને મ્હોડે ધાવણ” એ વાત પણ સૌએ યાદ રાખવી જોઈએ.

વ.—હવે એશ સમજાવુ પડી. શરીરથી કહેવું નહિ પડે.

લ.—વળી જુઓ. માનું ધાવણ સારી પેંડ નહિ પામ્યાથી વધું છોડર. માર્યા જાય છે.

વ.—તે કેવી રીતે ?

લ.—પ્રસુતિના થાનમાં સારી પેંડ ધાવણ આવતું ન હોય. અથવા જોઈતું અકાળે હોય, તો છોડરાને ગાયતું દુધ પાવાતું રહે છે અને દેશના દિવસ એ દુધ પીતાંજ છોડરાના પેટમાં અકાળે અગ્નિ છે. દરિના દેશ દેશ જેવું દુધ એકે છે, કુચાપાણી જેવું નહિ જાય છે. અને દહાડે દહાડે જાયે મુકાતું જાય છે. તથા પેટમાં અમળાય છે તે પીણ થાય છે, તેવી રીતે રીતે જલાવડું જની જાય છે, એવી રીતે પેટની પીણ થવા પછીજો ગાયતું દુધ ખાવાતું એ-

એ બેઠી છેલ્લી, પીછા મથાવવાને સારું વિશેષ તળેથી નહિ, કંપાથી
છોડું ખાવું જાય.

વ.—હીક હોડો છેલ્લાં પાંચળાં છોડ્યાં એવી રીતે માથા
જાય છે ખરું. હોં બેન ! ત્યારે અને બેસ કરીને કહી દેખાડોને કે પ્રસ-
નિના યાનમાં સારી પેઠે ધાવણ આપતું આણું, એક ગણું હોય, તો
છોડાને સી રીતે હાથે રીતે મોટું કરવું ?

હ.—તે હું છું, તે સાંભળો. હમણું જે દિવાળ કહી દેખાડ્યા
હોય, તેનાથી પ્રસુતીના યાનમાં જે ધાવણ ન આવે, તો છોડાને
જાય જે મોટા માણસ એટલે પેસાદાર હોય, તો છોડાને ધવરાવવાને
સારું એક ધાવ રાખે. પરંતુ તે ધાવતું છોડું અને જે છોડાને ધવ-
રાવવાને તેને રાખવામાં આવે તે છોડું, એ બંને સરખી હમરનાં
નાનું મોટું નહિ—હોય તો સારું યાય.

વ.—પણ એવાં જોગાનજોગં તો કંઈ અસાધારણું ધરખાની-
એથી બની શકે કે ?

હ.—અધાંથી એમ બની શકે. એવું હું પણ ક્યાં કહું છું ? એ
તો પંડાનું કામ છે. પરંતુ એમનાથી બની શકે, તેમણે એના સિવાય
બીજાં દિવાય ન શોધવો.

વ.—વાર હીક. એવો જાણે મોટા માણસોને માટે દિવાય
જવાન્યો. પણ અમારા નમારા જેવા વયસે વાપેનાએ શું કરવું તે કહો.

હ.—માથનું દુખ પાવું પડે, તો તે પાખી બેઠીનેજ પાવું.
એ વગ બધી પ્રસુતિઓએ ખરાખર થાક રાખવી, નહિ તો તે છોડાના
પેન નહિ પડે. પડે તો પડે. દુખ નેટડુજા પાખી બેઠીને
પાવ ત્યાં પડે. છે.કર જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ કંદેને
જેને પડે. જ ન એટલું કરી દેવે. કમ સમજ્યા હતા ?

વ.—હા. એ સમજી પણ વાર દુખને પાખી બેઠીને તેમ
જાણ ન. ખાલે ત્યાં કરવું નહિ ?

હ.—હા. કરવું નહિ. પાખે નહિ પણ પાણી નીં. નાનું

શબ્દ જાય નહિ, તેની સરત રાખવી.

૫.—વારૂ, એ દુધને ઉતું કરીને પાવું કેમ ?

લ.—થોડું ગરમ તો કરવુંજ જોઈએ તો જોઈલું દુધ તેણું પાણી ભેળી, તેમાં જરાક સાકર કે પતાસુ નાખી, માત્ર અંગારા ઉપર ઉતું કરી લેવું; ભરકા કરવા નહિ તેમ ઉકાળવું પણ નહિ. ત્યારે દુધ પાવું હોય, ત્યારે એમ અંગારાના દેવતા ઉપર ઉતું કરીને પાવું વાસી દુધ છોકરાને કદિ પણ પાવું નહિ, કેમકે એથી તેના પેટમાં બહારે અમુખ થાય. સવારનું દુધ સાંજે ન પાવું, સાંજનું રાતે ન પાવું, અને રાતનું દુધ બીજે દહાડે સવારે ન પાવું. એથી બહુજ નુકસાન છે. એનાથીજ ઘણું છોકરાં માર્યા જાય છે, એમ જાણવું. વાસી દુધ ખવરાવ્યાથીજ છોકરાના પેટમાં બગાડ અને દુઃખ થાય છે, તેમાં કશીએ શંકા નથી.

૫.—છોકરું મરી જાય તોપણ હુંતો હવે કદિ પણ વાસી દુધ ન પાડું.

લ.—ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષથીજ તમારાં લોકનાં છોકરાં મૃત્યુને આટલાં જ્યાં દુઃખ દરદ થાય છે.

૫.—ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષ તે કેવી રીતના ?

લ.—છોકરાંને ધવરાવે તેનો કશોએ નિયમ નહિ. કાંતો થાન તેના મોહોડામાં ને મોહોડામાંજ રાખ્યાની પેઠે કરે, નહિતો વખતે આખા દિવસમાં એવાર પણ પુરું ધવરાવે નહિ એ જાને આપણા મોટા દોષ છે.

૫.—છોકરાંને ધવરાવવું, તેમાં પણ પાછું નિયમ પ્રમાણે ધવરાવવાનું હશે કે ?

લ.—કેમ, નહિ ? તમને એવાર ખાવાને મહાવરો પડી ગયો છે, અને હવે ત્રણ વાર ખાઓ જોઈએ, અમુખ થાય છે કે નહિ ?

૫.—તે તો થાયજ તો.

લ.—ત્યારે છોકરાં એલી શકનાં નથી, તેથી તમને એમ ન ?

વ.—તારે તો ધાવણાં છોડ્યુંને, ખવરાવવાનો (ધવરાવવાનો) એક નિયમ હાલ દેખાડો, એટલે બરાબર તેજ પ્રમાણે ચાલીશ. તેમાં બરાબર ફેરફાર થવા નહિ દેજ.

લ.—છોડું દસ દિવસનું થયા પછી તેને ચાખ્યા દિવસ અને ચાનખં થાને આકાર કરતાં વધારે વખત ધવરાવતું નહિ, એ સાધારણ નિયમ માલ રાખે, હમણાં ધવરાવ્યું, અને એ કલાક થાય નહિ. એટલામાં ખાણું કરીને ધવરાવ્યું, એમ કર્યું. એ બહુજ ખોટું છે. તેનાથી છોડરાના પેટમાં દુઃખ થાય છે.

વ.—તારે તો એવી રીતે નિયમ પ્રમાણે છોડરાને ધવરાવવાની રહેતે રહેતે દેવ પાડવી જોઈએ.

લ.—રહેતે રહેતે દેવ પાડવાની વળા શી છે ? એ દિવસમાંજ એમ થઈ જાય.

વ.—હીક વાડ, બીજે કાંઈ નિયમ બિયમ છે કે ?

લ.—મોડી રાતે છોડરાને ધવરાવવાની દેવ પાડવી સારી નથી. એક પહોર રાત ગયા પછી ધવરાવતું નહિ.

વ.—ઓ, મા ! એમ ક્યાંથી તો છોડરાનું ગળું મુકાઈ જાય નહિ ?

લ.—ના, એ દીવસ દેવ પડ્યાથી પછી મોડી રાતે ધવરાવવાને સાર છોડું રચો નહિ. એવી દેવ વલહી પડે તેની એક જુલિ છે.

વ.—શી જુલિ છે ?

લ.—રાતે છોડરાને તેની માના બેચું મુકાવતું નહિ, એટલે થયું.

વ.—ઓ બાપરે ! એમ તે કાંઈ કરી સકાય ? વળા પ્રસુનિ (તેની મા) પણ પામે છોડરા વિના શી રીતે નિગંનથી રહી શકે ?

લ.—હું શું કાંઈ છોડરાને કલાહા આરડામાં રાખવાને કરું છું ? એક પચાસીમજા રાખતું, પચ કમ્મ થોડેક હંટ મુકાવું.

વ.—થોડેક હંટ રાખ્યાથી શો કાપદો ?

લ.—કાપદો એ કે, પ્રસુનિ ઉધી ગયા પછી છોડું કાપ

ચઈ જાય નહિ, તેની સરત રાખવી.

વ.—વારૂ, એ દુધને ઉતું કરીને પાવું કેમ ?

લ.—થોડું ગરમ તો કરવુંજ જોઈએ તો જોઈલું દુધ તેણે પાણી ભેળી, તેમાં જરાક સાકર કે પતાસુ નાખી, માત્ર અંગારા ઉપર ઉતું કરી લેવું; ભડકા કરવા નહિ તેમ ઉકાળવું પણ નહિ. ત્યારે દુધ પાવું હોય, ત્યારે એમ અંગારાના દેવતા ઉપર ઉતું કરીને પાવું. વાસી દુધ છોડરાને કદિ પણ પાવું નહિ, કેમકે એથી તેના પેટમાં બહુ ભારે અસુખ થાય. સવારનું દુધ સાંજે ન પાવું, સાંજનું રાતે ન પાવું. અને રાતનું દુધ બીજે દહાડે સવારે ન પાવું. એથી બહુજ નુકસાન છે. એનાથીજ ઘણાં છોડરાં માર્યાં જાય છે, એમ જાણવું. વાસી દુધ ખવરાવ્યાથીજ છોડરાના પેટમાં બગાડ અને દુઃખ થાય છે, તેમાં કશીએ શંકા નથી.

વ.—છોડકું મરી જાય તોપણ હુંતો હવે કદિ પણ વાસી દુધ ન પાઉં.

લ.—ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષથીજ તમારાં લોકનાં છોડકાં જીવાંને આટલાં બધાં દુઃખ દરદ થાય છે.

વ.—ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષ તે કેવી રીતના ?

લ.—છોડરાંને ધવરાવે તેનો કશોએ નિયમ નહિ. કાંતો યાત્રુ તેના મોહોડામાં ને મોહોડામાંજ રાખ્યાની પેઠે કરે, નહિતો વખતે આખા દિવસમાં એવાર પણ પુરૂં ધવરાવે નહિ એ જાંને આખા મોટા દોષ છે.

વ.—છોડરાને ધવરાવવું, તેમાં પણ પાકું નિયમ પ્રમાણે ધવરાવવાનું હશે કે ?

લ.—કેમ, નહિ ? તમને એવાર ખાવાને મહાવરો પડી ગયો છે, અને હવે ત્રણ વાર ખાઓ જોઈએ, અસુખ થાય છે કે નહિ ?

વ.—તે તો ચાલજ તો.

લ.—ત્યારે છોડરાં બોલી શકતાં નથી, તેથી તમને એમ ન થાય કે ?

પ.—ત્યારે તો ધાનમાં ઊંચાંને ખવરાવવાનો (ધવરાવવાનો) એક નિયમ હાલ દેખાડો, એટલે અગ્રખર તેજ પ્રમાણે સાત્રીશ. તેમાં વરણે ફરકાર થવા નહિ દેજો.

સ.—ઊંચાં દસ દિવસનું થવા પછી તેને આખા દિવસ અને રાત્રીમાં થઈને આઠવાર દરનાં વધારે વખત ધવરાવવું નહિ, એ સાધા ગજુ નિયમ માલ રાખો, હમણાં ધવરાવ્યું, અને એ દસાકે થાય નહિ એટલામાં પાણું ફરીને ધવરાવ્યું, એમ કરવું એ અદુજ ખોટું છે. તેનાથી ઊંચરાના પેટમાં દુઃખ થાય છે.

સ.—ત્યારે તો એવી રીતે નિયમ પ્રમાણે ઊંચરાને ધવરાવવાની રીતે રહેતે દેવ પાંડવી જોઈએ.

સ.—રહેતે, રહેતે દેવ પાંડવી પણ શી છે ? એ દિવસમાંજ એમ થઈ જાય.

પ.—હા, વાહ, ખીલે કાંઈ નિયમ બિયમ છે કે ?

સ.—મેઢી રાતે ઊંચરાને ધવરાવવાની દેવ પાંડવી સારી નથી. એક ખેડોર રાત્ર અથવા પછી ધવરાવવું નહિ.

પ.—ઓ, મા ! એમ ક્યાંથી તો ઊંચરાનું ગજુ મુશકે જાય નહિ ?

સ.—હા, એ દીવસ દેવ પાંડવી પછી મેઢી રાતે ધવરાવવાનું માલ ઊંચાં રહેતું નહિ. એવી દેવ વસતી પડે તેની એક શુદ્ધિ છે.

પ.—મી શુદ્ધિ છે ?

સ.—રાતે ઊંચરાને તેની મના બેગાં મુલાવવું નહિ, એવું વડ.

પ.—ઓ બાપરે ! એમ તે કાલે કરી દસામ / વગી વગીને તેની મા) પગ પાસે ઊંચરા વિના શી રીતે નિરુપાય રહી શકે ?

સ.—હા, શુદ્ધિ ઊંચરાને માલમાં એવડામ અખરાને માલ એક પધારીમલ રાખવું, પગ રાત્ર દેડેકે હેલ મુલાવવું.

પ.—પાંડેક હેલ નાખ્યા શી રીતે દસામ ?

સ.—કાલે, એ હા, શુદ્ધિ કરી તથા પગે ઊંચરા માલ

મારીને ધ્યાન મેંમાં લેવા ન પામે. ચોરોડ તકડાડ કરીને કે જગડ રડીને પાછું તરત ઉઘી જાય. એ પ્રમાણે એ ચાર દીવસ કપું એટલે એવ પડી ગઈ. પછી તે ધાવવાને ચાર રાતે અકામાએ કે રડશે કદાચ નહિ. છાતુંમાતું ઉઘી જશે.

વ.—અરાચર છે. એ તો બેશ બુક્તિ ખરી. કેમકે પ્રસુતિના (માના) પાસામાં રાતે સુષ રહ્યાથી છોકરાને ધાવવાની સારી સમ વડ પડે છે. ચાહે તો આખી રાત ધ્યાન મેંમાં રાખીને ચગત્યા છે.

લ.—એવા નિયમ પ્રમાણે ધવરાગ્યાથી એકલા છોકરાનું નહિ, પણ પ્રસુતિનું શરીર પણ સાફ બેશ રહે છે. છોકરાને જેવી એવ પાડો તેવી પડે કે નહિ ?

વ.—પડેજ તો. વળી એમ કરવું એ અઘરું પણ શું છે ? બાલુ સહેલો ઉપાય કહી દેખાડ્યો.

લ.—આખી રાત અને દહાડો બે છોકરાને ધવરાવવામાં આવે. તો પછી પ્રસુતિ શું બચવા પામે કે ? શરીરે છેક સુકાકને લાકા જેવી થઈ જાય.

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન.

લ.—છોકરાને ધવરાવવાનો ખીજે એક નિયમ કહું છું. પ્રસુતિના શરીરને કાંઈ રોગ થયો હોય. અથવા તે કાંઈ શોક કે દુઃખથી દિલ્લગીર હોય તો તેણે છોકરાને ધવરાવવું નહિ.

વ.—કેમ વાર ?

લ.—એવી અવસ્થામાં ધવરાગ્યાથી છોકરાના પેટનાં દરદ થાય. પ્રસુતિના મનની સાથે તેના ધ્યાનના દુધનો એવો સંબંધ છે કે, મન સાફ ન રહે, વા ધ્યાનનું દુધ પણ સાફ ન રહે, શરીરમાં રોગ, કે કાંઈ શોક દુઃખ થાય, ત્યારે પ્રસુતિ બે છોકરાને ધવરાવે, તો તે ધાવવા તેના પેટમાં કદિ પણ હજમ થાય નહિ-પચે નહિ.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો તેથીજ કરીને અમારા દેશનાં છોકરાં બેવાને એટલા બધા પેટના રોગ થતા હશે ? નાનાં છોકરાંઓ

તો જોઈએ છીએ કે પેટની પીડા સામેલી જ છે. જે દહાડા વખતે સાઈ રહે, અને પાણું પાંચ દહાડા પાનળું પાનળું અને ક્યારે પાણી જેવું ઝાટ જાય છે.

લ.—એ દહેવું કાંઈ ખોટું નથી. આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ જ આવે ને. કે દેહીક પ્રસુતિઓ છોકરાને ધવસાવતી જ અધડો ક્યાં કરે છે. હરે છે વરે છે. એવું એર જેવું ધાવણ ધાવ્યાથી શું છોકરું કદિ પળુ સાઈ રહી શકે? તે દિવસે જ તેને પેટનું દુઃખ થાય. છોકરાને ધવસાવતું ધવસાવતાં રાત્રું કદાચું એ પણ બહુ બાંધે દોષ છે.

વ.—હવે વધારે દહેવાતી શી જરૂર છે? પ્રસુતિનું મન સાઈ ન હોય, તો છોકરાને ધવસાવતું નહિ, એમ એકંદરે યાદ રાખવું એટલે થયું ક્ષી?

લ.—હા, કીટ કહોહો. એમ યાય એટલે થયું.

વ.—આહા! પ્રસુતિઓ આ બધા નિયમો જો જાણી શકે, તો ધાવણું છોકરાને આટલાં બધાં દુઃખ દરદ યાય કે!

લ.—વળી જુવેા ધાવણું નાના છોકરાને દુઃખ દરદ યાય તો આરામ કરવો પણ બહુ કાળુ પડે છે. તેટલા માટે તેમને દુઃખ દરદ કે પીડા બીડા જોથી કરીને ન યાય, તે વિષેની બહુજ કાળજી રાખીને કામ કરવું જોઈએ. એનો પૂરાવો શું જોતાં નથી? સુવા-વડમાં છોકરાને નાનું થઈ આવે, તો ધાવું કરીને તેને બચાવાવું જ નથી. પરંતુ જે બધાં કારણોથી એ બચાવક રોગ થઈ આવે છે, તે કારણોને છેક સાધારણ કહી શકાય. મનથી ધારે તો એ બધાં કારણોને દૂર કરવાનું કામ કાળુ નથી. નાણુ આવવી કેનું કહે છે, અને શા શા કારણથી તે રોગ થઈ આવે છે, તે બધું અગાઉ કહી જા' હું તે યાદ રહ્યું છે ને?

વ.—હા, જરાબર યાદ રહ્યું છે. તમે જે કહેા છો, તે મારા મનમાં સાઈ એમ ક્ષી જાય છે. નાનાં કુમળાં છોકરાને રોગ થવાથી તેમને બચાવવા મુશ્કેલ છે ખરા; પરંતુ કોઈક ક્યાંથી એ બધા

મારીને થાન મોમાં લેવા ન પામે. થોડોડ તકડાડ કરીને કે જરાક રડીને પાછું તરત ઉઘી જાય. એ પ્રમાણે બે ચાર દીવસ કર્યું એટલે ટેવ પડી ગઈ. પછી તે ધાવવાને સારૂ રાતે અઢીગાંસે કે રડશે કદાચ નહિ. છાનુંમાનું ઉઘી જશે.

વ.—જરાબર છે. એ તો બેશ બુક્તિ ખરી. કેમકે પ્રસુતિના (માના) પાસામાં રાતે સુઈ રહ્યાથી છોકરાને ધાવવાની સારી સગવડ પડે છે. ગાહે તો આખી રાત થાન મોમાં રાખીને ચગલ્યા કરે.

લ.—એવા નિયમ પ્રમાણે ધવરાવ્યાથી એકલા છોકરાનું નહિ, પણ પ્રસુતિનું શરીર પણ સાફ બેશ રહે છે. છોકરાને ભેટ ટેવ પાડો તેવી પડે કે નહિ ?

વ.—પહેલ તો વળી એમ કરવું એ અઘરું પણ શું છે ? બાકી સહેલો ઉપાય કહી દેખાડ્યો.

લ.—આખી રાત અને દહાડો બે છોકરાને ધવરાવવામાં આવે તો પછી પ્રસુતિ શું બચવા પામે કે ? શરીરે છેક સુકાઈને લાકડા જેવી થઈ જાય.

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન.

લ.—છોકરાને ધવરાવવાનો ખીજે એક નિયમ હતું શું. પ્રસુતિના શરીરને કાંઈ રોગ થયો હોય, અથવા તે કાંઈ શોક કે દુઃખથી દિલગીર હોય તો તેણે છોકરાને ધવરાવવું નહિ.

વ.—કેમ વાર ?

લ.—એવી અવસ્થામાં ધવરાવ્યાથી છોકરાના પેટનાં દરદર થાય. પ્રસુતિના મનની સાથે તેના થાનના દુધનો એવો સંબંધ છે કે, મન સાફ ન રહે, વા થાનનું દુધ પણ સાફ ન રહે, શરીરમાં રોગ, કે કોઈ શોક દુઃખ થાય, ત્યારે પ્રસુતિ બે છોકરાને ધવરાવે, તો તે ધાવવા તેના પેટમાં કદિ પણ હજમ થાય નહિ—પચે નહિ.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો તેવીજ કરીને અમારા દેશનાં છોકરાં ક્યાંક એટલા બધા પેટના રોગ થતા હશે ? નાનાં છોકરાંને

તો જોઈએ છીએ કે પેટની પીડા સામેથી જ છે. ને દવામાં વખતે સાઈ રહે, અને પાણું પાંચ દવામાં પાનળું પાનળું અને દુધા પાણી જેવું ગોઠે જાય છે.

લ.—એ દોરું કાંઈ ખાઉં નથી. આજેનું પ્રત્યક્ષ જોઈએ જ છે એ ને, કે દેહલીક પ્રમુતિઓ છોકરાને ધવરાવતી જ કપડો કમાઈ રહે. હરેં છે વરેં છે. એવું એર જેવું ધાવળુ ધાવાથી શું હોઈ શકે પણ સાઈ રહી શકે ? તે દિવસે જ તેને પેટનું દુઃખ થાય. છોકરાને ધવરાવતી ધવરાવતાં રડતું કઠગણું એ પણ બહુ બારે દોષ છે.

વ.—હવે વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ? પ્રમુતિનું મન સાઈ ન હોય. તો છોકરાને ધવરાવતું નહિ, એજ એકેદરે માદ રાખતું એટલે રતું કમી ?

લ.—હા, દીક કહોહો. એમ થાય એટલે થયું.

વ.—આદા ? પ્રમુતિઓ આ બધા નિયમો જો જાણી શકે, તો ધાવણું છોકરાને આટલાં બધાં દુઃખ દરદ થાય કે !

લ.—વળી જુવો. ધાવણાં નાના છોકરાને દુઃખ દરદ થાય તો આરામ કરવો પણ બહુ કઠણ પડે છે. તેટલા માટે તેમને દુઃખ દરદ કે પીડા ખીડા જેથી કરીને ન થાય, તે વિષેની બહુજા કાળજી રાખીને કામ કરવું જોઈએ. એનો પૂરાવો શું જોતાં નથી ? સુવા-વડમાં છોકરાને નાનું થઈ આવે, તો ધાવું કરીને તેને બચાવતું જ નથી. પરંતુ જે બધાં કારણોથી એ બચાવક રોગ થઈ આવે છે, તે કારણોને છેક સાધારણ કહી શકાય તેમ નથી. ધારે તો એ બધાં કારણોને દૂર કરવાનું કાંઈ કાણું નથી. નાણુ આવવી કાને કહે છે, અને શા શા કારણથી તે રોગ થઈ આવે છે, તે બધું અગાઉ કહી ગઈ છું તે માદ રતું છે ને ?

વ.—હા, બરાબર માદ રતું છે. તમે જે કહો છો, તે મારા મનમાં સાઈ બેસી જાય છે. નાનાં કુમળાં છોકરાંને રોગ થવાથી તેમને બચાવવાં સુચકેષ છે ખરાં; પરંતુ કોઈકા કયાંથી એ બધા

રોગ ન થઈ શકે તેમ કરી શકાય; કેમ ખરું કેની ?

લ.—હા, ઠીક કહો છો. એવો વિવેક વિચાર કરીને છોકરાને ઉછેર્યાથી કશીએ ચિન્તા ન રહે. સાંભળો તમે એક બહુ ભારે અન્યાય કરતાં રહો છો; તે જાણો છો કે ?

વ.—અન્યાય કેવી રીતનો ?

લ.—નાના કુમળા છોકરાને જરા ઉતાવળથી એટલે એકદમ દુઃખ દરદ થઈ આવે, તો પછી તે ગમે તેવો રોગ કાં નથી હોતો પણ તેનું ઓસડવેસડકે ધલાજ કાંઈ છેજ નહિ, એમ કરી, આશા તૃપ્તિ છોડી દેઈને બેસી રહો છો. ધલાજ માત્ર એટલો કરો છો કે કોઈ જીમંતરીયાને બોલાવીને તેની પાસે ઉજણી નંખાવો છો કે ધૂપ ધૂમાડા કરો છો તે ! અને નજર બજર બાંધવા મંડી પડો છો. કેમ ખરું કે નહિ !

વ.—હા, એની ના કહી શકાય કેમ કરીને ? ધાવણા કુમળા છોકરાને એકાએક કાંઈ દુઃખ દરદ થઈ આવતાંજ બાઈડીઓ તુરંત એવી વાતો કરવા મંડી જાય છે કે, છોકરું હવે બચવાનું નથી. ખરું ખરું કપાટામાં આવી ગયું છે, અને એજ નક્કી કરતાં ભુવા જમ રીઆને બજર પહોંચી જાય છે. પછી ભુઓ આવીને ધૂપધૂમાડા કરી એવા બીજા દોંગ કરીને છોકરાને ઉલટું વધારે મરવા જેવું કરી જાય છે. કાયાં કુમળાં છોકરાંનું ઓસડવેસડક કરવાની અમારી આવીજ દશ છે. બહુ અમારું કપાળ, અને અમારા દેશનું કપાળ પણ બહુ !

લ.—તાણ થઈ છે તેથી છોકરું હવે બચવાનું નથી, એ ઘરનાં બહારનાં બધાં માણસોએ નક્કી કર્યું હોય છે, ત્યાં આગળ જઈને ફક્ત થોડુંક દીવેલ પાછને તે છોકરાને સાંચું કરી દીધું છે.

વ.—ઓહો ! શાઆત છે ! તમારી વાત સાંભળીને હું ખુશી થાઉં છું. અમારી પ્રસૂતિઓએ એક વાર એ જાણવા પામ્યું નોંધ્યું. તેમ યાય તો પછી છોકરાને દુઃખ દરદ થયાથી તેઓ બૂર બોલાવીને જીમંતર કે ધૂપ ધૂમાડા કરાવે નહિ.

લ.—ખરું હશે છે. ત્યાર પછી સાંભળો, છોકરાના આંગણા જે
 ઘન આવે, એટલે તેને ધાવણ સિવાય બીજું પણ કંઈક ખવરાવી
 પીવરાવી શકાય.

વ.—બીજું શું ખવરાવાય પીવરાવાય ?

લ.—ચેડાક સાણદાણો (સાણચેખા) અને દુધ ખુશીથી આપી
 શકાય. એનાથી છોકરાને કંઈ અમુખ થાય નહિ.

વ.—છોકરું કેવડું થાય ત્યારે તેને ધાવણ છોડાવવું જોઈએ ?

લ.—દાદ તરફના ચાર ઘંત સિવાય જરૂરમાંનાં જણા ઘંત
 વ્યાં સુધી ફરી નીકળે નહિ, ત્યાં સુધી છોકરું માનું ધાવણ ધાવે.
 એના પદેલાં ધાવણ છોડાવવું ઘટારત નથી. તેમજ જણા ઘંત ક્રિયા
 જતાં પણ છોકરાને ધવરાવ્યા કરવું એ પણ વાગળી નથી. બંને
 ખોટું છે.

વ.—ચાર, દાદ તરફનાં ચાર ઘંત સિવાયના બીજા અથવા ઘંત
 ક્રિયા વિના પણ જો છોકરાને ધાવણ મુકાવી દેવામાં આવે તો તેને
 કંઈ દુઃખ દરદ થાય કે !

લ.—થાય નહિ તો શું ? એમ ન હોય તો મના દઈ શા સાર ?
 છોકરું મુકાવેને ગળી જાય અને પેટની પીડા થાય.

વ.—ધાવણ મુકાવીને છોકરાને શું ખાવા આપી શકાય ?

લ.—સારા ચેખાને બાન, જરાક દાગ થાક અને દુધ. વળી
 વુંચા, ધાવણ છોડતી વખતે છોકરું ઘણું કરીને બહુ કાયર અને ન-
 ઝમ થઈ જાય છે. માટે તે વખતે તેને બહુ બરદાસથી અને કાગડથી
 ગળવું જોઈએ.

વ.—બહુ બરદાસ અને કાગડ કેવી રીતની ?

લ.—વિશેષ કાગડ રાખવાની કડું છું તેનું કારણ એ છે કે,
 ધાવણ મુકાવ્યા પછી ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષથી બાળકને ઘણું
 દર્દને પેટન. દુઃખ દરદ થાય છે. માટે તેમની ખાવાપીવાની ખૂબ
 નજરથી રાખ્યા વિના કેમ ચાલે ? પેટન દુઃખ થાય એવું કાંઈ ખ-
 વરાવતું પીવરાવતું ન જોઈએ.

વ.—વારૂ, જરા જરા રોટલો રોટલી કે એવું ખીજું કંઈ ખવરાવાય કે નહિ? ખીચડી ખવરાવ્યામાં તો કશી હરકત નહિને?

લ.—ના. સારી ભેશ ચડીને શીજેલી મગ ચોખાની કોળીયો ખીચડી જરા ધી નાંખી શીજીને ચટાડવામાં હરકત નથી. તેમ ધૂંતે જુલકો કે બાજરીનો રોટલો પણ નહિ નડે. પણ એટલું યાદ રાખવું કે છોકરું જે ખાય, તે સાંડે ભેશ ચડેલું ને શીજેલું અને તાજું અથવા ઉનું હોવું જોઈએ. કાચું કુણું કે પાણીપોચું, અથવા બળી દાઢી ગયેલું ને ટાઢું વાશી હોય તો બહુજ નડે. ખંડે પૂછો તો આપણી પ્રચુતિએને છોકરાંને ઉછેરતાં આવડતુંજ નથી.

વ.—કેમ વાંડે?

લ.—તેઓ સમજે છે કે, છોકરાને ખૂબ ખવરાવીએ તો તે જલદી મોટું ને જબરું થઈ જાય. અને એમ ધારીને દિવસમાં દસ વાર પણ તેને ખવરાવતાં અચકાતી નથી. ઘડીએ ને પળકે જે દીડું તે ગળ્યાવ ગળ્યાવ કરે છે!

વ.—ત્યારે શું છોકરાને વારે વારે ખવરાવવું એ બહુ ખોટું છે?

લ.—ખોટું નહિ તો શું? એના કરતાં તો ન ખવરાવવું એ સાચું.

વ.—ત્યારે એવા બાળકને ખવરાવવા ખીવરાવવાનો નિયમ ક્ષી દેખાડો, બેન.

લ.—એવો વિશેષ નિયમ ગિયમ કંઈ નથી. આખા દિવસ અને રાતમાં થઈને ત્રણ વાર કરતાં વધારે વખત ખવરાવવું નહિ, નહિતો પેટમાં દુઃખ થાય. વળી કદિ પણ છોકરાને ગળ્યાવી ગળ્યાવીને પરાણે પરાણે ખવરાવવું, એ બહુજ બારે દોષ છે.

વ.—ખરૂ કહો છો. એતો અમારે! મોટો દોષ છે ખરો. છોકરું ખાઈ ન શકે અને બઢારીએ ખાય, તોપણ તેને ખવરાવવાનું છોડતાં નથી.

લ.—તેથી જ તમારાં બાળ બચ્ચાંની એવી દશા થાય છે. 'હાથ દોરડી ને પેટ ગાગરડી,' ગળાની આડ-ડોલ-સૂઝાઈ ગયેલી, દેખા-

વમાં ઠાકરા જેવું, પેટની પાંદડાં ના ફાળ ચાલતી ને ચાલતી જ, અને ઘડીરમ વડાએ રોડે, કે સક્રિય ન થાય. આ બાબુ સું મોના મેલે જ શાય છે કે ?

વ.—તમારું કહેવું મારે મેલે કનરે છે, મેન. ખવરાવવાના દોષ-ચીજ અને ઠાકરાને એવાં કરી નાંખીએ હોએ, એમાં કોઈ છત નથી.

લ.—જો થોડે થોડે કરીને ખવરાવવામાં આવે. તો તે ઠાકરાના ઘડીરે જમી લાગે, અને બગ પડી આવે. વળી દંડ એટલુંજ નથી. જમી ખવરાવવાના દોષથી પાકું ઠાકરાં વગર મેલે માર્યા જમી જાય છે. તે સિવાય, એ જમી શાદ રાખવું કે, એવાં ઠાકરાં રજા રજાદિ અને નીલાશ જેમ ઝોલી ખાય તેમ સાફ.

વ.—કેમ ? એ બાબુ પેટમાં દુઃખ કરવું દશે ?

લ.—પેટમાં દુઃખ કરે નહિ તો સું ? ઠાકરાના પેટમાં કરતીએ સહી તેને બહુ દુઃખી કરે છે, તે એનાથીજ ને ? વળી મીઠાશથી તેમના દાંતને જમી ઘાતું નુકસાન પડેલે છે.

વ.—તારે તો ફાગળાદિ અને મીઠાશની સીમે ખવરાવવી ન જોઈએ. અમારાં ઠાકરાંને પેટનાં આટલાં બધાં દુઃખ દરેક શાય છે તે એને લીધેજ થતાં દશે એમ લાગે છે. તેઓ મીઠાશ બહુ ખાય છે. ઠાકરું જરા આટું શાય કે ગીસાય એટલે મા તેને સાફર પનાસુ કે ખીછ દરેકાર્ક મીઠાશના સીજ જે મળી શકે તે ખાવાને આપે છે. નાનાં ઠાકરાંના ખાઉં ખાઉંમાં પણે બાગે મળ્યું મળ્યું જ દોષ છે.

લ.—વળી સામંજા. નાપના દિરસેમ ઠાકરાના ઘડીરે ઉપર ઘણું જુગમું લત પડેશથી રાખવાની ગરજ નથી. કદાચ રાતે જ્યારે સુષ રહે ત્યારે તેના અંતે ઉપર એક જુગમું કે ચાકર નાખી રાખવી.

વ.—તારે તો કયાણ ઘડીરે મુઠ્ઠી રહેવું સાફ નથી એમ લાગે છે, ખરૂં વાઈ ?

લ.—હા. એક કયાણ ઘડીરે રાતે સુષ રત્તાથી ઉપરસ, હાંસો

મગે થઈ આવે. વળી જે છોકરાને ઉધરસ મુઘરસ કે પેટની પીડા થઈ હોય તેના શરીર ઉપર એક ગરમ લુગડું પહેરાવી કે ઓઢાડી રાખવું જોઈએ.

વ.—ગરમ લુગડું તે ફલાલીન કરી !

લ.—હા, ગરમ લુગડામાં ફલાલીનજ સૌથી સરસ છે.

વ.—પણ વાંચ, જેમની ફલાલીન લાવવાની શક્તિ ના હોય તેઓ એવા છોકરાના શરીરે શું પહેરાવે ઓઢાડે ?

લ.—ફલાલીનને બદલે બીજું કંઈ કંઈ લુગડું રાખે, છોકરાના શરીરને ઢાંકેલું રાખવું, એજ મુખ્ય વાત છે.

વ.—હીક, એતો બરાબર યાદ રાખ્યું.

લ.—છોકરું જે ઘરમાં કે ઓરડામાં રહે તે સારો એવો સાથ મુકે હોવો જોઈએ. તેની અંદર પવન ખુબ ખુલાસાથી આવતો જતો જોઈએ. અને દિવસને વખતે તેનાં સઘળાં બારી બારણાં ઉઘાડી રાખવાં જોઈએ.

વ.—અને રાતે તો બધાં બારી બારણાં બંધ કરી રાખવાને ?

લ.—રાતે બારી બારણાં બંધ કરવાં જોઈએ તો ખરા, પરંતુ ઘરની અંદર જરા પણ પવન ન આવે, તેમ કરવું ન જોઈએ.

વ.—તે કેવી રીતે ?

લ.—છોકરું જે તરફ સુઈ રહેતું હોય, તે તરફનાં બારી બારણાં બંધ કરીને, બીજી તરફની સામસામેની બે બારીઓ ખુલ્લી રાખવી જોઈતું થયું. એમ કર્યાથી ઘરમાં પવન આવતો જતો રહેશે, તે છતાં છોકરાના શરીર ઉપર વાયરો નહિ લાગે.

વ.—વાહ ! જુસ્તિ બહુ સારી છે.

લ.—સુઈ રહેલા છોકરાને બદલે લાગે, તો રાતે બારણું ઉઘાડી નાખીને કે બારીની પાસે લઈ જઈને તેના શરીરે પવન લાગવા દેવો ઘટારત નથી. તેનાથી, ઉધરસ, ડાંસા, નાવ અને પેટની પીડા થઈ આવે છે.

વ.—પણ હોઈ અકાળને રડે તો શું કરવું ?

લ.—પણા વિશ્વાવતી પવન નાંખવો. વળી વરસાદના દહાડામાં હોઈને બહુ સાંવચેતીથી રાખવાં. રાત દહાડો તેમના શરીર ઉપર પૂરતાં લૂગડાં લતાં પહેરાવી રાખવાં. વરસાદમાં પલળવા દેવાં નહિ. તેમ પાણીમાં કે ટાલવ કચરામાં ફરીને પગને બીના કરેલા ન દેવા. પગ બીના રાખવા એ બહુ બારે દોષ છે.

વ.—કેમ તેથી કંઈ દુઃખ દરદ થાય ?

લ.—દુઃખ થાય નહિ તો શું ? ઉધરસ ઠંસો થઈ આવે. વળી પવન અને અજવાળું ખરાબર ન પામે, તો હોઈય વધી શકે નહિ, ને બગે છે ?

વ.—હા, તે તો ખરાબર બજવામાં છે.

લ.—હોઈ સ્ત બાર દિવસનું થાય એટલે તેને ખોળામાં લેઈને સવારે અને સંધ્યાકાળે બહારની હવામાં વરા વરા લેઈ બાંધી ફેરવી લાવવું. એથી હોઈરાતું શરીર સાજું તાજું રહે. પરંતુ તેના અંગ ઉપર સાચું બેસ લૂગડાં લતાં પહેરાવ્યા વિના લૂગડાંમાં સારી પેટે કપડાં વિના એવો બહારનો પવન તેને લાગવા દેવો નહિ. અને માત્રતાં થીએ એટલે થોડું થોડું બહાર ફરે ફરે તેમ કરવું. હોઈરાતે જેટલું સાફસુક રાખી સકાય તેટલું સાફ. રોજ નિમમ પ્રમાણે એક વાર તેને નવરાવવું.

વ.—રોજ નવરાવ્યાથી હોઈરાતે કદ ઠંસો થઈ આવે નહિ ?

લ.—ના, એથી કંઈ, પાંચ સાત દિવસને અંતરે નવરાવ્યાથી તો કદ ઠંસો થઈ આવે ખરો. રોજ નવરાવ્યાથી તો મદાયરો પડી જાય કેની ? એથી હોઈ સાફ બેસ રહે, અને ઠંસો બાસો કશુંએ ના થાય.

વ.—ઈંદા પાણીએ નવરાવવું કે ઢના પાણીએ ?

લ.—ઢનામાં કે ઈંદના દિવસમાં હોઈરાતે ગરમ ઢના પાણીથી નવરાવવાની જગર પડતી નથી. ઈંદા પાણીએ નવરાવવું જ સાફ છે.

અને એ છોકરું શિયાળામાં અવતર્યું હોય તો બ્યાં સુધી તે બહુ
કુમળું રહે ત્યાં સુધી થોડાક ગરમ પાણીથીજ તેને નવરાવવું એ
સાફ છે. ત્યાર પછી ટાઢ મટે એટલે રહેતે રહેતે ઠંડા પાણીએ નવ-
રાવવાની ટેવ પાડવી; પણ છોકરું માહું થાય કે દુઃખ દરદ થઈ આવે
તો તેને રોજ નવરાવવું નહિ. અને જો તે બહુ નબળું કુમળું હોય
તો તેને નવરાવવાના પાણીમાં થોડુંક મીઠું નાખીને નવરાવવું.

૫.—પાણીમાં મીઠું નાખ્યાથી શું થાય ?

૬.—પાણીમાં મીઠું નાખીને નવરાવ્યાથી છોકરાના શરીરમાં
જલદી બળ આવે, અને એટલું બધું નબળું કુમળું ન રહે.

૭.—ત્યારે તો હું એક બહુ સારો ડાયડો શીખી.

૮.—વળી એક વાત તમને કહી દેઈ છું. તે એ કે, તમ
ચાર મહિનાની અંદરજ છોકરાને શીળી (બળીયા-માતા) ટંકાવવી.

૯.—વારુ. એ શીળી કઢાવ્યાથી પછી ઓરી, અછળડા, બળીયા
વગેરે નીકળવાનો કાંઈ ભય રહે નહિ ?

૧૦.—ના, થણે ભાગે ન રહે.

૧૧.—ત્યારે થણા લોક ખુશીથી શીળી કઢાવતા નથી કેમ ?

૧૨.—સૌની સમજણ કાંઈ એક સરખી હોય છે ? કોઈ એને
સાફ કહે છે, અને કોઈ માહું કહે છે. પણ જેમ જેમ વખત વહેતો
જશે તેમ તેમ લોકો એના ગુણ સમજતા થશે, એમ ભાગે છે મારું.

૧૩.—વારુ, બાલેલા લોક જેને ગૌશીર્ત્ત્ત્વા, કરીને કહે છે, તેમ
એ કે ની ? એનું નામ તો થણા વસ્ત્રથી સાબળવામાં આવે છે.
અને કોઈ કોઈ તો વળી એમ કહે છે કે રહી રહીને વસ્ત્રો વસ્ત્રો એ
શીળી ટંકાવવી જોઈએ, તે શું ખરું હશે કે ?

૧૪.—હા, પાંચ પાંચ વસ્ત્રોને અપરે ટંકાવવી જોઈએ. એમ
કર્તાઈ ક્યો વહેતો ન રહે.

૧૫.—બહુ સાફ. હવે તો હું તારા છોકરાને શીળી કઢાવવા
વિતા નહિ રહું. અને બહુ પાલકીએને પણ સમજાવીને કહીશ કે

તેઓ પૂનઃ શીગા દાકતરની પાસે તેમનાં છોકરાને શીગા દંકવે.

લ.—સામાય! તમારી વાત સાંભળીને હું પછી ખુશ થાઉં છું. બધી બાઈડીઓ જે તમારી પેઠે સમજતી હોત, તે શીગા દંકવવાની બીક કે આનાકાનીનું નામ પણ રજુ ન હોત.

વ.—બાઈડીઓને જે આવી રીતે સમજાવું પાડીને કહેવામાં આવે તો શું એમ ધારો છો કે તેઓ શીગા દાવવાની આનાકાની કરે? કદિ પણ નહિ. એના શુભ દોષ કંઈ પણ તેમના જાણવામાં નથી. વજીર બાપપ્રજો પણ જાણતા નથી, તો પછી ઘરના ખુણામાં બરાઈ રહેનારી બાઈડીઓ બિચારી શી રીતે જાણે? અરેરે! કેવી કરમની દયા! પણ તમે કહો છો કે એવી એક ચોપડી તૈયાર થઈ છે, તેથી દાવવી તે વાંચી સાંભળીને હવે બધું શીખે તો શીખે.

લ.—હા, હવે સાંચે એ બધું સાફ માફ જાણી શકશે.

વ.—હોઈ કંઈક થાય ત્યારે તેને એ શીગા દાવવી?

લ.—જરૂર જણાય તો મહિનાનું થાય એટલે દાવવી સકાય.

વ.—શીગા દાવવાની વળી જરૂર જણાવી કેવી રીતનો?

લ.—તે કહું છું. એમ ધારો કે મહા મહિનામાં જે હોઈ અવનર્થ, તો તે એક મહિનાનું થનાંજ તેને શીગા દંકવવી. કેમકે શાગળ ચંતર એવી બળીયા નીકળવાના એટલે એ રોગ ચાલવાનો વખત ગણાય છે. તેથી પહેલેથી શીગા દંકવી ગઈ ન હોય, તો શી ખબર, વખતે હોકરાને એ રોગ થઈ આવે. શીગા દાવવાની જરૂર પડે એટલે શું, તે હવે સમજાવું?

વ.—હા, હવે બરાબર સમજ. પણ વાર; એવા કાચા વાસાનાં છોકરાને શીગા દાવવાય ખરી?

લ.—કેમ ન દાવવાય? એમાં કંઈ દુઃખ નથી, કે ને કાચું હોઈ સહન કરી શકે નહિ.

વ.—ક્યા મહિનામાં એ શીગા દાવવી?

લ.—દાદના દાદામાંજ દાવવી. કારતકથી શાગળ મહિના

સુધી એ શીળા ટંકાવ્યાનો વખત છે. તાપ પડવા માટે એટલે પછી શીળા કહડાવવી હીક કહેવાતી નથી.

વ.—ત્યારે અમારે અહિંના શીળા દાકતર તો બારે માસ કાઢ્યા કરે છે.

લ.—હા, તેમ થાય છે ખરું. પણ શિયાળામાં કહાવવી એમ સાહે છે.

વ.—હીક, એ બાબત તો હવે એશ સમજ્યામાં આવી.

લ.—વળી બીજું સાંભળો. કુમળું બાળક ને એક રાત અને એક દિવસમાં બિલકુલ ઝાડે ગયું નથી એમ જણાય, તો તે પછીના એટલે બીજે દહાડેનું તેને થોડુંક દીવેલ પાછું દેવું જોઈએ.

વ.—કેટલું દીવેલ પાવું?

લ.—છોકરાની ઉંમર જોઈને જુલાબનું માપ જોઈું વડું કરવું જોઈએ. આઠ દહાડાથી તે એક મહિના સુધીના છોકરાને પાંચમયા જેટલું દીવેલ પાવું. અને એક મહિનાથી બે મહિનાના આશરેના છોકરાને અડધો ચમચો પાવું. ત્યાર પછી, તેની ઉંમર જોઈને દીવેલનું માપ વધારવું. એમ દીવેલ પાયાથી ને ઝાડો થયો નહિ એમ જણાય, તો બીજું થોડુંક દીવેલ લેઈને છોકરાના પેટે ઘસીને ચોળવું એટલે તુરત ઝાડો થયા વિના નહિ રહે.

વ.—શું કહો છો? દીવેલ પેટે ચોળ્યાથી ઝાડો થાય એ તો હું જાણતી નહોતી. બહુજ સારી સગવડ કહેવાય.

લ.—દીવેલનો જુલાબ એ નાનાં છોકરાનું મોટું-ખરેખરું-ઓ-સક છે. પેટમાં દુઃખ દરદ થયાથી કે અમળાયા ચુંકાયાથી એ જુલાબ બ આપતાંજ છોકરાને સાહે થાય, અને બીજું કશુંએ કરવું ન પડે.

વ.—પેટમાં દુઃખ થાય અને તે ઉપર પાછો જુલાબ આપવો એ કેવી રીતે?

લ.—છોકરું ને વારે વારે કૂચા પાણી જેવો ઝાડો કર્યા કરે. તો તે ઉપરથીજ જણાઈ ગયું સમજવું કે, એવો કૂચા પાણી જેવો

ખરાબ મગ (ઝાડો) જ્યાં મુઘી છોકરાના પેટમાં રહેશે, ત્યાં મુઘી તેના પેટમાંની પીડા ઠેકાથી મટશે નહિ. એવું જોઈને જો તેને દીવે-લનો જુલાળ આપવામાં આવે તો તેથી એ ખરાબ મગ નીકળી જઈને પેટ સાફ થઈ જતાંજ છોકરાનું દુઃખ જતું રહ્યું જાયતું. પેટની પીડા થયેથી દીવેલનો જુલાળ આપવાની જરૂર વિશે હવે સમજાય પડી ?

વ.—હા, હવે તો એમ સમજાયું.

લ.—છોકરાને પેટનો ગમે તે રોગ થવાથી દીવેલનો જુલાળ આપવાની ધણી કરીને જરૂર પડે છે.

વ.—અને તમે ક્યું હતું કે, છોકરાના પેટમાં અમળાંયાથી કે મુઠાંયાથી દીવેલનો જુલાળ આપવો પડે. એ તો જાણે દીક, પણ એમ શી રીતે માલમ પડે કે છોકરાના પેટમાં અમળાંયા મુઠાંયા છે ?

લ.—કેમ તે જાણતું કાંઈ બહુ અઘરું નથી. છોકરું જો રડી નહીં તરફાટ કરીને રડી હોય. અને પેટ શેખાથી કે દાખીને ઝાલી રાખ્યાથી શાન્ત પડે—જાતું રડી જાય, તો તેથી જાણી મળે કે તેના પેટમાં અમળાંયા મુઠાંયા છે. કેમ, એ નિશાની દીક છે કેની ?

વ.—હા. દીક તે એકવાર નહિ, પણ સાત વાર.

લ.—જગી નાના બાળકના પેટની પીડાને સાફ ચૂનાતું પાણી પણ બહુ સાફ છે.

વ.—તે કેવી રીતે ?

લ.—દીવેલનો જુલાળ આપ્યા પછી જો જાણાય કે છોકરાના પેટની પીડા મટી નથી, તો દુધની સાથે થોડુંક ચૂનાતું પાણી પાવતું શરૂ કરવું. થોડા દહાડા એવી રીતે પાના પાના પેટનું દુઃખ દરદારી રીતે મટી જશે.

વ.—ચૂનાતું પાણી કેવી રીતે તૈયાર કરવું, અને દુધની સાથે કેટલું કરીને પચાવ, તે કહી દેખાડો.

લ.—તે ક્ષેત્રે હું એક મોટી જાણીયા બની રહ્યો છું.

પાણી ભરીને તેમાં અધોળ ચૂનાનો ભૂકો નાંખવો. ત્યાર પછી બાટ-
લીનું મોઢો મજબૂત ખૂચ મારી સારી રીતે સળગડ અંધ કરી દેવો.
ચોડીક વાર સુધી તે બાટલીને ખૂબ જોર ભેર હલાવવી. પછી એક
ઘલાયદી જગાએ બાટલીને રાખી મૂકવી. અને આશરે ત્રણેક પહોર
થયા કેડે તેમાંનાં કરી ગયેલા પાણીને એવી જુક્તિથી જળવીને એક
ખીજ વાસણમાં નીતારી લેવું કે, નીચે કરી એડેલો ચૂનો ડોહોળાઈ ન
હોડે, એમને એમ હરેલો રહી જાય. એ તમારે ચૂનાનું પાણી તૈયાર
થઈ ગયું. હવે દુધની સાથે તેમાંથી કેટલું ભેળવવું તે શું હું. પોણા
શેર દુધની સાથે નવત્રાંક એ ચૂનાનું પાણી ભેળવીને તે દુધ પાવું-
જ્યારે જ્યારે છોકરાને દુધ પાવું હોય. ત્યારે ત્યારે એ ચૂનાનું પાણી
ભજેલું દુધન પાવું. દરરોજ એવી રીતે દુધ તૈયાર કરી લેવું. કેમ,
સમજ્યાં કેની?

વ.—હા, બેશ સમજી.

લ.—જે છોકરું ધણું ધાવણુ ઓઠ ઓઠ કરે, તેને એવું
ચૂનાનું પાણી ભેજેલું દુધ પાયાથી બહુ ફાયદો થાય છે. છોકરું ફેફસાં
ફેફસાં જેવું ધાવણુ ઓઠતાંજ તેને એવું ચૂનાના પાણીવાળું દુધ પાવું-
અને મહિને મહિને એક વાર તો છોકરાને દીવેલનો જુલાળ
આપવો જોઈએ.

વ.—કેમ, મહિને મહિને એક જુલાળ આપવાની શી જરૂર
અને જુલાળ આપવાની ટેવ પાડવી એ શું સાઈ છે?

લ.—મહિને મહિને એક જુલાળ આપ્યા કર્યાથી છોકરાનું
શરીર સાઈ રહે. કોડો ક્યજ યવાનો-અંધકોય જેવું યવાનો-જે એક
રોગ છે તે ક્યા પામે નહિ. અને પેટનું દુઃખ દરદ બહુ ન થાય.
વળી નાના છોકરાને જે તણા (તાણ) થાય છે તે જાણો છો?

વ.—તે કેમ ના જાણું? તાણ થયા પછી છોકરું જાણે છેકન
નથી-હાથથી બહુ-એમ લાગે છે. રમતુ ખેલતું હોય છે, અને જોત
જોતનાં એકદમ આંખા હવે ચડવાની દે છે. અને મોઢાં ધણું થાય.

ડી જાણે સોંપવર ઢંગી પડી જાણે. તેનામાં કશુંએ રહેતું નથી એમ
 માને છે. ત્યાર પછી તેની આંખો અને મોં ઉપર પાણી. જાંટપાથી
 મથવા પાણીમાં પડાજેલા વીંજણાથી પવન નાંખતાં નાંખતાં થોડી-
 ારે તેનામાં ચેતન આવે છે. એવી રીતે રહી રહીને ચાંચ છે.
 પેનાથી જો કે કંઈ બધું જોતું તો જાણતું નથી, તોપણ તે થવા
 હી છોડી જાણે ગળુંજ એમ લાગે છે. વાર ત્યારે, એ દરદ થવાનું
 રહે. શું હશે? અને તે થવા નાં પામે તેના અગાડીથી કંઈ ઉપાય
 રી શકાય ખરો?

લ.—જાણના કમળને થવાથી, સહેલાઈથી અથવા એકંદરે પચી
 કે નહિ એવી ચીજ આધાથી, અને પેટમાં કરમીઆં થવાથી છેક-
 ને તે દરદ થાય છે. તેથી જાણના કમળને થવા ન પામે અને પેટમાં
 કરમીઆં ઉત્પન્ન ન થાય, એવો જો કંઈ ઉપાય કરી શકાય તો થતાં
 અટકાવો શકાય. વળી દાંત ઉગવાને વખતે પણ ઘણું કરીને એ રોગ
 ટાળવાને થાય છે. પેશ દાંતને દાંત કુટવા એજ તાણનું મુખ્ય કારણ
 કે. તેથી જો વાર લાગે એટલે પહેલું કાણ દોષ, તો દાંત કુટતાં એ
 રોગ થવાનો ધણો સંભવ છે. તેટલા માટે જો પાંચમે છડે મહિને
 માગકના દાંત કુટે તો બહુ સાફ.

વ.—દીક વચ્ચે વચ્ચે જુલાય આપતા રહ્યાથી દાંડાની એટલે
 જાણની કમળજન તો જાણે થવા ન દેખએ. પણ પેટમાં કરમીઆં ઉ-
 પન્ન થવા ન પામે તેના ઉપાય શો? નેમજ દાંત કુટવાને વખતે જો
 દરદ થાય તેના ખજુ શો ઉપાય કરવો?

લ.—એ બંનેના ઉપાય છે; કંટું છું, સાબળો. બાળકને વચ્ચે
 વચ્ચે જુલાય આપો. ખવરાવવા પીવરાવવાની ખુબ કાળજી અને સાવ-
 ચેતી રાખો. તથા તેના ખાન કે પાન ગમે તેની સાથે રોજ જરા
 જરા મીઠું ખવરાવતા રહો. અને જો એમ સમજ્યામાં આવે કે દાંત
 કુટવાની પીડાથીજ રોગ થયો છે, તો જો અથવા જોટલા દાંત કુટકુટ
 થઈ રહ્યા હોય તેના પડખાના અને ઉપરની તરેના પેડાને સારા ચાક

(નસ્તર) વતી ચીરી દેવાં જોઈએ. એમ પેઢાને ચીરી દેતાંવેંતજ બધા ટળી જશે. પરંતુ એમ ચીરવું એ ડાકટરનું કામ છે. પ્રમુતિઓથી એ કામ સહેજ બની શકશે નહિ (મતલબ કે પેઢા ડાકટરની પાસે ચીરાવવાં હાથે ચીરવાનું જોખમ વહોરવું નહિ.)

વ.—ઓ માં ! આપણા હાથે તે એ શી રીતે બની શકે ? પણ આ બધું જાણવામાં હોય, તો પછી ડાકટરને દેખાડતાં દેટલી વાર ?

લ.—મીઠાશ ખાવા ન દેવી. તેમજ ટાઢો કે વાસી ભાત કે ખીચડી કે ખીભું કંઈ હોય તે ખાવા ના દેવું. જે જે ખાવાનું આપવું તે સારૂં બેશ ચોખ્ખું અને તાજુંજ આપવું જોઈએ, પેટમાં દુઃખ થાય તેવું કશુંએ ખાવા પીવાનું તેને આપવું નહિ. ખાણાપીણાની તજવીજ તે જોજ, ખીભું શું ! કેમ હવે સમજ્યાં કેની ?

વ.—હા, હવે બરાબર સમજી.

લ.—વળી જુઓ. છોકરું જરા જરા ઉભું થતાં કે ભાંખોડીએ ચાલતાં શીખે એટલે પછી તેને ખૂબ સાવચેતીથી રાખવું જોઈએ.

વ.—ખૂબ સાવચેતીથી કેવી રીતે ?

લ.—ખૂબ સાવચેતીથી એટલે એમ કે એવા છોકરાને મઠા આંખની આગળ ને આગળ રાખવું. એટલે તે ક્યાં અને કેવી રીતે રમે છે તે હરવખત જોતાં તપાસતાં રહેવું, એમ કરવામાં ન આવે, તો તે અહિંથી તહિં પછડાઈ કુટાઈને એટલે પડી આંખડીને હાથ પગ ભાગી બેસે, વગેરે અનેક ઉપાધિઓ ઉભી કરે.

વ.—હા, એ તો ખરું.

લ.—વળી બીજી એક વાત અત્યારે તમને કહી રાખું છું.

વ.—શી વાત ?

લ.—છોકરાને દાંત આવતી વખતે એ સિવાય બીજાં પણ અનેક દુઃખ દરદ થઈ આવે છે. માટે તે વખતે બહુ સાવચેતીથી અને બખર-દારીથી તેવું જતન કરવું જોઈએ.

વ.—હા, દાંત આવતાં છોકરાને પેટની પીડા, ઝાડો, ઉલટી,

હારી અને ઉધરસ, કંસો તથા આંખો દુખવા આવવી વગેરે થાય છે
કે, એ વાત તો કંઈ ખોટી નથી. એવું એવું થાય તો શું કરવું
જોઈએ ?

લ.—દહાડા બાળ્યા વિના અને “એહો. એમાં તે શું” એવી
બેદરકારી રાખ્યા વિના કોઈ દુશિયાર દાકતરને દેખાડવું. ઘંત આવતી
વખતે પણ ઘણું છોકરાં-માથાં જાય છે. તેટલા માટે તમને ટાંકી ટાંકીને
હું હું કે, ત્યાં સુધી એ વખત વીતી જાય નહિ, ત્યાં સુધી છોક-
રાને બહુ સાવચેતીથી રાખવું.

વ.—વારુ, તાણુ થવાની વાત જે કહી, તેનાથી છોકરાને એ-
વું બધું દુઃખ પડે છે કે તે જોઈ શકાતું નથી. તો તે વખતે શું
કરવું ? પછીથી તો જાણે દાકતરને દેખાડાય; પણ તરત વેળા કંઈ
કેપાય કરવો કે કેમ ?

લ.—ગાળુ થાય તે વખતે જારી કે કરવડામાં હંદુ પાણી બરીને
તેના નાગથા વાટે તે પાણી છોકરાના માથા ઉપર આશરે હાથ દોડ
હાથ ઉભેથી ધાર કરીને રેડતા રેડાથી તેનું જોર નરમ પડીને એ
ચેતવણીનું તો વીતી જાય.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બાળકોની પીડનાં પ્રથમનાં લક્ષણો.

વ.—સરખી બેન ! હજુ મારે ઘણી ઘણી વાતો તમને પૂઝ-
વાની બાકી છે. એ બધી વાતો જાણી રાખવા જોગ છે. વળી ઘણી
વાતો પૂછવી બૂલો પણ મર્મ હું.

લ.—જે પછવું હોય તે સુખે પૂછોને. હું બધું કામચલાઉ પરવારી
નીચંતવી થઈને આવી છું. હજી સંધ્યાકાળ સુધી તમારી પાસે બેસી
રહી સહીશ. ત્યાર સુધીમાં તમારે જે જે જાણવું હોય તે જાણી લો.

વ.—જાણી સીધા વગર હવે તમને હાંપીશ કેમ ? વારુ, ક્યો

ત્યારે અમારી પ્રસૂતિયો છોકરાને થોડીયામાં સુવાડીને તડકામાં રાખે છે. અથવા ખોઈયાની નીચે લોઢીમાં કે નાની શગડીમાં ભરીને દેવતા સૂકી તાપ દે છે, તેનાથી કાંઈ ફાયદો હશે કે ?

લ.—ફાયદો નથી એમ તો કહી શકાય નહિ. તોપણ તમે જે કરવાનું શીખો છો તેને વધારીને “ પીંછનાં પારેવાં ” જેવું કરી દીધા વિના છોડતાં નથી. પવન અને પ્રકાશ અથવા અજવાળું ન મળે તો છોકરું સાંડું વધે નહિ અને શરીરે પણ સમજ ન થાય, એવો નિયમ છે અરે; પરંતુ તમે તેટલા પૂરતું જ નહિ કરતાં છોકરાને તડકામાં અને તાપમાં શેકી નાખો છો.

વ.—સારે છોકરાને તડકામાં સુવાડવું કે ખોઈયા હેઠે તાપ રાખીને તપવડું, એ સાંડું નથી ?

લ.—છોકરાના શરીરે થોડો તડકો કે તાપ લાગ્યાથી નુકસાન નથી. પરંતુ તેના માથે અને ખોચીએ તાપ લાગ્યાથી બહુ હરકત પહોંચે છે. ઘણા તડકો કે બીજી કોઈ પણ જનતનો ઘણો તાપ લાગ્યાથી માથાનું મગજ સાંડું ન રહે.

વ.—એમ કે ! અમારી પ્રસૂતિયો તો ત્યારે ઉલટું જ કરતી દેખાય છે. શરીરે તાપ લાગે કે ન લાગે પણ બરાબર માથા ઉપર જ તડકો પડે એવી રીતે સુવાડે છે. અને ખોઈયા નીચે તાપ રાખે છે, તે પણ વખતે ખોચી અને માથાને લાગે તેમ મૂકે છે અને તેની આજ આંટલી તો લાગવા દે છે કે, છોકરું અંદર ફૂટે છે, ઉઘટે છે, અને મરણ કરી મૂકે છે, પણ દેવતાને તેની નીચેથી ખસેડી લેતી નથી. વળી છોકરાના માથામાં એટલું બહુ તેલ (ઘણું કરીને ધુપધું) પડે છે કે કપાળ, લમણા અને ખોચીએ થકને તેના રેલા વળાઈ જાય છે. એવું ઘણું તેલ ઘાલવું એ શું સાંડું છે ?

લ.—સાંડું તે શી રીતે હોય ? છોકરાના શરીરને સારું રાખવાની તો જરૂર છે. અને એમ ઘણું તેલ ઘાલ્યાથી કાંઈ સાંડુંકરું થતી હશે એ કે ! ઉલટું ઘણું બંદુ થાય. ફાલ્ગુ, ધુપધું, ખસ.

કોટો, એ બધું શરીરને એવી રીતે મેકું મંદું રાખ્યાથીજ થાય છે.
 વ.—ખરી વાત. એથીજ અમારાં છોકરાંને આટલો બધો
 કોટો, ખસ, વગેરે થતું હશે. ત્યારે તો છોકરાનું ખોઈયું, પથારી,
 પાથરણું કે આદર, ઝોશીકું. અને તેને પહેરાવવા ઓઠાંડવાનાં લૂગડાં
 લતાં એ સર્વે બરાબર સાકરેક રાખવાં જોઈએ.

લ.—રાખવુંજ જોઈએ તો. શરીરને મેકું મંદું રાખ્યાથી જોટકું
 નુકસાન છે, તેટલુંજ નુકસાન, મેલાં લૂગડાં લતાં અને પથારી પાથરણું
 વગેરે મંદા રાખ્યાથી છે. નાનાં છોકરાંનાં લૂગડાં, પાથરણાં, ખોઈયાં
 વગેરેને દરરોજ નક્કમાં તપવવાં જોઈએ, અને એકાંતરે સાબુથી
 ધોઈને સાફ કરી નાખવાં જોઈએ.

વ.—નાનાં છોકરાં મૂતરમાંથી જે લૂગડાં, બજોનીયાં વગેરે પ-
 લાગે તેને ફક્ત તરકામાં સૂકવી લીધાથીજ આવે, કે રોજને રોજ
 ધોવાં જોઈએ ?

લ.—દરરોજ ધોઈખોઈને સાફ કરી નાખવા જોઈએ. વગી મુત્રો,
 પછીજ બામડોઓની કાંઈ બહુજ બરાબર હોય છે. કાંઈ એટલે જલ્દી
 ખરી ગઈ. છોકરાં જાગે છે, રડે છે, બનરોને બાગેડિયુ, પથારી અને
 લૂગડાં લગા સૌ પલાળી નાખે છે. ત્યાર પછી બાંતું લૂમકું શરીરે
 ટાકું ટાકું લાગ્યાથી જરાક ઉડબબ કરી પાસા બદલતું જરા
 જાગે છે, તોપણ તેના માતા અથવા દુધપત્ની નથી. એવી બાગેડિઓના
 છોકરાંને કમરેસ, હાંસો અને કોટો ખસ વગેરે તથા લાનેલાજ દેવા છે.

વ.—ખરે કહેાં છે. આખો રોજ નવરના દુધર પછી બગાડો
 ઉધરસ અને હાંસો. થાય જ. તેમ જ નવર શરીરે લાગ્યાથી ખસ,
 કોટો વગેરે દેવા. હમુસી પાત્ર દબ દબ એવું નવર દે.

વગી, વાહવ. એક નહીં નાની વાત નાખતી આવી તે
 તરફ તમે કહ્યું હતું. નાનાં છોકરાંને પાંચ દેવ બરાબર રા-
 ખ્યાથી જોઈ તેને જાડવાનું ખૂબ મુશ્કેલ કામ છે. ૭ એ વાત ત-
 નજો ખરી બાંતું હુ. ૧૦૦ એવી નાની નિસાળા અથવા સફાઈ રુ

નથી, કે જે જોઈને પ્રસૂતિઓ સુદાં સમજી શકે કે છોકરાં જન્મી માંદાં પડશે? એમ હોય તો દુઃખ દરદ વળી પડવાનું તો દૂર રહું, પણ ઘણું દુઃખી થવા ન પામે.

લ.—એવી નિશાનીઓ કંઈ નથી, એમ નથી. મા જો શુદ્ધિશાળી હોય, અને રોજ છોકરાંનું શરીર અને તખીઅત બરાબર તપાસતી ને જોતી રહે, તો તે માંદું થતાં પહેલાંજ સમજીને સાવચેત થઈ શકે.

વ.—છોકરાનું શરીર અને તખીઅત તપાસીને જોવાથી શું સમજાય ?

લ.—શરીર અને તખીઅત તપાસીને જોવાથી તેના શરીરનો ભાવ જોવો સમજાય છે, તેવો ખીજ કશાથી સમજાતો નથી. હમણું કહું છું તેથી બધું સમજાશે.

વ.—હીક, બહુ સાફ.

લ.—હમણાં કેટલાક રોગનાં પહેલાં લક્ષણ કહું છું, તે ધ્યાન દેઈને સાંભળો.

વ.—ધ્યાન દેઈને નહિ સાંભળું, તો પછી આમ ચીપીચીપીતે પૂછું જ શું કરવાને ?

લ.—સાંભળો ત્યારે (૧) કોઈ ઠેકાણે કશુંએ ન હોય (એટલે સાંભળું સમું હોય) અને એકાએક છોકરું રહી રહીને બકરીઓ અને ઉલટીઓ કરવા લાગે, તો એમ જાણવું કે તેના પેટમાં કંઈ બિગાડ થયો છે અને જઠરાગ્નિ નરમ પડી ગયો છે. એવે વખતે જો તેના ખાવાપીવાની તજવીજ અને સાવચેતી રાખવામાં ના આવે, તો એકદમ તેના પેટમાં દરદ થઈ આવે, અને આખરે તેના જીવની પણ તાણાતાણ જેવું થઈ પડે.

વ.—ખાવાપીવાની તજવીજ કેવી રીતની કરવી ?

લ.—દુધ કે ખીજ કોઈ ભારે પડે તેવી ચીજ નહિ ખવડાવતાં જરા જરા આરાદ આપવું. પછી જ્યારે પેટના બિગાડનું

સદાજી અને ખકરી યતી બંધ થઈ જાય, ત્યારે રહેતે રહેતે. સદાજી ખોરાક ખંચરાયવે.

વ.—વાહ ! બહુ સારી જીવિત જાણવી ! બધી પ્રસૂતિઓએ આ નિશાની જાણી રાખવી જોઈએ. વાહ, ત્યાર પછી કહે.

લ.—(૨) છોકરાની જીભ રોળ ખરાબર તપાસી જોવી. જે ક્યારે દેખાય કે જીભના ઉપર સાદા સાદા-ધોળા ધોળા-કાંટા થયા છે, તે કહાડે જાણવું કે, છોકરાના પેટમાં જિગાડ થયો છે. અથવા ખાધેલું પચ્યું નથી, અને પેટમાં બાર થયો છે. એના ઉપર જે તેને ખાવાને આપો તો કાંતો તે ઓછી કાંડે કે કાંતો તેવું પેટ છુટી જાય, ઝડો થઈ જાય.

વ.—એમ જોવામાં આવે તો શું કરવું જોઈએ ?

લ.—જાણી ક્યજીઅત જે ન હોય, તો કદાચ ખંચરાવ્યાની બૂલચૂકથી જ એમ થયું છે, એમ નક્કી કરવું. તેને માત્ર આરા-રૂનો ખોરાક આપવો. અને જિગાડના ચિન્હ મટી જાય એટલે જીભ સારી બેસ સાદ થાય, ત્યાર પછી થોડું થોડું સહેલું સહેલું દુધ આપવા માંડવું.

વ.—અને કદાપિ જાણી ક્યજીઅત હોય, તો શું કરવું ?

લ.—પહેલાં જીભાળ આપીને પછી ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત કરવો.

વ.—જીભાળ તે દીવેલ જ કેની ?

લ.—તે નહિ તો ખીન્તું શું ? છોકરાની ઉંમર જોઈને કેટલું દીવેલ પાવું જોઈએ, તે પહેલાં કદી ગઈ શું, કેમ યાદ છે ને ?

વ.—એ તે વળી યાદ ન હોય કે ? તમે જે જે કહ્યું છે, તેમાંનું કરુંએ બૂઝી ગઈ નથી.

લ.—ત્યારે તો તમે બહુ બુદ્ધિશાળી ખરા. ત્યાર પછી વળી સાબજો પેટના જિગાડ સિવાય બીજા કારણથી પણ જીભ એવી થઈ જાય છે.

વ.—ખીજ ક્યાં કારણથી એમ થાય ?

લ.—તાવ આવ્યાથી પણ જીભે એવા ઘોળા ઘોળા કંટાળ્યા થઈ જાય.

વ.—ત્યારે તો આ બહુ સારી નિશાની જાણવામાં આવી. છોકરાંની જીભની હાલત જો એવી જોવામાં આવે, અને તેની સાથે તાવઆવ કાંઈ ન હોય, તો નક્કી જાણવું કે, એવી જીભ એ પેટના બિગાડનું લક્ષણ છે.

લ.—દુધ પાતી વખતે છોકરાંની જીભ ઉપર ઝીણા ઝીણા ટાણા જેવું લાગી રહે છે, અને દુધ પાયા પછી જરાક ઠંડુ પાણી નહિ પાયાથી જીભના ઉપર પાતળાં ઘોળાં પડે અથવા ડાઘ જેવું જમી જાય છે. એ ડાઘ ઉખડી ગયાથી કોઈ કોઈ વાર તેની નીચે ધા અથવા ચાંદાં જેવું દેખાય છે. એવાં ચાંદાંથી કોઈ કોઈ છોકરાં ખાતાંપીતાં બંધ થઈ જઈને છેક લોચા જેવાં થઈ જાય છે.

વ.—ખરું કહો છો, એન, ઘણાં નાનાં બાળકોને જોઈએ છીએ કે જીભ સાફ હોતી નથી અને તેના ઉપર ડેકાણે ડેકાણે ચાંદાં પડેલાં હોય છે. પણ હવે જાણ્યું કે, એ કાંઈ રોગ નથી. અમે હાથે કરીને જ તેમને એવું દુઃખ દેખાઈ જાય. અરે રામરામ ! જાણ્યા સાંભળ્યા વિના એમ જ થાય.

લ.—દુધ પાયા પછી જો જરા ટાઢું પાણી પાચે, તો જીભ સારી બેશ સાફસુદ્ધ રહે. વળી એથી છોકરાં પણ સારાં રહે. ખરું એકાએક ન કરે.

વ.—શું કહો છો ? દુધ પાયા પછી જરાક ઠંડું પાણી પાયાથી એટલો બધો ફાયદો થાય છે ? વાઝ, ત્યાર પછી જો કહેવાતું હોય તે કહો, આવું આવું જાણ્યાથી મારા મનમાં બહુજ આનંદ થાય છે.

લ.—(૩) છોકરાંનો ઝાડો જો ઘણો ગંધાતો હોય તો ઝાડામાં પિત્તનો ભાગ ઓછો પડે છે એમ સમજવું. એનો ઇલાજ નહિ કર્યાથી છોકરાંને બહુ જલદી પેટનો બ્યાધિ થઈ આવે છે.

વ. — ત્યારે તો જાડો ધળો મંધાય એ બહુ ખારે હોય છે!
વાર, બચ્ચાના જાડાનો રંગ કેવો હોયો જોઈએ?

લ. — કેમ, તે જણ નથી જાણતું કે? છોકરાં ઉમાનો જે નહિ,
જેવું નાના મેણા સર્વના જાડાનો રંગ પીળાશ પડતો જોઈએ.

વ. — ઠીક કહ્યો છો, જરાક પીળાશટો રંગજાં જાડાનો સાધારણ
રંગ છે ખરો, કેમકે એવા જાડામાં દુર્ગંધ હોતી નથી. ઘણું ખૂં
એમ જ જોવામાં આવે છે કે છોકરાંને કાળા જેવો જાડો થયાથી તેની
દુર્ગંધને લીધે હબા રહી શકતું નથી.

લ. — ત્યારે હવે જાણી ગયો કે જે જાડો પીળાશટો હોય અને
જેમાં ઘણી દુર્ગંધ ન હોય તેજ સાધારણ જાડો; તે સિવાય સાધારણ
જાડો બહુ પાતળો જણ ન હોય અને બહુ કંઠણ જણ ન હોય. સાધાર-
ણ જાડાનાં એ બધાં લક્ષણો છે.

વ. — વાર ત્યારે જાડો ધળો મંધાતો હોય, તો તેનો ઇલાજ
શો કરવો?

લ. — યોગીક જલપની બૂકી અને રેવંચીની (રૂબાર્બ) એકાદ
મેળવીને છોકરાંને ખવરાવવાં. એનાથી એ જણ વાર દસ્ત થઈને
જાડાની દુર્ગંધ જતી રહેશે.

વ. — જલપની બૂકી વગી કેવી?

લ. — જલપ એક જાડું નામ છે. એ જાડાના મુળને સુક-
વીને બૂકી કરી ખાધાથી જાડો થાય છે. અજીરમાં એ બૂકી વેચાતી
મળે છે.

વ. — અને રેવંચીની તો ધાનીએ વાર જોઈ છે. વાર, એ બે
એસાં કેટલા કેટલા ખવરાવી શકે?

લ. — એક વરસ દીઠ વગરન. છોકરાંને બે ચઢી સ્ત્રી જેટલું
ખવરાવી શકાય. અને એસાંનું એક તરખૂંજ છે. પછી છોકરાંની
લગ્નમર જોઈને એમ વધારે થઈ શકે; નહિતર સાજા વધારે જોઈથી
કંઈ હરકત થવાની નથી.

વ.—વારૂ, ત્યારે પછી કહો, ક્યાં ક્યાં લક્ષણો જોધને પ્રસ-
તિએ સાવધાન થવું જોઈએ ?

લ.—(૪) જાડાનો રંગ સારો એટલે ઘોળાશ પડતો જોવાથી
જાણવું કે છોકરાને ખરાબર પચી શક્યું નથી. એ જોધને પણ જો
તેના ખાવાપીવાની સાવચેતી ન રાખે, તો જલદીથી જ તેને પેટનું
દુઃખ દરદ થઈ આવે.

વ.—ખાવાપીવાની સાવચેતી કેવો રાખવી ?

લ.—દુધનો ભાગ કમી કરી દેધને ફક્ત આરાઈ થોડું થોડું
ખવરાવવું અને એકલું દુધ નહિ ખવરાવતાં ચૂનાના પાણીની સાથે
મેળવીને ખવરાવવું. ચૂનાના પાણીનું માપ, અને તે તૈયાર કરવાની
રીત અગાઉ કહી ગઈ છે, તે યાદ છે ને ?

વ.—યાદ તે કેમ ન હોય ?

લ.—વળી ખાવાપીવાની તજવીજ રાખ્યા ઉપરાંત જરૂરિયાતું
જોર વધારવાને સારૂ રોજ થોડું થોડું કરિયાતાનું પલાળેલું પાણી
પણ પાતાં રહેવું.

વ.—કરિયાતાનું પાણી પાયાથી ઘું પાયન બહુ સારૂ થાય ?

લ.—હા, એનાથી અમ્મિ વધે એટલે તે અછરણનો પણ નાશ
કરે—મટાડી દે.

વ.—હીં! ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૫) છોકરું જાડે દરવા બેસે અને જાડો થયા પછી પનું
જો હાંસડાં માર્યા કરે છે એમ જુવે. તો એમ હાંસડાં માર્યા એ
આમંદા (મરડો) થવાનું લક્ષણ છે, એમ સમજવું.

વ.—એવું જોધને પ્રસતિએ ઘું કરવું ?

લ.—દીવેલનો જુલામ આપવા. તે સિવાય સડજ પચી જાય
નહિ એવી કેટલી બારે કહ્યું ચીજ ખાવાપીવા આપવી નહિ. એટલે
દુધ બહુ એકલું આપવું અને ફક્ત આરાઈ થોડું થોડું ખવરાવવું.

વ.—હીં. ત્યાર પછી જે જે લક્ષણો કહેવાનાં હોય તે કહે

લિ.—તે કહું મું, ત્યાંમાર શી છે ? (૧) છોડી ને નાંદવારે
જરા જરા કરીને જાડે જાતું જાળાય તો તેના ચેરખં મળ (જાણી)
ગદો માગી મેલી છે એમ સમજવું. અને તે જુલાન આપીને
એવાં જાણને જાણ કરી નાંખવામાં ન આવે તો તેમની મરડો કરી
જાય, દાખલ થવું મુશ્કેલ પડે. એવું મારે ખાખાપીયાથી જન સંભરને
એમ જરા જરા જાણ કરતો રહે છે.

વ.—શી જુલાન આપવો ?

લિ.—કેમ, દીવેસ, ખોલું શું ? છોડાવને સદેગતમાર જુલાન
આપવો હોય, તો દીવેસના પાતું. એ દીવેસ પેટનું પાતું તે અમલ
કરી ગઈ મું તે વાદ રજું છે ને ?

વ.—વાદ કેમ નથી રજું ? એ તે કંઈ બુંસવું જોઈએ કે ?
નેમ થાય તો પછી આટલી મહેનત કરીને શીખું શું કરવાને ?

લિ.—(૭) છોડાં જાડે કરવા બેસીને એવા હંસડા મારે છે કે
તેનું ન્દો અને આંખો વગેરે લાલ થઈ જાય છે તો જલુ જાડો કિતરતો
નથી અને જાણની સાથે ગાંઠ ચીરણની લોહી પડે છે. આવો કાણ
જાડો જોયા છતાં પણ જો તેને નરમ કરવાની કોશીશ કરવામાં ન
આવે, તો તેથી દરસ, મરડો વગેરે પેટના વ્યાધિ થઈ આવે છે.

વ.—શું કહેા છે ? ત્યારે તો કાણ જાડો બહુ ગુસ્તાનકારક છે,
વાદ, એને મટાડવાનો ઇલાજ શી કરવો ?

લિ.—રોજ રોજે સુતી વખતે સાત આઠ રતી જોડો ગંધકનો
બૂકો ગરમ દુધની સાથે ખવરાવવો. કાણ મળ જોડે જાડાને નરમ
કરવો, એ ગંધકનો બહુ આશ્વર્યકારક ગુણ છે.

વ.—ત્યારેજ એમ થાય તો વાદ, ગંધક એવી રીતે કેટલા
દીવસ સુધી ખવરાવવો.

લિ.—જ્યાં સુધી જાડો મારો એવા નરમ ન થાય ત્યાં સુધી
માર્ણ કરીને ત્રણ ચાર દિવસ લાગત ખવરાવ્યાથી ફરી ખવરાવવો નહિ
પડે. કેમ સમજ્યાં કેની ?

વ.—હા, બેશ સમજી.

લ.—(૮) છોકરાં જે ઉંઘમાં દાંત કચરડે અને વારે વારે બહુ પેસાળની નળી ચોળે કે ગાંડે ખંજોળ્યા કરે તો તેના પેટમાં કરમિયા થયાં છે એમ સમજવું. ઉપરનો હોઠ એકાએક કુલે એ પણ કરમિયા થયાનું બહુ સાઈ લક્ષણ છે અને ઝાડાની સાથે કરમિયા પડે એ તો પેટમાં કરમિયા થયાનું નક્કી ચિન્હ-લક્ષણ છે.

વ.—વાહ, આ તો બહુ સારાં લક્ષણ શીખવ્યાં. વાર, કરમિયાનું ઝોસડ શું?

લ.—તે કહું છું. કરમિયાં મટાડવાના ઈલાજ જે રીતના છે. એક પેટમાંનાં કરમિયાં બહાર કાઢી નાંખવાનો, અને બીજો ઉપાય થવા ન પામે તેવો. દીવેલ અને ટરપીટન તેલ એકઠું મેળવીને વચ્ચે વચ્ચે જુલાળ આપ્યાથી કરમિયાં પડી જાય. તે સિવાય દામના મેળની છાલ પાણીમાં ઉકાળીને તે પાણી થોડું થોડું બે વખત કેટલાક દિવસ સુધી પાયાથી કરમિયાં નીકળી જાય.

વ.—અને કરમિયાં કરીને ઉત્પત્ત થવા ન પામે એનો ઉપાય શો કરવો?

લ.—રોજ છોકરાને તેના બેરાકની સાથે થોડું થોડું મીઠું ખવરાવવા રહેવું. મીઠું ખાવાથી કરમિયાં થવા ન પામે. તે સિવાય મીઠાશનો બાગ ખુબ ઓછો આપવો, એટલું જ નહિ, પણ ખિચક ન અપાય તો તેથી વધારે સાઈ. તેમજ વાસી દુધ અને વાસી કે ટાડું અથવા ખવરાવવું નહિ. જે ખવરાવવું તે સાઈ બેશ તાલું હોવું જોઈએ.

વ.—વાર, દીવેલ અને ટરપીટન તેલ એકઠું કરીને જુલાળ આપવાનું કહો છો. તે શા માટે આપવું જોઈએ?

લ.—જ મહિનાના છોકરાને પા વમચો દીવેલ અને ટરપીટન તેલ આપવું. એ પ્રમાણે ઉમરનો વિચાર કરીને જુલાળ એટલા માટે આપવું. આપેલો આપના જરાપરા વધવું જોઈએ.

પાયાથી કાંઈ હરકત નેતું નથી.

વ.—વારૂ, એ દીવેલ અને ટરપીટનને ગરમ દુધમાં નાંખીને થઈએ તો કાંઈ હરકત છે?

લ.—હરકત શી? હાલું એવી રીતે પાયાથી છોડ્યોને, પીતાં અડચણ નહિ પડે.

વ.—ખડુ વારૂ, એ તો જોગે સમજાયું.

લ.—(૬) જે છોડ્યું પેસાળ કરે ત્યાં આગળ જરા વારૂ પછી ખડી કે ચુનાના જોવો યાદ પડે, તે છોડ્યોને ખરાબર હજમ થતું નથી એમ જાણવું. અને તેથી જ તે જે ખાય તે તેના અંગે લોગે નહિ. (છકતી આપે નહિ.) એવું જોઈને પણ જો તેના ખાવાપીવાની સોવચેતી રાખવામાં ન આવે, તો તેને પેશું હુખ દરદર કૃપમ થઈ જાય.

વ.—ત્યારે એ પેસાળનો દોષ દુર કરવાનો ઉપાય શો?

લ.—તે કદું છું. પડેલાં ખાવાપીવાના નિયમ કદું છું. ત્યાર પછી એસડીની વાત કહીશ. એવાં છોડ્યોને પેટ બરીને ખાવા ન દેવું. દુધ બહુ એણું આપવું, દિશોણું દુધ પાવું નહિ, મીઠાચ ખાવો ન દેવી. રાત્રી ગયા પછી કદું ખવડાવવું પીવડાવવું નહિ. રોજ સવારમાં નિયમ રાખીને થોડું કદું પાણી રક્ત પાવું. એથી અસિનો વધારો થાય છે, અને પેસાળના દોષ પખાડે એકાદ થઈ જાય છે.

વ.—થું કદો છો? એ નો બહુ સારો દુચકો જાણાય છે.

લ.—અસ્તિઃ અથવા તેજગ કાને કહે છે, તે જાણો છો?

વ.—હા, તેજગનું નામ નો સ્ખાલ્યું છે ખરું. કાંઈ કહે છે કે તેજગ એસડીમાં બહુ કામ આવે છે.

લ.—એ તેજગ કાંઈ એક જાનનો નથી. પાંચ જાતનો રહ્યો છે. તેમાં ત્રણ જાનનો તેજગ મુખ્ય છે.

વ.—એ ત્રણ જાત કયી કયી?

લ.—(૧) અંધકાં તેજગ, (૨) લવજનો તેજગ, (૩) જર-ખાર તેજગ.

વ.—ગંધકનો તેજળ કેમ કહેવાતો હશે ?

લ.—ગંધકમાંથી તૈયાર થાય છે માટે.

વ.—ત્યારે તો લવણ તેજળ લવણ એટલે મીઠામાંથી તૈયાર થયો હશે ?

લ.—હા ખરું છે.

વ.—અને જવખાર તેજળ શાનો થતો હશે ?

લ.—સુરખાર તો જાણો છો ને ? એનું ખીજું નામ જવખાર પણ રાખેલું છે, એ સુરખારમાંથી તૈયાર થાય છે તેથી તે તેજળને જવખાર તેજળ કહે છે.

વ.—એમને તેજળ કેમ કહે છે ?

લ.—ખદી ચીજોને એ ગાળી નાખે છે, તેથી તેમને તેજળ એટલે પાણી અથવા રસ ફરી દેનાર કહે છે.

વ.—જે કંઈ એમાં નાંખીએ તે શું ગળી જાય ?

લ.—હા, ઘણું ફરીને એમ ખરું. સોના સિવાયની સઘળી ધાતુઓ ગળી જાય.

વ.—ત્યારે શું સોનું એ કશાથી ન ગળે ?

લ.—લવણ તેજળ અને જવખાર તેજળ એકઠા મેળવીને તેમાં સોનું નાખ્યાથી તે પણ ગળી જાય.

વ.—વારૂ, હીક ત્યાર પછી કહેા, એ તેજળ શું એવી જાતના પેસાળનું એસડ છે ?

લ.—લવણ તેજળ અને જવખાર તેજળ એ બંને એ રોગનું એસડ છે.

વ.—એ એ તેજળનું માપ શા પ્રમાણે અને તે કેવી રીતે પાવા બેઠએ ?

લ.—એક ટીપું લવણ તેજળ અને સાત ટીપાં હંકુ પાણી એકત્ર કરીને, તેનું જ (એ એકઠા મેળવેલાનું) એક ટીપું ઘોળ

કરિયાનુ પત્રાવેષા પાળીની સાથે-સવારે એક વાર અને સંજે એક વાર પાઈ રેવું.

વ.—શીઃ ત્યારે જવખાર તેજનની સાથે દરમું પાળી મેળવવું જોઈએ ?

લ.—એક દીપું જવખાર તેજન અને જામીયાર રીપું દાઢું પાળી એ બેને એકઠું મેળવી તેનું જ એક દીપું કરિયાનુ પત્રાવેષા પાળીની સાથે ખરાબર પાવું.

વ.—એ અને તેજન પાવા જોઈએ કે જેમાંથી એક પાવાથી ચાલે ?

લ.—એ જેમાંથી ગમે ને એક પવાય એમને ક્યું.

વ.—એનાથી શો કામરો થાય, વાર ?

લ.—એમ દગમ થાય, બુખ વધે, અને પેસાળના દેણ પાનું મુઢરી જાય.

વ.—એ તેજન શું ખજારમાં મળતા દરો કે ?

લ.—હા, જ્યારે જોઈએ ત્યારે વેચાતા મળી શકે છે. જે વેપારીઓ અથવા ગંધીઓ વિસાવની દવાઓ વેચે છે. તેઓ એ તેજન પાનું રાખે છે, એનું મુલ પાનું બદલ જ જુજ છે.

વ.—શું મુલ લે છે ?

લ.—ચાર પદ્ધતિનો તેજન આપ્યો હોય તો તેનાથી બસો છોકરુંને સાઈ થઈ જાય.

વ.—શું કહે છે ! ત્યારે તો એમાં બધી વાનની સગવડ છે ને !

લ.—હા, પાનું દવા વેચનારાઓ સવાનું તેજન અને જવખાર તેજન કલાથી વખતે સમજી શકશે નહિ.

વ.—ત્યારે એ લેવા જઈએ તો શું દહેવું જોઈએ ?

લ.—તેમની આગળ એનાં ઈમેજી નામ કહેવા જોઈએ. સવાનું તેજનને ઈમેજીમાં “ હાઈડ્રોકોરિક આસિડ ” કહે છે, અને જવખાર તેજનને “ નાઇટ્રિક આસિડ ” કહે છે.

વ. — ત્યારે, દવાઓ લેવાનારની આગળ એ નામ કહેવામાં આવે શું છે ? ઉલટું જવખાર તેમજના કરતાં નાઈટ્રિક આસિડ એ નામ મને તો સહેલું લાગે છે.

લ. — ખસ ત્યારે એ નામ યાદ રહે એટલે થયું. ત્યાર પછી સાંભળો. (૧૦) છોકરાંનો પેસાળ લાલ જણાય, તો તેનું શરીર ક્યારેય છે, એમ સમજવું.

વ. — શરીર કેવી રીતનું ક્યારેય પેસાળ લાલ થાય ?

લ. — તે પણ શું નથી જાણતાં ? શરીરમાં હરકોઈ પ્રકારનો ફેરફાર એટલે બિગાડ થયાથી પેસાળ લાલ થાય છે. મારે લાલ પેસાળ થતો જોયા છતાં તે મટાડવાનો ઉપાય ઝટ કરવામાં ન આવે, તો જલદી જ છોકરું ત્રાવથી પછડાઈ પડે.

વ. — તાવ આવ્યાથી પણ લાલ પેસાળ તો થાય છે.

લ. — તે તો થાય જ. શરીરની હાલતમાં જરાક ફેરફાર થયાથી જ્યાં પેસાળ લાલ થાય, ત્યાં પછી તાવ આવ્યાથી ઝાર વધારે લાલ થાય, તેમાં નવાઈ શી ? સવારમાં ઉઠીને જો જુવો કે પેસાળ લાલ થયો છે તો નક્કી કરવું કે કાંતો છોકરાંને જરાખર પચી શક્યું નથી, અથવા તો તાવ ભરાવા જેવું થયું છે. વળી એ પણ યાદ રાખવું કે પેસાળ કાટના જેવો ડોહોળાએલો અથવા લાલ થયાથી પેસાળના દ્વાર વગેરે ભાગપર બળતરા બળે છે, તેથી ગાળું ખડું છોકરાં પેસાળ કરતી વખતે રહે છે, અને પેસાળ ક્યાં પછી પણ પેસાળની દ્રવિને ઝાલીને તાણ્યા મસલ્યા કરે છે.

વ. — ખડું કહો છો. ઘણાં છોકરાંને એમ કરતાં જોઈએ છીએ. ત્યારે તો પેસાળના દ્વાર વગેરે ભાગ આગળ બળતરા બળ્યાને લીધે એમ કરતાં હશે, ખડું ? હવે એ સમજ્યામાં આવ્યું. વાક એ મટાડવાનો ઉપાય શો હશે ?

લ. — એનો ઉપાય બહુ સહેલો છે. લૂગડાના કપડામાં નાની પોટલીની પેડે બાંધીને સાકર કે ખીચ ડોહ ચીજને જેમ પલાળી રાખીએ છીએ. તેમ બાવળની છાલને હુંદીને ઝીલી કરી એની

પોક્કી જોઈને ટાઢ પાંજીમાં પડાળી, રાખવી. એવી રીતે એક દહાડો ને એક રાત્ર એ ઊંચ પડાળી રાંખેલા પાંજીમાંથી ચોડું ચોડું લેઈ સાકરની સાથે બે ત્રણ દહાડા લાગેટ છોડરાને પાતું; તે સિવાય કંઈ દહાડો ખોરાક ખવરાવવો.

વ.—દહાડો ખોરાક તે કેવો?

લ.—દુધનો ભાગ એટલો આપીને અથવા જિલ્લકુલ નહિ આપીને દક્ષ આરાટ્ટ કે સાગુ જરા જરા ખવરાવવાં. તેમાં પણ આ દેહાગ્રે તો આરાટ્ટના કરતાં સાગુ આખ્યાથી વધારે ફાયદો થશે.

વ.—તો બહુ સાફ, સાચું આપીશું.

લ.—(૧૧) છોકરું જો વારંવાર પેસાળવું દાર વગેરે હાથ વતી નાજે કે મોળ મોળ કરે, અથવા તો જો બધાં અંગ વારંવાર હિતેગિત (ડયા) થાય, તો નકી કરવું કે, કાંતો છોડરાના પેટમાં કરમિયાં થયાં છે, અથવા તો તેનું શરીર બહુ જલદીથી બગડશે.

વ.—ખરું દહો છો; અમારી પ્રમુનિઓ પણ એ તો જાણે છે. તેઓ કહે છે કે, એવી રીતે ક્યાંથી છોકરું માંડું થાય, તેથી તેમ કરવા દેતી નથી.

લ.—તેમ કરવા ન દે તેથી શું થયું? વ્યાધિ થવાના અમાનનાં લક્ષણ સિવાય ખીલતું કંઈ નથી તો.

વ.—ત્યારે એમ કરતા જોઈએ તો શું કરવું?

લ.—દીવેલ અને ટરપીટન તેજ એકલા મેળનીને જુલામ આપવો. એ બે તેજ કેટલાં કેટલા લેઈ મેળવવા ને પહેલા કપી ગર્ધ પું તે થાક રજું છે ને?

વ.—ઓ મા! એ તે વળી જુલી જાડ? વાર. એ જુલામ આખ્યાથી રામ રાષ કે મંદરાટ થવાનો વહેમ શું ટળી જાય કે?

લ.—ટળી જાય નહિ તો શું? કરમિયા હોય. તો પડી જાય; અને નાવજાત આપવાનો બચ ન રહે.

એક કરેલાં ટરપીટનનો એવો એક બહુ ફાવેલો કરે છે. ત્યાર પછી એકાદ દરત સારી રીતે ચક્ર બન્યા. એટલે પછી દીવેલ નહિ એતાં ફક્ત ટરપીટનનું એક એક ટીપું વરીયાળી પલાળેલા પાણીની સાથે કલાકે કલાકે પાવું.

વ.—પેટનો પુલારો બધાં સુધી ગિલકલ મરી જાય નહિ, તો સુધી એમ ટરપીટન પાવું નોંધજો, અને એક પાણી કરવો નોંધજો ?

લ.—હા, એમાં ભૂલ શી ?

વ.—વારૂ. જાણની કળગત ને ન હોય, કે પેટના દુઃખ દરેક પછી પેટ ચઢી આવે, તો પછી દર કલાકે કલાકે ટરપીટન પાવવાથી જ ચાલે કેની ?

લ.—હા, ચાલેજ તો.

વ.—વારૂ, પેટ પુલવાનાં જોસડની રીતબાત તો તમે જાતવી, પણ જોરાક શો આપવો ?

લ.—પાણી અને દુધ સરખે ભાગે મેળવી, તેમાં ચુનાનું પાણી ભેળીને તે દુધ જરા જરા કરીને પાવું. વળી પહેલાં કહી ગયું છે કે, માનું મન સાંઈ ન હોય—કલેશ કંકાસમાં કે ઉચાટમાં હોય, તો તેના ચાનનું દૂધ એટલે ધાવણુ પણ સાંઈ રહેતું નથી, તેથી તે ધાવણુ ધાવ્યાથી બાળકના પેટનો પુલારો વધે પણ ઘટે નહિ. તેટલા માટેજ કહું છું કે, જો એવે લખતે તે બાળકને ધવરાવાય નહિ તો બહુજ સાંઈ થાય. તે છતાં કદિ ધવરાવવુંજ પડે તો વચ્ચે વચ્ચે એકાદ લખ-કાલેજા નેટલું ફક્ત ધવરાવવું.

વ.—એમ કરવું પડે તો એમાં હરકત શી છે ? જોયી બાળકને સાંઈ થાય તેજ કરવું નોંધજો પણ વારૂ બેન ! દીવેલ અને ટરપીટનનાં નેટલાં ટીપાં લેવાનું તમે કહ્યું, તે કેવડા છોકરા સાંઈ ?

લ.—એક વરસના છોકરાને સાંઈ એ યાદ રાખવું, પછી ઉમ્મ નોંધને તેમાં વધઘટ કરવી.

વ.—હીક. ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૨) છોકરાનાં શરીરને ઢેકાણે ઢેકાણે રાતા રાતા ગ્રામ્ય દે દીઠના જેવું થવું, અને તેની સાથે તાવ આવવો, એ પણ બહુ બપાનક રોગ છે. પ્રસુતિઓ પેટના દુધાશાના કરતાં પણ આ યોગ્યતા બહુ ખીલે છે. વાસાના છોકરાને એ રોગ થયાથી, મુલાવડીઓ અને બૂત પીણા કહીને તેના બચવાની આશા છોડી દે છે. અને દવા દારૂમાં માત્ર ધુમંતરીઓને તેમજીને દોરે ચીડી કરાવે છે કે જિંજીની નંખાવે અથવા મંતરારે છે.

વ.—વાર, એ રોગને રતવા કેમ કહેતા હશે ?

લ.—જાગરના શરીરે ઢેકાણે ઢેકાણે જે રાતું થાય છે, તે એકાદ ઢેકાણે નહિ કહેતાં ત્યાં ત્યાં ખસે છે ફરે છે. તેથી આજ સવારે ફક્ત પગના આપુઆ કિપર જણાવું હોય, તે બપોર થતામાં દીઠચુંની લગભગ ગમેલું દેખાય છે; અને રાતની રાતમાં સાંચાની વચ્ચોવચ્ચ હવાઈ જાય છે. વળી એમ પણ થાય છે કે, આજ એક ઢેકાણે, કાલ બીજે એક ઢેકાણે, અને પરમલહારે વળી ત્રીજે ઢેકાણે થાય, એવી રીતે જલ્દી બદલતું ફરે છે. તેથી પ્રસુતિઓ એમ કહે છે કે, રોગ તે વળી એમ ફરતો ફરે કે ? એ તો રોગ નથી, પણ ભૂત આખા શરીરે ફરતું ફરે છે. પરંતુ તેઓ શું જાણે કે એ રોગની ખાશીયનજ એવી છે ! એ રોગ એક ઢેકાણે રહેતો નથી.

વ.—એની સાથે છોકરાનું શરીર પણ ખુબ ગરમ થાયને ?

લ.—ગરમ તે વળી કાંઈ જેવું તેવું નહિ; શરીરે જો અનાજનો દાણો અડકે તો તેની ધાણી કુટી તે ઉડી જાય, એવું હવું થાય ! તાવના જોરથી છોકરું છેક સુષ્કતાન વગરનું થઈ જાય; આંખ પણ હિંમી ન કરે, કે કે આંખ પણ કરે નહિ,

વ.—વાર, એ રોગ થવાનું દારૂ શું હશે ?

લ.—દુર્નિયવાળે ઢેકાણે રહ્યાથી થાય. જે ઘરમાં પવન અને પ્રકાશ એટલે અગત્યાગ અથવા ઉગ્ગશ સારી રીતે જઈ સકે નહિ, તેવા ઘરમાં નીચેતર ગોંધાઈ રહ્યાથી થાય; મેલા બિઠાનામાં નિત્ય

સુધ રહ્યાથી કે મેલાં લુગડાં હમેશાં પહેર્યા રહ્યાથી એ રોગ થાય. વળી ખાનપાનના દોષથી પણ એ રોગ થાય છે. પચી શકતું નથી તો પણ ખવરાવે છે કે હમેશાં ગંધાતી ચીજો ખવરાવે છે અને મેલું ગંડું પાણી પાય છે. એવી રીતે ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાનો ઢંગ ધડો નહિ રાખ્યાથી, બીજા રોગોના કરતાં એ રોગ થવાનો સંભવ વધારે છે.

વ.—કુટુંબ કપાળ! ત્યારે તો તેથીજ અમારાં વાસાનાં છોકરાંને એ રોગ એટલો બધો થતો હશે, ખરું? અમારો સુવાવડો આરડો તો જાણે અંધારા કૂવા જેવો હોય છે. પવન અને પ્રકાશ તેની અંદર જવાજ પામે ક્યાંથી! વળી એ આરડો સાફસુફ અને સૂકો પણ ન મળે. અરે રામ! રામ! વાર, ત્યાર પછી કહો, એ રોગનું એસડ વેસડ કેવી રીતે કરવું જોઈએ?

લ.—એ રોગ જેવો ભયાનક છે, તેવું તેવું એસડ વેસડ કરવાનું બહુ કઠણ નથી. છોકરાંનું પેટ—ટીપી—જોતાં જો ચડેલું માલમ ન પડે તો ટીંચર સ્ટ્રીલનાં ત્રણ ત્રણ ટીપાં થોડાંક ઠંડા પાણીમાં નાખીને કલાકે કલાકે પાવાં.

વ.—ટીંચર સ્ટ્રીલ કેને કહે છે?

લ.—એ એક ઇંગ્રેજી અરકનું નામ છે. વિલાયતી દવાઓ વેચનાર અને મેળવી ભેળવી તૈયાર કરી આપનારને ત્યાંથી એ ટીંચર વેચાતું મળે છે. નાનાં બાળકના એ રોગનું ટીંચર સ્ટ્રીલ જેવું એસડ છે, તેવું બીજું નથી. એનું મૂલ પણ બહુ ઓછું પડે છે. એ આનાનો એ અરક વેચાતો આપ્યો હોય તો બસ થાય.

વ.—ત્યારે તો એ અરકને ઘરમાં લાવીને રાખી મૂક્યો હોય તો સાફને?

લ.—ફક્ત એ અરકજ દેમ, છોકરાં છંપાના સંસારવાળાં ઘણાં એસડો ઘરમાં રાખવાં જોઈએ. કિયે વખતે કિયા એસડો બપ પડશે, તે કાંઈ કહી શકાય નહિ.

વ.—કિયાં કિયાં એસડો ઘરમાં રાખી મૂક્યાં જોઈએ તે કહો.

દેખાડોને, એન. આગને આજ તું એ બધાં મગાવીને એકાં કરી રાખું.

લ.—તે કદું છું. પણ પહેલાં જે જે રોગનાં નામ જણાવ્યાં છે તેમની દવાદાર એકે એકે કહી નાઉં.

વ.—બધું સાફ. એજ કીક પડશે.

લ.—છોકરાના શરીર ઉપર જે જે ઠેકાણે લાલ થયેલું જણાય તો તે ઠેકાણે અને તેની આરે તરફ ફરતું કાષ્ટિક લગાવી દેવું. એ કાષ્ટિક લગાડવાથી બધું ખૂબ કાળું થઈ જશે. ત્યાર પછી પોસના દેવા (ખસખસ જેમાં થાય છે તે ઝીંકવાં) અથવા તે ન મળે તો જરાક અરીસા ખાંડોમાં નાંખીને તે પાણીને ખૂબ ગરમ કરવું. પછી એ ગરમ કરેલા પાણીમાં ફલાલીનનું લૂગડું બેળાં કાઢી નીચોવી નાંખીને તેનાથી, જે જે ઠેકાણે લાલ થયું હોય. તે તે ઠેકાણે (એટલે જ્યાં કાષ્ટિક લગાડ્યું હોય ત્યાં) સેક કરવો. સેક જેટલો કરી ચકાવ નેટલો સારો, જ્યારે એ સેક કરવો ત્યારે એક કલાક સુધી ક્યાં કરવો. આખો દિવસ અને રાત્રીમાં વળતે એવી રીતે ૪-૫ વાર સેક કરવો જોઈએ. એવો સેક કર્યા પછી સાફ બેથ પીંગેલું ૩ લેખ તેનાં પોષ અથવા પોનાં કરીને જ્યાં જ્યાં લાલ થવાથી કાષ્ટિક લગાડેલું હોય ત્યાં ત્યાં મૂકીને બરાબર ઢાંકી દેવું અને તેની ઉપર સારો ચોખો ખાંડો ખાંચી દેવો.

વ.—અને જ્યારે ફરીથી સેક કરવો હોય, ત્યારે એ બધું છોડી ખોલીને કાઢી નાખવું પડે તો?

લ.—પહેલ તો નહિ તો સેક કરાવ શી રીતે? પણ ફરી સેક કરીને પાછું પહેલાંની પેઠે ૩ મૂકી ઢાંકી રાખવું જોઈએ. મુખ્ય વાત એ કે રોગચાળા ઠેકાણે ખૂબ ગરમ રાખવાં જોઈએ.

વ.—વાર, તમે કાષ્ટિક લગાડવાનું ક્યું તે શી ચીજ હશે?

લ.—જલમાર તેજમ (નાઈટ્રીક અસિડ) નો ૩૫ ગ્રામને કાષ્ટિક અને છે. તે જગરમ એ કાષ્ટિક લાગા પોના પેનેલા જેની સહીએના આધારમા વેચાય છે. એને અતવાડું લાખાથી ખરાબ

ચર્ચા જાય છે, મારે કાળા કાગળની અંદર વિદાલોને રાખવું જોઈએ. તે સિવાય એ કાષ્ટિક જે તે પાણીમાં ગળે નહિ, જે ગળવા જોઈએ તેા અધું પાણી ઘોલું ચઢ જાય.

વ.—એ વળી કેવું ટીંખણ ? એ ગળવાને સાફ ત્યારે કેવી જાતનું પાણી જોઈએ ?

લ.—વરસાદના પાણીમાં એ જોડા ગળી જાય છે. દવાખાનામાં એક જાતનું ખૂચ ચોખ્ખું પાણી વેચાય છે, તે પાણીમાં પણ સાફ જોડા ગળી જાય છે. પણ વરસાદનું પાણીજ આપણને સગવડ બનેલું છે. કેમકે એ સાચવીને ઘરમાં રાખી શકાય છે, વેચાતું લાવવું પડતું નથી.

વ.—ત્યારે તો બજારમાંથી કાષ્ટિકની થોડીક સળી વેચાતી લાવીને વરસાદના પાણીમાં નાંખી ઓગાળી એક શીશીમાં ભરી રાખવું અને તે શીશીને પાછી કાળા કાગળમાં લપેટીને રાખવી જોઈએ. પછી એક સલીના છેડા ઉપર જરાક પીંજેલું કે અથવા ચોખ્ખા ઘોળાં લૂગડાનો જરાક કકડો લપેટીને, તેને એ શીશીમાંના અરક જેવા કરી રાખેલા કાષ્ટિકના પાણીમાં બોળી બોળીને જે જે ઠેકાણે લાલ થયું હોય ત્યાં આગળ અને તેની ચારે તરફ ફરતું લગાડવું અને જ્યાં સુધી અધું ખૂચ કાળું થઈ જાય, ત્યાં સુધી લગાડ્યા કરવું, કેમ એમનું કેની ? એવીજ રીતે ફરવું જોઈએ ?

લ.—વાહ ! બલિહારી જાણ ! જે જે ફરવું જોઈએ તે ગરાબર કહ્યું છે. એ અધું ગુદિનું કામ છે. સહેજ ધસારાની પેઠે કહું છું તે અધું ઠીકઠીક સમજી જાઓ છો !

વ.—વાર, કાષ્ટિકને એમ કરીને લગાડ્યાથી શો ફાયદો ?

લ.—ફાયદો જે થવાનો તે થાય છે. પહેલાંજ તમને કહી ગઈ છું કે એ રતવા એક ઠેકાણે રહેતો નથી, પણ રહેતે રહેતે આખા શરીરે છવાઈ જાય છે. પરંતુ તેની ચારે તરફ ફરતું કુંડાળાની પેઠે કરીને કાષ્ટિક લગાડ્યાથી તે ફેલાવા પામતો નથી. જે ઠેકાણે રાતું

થયું હોય તે દેહલિંગ રહે છે. કારણના પાપકા એવા કુડાગતી વધી
 ચક્ષુ નથી પરંતુ યુગ ધ્યાન રાખીને જોવું જોઈએ કે, કાલિના
 કુડાગતી બહાર દોઢ દેહલિંગ જવાતર પંચ રાત્રી સોડી રહી ગયું ન
 હોય, નહિ તો એકાગ્રથી પાણું વધીને દેહલિંગ રહે. જ્યાં રાત્રી
 દેખાય ત્યાં એજ પ્રમાણે કાલિના કુડાગતી કરી દેવું.

વ. —નાથરાજા આમના કરતું જોયું શાશિનું કુંડાણું કરતું
તેમ તેના ઉપર જપે દેશાણે જપ શાશિનું સંગાડતું જોયું કે?

૬.—સંગ્રાહનું લેખએ તેમ જ પહેલાંનું એ કહી ગઈ છું ને.

વ. — હજુ છે તો ખરું, તો જન પાછું એક વાર પુછી નેક
પુ. વારુ, ને ક્ષતિ સેવા કષ્ટિના કુલમાંની બહાર થઈ આવે
તો શું કરવું ?

લ.—તેની અંદાર ફરીને પાછું એક પ્રમાણે ફરેછું કેવું.

વ.—દાદિનો આ એક બહુ અત્યર્થશરૂ ગુણ છે, હોં. પંજી
વારૂ, કેરલા વસ્તાદના પાણીમાં કેરલું દાદિ એમાગવું જોઈયે ?

સ.—પંદર રતી નેટલું દષ્ટિઃ નવસાંક વરસાદના પાણીમાં
ઓગાગતું જોઈએ. જગ એકદમ એટલું નવસાંક દષ્ટિઃનું પાણી તાર્ક
ચાર કરી રાખવળી ફળી બહાર નથી. ચમચો અધી ચમચો તેમાં
ફરતું એક દીક છે. જે એક ચમચો એટલે અધેશ) વરસાદ
પાણી લે, તે સાદસાન રતી દષ્ટિઃ લેતું જોઈએ, અને અધે
ચમચો અધેશ સવા રૂપાવાબાર વગ્નનું પાણી લીધું હોય. તે પાણી
ચાર રતી દષ્ટિઃ લેતું.

વ. — જે ના હવે કહેતુ નહિ પા. નવદક પાણીમાં પંદર રૂ.
કાલિદ માળવાનુ કપું. એટલે પછી એ જિ. ભે ગેરહ મરજીમાં આ
તેલુ કાલિદનુ પાના નંબર કરી - ૨

60-61, 20 431 76

१. — श्रीक. प. १० उभादि . २. विंता दुषदि हर्ष
आधम पदे ते सु २: १ १

થઈ જાય છે, માટે કાળા કાગળની અંદર વિંટાલીને રાખવું જોઈએ, તે સિવાય એ કાષ્ટિક જે તે પાણીમાં ગળે નહિ, બે ગાળવા નહિએ તો બધું પાણી ધોલું થઈ જાય.

વ.—એ વળા કેવું ટીખળ ? એ ગળવાને સાડ ત્યારે કેમ જાતવું પાણી જોઈએ ?

લ.—વરસાદના પાણીમાં એ બેશ ગળી જાય છે. દવાખાનામાં એક જાતનું ખૂબ ચોખ્ખું પાણી વેચાય છે, તે પાણીમાં પણ સાંકે બેશ ગળી જાય છે. પણ વરસાદનું પાણીજ આપણને સગવડ ભરેલું છે. કેમકે એ સાચીને ઘરમાં રાખી શકાય છે, વેચાતું લાવવું પડતું નથી.

વ.—ત્યારે તો બજારમાંથી કાષ્ટિકની થોડીક સળી વેચાતી લાવીને વરસાદના પાણીમાં નાંખી ઓગાળી એક શીશીમાં ભરી રાખવું અને તે શીશીને પાછી કાળા કાગળમાં લપેટીને રાખવી જોઈએ. પછી એક સલીના છેડા ઉપર જરાક પીંજેલું કે અથવા ચોખ્ખા ધોળા લૂગડાને જરાક કકડો લપેટીને, તેને એ શીશીમાંના અરક જેવા કરી રાખેલા કાષ્ટિકના પાણીમાં ઓળી ઓળીને જે જે ઠેકાણે લાલ થયું હોય ત્યાં આગળ અને તેની ચારે તરફ ફરતું લગાડવું અને જ્યાં સુધી બધું ખૂબ કાળું થઈ જાય, ત્યાં સુધી લગાડ્યા કરવું, કેમ એમજ કેની ? એવીજ રીતે કરવું જોઈએ ?

લ.—વાહ ! બલિહારી જાગ ! જે જે કરવું જોઈએ તે બરાબર કર્યું છે. એ બધું બુદ્ધિનું કામ છે. સહેજ ઇસારાની પેઠે કરું છું તે બધું હીંદીક સમજી જાય છે !

વ.—વાર, કાષ્ટિકને એમ કરીને લગાડ્યાથી શો ફાયદો ?

લ.—ફાયદો જે થવાનો તે થાય છે. પહેલાંજ તમને કહી ગઈ છું કે એ રતવા એક ઠેકાણે રહેતો નથી, પણ રહેતો, રહેતો આખા શરીરે છવાઈ જાય છે. પરંતુ તેની ચારે તરફ ફરતું કુંડાગાની પેઠે કરીને કાષ્ટિક લગાડ્યાથી તે કેતવા પામતો નથી. જે ઠેકાણે રાતું

વ.—જે જે હારણથી એ રોગ થવાનું તમે કહ્યું, તે ઉપરથી તો બાળકને જો ખૂબ સહાધાર ચોખ્ખા ઢેકાણે રાખવામાં ન આવે તો એ રોગ બરાબર મરી શકે નહિ ખરો. વારૂ, એવા રોગવાળાને ખવડાવવું પીવડાવવું શું?

લ.—પેઓ કુસારો ન હોય, તો દુધ અને આરાંટ યોડું યોડું કરીને આખા દિવસ અને રાત્રીમાં થઈને આડ દસ વાર પાવું અને પેટ ચોડું હોય તો ફક્ત યોડું યોડું દુધ ચૂનાનાં પાણીમાં ભેળીને પાવું. અને જો હોઠકું ધાતું નરમ થઈ જાય, તો વરીયાળી પલાળેલા ખાખીની સાથે પાંચ સાત દીપાં દાઝાસવનાં કલાકે કલાકે પાવાં. એક વડસના હોઠકાને એવા નિયમથી ખવડાવ્યા પીવડાવ્યાથી બસ થશે.

વ.—વારૂ, પડી કહો.

લ.—વળી, ઘરમાં એક હોઠકાને એ રોગ થવાથી ખીજાં હોઠકાં રૂંધે પગ એ થવાનો સંભવ છે. તેટલા માટે આખું ઘર, આંગણું, પથરી, પાથરખાં, લૂગાંબદલાં એ બધું બરાબર સાફસુદ રાખવું જોઈએ. ઘરથી થોડેક દેરે એટલે પાડાપડોશમાં પણ જો કોઈ ઢેકાણે કચરો કે મંદવાડ દોષ, તો તે દારી નાખીને તે ઢેકાણાને પગ સાફ બેસાડી ચોખ્ખું કરી દેવું જોઈએ. તે ઉપરાંત રોગીના ખાનપાનની પણ બરાબર તબવીજ રાખવી જોઈએ; એટલે જલદી પચી જાય અને શરીરમાં બળ આવે એવો ખોરાક ખવડાવવો. મેલું, મંદું કે ખરાબ પાણી પીવાનું તો દૂર રહું, પણ એવા પાણીને ઘરમાં પણ લાવવા દેવું નહિ.

વ.—બરાબર છે. જે જે હારણથી એ રોગ થાય એમ કહ્યો છે, તે કારણોને ધ્યાનમાં રાખીનેજ કામ કરવું એટલે બસ. એ બાબત હવે તમારે વધારે કંઈ કહેવાની જરૂર જાણાતી નથી.

લ.—(૩) ઉધરસ આવવા કાંસો એ પણ કાંઈ એકાં બધામંદો રોગ નથી. એ વધી પડ્યાથી હોઠકાને બચાવવું બહુ બારે પડે. ગમે તે રીતે, પણ વધારે કંઈ શરીરે લાગ્યાથી ઉધરસ થઈ આવે, તે જાણો છો ને?

૧.—હા, બરાબર જાણું છું. અને ઉધરસથી છોકરા જન્મ દુઃખી થાય છે, તેવાં ઘણું કરીને બીજા કોઈ રોગથી થતાં નથી. તે સિવાય એવું છેકરું ભાગ્યે જોવામાં આવે છે કે જેને ઉધરસ થાય નહિ. ટાઢના અને શરદીના દહાડામાં ઉધરસનો ઉપાડ બહુ જણાય છે, તેટલા માટે એ રોગનું એસડનેસડ તો અગાઉથી જ જણી રાખવાની જરૂર છે.

૨.—છોકરાનું શરીર જે ગરમ ન હોય; છાતીમાં કદનો ભરાવો સહેજસાજ જણાય, ઉધરસ બહુ આવતી ન હોય, અને હાંફણનાં કશાં ચિન્હ જોવામાં આવે નહિ, તો તેનાથી કોઈ ભય રાખવા જોવું નથી. ઠંડક કે શરદી ન લાગે એવું એક ગરમ લૂગડું છોકરાના શરીરે પહેરાવી રાખવું. ગરમ પાણીની સાથે દસ ટીપાં 'વાઇનમ ઇપીકા' જરા મધ નાંખીને મીઠું કરી, આખા દિવસ અને રાતમાં થકને ચાર પાંચ વખત પાવાં. ત્રણ ચાર દહાડા લાગલાગટ એવી રીતે એસડ વેસડ અને માવજત કર્યાથી છોકરાને સાંઝ થઇ જશે. પરંતુ છોકરાના શરીરે ઠંડક લાગવા ન પામે, એવો પકડો બંદાબસ્ત કરીને ચાલવું જોઈએ. કેમકે જે છોકરાને એકવાર ઉધરસ થઈને મટી હોય છે, તેને છેક સહેજસાજ કારણથી પાછી તે થઇ આવે છે.

૩.—વાઇનમ ઇપીકા એ શી ચીજ છે ?

૨.—ઇપીકા એક ઝાડનું નામ છે. તેનાં મૂળિયાના અરકને વાઇનમ ઇપીકા કહે છે;

૪.—એ પાયાથી શું થાય ?

૨.—ઉધરસ મટી જાય અને છાતીમાં થોડો ઘણો દુઃખ કદાપિ જામી ગયો હોય, તો તે પણ એગળીને નીકળી જાય.

૫.—એ પાયાથી ઉલટી થાય કે ?

૨.—પાંચ સાત ટીપાં પાયાથી કોઇ ઉલટી થાય નહિ. વધારે પાછાં તોજ ઉલટી થાય. વળી આડ આડ દસ દસ ટીપાં ચાર પાંચ વાર પાયાથી પણ ઉલટી થાય.

૪.—ત્યારે કલ્કટી થયાથી કે શી રીતે નીકળી જાય ?

લ.—એ એમના વિશેષ શુભ એ છે કે એ પાંચાથી કદને કાઢી નાંખે છે. તે સાથે પેટમાં જે દોષ, તે પણ કદક નીકળી જાય છે.

૫.—હીક, સાધારણ અથવા સહેલેસાગર કંધારસને સાથે તો જાણે એ પ્રમાણે કરવું, પણ વધારે કંધારસ થઈ દોષ તો શું કરવું ?

લ.—તે કદું હું. હોકરનું શરીર જે ખૂબ ગરમ જણાય, કદથી ઇંટી જોઈને જાણી કદું અને હાંફાંફાં કરે, તથા એવું ખાંસે કે ખાંસતાં ખાંસતાં આંખો અને મોઢા લાલચોળ થઈ જાય, અને આંખો મીચીને જાણે બાન સાન વિનાના જેવું લોચ થઈને પડી રહે, એવી રીતની હોકરની અવસ્થા જોવામાં આવે, તો એમ નક્કી કરવું કે, તેને ક્ષયરો રોગ જેવો તેવો નથી, બહુ સખત છે. અને વિલમ્બ ક્યાં વિના તાઈનમ છપીકા પા અમચા જેટલું (અધોજનાં ચોથા આગ જેટલું) થોડાક ગરમ પાણીની સાથે, જરા મધ મેળવી મીઠું કરીને તરતજ પાઈ દેવું. એ પાયા પછી જરા વાર કેટ કલ્કટી કરી નાંખશે. અને કલ્કટી કરતાંજ ઊભીમાંનો કદ પાનળો પડી કેટલોક નીકળી જશે. એમ કરતાં બાજ નીકળી ગયાથી હોકર ક્યાંક કોડીને તાણું-રોંચિયાર થશે.

૬.—હીક, પણ કલ્કટી થઈ તો શું કરવું ?

લ.—કદથી પાણું એવીજ રીતે અને એટલાજ માપથી એજ એસડ પાઈ દેવું. એ ત્રણ વાર કપરા કપરી એ પ્રમાણે પાયાથી હોકર કલ્કટી કરશેજ કરશે. અને કલ્કટી કર્યાથી કાંઈ ફાયરો થશેજ નહીં થયાથી કલ્કટી કરાવતી બહુ સારી છે. જ્યારે કંધારસ જરા-જરા મટી જાય નહિ, ત્યાં મુઠી રોગ સવારે એ એસડ પાણી કલ્કટી કરાવતા રહેવું. કેમકે સવાજન ઊભીમ કદ ધણો અંધાન જામીને એકદો થઈ રહે છે. તે નિવાય, ત્યાંજે જોવામાં આવે કે, હોકર હાંફાંફાં ને ખેા ખેા ક્યાં કરે છે, અને નેની ઊભીમ અને ગળામાં જાણે પારેવા-કમ્પાર-એસે છે, (એવો અવાજ થાય છે) ત્યારે પણ

તેને એ ઓસડ પાછને ઉલટી કરાવવી.

વ.—ખીનું કાંઈ ઓસડ ખવરાવાય નહિ ?

લ.—કદને વધારે નરમ અને પાતળો કરવાને સાડ છાતીએ અને પેટે માલિસ કરવું જોઈએ.

વ.—શું માલિસ કરવું ?

લ.—સરસીયું તેલ અને કાયાકુટીનું તેલ સરખા ભાગે મેળવીને એક શીશીમાં ભરી રાખવું. પછી ન્યારે માલિસ કરવું હોય ત્યારે એ શીશીમાંનું તેલ ખૂબ હલાવીને હાથેલીમાં લેઈ, છોકરાની છાતીએ અને પેટે ચોલવું.

વ.—દિવસમાં કેટલીવાર એમ માલિસ કરવું ? અને દરેક વેળાએ કેટલા વખત સુધી માલિસ કરવું ?

લ.—આખા દિવસ અને રાતમાં થઈને ચાર પાંચ વાર એમ માલિસ કરવું. અને દરેક વેળાએ અડધા કલાકથી પણ વધારે વખત સુધી મસજતું. વળી એ શીશીમાંના તેલની સાથે થોડુંક ટરપીટન તેલ મેળવી લીલાથી તે વધારે તેજ થાય.

વ.—એમ કે ? ત્યારે તો પહેલાં કદને એ તેલ ભેગાં કરીને માલિસ કર્યાથી જો જોઈએ તેવો ફાયદો થતો ન જાય, તો તેમાં ટરપીટન મેળવી લેવું, એટલે થયું. પણ વાર, જોન ! બુઝિયતનું તેલ જાનરમાં વેચાતું હશે કે ?

લ.—ના; અને વખતે મળે તો ખરું, પણ ડીસપેનસરી એટલે દવાખાનું કે જ્યાં એવી દવાઓ ખાસ તૈયાર કરીને રાખવામાં આવે છે અથવા જ્યારે જોઈએ ત્યારે કાકટરના લખ્યા પ્રમાણે તૈયાર કરી આપે છે, ત્યાંથીજ લેવું એ સાફ છે. હંગેરમાં એનું નામ “કાન્થુપુટ ઓઈલ” કહેવાય છે. એ નામ દીધાથી ડીસપેનસરી વાળા ગુરત આપશે.

વ.—ત્યારે તો “કાન્થુપુટ ઓઈલ” કદીનેજ વેચાતું જાય એટલે થવું. વાર, એનું મૂલ્ય ઘણું જેમ છે ?

લ.—ના, ના, મેં આનાના પેસા આપ્યાથી એક શીયી તેણે
સારી ચકાવ. વગી સાંભળે. વાહનમ હીસા પાતું અને તેણી આક્રિસ
દરેણું, તે સિવાય બીજું એક કામ કરવું નોંધ્યું.

વ.—બીજું શું કરવું નોંધ્યું ?

લ.—મેહાની દોટલી—(આદાદાની જેવું દંડજાતું વાસનું))
પાણી ગરમ કરીને પડી. તે દોટલીનું ઘંઘાતું ઉપાડી નાખી એ
ગરમ પાણીની બાફ અથવા વરાગ છોકરાના નાકે અને મોઢે સમાડી.

વ.—છોકરાનાં નાકે મોઢે તે વગી ગરમ પાણીની બાફ સમા-
ડાય દેમ કરીને ?

લ.—દેમ ? દોટલીને એક માંચી કે બાજક અથવા બીજી કોઈ
ઉંચી ચીજના ઉપર મૂકી છોકરાને ખેળામાં બેસાડીને તેનું મોં, એનું
નમલીને દોટલીના મોં ઉપર રહે તેમ રાખવું કે ગરમ પાણીમાંથી
બાફ જેવી નીકળે તેવીજ તેના નાક અને મોં ઉપર લાગે. મો
વાતની એક વાત એ કે, છોકરું સાસ ભે તેની સાથે એ બાફ પળ
તેનાથી નાકમાં અને મોંમાં તાણી શકાય.

વ.—એવી રીતે કરી તે સાસ ભેવાની સાથે ગરમ પાણીની
બાફ દમમાં લીધાથી શું થાય ?

લ.—કે પાતળો પડે, હાંફળુ અને ખુખું ફુંફું કરવાનું કમી
થઈ જાય, ખાંસી એટલી ના રહે, અને છોકરાને ધણો કદાર-આરામ
લાગે. વગી ખાંસી ખાંસીને છાતીમાં અને ગળામાં જે પીડા અથવા
વેદના થતી હોય તે પણ નરમ પડી જાય.

વ.—શું કદો છો ? ગરમ પાણીના બાફનો એટલો બધો મુલ્ય
છે ? વાહ, એવો બાફ કેટલીવાર આપવો નોંધ્યું ?

લ.—આખા દિવસ અને રાતમાં થકને ચાર પાંચ વાર આપો
એટલે થયું. જ્યાં સુધી કંધરસ બરાબર મરી જાય નહિ, ત્યાં સુધી
એવો ગરમ પાણીનો બાફ રોજ ચાર પાંચ વાર છોકરાના નાકે મોંકે
સમાડવો નોંધ્યું.

વ.—ઢાંઢણી ઢાંઢી રાખીને ઢાંઢલીમાં (ઢાંઢલીમાં) પાણી ગરમ કર્યાથી પણ એમ થઈ શકે ખરું ને ?

લ.—કેમ ન થઈ શકે ? ગરમ પાણીનો ખાદ્ય નોંધએ એજ વાત છે ને.

વ.—છોકરાંને-ખવરાવવું પીવરાવવું શું ?

લ.—ગરમ દુધ, આરાઈટ, અને સાણુ (સાણુ ચોખા), એ નેટલીવાર ખાઈ શકે તેટલીવાર ખવરાવવું, પણ એવાં માંદાં છોકરાંને ખવરાવતી વખતે એ વાત અવશ્યે યાદ રાખવી કે, ખોરાકનું માપ ઓછું રાખવું, અને વખત અથવા અંતર વધારે રાખવો એટલે ખવરાવવું વધારે વખત પણ થોડું થોડું કરીને; એકેવારે ગળચાવવું નહિ ત્રાંસ, કહોં નોંધએ; છોકરાંને ખાંસીની સાથે ને કદિ પેટનો ચડાવો હોય, તો શું કરવું ?

વ.—કેમ, પેટના ચડાવાનું સાંડે ઓસડ બાણુવામાં હોય, એટલે પછી શીકર શી ? ટરપીટન તેલનાં એ ત્રણ ટીપાં વરીયાળી ? પલાળેલા પાણીની સાથે પાઈ દેવાં. કેમ એજ કેની ?

લ.—હા, એજ. એ કર્યાથી પેટનો ડુગારો મટી જાય. વળી જુઓ ને છોકરાંને ખાંસી ઘણા દીવસની થએલી હોય, તેને કદી પવન લાગતાંજ તે વધી પડે છે અને પાછી દોડાદોડ કર્યાથી સહેજ નરમ પડે, પરંતુ મિલકુલ મટી જાય નહિ, તે છોકરાંની ખાંસી ને તે ઓસડથી મટી શકે નહિ. એવાં છોકરાંને રોજ એત્રણ ટીપાં દોડાલિવર ઓઈલ પાવાનું શરૂ કરવું નોંધએ.

વ.—એ દોડાલિવર ઓઈલ તો દુધની સાથે પીવું કેની ?

લ.—હાજ તો. ચમચામાં દુધ લેછને તેમાં એત્રણ ટીપાં દોડાલિવર ઓઈલનાં નાંખીને પાઈ દેવું,

વ.—કેટલા દિવસ સુધી એમ દોડાલિવર ઓઈલ પાવું ?

લ.—ઘણા દિવસ સુધી એ ખવરાવ્યા વિના કાયદો ચાલ નહિ. ખાંસી જરાએ જરા ખરાખર મટી ગયા પછી ત્રણ ચાર મહીના

સુધી તે પાવતું ચાલુ રાખવું જોઈએ.

વ.—વચ્ચે વચ્ચે તે પાવતું માપ વધારવું જોઈએ, કે હોદ સુધી એક સરખા માપથીજ પાતાં રહેવું જોઈએ?

લ.—ચાર થાંચ દિવસને આંતરે એક ટીપું વધારતાં રહેવું અને પાતાં પાતાં જો પેટમાં કંઈ બિગાડ કે દુઃખ દરદ જોવું થયું જણાય, તો તે પાવતું બંધ રાખવું. પછી પેટનો બિગાડ જ્યારે મટી જાય, ત્યારે પાછું થોડું થોડું કરીને પાવતું ચાલુ કરવું.

વ.—હીક, સાર પછી કહો, પેટની પીડાનું ઓસડવેસંદ કરી રીતે કરવું?

લ.—(૪) નાના બાળકના પેટની પીડાને છેક જેવી તેવી સમજવી નહિ. એનો ઉપાડ અને વધારો થમાથી બાળક બચવું મુશ્કેલ જોવું થઈ પડે છે. પણ છેલ્લેનાં ઘાંત આવતી વખતે પેટની પીડા ઘણું કરીને થાય છે. તે પીડાને એકદમ બંધ કરી દેવી એ હીક નથી. કેમકે એમ થયાથી બીજા કોઈ રોગ થઈ આવે છે.

વ.—ત્યારે શું ઘાંત આવતી વખતે પેટનો રોગ થાય એ સાફ જાણવું જોઈએ?

લ.—હા, એને સાફજ્ઞ કરેવું જોઈએ. કેમકે પેટનો રોગ થમાથી આવ્યો—તાજુ થવાની બીક રહેતી નથી. તોપણ પેટની પીડા બહુ વધી પડે એ કંઈ સાફ માની શકાય ખરું કે? એ મેંબંધી કેટલીક રાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

વ.—શી શી વાત તે કહેાને.

લ.—ઘાંત આવતી વખતે છેલ્લેનાં કહોઃ થાય, તે કહાંપિ જ્ઞાતો રોગ થઈને હલ પાર વખત થતો હોય, તો પણ મેંબંધી જન્યાની કાશેણ કરવી નહિ. પણ જ્યારે એમ જોવાનું આવે કે, જે કહોઃ થાય છે તેમ જાણતો (મગની બાળ એવંડા અને પાળાંન બાળ વધારે છે, કે પારે વારે થાતી જેવ. કહોઃ થાય છે, ત્યારે પછી

વ.—હાંદણી હાંકી રાખીને હાંદલીમાં (હાંદલીમાં) પાણી ગરમ કર્યાથી પણ એમ થઈ શકે ખરું ને ?

લ.—એમ ન થઈ શકે ? ગરમ પાણીનો આદ્ર નોંઘ્યો એમ વાત છે ને.

વ.—છોકરાને-ખવરાવવું પીવરાવવું શું ?

લ.—ગરમ દુધ, આરાદ્ય, અને સાણ (સાણ ચોખા), એ ત્રેટલીવાર ખાઈ શકે ત્રેટલીવાર ખવરાવવું, પણ એવાં માંદાં છોકરાંને ખવરાવતી વખતે એ વાત અવશ્યે યાદ રાખવી કે, ખોરાકનું માપ ઓછું રાખવું, અને વખત અથવા અંતર વધારે રાખવો એટલે ખવરાવવું વધારે વખત પણ થોડું થોડું કરીને; એટલાં જાળચાવવું નહિ. વાર, કદો નોંઘ્યો; છોકરાંને ખાંસીની સાથે બે કદિ પેટનો ચણે હોય, તો શું કરવું ?

વ.—એમ, પેટના ચણવાનું સાદું એસડ બાળવામાં હોય, એટલે પછી શીકર શી ? ટરપીટન તેલનાં એ ત્રણ ટીપાં વરીયાળી ? ખલાખેલા પાણીની સાથે પાઈ દેવાં. એમ એજ કેની ?

લ.—હા, એજ. એ કર્યાથી પેટનો ડુગારો મટી જાય. વળી જુઓ જે છોકરાંને ખાંસી થણા દીવસની થએલી હોય, તેને દિવસ પવન લાગતાંજ તે વધી પડે છે અને પાછી દોડદોડ કર્યાથી સહેજ નરમ પડે, પરંતુ બિલકુલ મટી જાય નહિ, તે છોકરાંની ખાંસી જે તે એસડથી મટી શકે નહિ. એવાં છોકરાંને રોજ એવાજ ટીપાં દેવાં દિવસ એટલે પાવાનું ચડ કરવું નોંઘ્યો.

વ.—એ દોડવિવર એટલે તો દુધની સાથે પીવું કર્યા ?

લ.—હાજ તો ચમચામાં દુધ લેકેને તેમાં એવાજ ટીપાં દેવાં દિવસ એટલે તો નાખીને પાઈ દેવું.

વ.—પેટના દિવસ મુઠ્ઠી એમ દોડવિવર એટલે પાવું ?

લ.—ધણા દિવસ મુઠ્ઠી એ ખવરાવવા વિના કાચડો ચણ નહિ. ખાંસી ગરમ એ વરા ખરાખર મટી જાય પછી ત્રણ ચાર મહીન

મુઠ્ઠી તે પાવતું ચાલુ રાખવું જોઈએ.

વ.—વચ્ચે વચ્ચે તે પાવતું માપ વધારવું જોઈએ, કે કેટલું મુઠ્ઠી એક સરખા માપથીજ પાતાં રહેવું જોઈએ ?

લ.—ચાર પાંચ દિવસને અંતરે એક દીપું વધારવાં રહેવું અને પાતાં પાતોં જો પેટમાં કંઈ જિગાડ કે દુઃખ દરદ જોતું થયું જાણાય, તો તે પાવતું બંધ રાખવું. પણ પેટનો જિગાડ જ્યારે મરી જાય, ત્યારે પાણું યોડું યોડું કરીને પાવતું ચાલુ કરવું.

વ.—હીર, ત્યારે પગોં કહો, પેટનો પીડાવું એસાંવેસાં કરી રીતે કરવું ?

લ.—(૪) નાના બાળકના પેટની પીડાને હેક જેવી તેવી સમજાવી નહિ, એનો ઉપાડ અને વધારો થયાથી બાળક બચવું મુશ્કેલ જોતું થઈ પડે છે. પણ હેકસાંને ઘાંત આવતી વખતે પેટની પીડા પાણું કરીને થાય છે. તે પીડાને એકદમ બંધ કરી દેવી એ હીક નથી. કેમકે એમ ક્યારેય બીજા કોઈ રોગ થઈ આવે છે.

વ.—ત્યારે શું ઘાંત આવતી વખતે પેટનો રોગ થાય એ સાફ જાણવું જોઈએ ?

લ.—હા, એને સાફજ કરેવું જોઈએ. કેમકે પેટનો રોગ થયાથી આંચકી-તાણ થવાની બીક રહેતી નથી. તેપણુ પેટની પીડા બહુ વધી પડે એ કંઈ સાફ માની શકાય ખરું કે ? એ સંબંધી કેટલીક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

વ.—શી શી વાત તે કહેાને.

લ.—ઘાંત આવતી વખતે હેકસાંને જાડો થાય, તે દરમિયાન રાત થઈને દસ બાર વખત થતો હોય, તો પણ નેને બંધ કરવાની કોશિશ કરવી નહિ. પણ જ્યારે એમ જોવામાં આવે કે, જે જાડો થાય છે તેમાં જાડાનો (મગનો) ભાગ એણો અને પાણીનો ભાગ વધારે છે, કે વારે વારે પાણી જેવો જાડો થાય છે, ત્યારે ખજી

મેં આમળ યાદીને લીટી કરવો. પણ મુંદર કે સાધવતી તે કામગના
ચીરો શીટી ઉપર હોતો ચોડી દેવે. એમ ક્યાંથી અંદરના અરકના
બાર સરખા બાગ થયા સમજશે. બે લોટાની આંદર આવે તેટલો
એક બાગ; કેમ સમજાય છે કે નહિ ?

વ.—વાદા! આવી રીતે તોડીડ કરીને સમજાયા છતાં પણ
સમજાવું ના પડે? કામગના બાગ અથવા મેડો એક સરખી દેડા
જોઈએ. ખડું કેની ?

લ.—હાજ તો, નહિ તો બાર સરખા બાગ થાય શી રીતે !

વ.—પાણી ભેજેલો જલ્દિયાર તેમજ તો પહેલાં જે કહી ગયાં
છો તેજ કેની ?

લ.—હા, તે નહિ તો બીજું શું? એક દીપું જલ્દિયાર તેમજ
અને અગીઆર દીપાં ટાડું પાણી એકલાં મેગવવાં જોઈએ. એવાંજ
સત દીપાં શીટીમાંના કાષ્ટિકની સાથે મેગવવાં.

વ.—અને વાર, કાષ્ટિકની સાથે મેગવવાનો હોય તે જલ્દિયાર
તેમજમાં જે તે પાણી ભેગવવું ન જોઈએ ખડું? કેમકે નહિ તો
કાષ્ટિક ઓગળી જાય નહિ.

લ.—હા, ખરી વાત. એવે વખતે વરસાદનું પાણી વાપરવું
જોઈએ. તેમજ ચીની સાકર અને બાવળની છાસનું પાણી પણ
વરસાદનું પાણી વાપરીને તૈયાર કરવું જોઈએ.

વ.—વાર, અંધેયનું ઓસડ આપીને જાડો તો જનજો બંધ કર્યો.
પણ તે પહેલાં જાડે જઈ જઈને છોકડું છેક નાતવાન (કમકોવત)
થઈ પાડું હોય, તેના કિપાય રો કરવો ?

લ.—જૂનું ચાર દીપાં કાશાસવ યોગ્યક ટાડા પાણીની સાથે
કલાકે કલાકે પાવો. અથો દહાડો અને રાત્રે એ પ્રમાણે પાતા રહ્યા-
થી છોકડું દુધિયાર થઈ જશે. નાના બાગકને ઘણીવાર જાડો થવાથી
તેના માથાની ખોપરીનો બાગ (તાળવે નરમ થોયા જેવો બાગ હોય
છે તે) ખેસી જાય છે.

૫.—ખડું છોડો છો. મેં પણ તપાસી તપાસીને જોયું છે. તમ બાળક ધણીયાર ઝડે જઈ જઈને કાપર થઈ પડ્યાથી, તેના માથા પર હાથ દેતો જોવાથી એ બધું બરાબર ધ્યાનમાં આવેને ?

૬.—હા. અને તેટલા માર્ગે ડાક્ટર લોકો પણ બાળકના માથાના તાળાવાના ખાસ વિષય હાથ મૂકીને જુએ છે. એ તાળાવું એ કંઈક બેસી બેસી જાણાય, તો છોકરું થાણું હવે છે એમ નહીં માન્યું અને ખૂબ કાળજી રાખીને ધારક જોસડ આપી તેની હવાખા નંબ કરવી, તથા આંખીનાં (ગ્રાહાસવનાં) ૪-૫ ટીપાં થોડાક દાઢા પાણીની સાથે દવાકે કલાકે પાવાં. એમ પાતાં પાતાં માથાનું તાળાવું મુખે પીમે હિનું થનું જાણ્યો. જ્યાંમુખી છોકરું સાડું બેસા હુશિયાર થાને રહું રહું ના થાય ત્યાં મુખી એ પ્રમાણેજ અથવા તે કરતાં પણ જરા વધારે વાર રહી રહીને ખાંડી પાવા કરવો.

૭.—પોતાના શું અવશ્યવતું ?

૮.—કદા જરા જરા આગર, થીવળું કર્યુંએ નહિ. એમ એ મરી જાય ત્યાર પછી રહેતે રહેતે મહેતો મહેતો હલકો બિચાર ખરતરવે.

૯.—નાનાં છોકરાંના પેટના દુગ્ધ દરદનાં એતલએતલ તે અમરે સારી રીતે જાણી ગમવાં જોઈએ, કેમકે ધનુષ્યની કમરનો બાળખમ્મના પેટના પીડાએથી કાપર કાપર થઈ જાય છે.

૧૦.—તારે સારી રીતે જાણી જોતિ જે જે પડ્યો તે જુએ કરીશ. નાના બાળકના પેટના દુગ્ધ દરદનાં એતલ વેતલ તમજાવે તિએએ જાણી ગમવાં જોઈએ.

૧૧.—હા. જાણી વનને બાળકને વડુ કરીને પેટની પીડા થઈ આવે છે. અને એ પીડા જે વધી ના પડે, તો બિનાથી કરીએ તે વડુ નુકસાન નથી, એ તે જાણે જાણ્યું. પણ હવે ઉપદેશ બેસીથી વડુ છોકરું પેટના દુગ્ધ દરદ વેતલ આવે છે. તેનું કાલે મુ પડે, રાત ?

લ.—આપણા દેવની પ્રતિજ્ઞાનાં ધાવણાં ઊઠાશે; પેટનાં દુઃખ દરદ લાગ્યાં ને લાગ્યાં, રહે છે, એમાં નવાઈ જોવું છે, અને તેનું વળી કારણ પૂછો છો! તમામ ઊઠાશે. અવરાગ્યા પીવરાગ્યાના કોઈથીજ પેટના રોગ થાય છે.

વ.—અવરાગ્યાનો દોષ વળી કેવો ?

લ.—અવરાગ્યાનો દોષ કદું છું. ને એ કે, પડેલાં જે અવરાગ્ય દોષ, તે પચ્યું દોષ નહિ, તો પણ અવરાગ્યાનો વખત થાય એટલે દરીને પાછું તેના ઉપર અવરાગે છે. એનાથી પછી પેટનો રોગ કેમ ના થાય ?

વ.—પડેલાંનું અવરાગેયું પચ્યું નથી, એમ શી રીતે જાણાય ?

લ.—કેમ, દરીને અવરાવવાને વખતે ઊઠે પંડાઈ પાધે—ખુ-લીથી—ખાય નહિ, અથવા જરાવરા અવરાવતામાં બકારીઓ ખાવા માટે તો સમજી લેવું કે તેના જરામિ મંદ પડેલા છે અથવા તો ખાધેલું પચ્યું નથી. એના ઉપર જે અવરાવવામાં આવે, તો તરતજ પેટનું દુઃખ દરદ થાય, અને બોકારીઓ બકારીઓ પણ દરે. તમારી પ્રતિજ્ઞાની ખસિદારી છે! ઊઠાના પેટનો અમિ એટલો બધો મંદ પડી ગયો હોય કે દુધ પીયે તો દુધજ દહીં દરે, તો પણ તેને દુધ પાવતું હોવાની નહિ. એનાથી પેટનાં દુઃખ દરદ થયને ખાજ પચે મરી જતા નથી, એજ નવાઈ જોવું છે !

વ.—ખાઈ કદો છે. ખેન મરી નથી કેમ જાણું; ધણુંજે મરી જાય છે. પણ વાંદ, તાનમ ધાવણ સંપાથી (નળ) સંપાથી ઊઠાશે પેટન. દુઃખ દરદ થયા જાય છે, તેનું કારણ શું દરી ? જે દુધ અથવા ધાવણને, વધારે સ.પ. તે ધાવણ ખરાગ્યાથી શું તેમને પેટની પંડા સ્થાવની દરી ?

લ.—તેમ નહિ ને. ખાંચું શું ? જે કાને (જળ) કાન ન થાને ખાંચતે ધાવણ નહિ અને તેમજ ધાવણ દર્દી દરીને સારા પેડે કદાવી નખડુ. નહિ છે. તે જનમ અને એટલે નહિ.

વ.—ઓહો, એ તો કાંઈ ભારે નથી. આજનાં તૈયાર કરી દેઉં છું.

લ.—(૨) એવાં ચાકનો ઝીણો વાટકો ભુકો પણ નાના આળકના પેટની પીડાનું સાડું એસડ છે.

વ.—એનું માપ શા પરમાણું ?

લ.—એ સ્ત્રી જેટલું લેઈ ચોડાડે ટાંકા પાણીમાં એમાળાને દરેક દસ્ત (ઝાડા) પછી પાઈ દેવું, એટલે થયું.

વ.—બહુ સાડું ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૩) કાષ્ટિક પણ નાના છોડરાના પેટના દુઃખ દરદી મુખ્ય એસડ છે, એ વાત અગાઉ કહી ગઈ હતું, તે યાદ છે કેની ?

વ.—યાદ કેમ ન હોય ! કેની રીતે એ તૈયાર કરવું અને ખવરાવવું તે મુઠાં યાદ કરી રાખ્યું છે.

લ.—છોડકું પાણી જેવો ઝાડો કરે છે, ઝાડે જઈ જઈને છેક લોથ જેવું થઈ ગયું છે, કોઈ પણ ધારક એટલે બંધેચના એસડને ઝાડો પત કરતો નથી, એવી હાલતમાં કાષ્ટિકવાળું એ એસડ રામ આણુ જેવું છે, એ ત્રણવાર ખવરાવ્યાથીજ પેટનો કબજો થઈ જાય.

વ.—એમ કે ? આ તો ખૂબ યાદ રાખવા જેગ છે. એવી જાતનાં દુઃખ દરદોમાં કાષ્ટિક એ ધારક એટલે ઝાડાના બંધ અથવા કબજાનાં એસડોમાં મુખ્ય સમજવું જોઈએ અને ઝાડે જઈ જઈને છેકડકું છેક નિરમાલ્ય થઈ પડ્યાથી તેને સાડું ટટાર કરવાનું મુખ્ય એસડ આંડી (દ્રાક્ષાસવ) છે, તેમજ ઉલટીઓ થતી અટકાવવાનું મુખ્ય એસડ ક્ષોરિક્ષધર છે, ખડું કેની ?

લ.—હા, સામાન્ય બંધી બાળનો આવી રીતે શીખી રાખવી જોઈએ. (૪) વળી ચૂનાના પાણીને છોડરાના પેટના વ્યાધિના સાધન તરીકે એસડોમાંનું એક મુખ્ય એસડ કહેવું જોઈએ. પેટમાં ખટાશ થઈ હોય તો ચૂનાનું પાણી ઘણા કાવડો કરે છે.

વ.—પેટમાં ખટાશ થઈ છે, એવું જાણવું કેમ કરીને ?

લ.—છોડરાને ઝાડો થાય તે જોઈ ગંધ મારતો હોય, અને

ફાઈફાઈ જેવું દુધ નંખાતું હોય, તો નક્કી કરવું કે તેના પેટમાં ખટારો વધી ગયો છે. એના ઉપર પીવાનું ચૂનાનું પાણી તૈયાર કરવાની અને તે પાવાની રીત તો જોડેલાં ફોટો ગઈ હું.

વ.—હા, એ રીત અને બરાબર પાદ છે.

લ.—(૫) જે છોકરાને ઘણા દિવસ ચર્મા પેટનો રોગ લાગી રહેલો હોય તેને માટે મોરચુચુ ઘણું સાફ છે.

આ દવા આપવાથી જીનો મરડો મટી જાય છે. મરડામાં બીજી કોઈ ખચ દવા મોરચુચુના જેવી ચમત્કારી અસર કરતી નથી.

વ.—એમ કે! મોરચુચુ આટલું અધુ ઉપયોગી છે? વાર, આ દવા આટલી બંધી ઉપયોગી છે, તો તે કેવી રીતે આપવી તે કહો.

લ.—મોરચુચુનું એક વખતનું પ્રમાણ (dose) ૧ રતીનો ચોવીસમો ભાગ છે, એટલે ૧ રતી મોરચુચુની ૨૪ પડીકીઓ કરવી જોઈએ. એક રતી મોરચુચુ સાથે ૨૪ રતી બાવલનો શુંદ મેલવવાથી ૨૪ પડીકી બેસ કરી શકાશે. આ પડીકી કંઈ પાણી સાથે દિવસમાં ગળી વાર આપવી.

વ.—બાવલને શુંદ મુકીને પછી ખાંડગીમાં ખાંડી બારીક કરવો કેમ?

લ.—હાસ્તો, એમ કરવું જોઈએ. જીનો મરડામાં બાલકોને ખવરાવવાની તેની માતાઓ ઘણીજ ગદસત કરે છે, પણ જીનો મરડામાં ખોરાક સંબંધી ખાસ મંબાલ રાખવી જોઈએ.

વ.—એમ તો ખરું જો ખાવા દરવાની મંબાલ ન લઈએ તો દવા દરવાની જરૂર સી?

લ.—(૬) બચ્ચાના મરડાનું બીજું આપધ પાન સાથે મેળવેલ ચાક છે. તેની અસર બહુ અગત્યની બરેલી છે. આ દવાને ઉપયોગ કરવાથી જીડાની ખરાબ વાસ દૂર થાય છે અને તે ન બદલાય છે.

વ.—વાહ! મગની વાન' જીડાને ખગળ વાસ છે એમ જાણવામાં આવે તો તમે કહો છો તે દવા આપવાથી ખરાબ વાસ જતી રહે કે? અને મરડાની ધાત્તી દૂર થાય કે?

પ્રકરણ ૧૨ મું.

બાળકનો પગ પહેલો આવે તો શું કરવું ?

લ.—કેમ બેન ! મોતીનો બાણીયો છે તો સારો ના !

વ.—હા. બેન, ધરણનાં પુત્ર્યથી બાણીયો સારો છે, આવો, બેસો, હમાં ક્યાં સુધી રહેશો ? હમણું તમે દેખાતાં કેમ નથી ? હમણું કાંઈ નવાચુની તો નથી ના ?

લ.—ના કાલ રોત્રે હું ઘેર હતી, પછી કાઠને ઘેર એક ગર્ભિણીને પ્રસવ કરાવવા ગઈ હતી.

વ.—ગર્ભિણી કેવી હતી ? કાંઈ વાંકું વસમું તો નહોતું ના ?

લ.—ખીલું તો કાંઈ વાંકું વસમું નહોતું. તે ગર્ભિણીના બાળકના પગ પહેલા આવ્યા હતા. પગથી બાળક અવતરે તેમાં બહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી હોતું. સગર્ભા પોતાની મેળેજ પ્રસવ કરી શકે છે. ધણું કરીને તેને દાખલની મદદની જરૂર પડતી નથી.

વ.—બહુ સારી વાત સાંભરી આવી. આગળ તમે મને એક વાર કહ્યું હતું કે બાળક પગથી અવતરે ત્યારે શું કરવું તે શીખવીશ, તેને ધણા દિવસ થઈ ગયા.

લ.—એવો વખત આવે ત્યારે એ શીખવાય. વખત ન આવે તો મોટું ખજુ થાય. તેમાં શો દોષ ? હવે એ સારી રીતે શીખવાની જોગવાઈ આવી છે,

વ.—શી જોગવાઈ આવી છે ?

લ.—હું ગઈ કાલે જે ગર્ભિણીને પ્રસવ કરાવવા ગઈ હતી તેની બધી વાત બહુજ ધ્યાન રાખી તમે સાંભળશો તો બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે શું કરવું તે તમે શીખી જશો.

વ.—હા. ખરી વાત કહો છો. એ બહુ નાક થયું. તમને હમણાં નવાચ છે ?

લ.—આ વિના મારે ખીલુ કાલ નામકાજ નથી. વળી

એવાં બુદ્ધિશાળી અને આ આખત શીખી લેવાને ખંતીલાં છોકરે તેથી ખીન્ન કામ હોય તોપણ તે બધાં કામ પડતાં મુકીને પણ તમને શીખવવાની મારી મરજી થાય છે.

વ.—મારા ઉપર તમારી આટલી બધી મહેરબાની છે, એ બધું સાંઠે છે. ત્યારે તો હવે પુરી નિરાંત રાખીને હું જીવે એસો. તમારી મહેરબાનીથી સીધા પ્રસવની વાત તો હું સારી રીતે શીખી ગઈ છું. વાંકું વસમું હોય ત્યારે શું કરવું તે પણ સારી રીતે જાણી રાખ્યું જોઈએ. આડોશપાડોશમાં કોઈની વહુ દીકરીને પ્રસવ વખતે દુઃખ થતું હોય તો જાણતાં હોઈએ તો જરૂર કાંઈને કાંઈ ઉપકાર થઈ શકે.

લ.—કાંઈક ઉપકાર કેમ? ઘણી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને અને તેનાં બાળકોને જીવતદાન આપી શકાય. એના કરતાં ખીજું સાંઠે કામ ક્યું છે?

વ.—હા, ખરી વાત કહો છો. જેને તમે પ્રસવ કરાવવા ગયાં હતાં તે ગર્ભિણી શું પેલોડી છે? તેની ઉંમર આશરે કેટલી છે? કઈ ન્યાતની છે? તેનું બાળક ખચ્ચું છે કે નહિ? તેને દીકરો અથવા તર્યો છે કે દીકરી?

લ.—તે કાયસ્થની દીકરી છે, પેલોડી છે. તેની ઉંમર આશરે સોળ સતર વર્સની છે. તેને દીકરો અથવા તર્યો છે. મા અને દીકરો બંને સાબાંતાગ્ન છે.

વ.—ત્યારે તો દીક. પડેલેથી છેલ્લે લગી તેની બધી લગીન મને કહો. ગર્ભિણી અને તેનું બાળક એ એમથી કોઈના કાંઈ પણ માફા સમાચારની વાત સાંભળવામાં આવે તો સાંઠે લાગે નહિ કેમ ખરું કહું છું કે નહિ?

લ.—એકવાર નહિ પણ સાત વાર ખરું, ગર્ભિણીના મને ગર્ભિણીના જન્મજી. ખીજાને એમા શું ખબર પડે?

વ.—તમે જન્મને શું પગ પડેલા આવેલા જોયા?

લ.—ના, પગ પડેલા આવેલા નહોતા. નિત્ય (દગર) આ મને આવેલા હતા.

હું જેને પડેલી સુવાચક આવે તે પેલોડી કહેવાય.

વ. — એ વળા કેવી રીતે ?

લ. — જોયતે-જાળીનતે-નિતંબ (દગરા) અડકાડીને. જોને પગ દેવા કરીને બેસવાથી જોમ નિતંબ નીચેની તરફ રહે છે, તેમ પેટમાં છોટું પુણુ રહે છે.

વ. — તેનું ચિત્ર પાડી બતાવો તો સારી રીતે સમજાય.

લ. — આ જુઓ.

આકૃતિ ૫ મી.

દમગમાં નિતંબ-દમરાં-પ્રથમ આવે છે તે દર્શાવનારું ચિત્ર.

વ. — હા, હવે તો બરાબર સમજી. પહેલા નિતંબ (દગરા) આવ્યા હતા ? તમે તો પહેલા પગ આવવાનું કહેતા હતાં ને ?

લ. — હા પહેલા પગ આવવાનું જ એ તમને કહેલું હતું. નિતંબ, લોચન કે પગ એ ત્રણમાંથી ગમે તે એક પ્રથમ આવે તોય પહેલા નિતંબ આવ્યા છે, એમ કહેવાય છે.

વ. — કેમ ? એનું શું કારણ ?

લ. — ગર્ભિણીને પ્રસવ કરાવવાનો કુપાય એ ત્રણેમાં એક

છે, મતલબ કે બાળકના નિતંબ પહેલાં આવ્યા હોય ને જો
પ્રસવ કરાવાય, તેજ રીતે દીંચણુ કે પગ આગળ
પ્રસવ કરાવાય છે,

વ.—હવે હું એ સારી રીતે સમજી. દીક. પણ પહેલાં
આવે ત્યારે એક સાથે બંને પગ આવે છે કે પહેલો એક પગ
પછી બીજો આવે છે ?

લ.—તેનો કંઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. એક સાથે બે પગ
આવે, અને એક પણ આવે. તેમજ એક સાથે બંને દીંચણુ પણ આવે.

વ.—નિતંબ, દીંચણુ કે પગ પહેલાં આવવાના હોય તો તે
શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—એ જાણવાની ઘણી રીતો છે, પણ હાથ લગાડી જોવાથી
એ વાત ઘણીજ સારી રીતે જાણી શકાય છે.

વ.—હાથ લગાડી જોવાથી શી રીતે જાણી શકાય, તે કહો.

લ.—પહેલાં નિતંબ આવવાના હોય તો પરપોટા કુટ્યા પ-
હેલાં ઘણે ભાગે કંઈ પણ જાણી શકાતું નથી. માત્ર બાળકની પૂંક
ઉપરતું હાડેકું અને બરડાની કરોડનો નીચલો ભાગ હાથ લગાડવાથી
જાણાય છે. પરપોટા કુટ્યા પછી હાથ લગાડવાથી કમળ (જરાયુ)
ના મોંમાં બાળકના બંને નિતંબ (ઢગરા) અને પૂંક ચોખ્ખી રીતે
જાણાય છે. પૂંકની પાસેનો ભાગ બરાબર તપાસવાથી દીકરા અથવા
દીકરીનું ખાસ ચિન્હ પણ માલમ પડી આવે છે. હાથથી અંડ
(ગાળીઓ) જાણાઈ આવે તો પછી કોઈ રીતનો શક રહેતોજ નથી.
એટલે દીકરાજ છે એમ તરતજ સમજાઈ જાય છે.

વ.—દીક, મોં અને પૂંક એ બેની રચના લગભગ સરખી
જેવીજ છે. તો પછી મોં છે કે પૂંક છે એ અનુમાનથી શી રીતે
જાણી શકાય ?

લ.—તે જાણવાનો પણ રસ્તો છે. મોં કરતાં પૂંક નાની હોય
છે. વળી મોંમાં આંગળી અડે તો જીભ અને જડણુ જાણાઈ આવે

છે. પૂઠમાં આંગળી જાય તો આંગળી દબાય છે. નિર્તબ પહેલા આવવાના હોય તે શી રીતે જાણી શકાય, તે વાત તો હવે તમે સારી રીતે સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, એ વાત તો સારી રીતે સમજાઈ ગઈ. હવે દીયણ પહેલા આવવાના હોય તે શી રીતે જાણાય તે કહે.

લ.—તે પણ હાથ લગાડવાથી સારી રીતે જાણી શકાય છે. હાથ લગાડવાથી દીયણની બંને બાજુએ ટેકરા જેવાં બે સારાં ગોળ હાડકાં, તે બે ટેકરાની વચ્ચેમાં ખોલ, અને સાથળ અને પગના નળાની મંધિ એ બધું સારી રીતે જાણી આવે છે. આ બધું જાણવાથી પહેલાં દીયણ આવશે એમ જાણી શકાય છે. કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, એ ખરું. પણ પગની ધુંટી, કોણી અને કાંધની સાથે દીયણનો ગોઠાણો થઈ શકે ખરો. એટલે પગની ધુંટી, કોણી અને કાંધ હોય તોપણ દીયણ છે એમ વખતે ભૂલ થઈ જાય કે કેમ ? અનુમાનથી આવી ભૂલ ન થઈ જાય ?

લ.—હા, એવી ભૂલ વખતે થાય ખરી, પણ તે બધું જાણવાની સારી યુક્તિ છે.

વ.—તે યુક્તિ કય ?

લ.—તે કહું છું. પહેલા ધુંટી જ્યો. દીયણની બન્ને તરફ બે ટેકરા છે. અને ધુંટીની આસપાસ નથી. ત્યાર પછી કોણી જ્યો. તેમાં સળંગ એક લોચું હાડકું હોય છે. પછી ગરદન જ્યો. ગરદન ઉપર કમર એકજ ટેકરો હોય છે. અને ટેકરાથી આડને આડતે આગળ પાછળ હાથ ફેરવી જેવાથી ઉપર ગળાની હાસડીનું હાડકું અને પાછળ બરડાની કરોડનો ઉપરનો ભાગ જણાય છે. આવો તકાવત હોવાથી ગોઠા કેમ થાય ? ધુંટી, કોણી અને કાંધના આકાર અને તેની આસપાસનાં હાડકાં કરતાં દીયણના આકારમા અને તેની આસપાસના હાડકામાં જે તફાવત છે તે બરાબર ધ્યાનમાં હોય તો પછી ભૂલ થાયજ નહિ.

૫.—હો ખરું કહો છો. આ બધા અવયવોની રચનાનું સાદું જ્ઞાન ન હોય તેણે દાઢયણનું કામ કરવું, એ લગભગ નકામા જેવું છે. તમે જે સમજાવ્યું તેવું બરાબર જ્ઞાન હોય તો નાનું છોકરું પણ એ વાત સમજી શકે. અને સમજે તો ભૂલ થાયજ નહિ. ઠીક, હવે પગ પહેલા આવવાના હોય તો તે શી રીતે જાણવામાં આવે, તે કહો.

૬.—તે જાણવાનો તો બહુજ સહેલો ઉપાય છે. પગનો આકાર એવો છે કે હાથ સિવાય બીજા કોઈ અંગની સાથે તેનું સરખાપણું નથી. તેથી પગને બદલે હાથ માનવાનીજ ભૂલ થવાનો સંભવ છે. બીજી કશી પણ ભૂલ થવાનો સંભવજ નથી.

૭.—બહુ સાદું. પણ તે ભૂલ ન થાય એમ તો થવું જ જોઈએ ના.

૮.—એમાં શી શીકર છે. એ તો તમને હમણાં જ એવી રીતે સમજાવી દઉં કે પછી ભૂલ જ ન થાય. એકે એકે જે કંઈ તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખો.

(૧) પગની આંગળીઓ ઝોળખતી બહુ સહેલી છે. અંગુડાથી તે છેલ્લી આંગળી લગીની દરેક આંગળી એક પછી એક નાની હોય છે. પણ હાથની આંગળીઓમાં તેમ નથી. તેતો નાની મોટી હોય છે.

(૨) પગના અંગુડાની પાસેજ તેની બીજી આંગળીઓ હોય છે. પણ હાથના અંગુડાથી આંગળીઓ ઘણી છેડી હોય છે. હાથના અંગુડા બીજી બધી આંગળીઓથી વુઠી રીતનો હોય છે. હાથની આંગળીઓ અંગુડાની હારમાં નથી હોતી પણ સામી હોય છે.

(૩) હાથના કરતાં પગની બનાવટમાં દેખીતોજ ઘણો ફરક હોય છે. પગનો અંગુડો અને બીજી આંગળીઓ એકજ હારમાં હોય છે. તેમજ પગનો અંગુડો બીજી આંગળીઓ કરતાં ઘણોજ મોટો અને જોળ હોય છે.

(૪) પગના તળાવણી પેડે હાથે કાઢી હોવું નથી. હાથ એમ માન

હંતી સાથે સળંગ જોડાયેલ છે તેમ પગનો નજીકની તળાકે
એક સાથે જોડાયેલાં નથી. વળી હાથના કરતાં પગ ધંધુ
બારે હોય છે. અને હાથના જેટલા ખુલ્લા પણ નથી હોતા.

વ.—વાહ બેન, વાહ ! તમારી બુદ્ધિને સાબાલ છે ! કેવી
મજાની યુક્તિ ધીખરી ? તમારા ગુણ ગણતાં પાર આવે તેમ નથી.

લ.—આગળ ને ને યુક્તિ તમને કહી, તે સિવાય પણ
કેટલાંક એવાં ચિન્હ છે કે જેથી બાળકના પગ આગળ આવશે કે
દીકરા આગળ આવશે એ જાણી શકાય.

વ.—જે એવાં ચિન્હ હોય તો તે સઘળાં કહી બતાવો. બાપો
શા માટે રાખો છો ? બધાંએ એકે એકે કહી બતાવો.

લ.—ત્યારે સાંભળો, કંઈ છું. વેણ આવવા માટે ત્યારે પ્રસ-
તાના પ્રસવના દારમાં હાથ રાખવાથી પાસે જે બાળકનું શરીર ન
જાણ્ય તો દીકરાથી અથવા પગથી પ્રસવ થશે એમ નક્કી જાણી રાખવું.
આગળ માથું અથવા નિતંબ આવવાના હોય તો એમ ચાલજ નહિ !

વ.—શું કહો છો ? આ ઘણીજ સારી યુક્તિ ! હવે એવી
બીજી કાંઈ યુક્તિ છે કે નહિ ?

લ.—એવી બીજી યુક્તિ પણ છે. દીકરા કે પગ પહેલાં આવ-
વાના હોય ત્યારે જે કોયળીમાં પાણી રહે છે, તે કોયળીનો આકાર
ઘણો લાંબો હોય છે. પહેલા પગ બહાર આવે ત્યારે પણ આ કોયળી
ઘણીજ લાંબી દેખાય છે. વળી જ્યારે પહેલા નિતંબ, દીકરા કે
પગ આવવાના હોય ત્યારે આ કોયળી બહુ ટીલી હોય છે. માથું
પહેલાં આવતાં જેવી તંગ હોય તેવી તંગ હોતી નથી. તમને આગળ
પણ કહી ગયું છે બાળકનું માથું નીચેની તરફ હોય તો પેટના
ઉપરના ભાગમાં બાળક ફરકે, અને પગ નીચેની તરફ હોય તો બાળક
પેટના હેઠળના ભાગમાં ફરકે.

વ.—તમારી બધી યુક્તિઓ કહેવાઈ ગઈ કે, હજી કાંઈ બાકી છે ?

લ.—હા. લગભગ ઘણી ખરી કહેવાઈ ગઈ. એક જ વાત કહે
કહેવાની બાકી છે.

વ.—હીં, ત્યારે તે કહો.

લ.—તમને આગળ કહી ગઈ છું કે, માથું પહેલાં આવતાવું
હોય ત્યારે પરપોટા કુટીને એકદમ બધું પાણી બહાર આવી જતું
નથી. પરપોટા કુટતાંની સાથેજ, માથું નીચું આવે, તેથી થોડીકાં
પાણી પડે અને પછી પાણી પડતું બંધ થઈ જાય. પણ નિર્ભય
લીસલે કે પગ પડેલાં આવવાના હોય ત્યારે પરપોટા કુટ્યા પછી આ
પ્રમાણે પાણી વહે નહિ. છીયો? ટુટ્યો એટલે પાણી પડ્યા માટે તે
બધું પાણી ચમ રહે ત્યાં લગી પાણી પડ્યાં જ કરે. ત્યાં તે પાણી
ફિલાવડયો વહે નહિ. આમ થાય ત્યારે જાણવું કે નિર્ભય, લીસલ
કે પગ પડેલા આવશે. કેમ સમજાવું કે નહિ?

વ.—હા એ તો બહુ સારી રીતે સમજાવું. આનું સાફ કોઈ
એટલે તો નહું કોઈકં પણ તે વાત સારી રીતે સમજા શકે.

લ.—હીં, બેન હીં, પણ ત્યાં સુધી ગરાવર ન સમજે ત્યાં
સુધી મને ફરી ફરીને કહજો.

વ.—સમજ્યા વિના તે હું હા પાડું ? શીખી લેવાથી ખરું
કામદો છે કે તમને ? હીં, પણ અત્યારે આ કહેવાનું શું કરજી ?

લ.—તેનું ખાસ કરજી છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રસૂતાનાર પ્રસવ
કાળે જે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેમાં કંઈ મૂંઝેલી નથી. એમાં
ત્યાજ્યવિદ પ્રસવની વાત કહેવામાં આવી છે. હવેની વાત વાંદલાસ
પ્રસવની છે. આગળનો હાથ કે પગ પડેલો આવે ત્યારે પ્રસૂતાને પગ
લગવડાવ, લગવડાવી મદુ ચતુરકર્તા બધા પડે છે, તેથીજ કહું છું કે
કવેલી વાતના બહુ બાત આવડું. અને તે ગરાવર જતનાં કહેવામાં

વ.—હું તે ગરાવર મનને કાળીજ, અને કવેલીને તે કાળીજ
હોવા વિચાર કર્યા હતા.

લ.—હવે બાગડના નિર્વાળ, દીચણુ કે પગ પહેલા આવે તો પ્રસન્નથી રીતે પ્રસવ કરે તે કહું છું. બાળ દળને સાંભળો.

વ.—કહો. એ જાણવાની જ પરખરી જરૂર છે.

લ.—એવી પ્રસન્નતાને પ્રસવ થવાનો હોય ત્યારે, પાણીની કાચગા અંચવા પેલીતે સાચવી રાખવાની મહેનત કરવી એ દાહ્ય-બનું મોટામાં મોટું કામ છે. અને તેટલા વધારે વખત સુધી પેલીમાં પાણી રાખવાની મહેનત કરવી. દીચણુ કે પગ પહેલા આવવાના હોય ત્યારે એ પાણી સાચવી રાખવાની મહેનત કરવામાં આવી હોય, અને પાણી રહે તો પછી કામ ધાર્યુંજ સહેલું થઈ જાય છે.

વ.—કેમ બેન ! પાણીની પેલી સાચવી રાખવાની વાત આટલો અધો બાર દળને શા મારે કહો છો ?

લ.—એમ કેમ પૂછો છો ? બધું જૂલો ગયાં ? સંભારી જુઓને ! તમને આ પહેલાં પગ કહી રાખેલું છે કે પાણીની પેલી વારેવારે નીચી આવ્યા કરે તેથીજ જરાયુનું મોં સારી રીતે ખુલ્લું થાય છે.

વ.—હા એ તો કહેલું છે ખરું.

લ.—ત્યારે ! પહેલું માથું આવે તો પણ ત્યાં કમળનું મોં ઉઘડવા સારૂ પાણીની પેલી સાચવવાની જરૂર છે, ત્યાં પછી પહેલાં નિર્વાળ, દીચણુ કે પગ આવવાના હોય ત્યારે પાણીની પેલી સાચવવાની જરૂર હોયજ, એમાં શી નવાઈ ?

વ.—હા. એ ખરું, માથું આટલું બધું કાણુ, ગોળ અને મોટું હોવા છતાં પણ પાણીની પેલીમાંના પાણીની મદદ વિના કમળનું મોં ઉઘાડું થઈ શકતું નથી. તો પછી કાચગામનું પાણી પહેલેથીજ બહાર આવી ગયું હોય તો તો નિર્વાળ, દીચણુ કે પગવડે જરાયુનું મોં શી રીતે ઉઘડે ?

લ.—હા, જરાજર સમજ્યા છો. હવે તમને એ સમજાવવું પડે તેમ નથી. ત્યારે હવે ખૂબ યાદ રાખજો કે બાગડના નિર્વાળ, દીચણુ કે પગ પહેલા આવે તેમ હોય તો તે વખતે ખૂબ સંભાળ

• પાંચમા પ્રકરણનો ઉલ્લેખ બાળ જુઓ. † કમળ

લ. — હા. સમગ્ર વાણી ખરી કહેવાઈ ગઈ. એકા વાત રે
કહેવાની બાકી છે.

વ. — હિંદ, ત્યારે તે કહે.

લ. — તમને આગળ કહી ગઈ છું કે, માથું પહેલાં આવવાનું
તેમ ત્યારે પરપોટા કુટીને એકદમ અધું પાણી બહાર આવી જાય
નથી. પરપોટા કુટાણી સાથે, માથું નીચું આવે, તેથી થોડીકાં
વાણી પડે અને પછી પાણી પડતું બંધ થઈ જાય. પણ નિર્ભય
રીતે એ પગ પહેલાં આવવાના હોય ત્યારે પરપોટા કુટવા પછી આ
પ્રમાણે પાણી વહે નહિ. છીયો? ઘૂંટ્યો એટલે પાણી પડવા માંડે
પણ પાણી થઈ રહે ત્યાં લગી પાણી પડ્યા બંધ કરે. વળી તે પાણી
કાઠાવાથી વહે નહિ. આમ થાય ત્યારે જાણવું કે નિર્ભય, તોય
કે પગ પહેલાં આવશે. કેમ સમજાવું કે નહિ?

વ. — હા એ તો બહુજ સારી રીતે સમજાવું. આવું સારું
એટલે તો નાનું એકદમ પણ તે વાત સારી રીતે સમજી શકે.

લ. — હિંદ, એવું હિંદ, પણ ત્યાં સુધી બરાબર ન સમજી
સુધી મને કહી કરીને પૂછવે.

વ. — સમજ્યા વિના તે હું તો પાડું? મીઠી કાઠી
કાઠી કે કે નમો? હિંદ, પણ અત્યારે આ કહેવાનું મુંઝવે

લ. — તેનું ખાતર કારણ છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રમાણમાં
સંભળે છે કે એકદમ આવ્યું છે, તેમાં કમી મુલતી નથી. એમ
આગળથી પ્રમાણમાં વાત કહેવામાં આવી છે. દરેકની વાત વાત
સમજાવે છે. બાકીને વાત કે પગ પહેલાં આવે ત્યારે પગની
સમજાવે કાઠાવાથી વહે સમજાવે. ત્યાર પછે છે, તેથી જુદું છે
તેથી વાતમાં પણ એવાં આવ્યું, અને તે સમજાવે મનમાં કાઠી

વ. — હું તે બરાબર સમજાવે નહીં, અને કહેવા તે મનમાં
હીંદ વિચાર કરી સ્વીકાર.

લિ.—હવે આગકના નિર્તબ. દીચણ કે પગ પહેલા આવે તે પ્રમુતાણી રીતે પ્રસવ કરે તે કદું કદું ખાત રહે સંભળો.

વ.—હો. એ જાણવાની જ ખરેખરી જરૂર છે.

લિ.—એ રી પ્રમુતાણે પ્રસવ કરાવે હોય ત્યારે, પાણીની કાચી અથવા ઘેલીને સાચી રાખવાની મહેનત કરવી એ જાણવળું જોડામાં મોટું કામ છે. અને નેટલાં વધારે વખત પાણી પીણીમાં પાણી રાખવાની મહેનત કરવી. દીચણ કે પગ પહેલા આવવાના હોય ત્યારે એ પાણી સાચી રાખવાની મહેનત કરવામાં આવી હોય, અને પાણી રહે તો પછી કામ પાળુંજ સહેલું થઈ જાય છે.

વ.—કેમ બેન ! પાણીની ઘેલી સાચવી રાખવાની વાત આટલો બધો બાર દેને શા માટે કહે છે ?

લિ.—એમ કેમ પૂછો છો ? બધું જુઝી ગયાં ? સંજારી જુએને ! તમને આ પહેલાં પણ કહી રાખેલું છે કે પાણીની ઘેલી વારેવારે નીચી આવ્યા કરે તેથીજ જરાયુનું મોં સારી રીતે ખુલ્લું થાય છે.

વ.—હા એ તો કહેલું છે ખરું.

લિ.—ત્યારે ! પહેલું માથું આવે તો પણ ત્યાં કમળનું મોં ઉઘડવા સારૂ પાણીની ઘેલી સાચવવાની જરૂર છે, ત્યાં પછી પહેલાં નિર્તબ, દીચણ કે પગ આવવાના હોય ત્યારે પાણીની ઘેલી સાચવવાની જરૂર હોયજ, એમાં શી નવાઈ ?

વ.—હા. એ ખરું, માથું આવેલું બધું કાળુ, ગોળ અને મોટું હોવા છતાં પણ પાણીની ઘેલીમાંના પાણીની મદદ વિના કમળનું મોં ઉઘાડું થઈ શકતું નથી. તો પછી કાચીમાંનું પાણી પહેલેથીજ બહાર આવી ગયું હોય તો તો નિર્તબ, દીચણ કે પગવડે જરાયુનું મોં શી રીતે ઉઘડે ?

લિ.—હા, ખરાબર સમજ્યા છે. હવે તમને એ સમજાવવું પડે તેમ નથી. ત્યારે હવે ખૂબ યાદ રાખજો કે આગકના નિર્તબ, દીચણ કે પગ પહેલા આવે તેમ હોય તો તે વખતે ખુબ સંભાળ

* પાંચમા પ્રકરણનો ઉલ્લેખ જાગ જુઓ. † કમળ.

લ.—હા. લગભગ ઘણી ખરી કહેવાઈ ગઈ. એક વાત હવે કહેવાની બાકી છે.

વ.—હીક, ત્યારે તે કહે.

લ.—તમને આગળ કહી ગઈ છું કે, માથું પહેલાં આવવાનું હોય ત્યારે પરપોટો કુટીને એકદમ બધું પાણી બહાર આવી જતું નથી. પરપોટો કુટતાંની સાથેજ, માથું નીચું આવે, તેથી થોડીકવાર પાણી પડે અને પછી પાણી પડતું બંધ થઈ જાય. પણ નિતંબ, દીચણ કે પગ પહેલાં આવવાના હોય ત્યારે પરપોટો કુટ્યા પછી આ પ્રમાણે પાણી વહે નહિ. ડશીઓ? કુટ્યો એટલે પાણી પડવા માટેને બધું પાણી થઈ રહે ત્યાં લગી પાણી પડ્યાં જ કરે. વળી તે પાણી ઉતાવળથી વહે નહિ. આમ થાય ત્યારે જાણવું કે નિતંબ, દીચણ કે પગ પહેલાં આવશે. કેમ સમજાયું કે નહિ?

વ.—હા. એ તો બહુજ સારી રીતે સમજાયું. આવું સાફ કહે એટલે તો નાનું છોકરું પણ તે વાત સારી રીતે સમજી શકે.

લ.—હીક, એનું હીક, પણ જ્યાં સુધી બરાબર ન સમજે ત્યાં સુધી મને ફરી ફરીને પૂછજો.

વ.—સમજ્યા વિના તે હું હા પાડું? શીખી લેવાથી મને ક્ષાયદો છે કે તમને? હીક, પણ અત્યારે આ કહેવાનું શું કારણ?

લ.—તેનું ખાસ કારણ છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રસૂતાના પ્રસવ સંબંધે જે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેમાં કશી મુશ્કેલી નથી. એમાં સ્વાભાવિક પ્રસવની વાત કહેવામાં આવી છે. હવેની વાત વાંકે વસમા પ્રસવની છે. બાળકનો હાથ કે પગ પહેલો આવે ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવામાં દાઢયણની બહુ ચતુરાઈનો ખપ પડે છે, તેથીજ કહ્યું છું કે હવેની વાતમાં ખૂબ ધ્યાન આપવું. અને તે બરાબર મનમાં ઉતારવું.

વ.—હું તે બરાબર મનમાં રાખીશ, અને હમેશાં તે બાબતનો ઉડો વિચાર કર્યા કરીશ.

વ.—હવે બરાબર સમજાયું. હવે શરીર કહેવું પડશે નહિ. કેટલું
ખજી રીતે માથું બહાર આવી જાય તો ખજી શરીર બહાર આવવાખે
કહી ખજી અડચણ પડે નહિ. તેમજ 'હાં' દુઃખ ખજી થાય નહિ.
તેથી બાળકનું માથું પહેલું બહાર આવે તો શરીર સહેલથી બહાર
આવે, કશું દુઃખ થાય નહિ. ખજી પહેલું શરીર આવે તો માથું
આવવું પાછું જ કહી અને તેવે સમે પ્રસૂતાને દુઃખ ખજી થાય. તેથી જ
પ્રસૂત્રી તે ગળાં સુધીનું શરીર કમે કમે અને ધીમે ધીમે બહાર આવે
એ માથું સાફ છે. એથી કમગનું મોં સારી પેઠે ઉપડવાની સગવડ
થાય છે. કમગનું મોં ઉપડવાથી માથું સહેજે બહાર આવે છે. એ જ
તમારે કહેવાનું છે ની ?

લ.—હા, મારે એજ તમને કહેવાનું છે. તમારી ખુદિથી મને
ખજી આનંદ થાય છે, અને તેથીજ તમને શીખવતાં મને બહુજ મજા
પડે છે. કેઈ બાળક કહી હોય. તોપણ એકવાર શીખવતાંજ તમે
સીખી જઓ છો. તમારી ખુદિની જલિહારી છે. તમારી ખુદિની વાત
હું ક્યારે પણ બૂલીશ નહિ.

વ.—તમે કહ્યું હતું કે જ્યાં સગી બાળકની હુંટી સુધીનાં
બાળ બહાર ન આવે ત્યાં સુધી દાઢ્યવળે કાંઈ પણ કરવાનું નથી, પણ
હુંટી સુધીના બાળનો પ્રસવ થતાં થણી વાર સામે તો શું કરવું ?

લ.—થણી વાર સામે તો ઉપરાઉપર, નરનાનરત વેળો આવે
એવો ઉપાય કરવો.

વ.—શું કરવાથી તરતાનરત વેળો આવે ?

લ.—કેમ ? ઇપિકાની વાત બૂલી ગયાં કે ?

વ.—હા, બૂલી ગઈ ખરી. વેળો બંધ થઈ જાય, અથવા ધીમી
પડી જાય ત્યારે ઇપિકા આપણું જોઈએ, એમાં કાંઈ વિચાર કરવાનો
નથી, એ વાત હું બૂલી ગઈ ખરી.

લ.—હમણાં બૂલી ગયાં, એમાં કાંઈ નુકસાન નથી. પણ બધાં
થઈને ખરે વખતે બૂલીશો માં હો ?

વ.—સાહે ! બેન સાહે ! શીખેલાં હોયએ, સાંભળ્યું હોય, તેનો ઉપયોગ કરવાનો વખત આવે ત્યારે તે ભૂલી જવાય તો તે શીખવા સાંભળવાનો શો લાભ ? એ તો કીક, પણ એ એસડ કદાચ પામે ન હોય તો દાખયણે શું કરવું ?

લ.—તેનો પણ માર્ગ બતાવું. પગથી તે ડુંડી મુઢીનાં ભાગમાં નિતંબ આવતાં મુશ્કેલી પડે છે. પગ આવ્યા પછી જો નિતંબ આવી જાય તો ડુંડી મુઢીના ભાગ પોતાની મેજેજ બહાર આવી જાય છે. તે તો તમે જાણો છોની ?

વ.—હા, તે તો સારી રીતે જાણું છું.

લ.—ત્યારે તો બાળકના પગ બહાર આવ્યા પછી ડુંડી મુઢીના ભાગ બહાર આવતાં જો વાર લાગે તો નિતંબનો પ્રસવ દાખયણે કરાવવાની જરૂર છે.

વ.—બરાબર હવે હાથ લગાડીને બાળકના નિતંબનો પ્રસવ શી રીતે કરાવવો, તે કહો જોઈ !

લ.—બાળકની કૂચકીમાં એક આંગળી નાખીને ધીમે રહીને એવી રીતે તાણવું કે જેથી નિતંબનો પ્રસવ થઈ જાય. તેથી પ્રસૂતાને કોઈ પણ રીતની પીડા થતી નથી.

વ.—ક્યા હાથની આંગળી નાખીને તાણવું ?

લ.—જે હાથ કેળવાએલો હોય એટલે જે હાથ બળ કરે તેવો હોય તેની આંગળી નાખવી.

વ.—કૂચકીમાં આંગળી નાખીને તાણવાથી નિતંબ શી રીતે બહાર આવે ? આંગળીમાં શું એટલું બધું જોર હોય છે ?

લ.—અરે શું આંગળીમાં થોડું જોર છે ? બળ કરીને કૂચકીમાં આંગળી નાખીને ખેંચવાથી નિતંબ બહાર આવી જાય, એમાં ને શી નવાઈ લાગે છે ?

વ.—બાળકના નિતંબ બહાર કાઢવા માટે કૂચકીમાં આંગળી

નાખીને જ્યારે તાણુવામાં આવે ત્યારે પ્રસૂતાનાં પ્રસવેનાં દારૂં નીચે હાથ રાખવો જોઈએ કે નહિં ?

લ.—હા, હા, હાથ તો રાખવો જોઈએ. હાથ રાખ્યા વિના કોઈ પણ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો જ નહિં. બાળકનો પ્રસવ થવાનો હોય તે વખતે પ્રસવનાં દારૂં નીચે હાથ રાખવો જ જોઈએ. આ વાન કદિ પણ ભૂલશો નહિં.

વ.—બાળકની કુંટી બહાર આવ્યા પછી શું કરવું તે કહો.

લ.—બાળકની કુંટી સુધીનો ભાગ બહાર આવ્યા પછી દાણે ચણે બહુ સંભાળ રાખવાની છે.

વ.—કેમ જેન કેમ ?

લ.—બાળકની કુંટીથી તે પ્રસૂતાના પેટમાંની ઓર સુધી એક નાડી છે, તે તો તમે જાણો છો ને ?

વ.—હા તે કેમ ન જાણું ? એટલી ખજાર ન હોય એવું તે હોય ?

લ.—જ્યાં સુધી બાળક પેટમાં હોય છે, ત્યાં સુધી તે નાડી-માંગ તેનો પ્રાણ હોય છે, તે તમે જાણો છો કે નહિ ?

વ.—હા એ પણ સારી રીતે જાણું છું.

લ.—પ્રસૂતાના પેટમાંની ઓરમાંથી આ નાડીને માગે બાળકના શરીરમાં લોહી જ આવ કરે છે તેથીજ બાળક જીવી શકે છે, અને દિવસે દિવસે દિવસે મોટું થવું આવે છે.

વ.—હીક, નાડી તો એક હોતી નથી. પછી વીંટાયથી હોય તેમ દેખાય છે.

લ.—હા, ખરું. નાડી એક નથી હોતી, પણ ત્રણ હોય છે. એ નાના અને એક મોટી. નાની ખતે નાડીઓ નાની નાડી સાથે ગોઠાયેલી હોય છે.

વ.—ત્રણ નાડી હોવાનું શું કાણુ ?

લ.—તે મું છું, નાની બે નાડીઓ વાટે બાળકના શરીર-

100-443887-100

... ..

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

...
...
...
...
...
...
...
...

[illegible]

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

[illegible][illegible][illegible]

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

$$\begin{aligned} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2} dx &= 1 \\ \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2} x^2 dx &= 1 \\ \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2} x^4 dx &= 3 \\ \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2} x^6 dx &= 15 \\ \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2} x^8 dx &= 105 \end{aligned}$$
$$\frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2} dx = 1$$

જાપ ત્યારે નાડીને ખુદ્દર સંભાળથી ધીમે ધીમે તાપ્તી મેતી,

વ.—આ પ્રમાણે નાડી તાપ્તી મેવાથી શું થાય ?

લ.—નાડી દબાવાની ખીક ન રહે, કેમ, કાંઈ પૂછવા જેવું છે ?

વ.—ના, એમાં તો કાંઈ પૂછવા જેવું રહેતું નથી. સારી રીતે સમજીું છું. નાડીનું ધુંચકું કરીને સર્થ મેવાથી તેના પર ધો રીતે દબાવુ થાય ? બાગકની છાતી અને પેટની સાથે નાડી સરખી ન રહેવાથી નાડી પર દબાવુ આવે નહિ. કેમ ? ખરું કે નહિ ?

લ.—હા, તમે સારી રીતે સમજ્યાં છો.

વ.—પછી શું કરવું ?

લ.—એ દેકાણે એ નાડીનું ધુંચકું રાખવાથી મુદ્દલ દબાવુ ન આવે, એ પછી જોવું.

વ.—એવું દેકાણું કયું ?

લ.—એવું દેકાણું છે.

વ.—મને સુઝતું નથી, બતાવેલે બેન !

લ.—ધ્યાન દર્શ સાંભળેલ પ્રસૂતાના પેટમાં બરડાની કરોડની બંદરની તરફ પીઠની ઘંડીમાં એક હાડકું છે. કમગમાં હાથ સમાવવાથી એ હાડકું માલમ પડી આવે છે. એ, હાડકાની એ બાજુએ બરડાની કરોડમાં સાંખી જેવી ખોલ દોાય છે. આ ખોલમાં નાડી વીટીને રાખવી. આ દેકાણે રાખવાથી નાડી ઉપર જરા ધબક દબાવુ મેવાની ખીક રહેશે નહિ.

વ.—એ જગ્યાએ નાડી દીક કેમ રાખી શકાય ?

લ.—કેમ ! એ કાંઈ કઠણ કામ નથી. કમગને ઘણે પડખે અથવા જમણે પડખે ન રાખતાં નાડીનું ધુંચકું જરાક ઉપરની તરફ રાખવું.

વ.—ઉપરની તરફ વળી દર્શ રીતે ?

લ.—ઉપરની તરફ ઠરું છું, એટલે એમ કે કમગના મોંમાં હાથ નાખીને નાડીનું ધુંચકું ઘણે પડખે કે જમણે પડખે ન રાખતા

જરાક દૂર હાથ સેરતી દધને હાથે કે જમણે પડખે રાખી દેવું. કેમ હવે બરાબર સમજ્યાં ?

વ.—હા. સારી રીતે સમજી ગઈ. હવે ફરી કહેવું નહિ પડે. હવે ખીન્નું શું કહો છો ?

લ.—કહું છું સાંભળો, બાળક અવતરતી વખતે તમે ક્યારે પણ નાક ઉપર હાથ રાખી જોયો છે ?

વ.—હા, મેં હાથ રાખી જોયો છે. એ આંગળી નાળ ઉપર રાખી ધીમેથી જરાક ભાર દધને જોવાથી તે એ આંગળીઓની નીચે ધબકારા થતા સંભળાય છે.

લ.—એ ધબકારા શેના થતા હશે, તે તમે જાણો છો ?

વ.—નાડીમાં લોહીની આવજા થયા કરે છે, તેથી એ ધબકારા થાય છે.

લ.—બરાબર કહો છો. જ્યાં લગી નાડીના આ ધબકારા આવતા હોય, ત્યાં સુધી કોઈ રીતની ખીક નથી, અને ત્યાં સુધી દાઢિયણને કંઈ કરવાનું પણ નથી.

વ.—શું કહો છો ? એ તો ઘણી સારી યુક્તિ તમે બતાવી !

લ.—હા, એ ઘણી જ સારી યુક્તિ છે. બાળક કુંડી સુધી બહાર આવે ત્યારે નાળ ઉપર દબાવું ન થાય એવો ઉપાય કરીને દાઢિયણે પ્રસૂતાની પાસે છાનાંમાનાં બેસી જ રહેવું. નાળમાં લોહી જ આવ કર્યા કરે છે કે નહિ, તેજ તેણે વારંવાર જોતાં રહેવું. નાળને હાથ લગાડી જોવાથી આ વાત સારી રીતે જાણી શકાય છે. નાળ ઉપર દબાવું ન આવે તેને માટે શું ન કરવું, તે તો તમારા જાણમાં છે ના ? જુલ્યાં તો નથી ના ?

વ.—એ તો જુલું ! આપણી બધી મહેનત લઈને તમે મને એ વાત શીખવી છે, તે જુલું કેમ જવાય ! ત્યારે જ્યાં સુધી નાળમાં સારી રીતે ધબકારા થતા હોય, ત્યાં સુધી તો દાઢિયણે કંઈ કરવાનું નથી.

લ.—નાં કોઈક કરવું નહિ. વારંવાર નાગો ધબધબ ચાલે છે કે નહિ, તેજ માત્ર તપાસ્યાં કરવું. અને નાગના ધબકારા ક્રમે ક્રમે ચાલ છે કે નહિ એ પણ જોતાં રહેવું.

વ.—અરાબર કહો છો, આ જન્ને બાળત તપાસતાં રહેવું. નોકીયા ધબકારો થયા કરે છે કે નહિ, તે જાણવું જોઈએ. એ ઉપરાંત નાગના ધબકારા ક્રમે ક્રમે ચાલે છે કે નહિ, એ જાણવું તો થાણજ નરનું છે. કાચુ કે એમ બનવાથી જાણી શકાય કે પ્રસૂતાને એ પ્રસવ નહિ થાય, તો બાળકે માર્યું જશે.

લ.—વાહ! બહુ સાડું સમજ્યાં છો! આમ ન સમજતાં હોં ને! ઓખવામાં શી ખમ પડે? જે મારે કહેવાનું હોય તે તમે અમાકીની જાણી જાઓ છો.

વ.—બાળકનો કુંટી લગીનો બાગ બહાર આવ્યા પછી બાળકનો બાગ જહાર લાવવામાં તો થણી સરલતા છે.

લ.—શી રીતે સરળતા છે?

વ.—પગ જાલીને તાણવાથી બાળકનો બાળકનો બાગ સપાટા-બંધ બહાર આવો જાય.

લ.—સત્યાનાથ કાકુ તમે તો! એ તો નખોદ ગયાની વાત કંઈ એ વાત કોઈ દિવસ મનમં પણ લાવશે નહિ.

વ.—એમો શો દોષ છે?

લ.—શો દોષ છે, તે કદું છું. સાંબજો બાળકની છાતી ઉપર નેના ખાવડ અને હાથ એવી રીતે રહેલા હોય કે તાણવાથી તે ખમી જઈને આવતી બે બાળુએ અથવા માથાની પાછળ જઈ પડે.

વ.—ધારે કે કદાચ તમે કહો છો તેમ પડે તો તેમાં શું નુકસાન?

લ.—નુકસાન કાંઈ જેવું નેવું નહિ. બાળકે માર્યું જાય.

વ.—શી રીતે માર્યું જાય?

લ.—પહેલા પગ આવે ત્યારે એવું માર્યું આવવામાં પણ

મુશ્કેલી છે. તો પછી માથાની સાથે બાવડાં? અને હાથ બેળા આવે તો તો પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે જ નહિ. કદી હથીઆર વાપરવાથી પ્રસવ તો થાય, પણ બાળક તો જીવતું અવતરી શકે જ નહિ.

વ.—અરર ! ત્યારે તો પગ ઝાલીને તાણવામાં તો ઘણું મુશ્કેલી સાન છે. ઠીક. પણ માથાની બંને બાજુએ હાથ આવી નય, તે શી રીતે આવે તે મને સમજતું નથી.

લ.—કેમ ! એમાં શું સમજતું નથી ? હાથ ઉંચા કરીને આગસ ખાતાં જે રીતે માથાની બે બાજુએ હાથ રહે છે, તેવી રીતે હાથ રહે.

વ.—હા. હવે બરાબર સમજાયું. બાળકની છાતી ઉપર તેનાં બાવડાં અને હાથ અમુક રીતે રહેલા હોય તો તે ખસી જવાથી માથાની બંને બાજુએ અથવા પછવાડે જઈ પડે. એ વાત હવે મને બરાબર સમજાઈ છે. ઠીક પણ બાળકની છાતી ઉપર બાવડાં અને હાથ કેવી રીતે રહે !

લ.—બહુ સારી વાત પૂછી. એ જાણી રાખવાની પણ જરૂર છે. ઘણી ટાઢ પડતી હોય ત્યારે શરીર સંકોળીને આપણે જે પ્રમાણે અદ્ય બીડીને હાથ રાખીએ છીએ. તેવી જ રીતે બાળક કમળમાં છાતી ઉપર હાથ રાખે છે. કેમ, સમજ્યાં કે નહિ ? (બુચી આકૃતિ ત્રીજી.)

વ.—હા. બરાબર સમજાયું. આવો દાખલો આપીને સમજાવતાં કોણ ન સમજી શકે ?

લ.—એમ સમજાવીએ ત્યારેજ સમજે.

વ.—ત્યાર પછી હવે શું કરવું ? બાળક કુંડી મુઠી બહા આવી ગયું હોય ત્યારે નાળા ઉપર દબાવું ન થાય એવો ઉપાય કયો પછી દાખલો શું કરવું ?

લ.—બાળકની છાતી બહાર આવવાને વખતે હાથ લગાડો

દેવું, એ દમગનું ખીતું દામ; વળી ઘણીવાર એમ બોલવામાં આવે છે કે પ્રમુખને વેળો આવે છે, વેળો બહુ આવે છે અને વેળો ખંચ થઈ ગયું છે, એ બધાનો અર્થ શો ?

વ.—તે તો કહી શકું તેમ નથી, વેળું એટલે વેળું તેનો વળી અર્થ શો હોય ? અને તો એનાં અર્થવર્ધની કાંઈ ખબર નથી. વેળું એટલે શું તે તમેજ દેવોને, બેન !

લ.—કમળ સાંકડું થઈ જતું એનું નામ વેળું.

વ.—ચાહ ! દુકામાં ધણું સાફ થઈ દીધું ! પણ તોએ એ વાન અને ચોખ્ખી સમજાતી નથી. વેળુનો તો કાંઈ અર્થ સમજાતો હતો, પણ આનો અર્થ તો અને જરાયે સમજાતો નથી.

લ.—પાણીમાં તણુખલાં ઉપર ચોરેલી જળોને લાંબી દુંદી ચતાં તમે કોઈ દિવસ જોઈ છે ?

વ.—એ તો ઘણીવાર જોએલ છે. ત્યારે જળોને એક તણુખલાં ઉપરથી ખીજ તણુખલાં ઉપર જતું હોય છે ત્યારે તે ઘણીજ લાંબી થાય છે. ત્યાર પછી તેને જો જરાક હાય લગાડો તો તરત તે દુંદી થઈ જાય છે.

લ.—આ પ્રમાણે જે લાંબું હોય તે દુંદું થઈ જાય, એનું નામ સાંકડું થઈ જતું.

વ.—ખરૂં. કમળ સાંકડું થવાનો અર્થ હવે જરાજર સમજવામાં આવ્યો. ફરીને એકવાર કમળ ક્યારે રીતે સાંકડું થાય છે તે સમજાવો, એટલે પછી કદિ પણ બૂઝી ન જવાય.

લ.—લ્યો, ત્યારે ફરીને પણ સમજાવું. સાંબળો, કમળ એ માંસની એક ચેલી અથવા કોયળા છે; એ માંસની કોયળામાં એક એવી નવાઇ જેવી શક્તિ છે કે જરૂર પ્રમાણે તે ગમે તેટલી લાંબી થાય, અને પાછી દુંદી થઈ જાય.

વ.—જરૂર પ્રમાણે લાંબી દુંદી થાય એટલે શું ?

લ.—ત્યારે ગર્ભ ન હોય ત્યારે કમળનો આકાર બહુ નાનો

વ.—ત્યારે શી રીતે હાથ નમાવીને નીચે આણવા ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. બાવડાં અને હાથના નળાની મંધિની જરાક ઉપર એક કે એ આંગળીઓ રાખીને જરાક બળ કરવાથી બાળકના મોં અને છાતી ઉપરથી હાથ શરીરની બે બાજુએ લાવી શકાય. અને તેથી બાળકને કાંઈ ઈજા પણ ન થાય; કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી. પણ બંને હાથ એકે એકે નીચે લાવવા કે કેમ ?

લ.—એકે એકે નહિ તો બીજું શું ? પહેલાં પાસેનો અને પછી આધેનો હાથ નીચે લાવવો.

વ.—બહુ સાંઝ. છાતી બહાર આવવાને વખતે હાથ નાખીને જોવાથી એમ જણાય કે છાતી ઉપર બાવડાં અને હાથ જેમ હોવા જોઈએ તેમ છે, તો કાંઈ કરવું પડે ખરું કે ?

લ.—ના જેમ જોઈએ તેમ હોય તો કાંઈ કરવું ન પડે. છાતી બહાર આવતી વખતે પોતાની મેજે જ બંને હાથ સરીને બે પડખે પડશે.

વ.—પછી શું કરવું ?

લ.—ત્યાર પછી બાળકની કાંધ બહાર આવવાને વખતે પ્રસૂતાનાં પ્રસવનાં દ્વારની નીચે હાથ ઢાંચ રાખવો. કાંધ બહાર આવતાં મુશ્કેલી પડે છે.

વ.—કેમ ! શી રીતે મુશ્કેલી પડે છે ?

લ.—પગથી તે ગળા મુધીનું આખું શરીર બહાર આવી ગયા પછી માથું તરત આવી જવું એ સહેલું નથી. પહેલું માથું આવે તો આખું શરીર કમળમાં રહે છે. તેથી કમળના કામમાં ઘસડીને કાંઈ પણ હરકત પડતી નથી.

વ.—કમળને વળી કામ શું ?

લ.—આ તમે શું બોલો છો ? કમળને કામ શું ? બાળકને પોતાનાં શરીરમાં રાખવું એ કમળનું એક કામ; બાળકને બહાર કાઢી

દેવું, એ દમગતું બીજું કામ; વળી ધણીવાર એમ બોલવામાં આવે છે કે પ્રસૂતાને વેળો આવે છે, વેળો બહુ આવે છે અને વેળો બંધ થઈ ગયું છે, એ બધાનો અર્થ શો ?

વ.—તે તો કદી શુંકું તેમ નથી, વેળુ એટલે વેળુ તેનો વળી અર્થ શો દોષ ? અને તો એનાં અર્થવર્ધની કાંઈ ખબર નથી. વેળુ એટલે શું તે તમેજ કહોને, બેન !

લ.—દમગ સાંકડું થઈ જતું એવું નામ વેળુ.

વ.—ચાહ ! દુઃકામાં ધણું સાફ કદી દીધું ! 'પણ' તોએ એ ચાલ મને મોખ્ખી સમજાતી નથી. વેળુનો તો કાંઈક અર્થ સમજાતો હતો, પણ આવો અર્થ તો મને જરાયે સમજાતો નથી.

લ.—પાણીમાં તળખાંડાં ઉપર ચોટલી જલોને સાંખી દુઃકી થતાં તમે કોઈ દિવસ જોઈ છે ?

વ.—એ તો ધણીવાર જોએલ છે. ત્યારે જલોને એક તળખાંડાં ઉપરથી ખીમ તળખાંડાં ઉપર જતું દોષ છે ત્યારે તે ધણીજ સાંખી થાય છે. ત્યાર પછી તેને જો જરાક હાથ લગાડો તો તરત તે દુઃકી થઈ જાય છે.

લ.—આ પ્રમાણે જો સાંખું દોષ તે દુઃકું થઈ જાય, એવું નામ સાંકડું થઈ જતું.

વ.—ખરૂં. દમગ સાંકડું થવાનો અર્થ હવે ખરાબર સમજાવામાં આવ્યો. ફરીને એકવાર દમગ ફરી રીતે સાંકડું થાય છે તે સમજાવો, એટલે પછી કદિ પણ બૂલી ન જતાય.

લ.—હાં, ત્યારે ફરીને પણ સમજાવું. સમજાવો, દમગ એ ખસતી એક પેલી અથવા કોઈની છે; એ ખસતી કોઈનીમાં એક એવી નજાત જેવી સ્થિતિ છે કે જરૂર પ્રમાણે તે મને નેહલી લખી શકે, અને પછી દુઃકી થઈ જાય.

વ.—જરૂર પ્રમાણે લખી દુઃકી થાય એટલે શું ?

લ.—ત્યારે મને ન દોષ ત્યારે દમગનો આકાર બહુ નડો

હોય છે; પછી ગર્ભ રહે એટલે તેનો આકાર ધીમે ધીમે મોટો થતો જાય. નવ મહિના પૂરા થાય ત્યારે તેનો આકાર ઘણોજ મોટો થાય. પ્રસવ થઈ જાય કે તરતજ એકદમ તેનો આકાર નાનો થઈ જાય. નવાં જન્મેલાં બાળકના માથા જેવડો તેનો આકાર થઈ જાય. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તેનો આકાર નાનો થતો થતો પહેલાંના જેવડો લગભગ થઈ જાય. આમ થાય છે ત્યારે જરૂર પ્રમાણે કમળ લાંબું ટુંકું થાય છે, એમ કહેવાય કે નહિ ?

વ.—હા. એમ કહેવાય; પણ તેથી શું ?

લ.—ત્યાર પછી કમળ શી રીતે સંકોચાય છે, તે તમને કહું છું; સાંભળો.

વ.—હા, હા, કહો, તે જાણવાની જ ઘણી જરૂર છે.

લ.—પ્રસવ થવાનો વખત આવે ત્યારે બાળકને બહાર કાઢી દેવાને કમળ મહેનત કરે છે. કમળની થેલી પાણીની થેલી ઉપર ભાર દે, અને તેથી પાણીની થેલીમાંના બાળક ઉપર પણ ભાર આવે. બ્યારે આવી રીતે કમળ ભાર દે ત્યારે વેણ આવે. વેણની ધીમે ધીમે શરૂઆત થાય. પછી વધારે આવવા માંડે. પછી ઉપરા ઉપર વેણ આવે. વારે વારે આ પ્રમાણે ભાર આવવાથી બાળક સુધાંની પાણીની કોથળી કમળના મોંમાં આવે. ત્યાર પછી થોડીક વારમાંજ પાણીની કોથળી ફૂટે એટલે ડસીયો ફૂટે, અને પાણી વહેવા માંડે. પાણી વહેવા માંડે એટલે માથું નીચું આવતું જાય. ત્યાર પછી માથું બહાર આવવાથી આખું શરીર કમળમાં રહે; છેવટ કમળના ભારથી બાળકની ગરદન, છાતી, પેટ, નિતંબ વગેરે બધા અવયવો એટલે આખું શરીર ધીમે ધીમે બહાર આવે. હવે જુઓ, કમળ સંકોચાઈ સંકોચાઈને વારે વારે ભાર ન દે, તો બાળક બહાર આવી શકે નહિ. કમળનું કામ શું, તે હવે તો સમજ્યાં ના ?

વ.—હા, હવે તો ઘણી સારી રીતે સમજી.

લ.—બાળકનું માથું પહેલું બહાર આવે એટલે તેનું આખું

શરીર કમળમાં રહે. પ્રસવના દરેક પ્રસંગમાં જરાપુને એટલે કમળને કામ કરવું પડે છે, એમ કહેવું જોઈએ. તેથી કમળના કામમાં કોઈ પ્રકારની અડચણ ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ. કમળ સંકોચવાથી વારે વારે બાર આવે છે અને તેથીજ બાળકનું શરીર બહાર આવે છે. પણ પહેલા પગ આવે તો ગળા સુધીનું આખું શરીર બહાર આવે, અને જાન એટલું માથુંજ કમળમાં રહે. દરેક કામ કરતી વખતે કમળ ખાલી થવું જાય છે, એ તો તમને કહેલુંજ છે. ત્યારે હવે જુઓ કે આવે વખતે કમળ સંકોચાઈને કોના ઉપર બાર દે ?

વ.—હીકે કહો છો. આ કારણથીજ, પગથી તે ગળા સુધીનું શરીર બહાર આવ્યા છતાં, પણ માથું બહાર આવવું એ સહેલું કામ નથી. એમજ તમારે કહેવાનું છે, નહિ ?

લ.—હા ત્યારે એજ કહેવાનું છે. પગથી તે ગળા સુધીનો બાળ બહાર આવી ગયા હોય, અને એટલું માથુંજ કમળમાં હોય ત્યારે કમળના કામમાં થી અડચણ થાય. તે હવે તો તમે સમજ્યાના ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગઈ, આ હવે તમારે ફરીને કહેવું નહિ પડે. પગથી તે ગળા લગીનું બધું શરીર બહાર આવ્યા છતાં પણ ત્યારે માથું બહાર આવવામાં અટકી મુકેલી છે ત્યારે તો બાળક માર્યુંજ જાય !

લ.—એમાં માર્યું થવું જાય ! માથું આવતાં ધણી વાર લાગે તોજ માર્યું જાય.

વ.—ત્યારે એવે વખતે બાળકને કંઈ અડચણ ન થાય તેમજ શું કરવું તે કહેવું, બેન !

લ.—સાંભળો, તે સારી રીતે કહું છું. પગથી તે ગળા સુધી બાળક બહાર આવી ગયા પછી બાળક વખતે માથું જાય તેથી માથું બહાર કાઢવાને દોડદોડ કરવી એમ તમે વિચારો છો ?

વ.—એમ નહિ તો ખીજું શું !

લ.—બાળક ગળા સુધી બહાર આવી ગયા પછી, બાળકનું માથું બહાર આવવું જોઈએ, એ જરૂરની વાત છે, એટલું જ મનમાં

હોવું જોઈએ. પણ તે મારે દોડાદોડ કરવાની કશી પણ જરૂર નથી. બાળક હાંફે છે કે નહિ, તેજ માન તપાસતાં રહેવું જોઈએ. બાળક હાંફતું નથી, એમ દાઢિયણને ખાત્રી થાય તો દાઢિ પણ કરવાનું નથી. થોડી વાર પછી માથું પોતાની મેજેજ બહાર આવી જશે.

વ.—માથું તો કમળની અંદર હોય ત્યારે બાળક હાંફે છે નહિ, તે શા ઉપરથી જાણી શકાય ?

લ.—કેમ ! જે એમ માલમ પડે કે નાડીના કમળકારા ધીમે ધીમે ઝોછા થતા જાય છે, અને બાળક રહી રહીને કરે છે, તો જાણવું કે બાળક હાંફે છે.

વ.—હા, એ બહુજ સારી યુક્તિ ખરી. ઠીક, પણ આવા લગણ જોવામાં આવે તો તે વખતે શું કરવું ?

લ.—જે એમ હોય તો પછી વાર ન લગાડવી; તે વખતે હાથ ધાલીને બાળકનું માથું બહાર કાઢવું, નહિ તો બાળક માર્યું જાય.

વ.—હાથ ધાલીને માથું શી રીતે બહાર કાઢવું ? બાળકની ગરદન ઉપર બાર દબને તાણવાથી માથું બહાર ન આવી જાય ?

લ.—એ તો સત્યાનાથની વાત ! એ વાત મનમાં પણ લાવશી નહિ; એમ કરવાથી તો વખતે ગળું ખેંચાય અને બાળક ન મરવાનું હોય તોપણ મરી જાય.

વ.—ત્યારે શું કરવું ?

લ.—હાથ હાથનાં એક કે બે આંગળાં બાળકના મોંમાં નાખી બાર દબને પ્રચ્છાના પ્રસવનાં દાર નીચે સામાસામી તાણ દેવી. અને જમણા હાથનાં એક કે બે આંગળાં વડે ડોહને ઉપરથી જરાક ડેલે દેલે.

વ.—એમ કરવાથી શું થાય ?

લ.—તે કહું છું. એ પ્રમાણે ન કરતા માત્ર ખેંચવામાં આવે તો માથું બહાર આવે નહિ.

વ.—કેમ ?

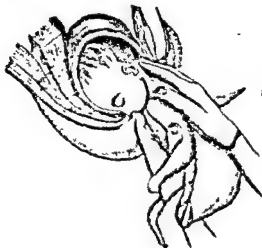
લ.—દાઢિ કેદાણે બરાએલી વસ્તુ બહાર, કાઢવી હોય તો શી રીતે બહાર કાઢીએ ?

૧.—ફેરવી ફેરવીને જોઈએ કે છો રીતે કરવાથી તે ખસ્તુ
નગર મહેનતે બહાર આવે તેમ છે. પછી જે રીતે બહાર આવે તેમ
હાય તે રીતે બહાર દાદીએ.

લ.—તો પછી શું શું પશુ અન્યાર લગી જોમ ન કરેતી હતી.
ડાખા દાકનાં એક અથવા બે આંગળાં બાળકના મોંમાં નાંખી નીચત.
જાણ્યા ઉપર બાર ર્ધ પ્રમુદાના પ્રસવના હારમાં સામ સામે તાણ
ફેરવી. અને તેજ વખતે જાણ્યા દાકની એક અથવા બે આંગળાંઓ
પડે ડોક ઉપર જગાક દેખા દેવે. માથું એવી રીતે રાખવું કે જાણ્યા
દાક અને ડાખા દાક બાળકની ડોક ઉપર અને મોંમાં જોમ છે તેમ
જ રહે; આમ રાખી બોળાની તરફ જગાક તાણવાથી માથું ગદા
આવી જાય. અને બાળકને કે પ્રમુદાને હથી ઇચ્છ ન થાય.

૧.—હા—સમજાય છે તો ખરૂં, પણ તેનું ચિત્ર દોરી બ-
તાવો તો સારું.

લ.—આ જુઓ.

૫૬ પદાને આપ્યું છે. માથું આપવું જાણી છે.
આ વખતે બાળક દાકનું માથામ પડે છે તેથી દાકન
અ. ૧. ૧. ૧. બોલે બાળકના પ્રસવ કરાવે છે.

હોવું જોઈએ. પણ તે માટે દોડાદોડ કરવાની કશી પણ જરૂર નથી. બાળક હાદિ છે કે નહિ, તેજ માત્ર તપાસતાં રહેવું જોઈએ. બાળક હાંકવું નથી, એમ દાખવેલને ખાત્રી થાય તો હાંક પણ કરવાનું નથી. થોડી વાર પછી માથું પોતાની મેજેજ બહાર આવી જશે.

વ.—માથું તો કમળની અંદર હોય ત્યારે બાળક હાદિ છે કે નહિ, તે શા ઉપરથી જાણી શકાય ?

લ.—કેમ ! જે એમ માલમ પડે કે નાડીના ધબકારા ધીમે ધીમે ઓછા થતાં જાય છે, અને બાળક રહી રહીને ફરકે છે, તો જાણવું કે બાળક હાદિ છે.

વ.—હા, એ બહુજ સારી ચુકિત ખરી. ફીક, પણ આવા લક્ષણ જોવામાં આવે તો તે વખતે શું કરવું ?

લ.—જે એમ હોય તો પછી વાર ન લગાડવી; તે વખતે હાથ ઘાલીને બાળકનું માથું બહાર કાઢવું, નહિ તો બાળક માથું જાપ. વ.

વ.—હાથ ઘાલીને માથું શી રીતે બહાર કાઢવું ? બાળકની ગરદન ઉપર બાર દબને તાણવાથી માથું બહાર ન આવી જાય ?

લ.—એ તો સત્યાનાથની વાત ! એ વાત મનમાં પણ લાવજો નહિ; એમ કરવાથી તો વખતે ગળું ખેંચાય અને બાળક ન મરવાનું હોય તોપણ મરી જાય.

વ.—ત્યારે શું કરવું ?

લ.—હાથા હાથનાં એક કે બે આંગળાં બાળકના ઓમાં નાખી ભાર દબને પ્રસ્તાના પ્રસવનાં દ્વાર નીચે સામાસામી તાણ દેવી. અને જમણા હાથના એક કે બે આંગળાં વડે ડોકને ઉપરથી જરાક ડોકો દેવ.

વ.—એમ કરવાથી શું થાય ?

લ.—તે કદું છું. એ પ્રમાણે ન કરતાં માત્ર ખેંચવામાં આવે તો માથું બહાર આવે નહિ.

વ.—કેમ ?

લ.—કદાચ કેટલે બરાબર વસ્તુ બહાર કાઢવી હોય તો શી રીતે બહાર કાઢીએ ?

વ.—હાહ ! આ ચિત્ર જોવાથી તો બહુ સારી રીતે સમજાયું.

લ.—સારી રીતે સમજાય એટલે બસ. બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે આ રીતે પ્રસવ કરાવવો.

વ.—પ્રસૂતાને પ્રસવ થઈ ગયા પછી શું કરવું ?

લ.—કેમ ! મોતીને પ્રસવ થયા પછી જે જે કૃત્ય હવું, તે તે બધું કરવું. એમાં કશી પણ વધઘટ કરવાની નથી.

વ.—હીક, પણ જે બાળક હાંકવું માલમ પડે તો શું કરવું ?

લ.—કેમ ! ભૂલી ગયાં ? મોતીને ભાણીયો અવતર્યો ત્યારે એ સંબંધી તો બધી વાત તમને કહેલી છે.

વ.—હા, હા, ખરું, હવે મને યાદ આવ્યું, એ કહેવાની જરૂર નથી.

લ.—પગ પહેલા આવે ત્યારે માથું આવતાં જે કાંઈક વાર લાગે તો ઘણું કરીને બાળક હાંકે. એ વખતે બાળકને બચાવવાનો ઉપાય હંદુ અને ગરમ પાણી છે. હંદુ પાણી અને ગરમ પાણી જુદા જુદા વાસણમાં ઓરડામાં અગાઉથી જરૂરજરૂર રાખી મુકવું.

વ.—હીક હંદુ અને ગરમ પાણી જુદા જુદા વાસણમાં બધી સુવાવડીના ઓરડામાં અગાઉથી રાખવુંજ નેમએ કે ?

લ.—હા. બધીના ઓરડામાં રાખવુંજ નેમએ. આ વાત તમારે બહુ જ ધ્યાનમાં રાખવી. દારણ કે આગળ પગ આવે તો બાળક ઘણું કરીને હાંકે. લોકોમાં કહેવત છે કે “ચેતતો નર સદા સુખી”.

વ.—હવે તે કાંઈ એ ભૂલું ? એ તો બરાબર ધ્યાનમાં રાખીશ. તમે શીખવો એમાં કાંઈ બાકી રાખું ખરી કે ? બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે શી રીતે પ્રસવ થાય તે તો સારી રીતે જાણ્યું હતું નિતંબ ? કે દીચણુ પહેલા આવે તો શું કરવું ?

લ.—કેમ ! પગ પહેલા આવે કે નિતંબ પહેલા આવે કે દીચણુ પહેલા આવે, એ ત્રણેમાં પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાની એક જ રીત છે. એ વાત તો મેં આગળ પણ તમને કહેલી છે.

વ.—ત્રણેની રીત એકજ છે, એમ તો તમે મને કહેલું હતું. પણ એમ સી રીતે શાશ્વતે તે માસખી સમાવતું નથી.

લ.—કારણ ?

વ.—આજકાલ પગ પહેલા આવે તો પગની પીડીઓ, દીચમ્, સાલગ, નિતંબ, પેટ, છાતી, ગળું અને માથું એ બધું એકે એકે સહેજ બદાર આવી જાય. પણ પહેલાં નિતંબ કે દીચમ્ આવે તો આજકાલ પગ સી રીતે બદાર આવે ? અને પગ જ્યાં સુધી બદાર ન આવે ત્યાં સુધી, છાતી પેટ વગેરે સી રીતે બદાર આવી શકે ?

લ.—હા એ વાત ખરી. નિતંબ કે દીચમ્ પહેલા આવે તો પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય પ્રથમનાથી જરાક જુદો છે ખરો.

વ.—તે ઉપાયમાં શો ફેર છે, તે જાણવા માટેજ હું તમને વારંવાર પૂછું છું ?

લ.—હીક ત્યારે સાંભળો, કહું છું. નિતંબ કે દીચમ્ પહેલા આવે ત્યારે પગ સી રીતે બદાર કાઢવા એ વાત મનમાં લાગીને કીકર કરવાની નથી. કટકીક વાર વેળા આવ્યા પછી બંને પગ પોતાની મેજેજ સપાક દબાવે બદાર આવી જાય એટલે કામ થઈ સહેલું થઈ જાય છે.

વ.—હીક, ત્યારે તો દીચમ્ કે નિતંબ પહેલો આવે તો પગ બદાર કાઢવાને માટે દાર્દયિકીને કાંઈ પણ કરવું પડતુંજ નથી.

લ.—ના, કાંઈજ કરવું પડતું નથી. પગ પોતાની મેજેજ બદાર આવે છે.

વ.—ત્યારે તો પગ, નિતંબ કે દીચમ્ એ ત્રણમાંથી ગમે તે પહેલો આવે તો પણ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય એકજ છે, એમજ હું કહીશું કહોને ?

લ.—એકજ ઉપાય છે. અને એજ વાત મેં તમને આગળ પણ ચોખે ચોખી કહેલી છે. હીક, હવે સાંભળો. નિતંબ પહેલા આવે ત્યારે ઘડ આવતા કાંઈ વાર લાગે છે પણ માથું તો તરત બદાર આવી જાય છે.

વ.—હીક, માથું તરત બહાર આવે તો સાફ ના?

લ.—હા ઘણું જ સાફ. માથું તરત આવે છે તેથી નિતંબ પહેલા આવે તો છોકરું મરી જવાની ખીક ઘણીજ ઓછી રહે છે.

વ.—ત્યારે દીચણ કે પગ પહેલા આવે તો શું કાંઈ ખીક છે?

લ.—હા. પહેલા નિતંબ આવે તેના કરતાં પહેલા દીચણ કે પગ આવે તેમાં કાંઈક શકા તો ખરીજ.

વ.—કારણ?

લ.—દીચણ કે પગ પહેલા આવે તો બાળકની ગરદન અને માથું આવતાં ઘણું કરીને વાર લાગે છે. તેથી જ કહું છું કે દીચણ કે પગ પહેલા આવે તો બાળક બહુ દુઃખી થાય છે અને વખતે મરી પણ જાય છે. નિતંબ પહેલાં આવે તો ત્રણમાંથી એક બાળક માથું જાય છે અને દીચણ કે પગ પહેલા આવે તો બેમાંથી એક બાળક માથું જાય છે, એમ ડાક્ટરોનાં દક્તર તપાસતાં માલમ પડે છે અને તેથી એ વાત નક્કી થાય છે.

વ.—સત્યાનાશની પાટીજ તો! ત્યારે તો પહેલા નિતંબ આવે એ બહુજ સાફ. બાપ!

લ.—તે તો સાફજ છે ના!

વ.—આહા! ભગવાન કરે ને સઘળી પ્રસૂતાઓના બાળકના માથાં પહેલાં આવે! અને જે બાળકનાં માથાં પહેલાં ન આવે તેના નિતંબ પહેલાં આવે તો બહુજ સાફ થાય ખેન!

લ.—હા, એમ થાય તો તે ઘણુંજ સાફ. અને ઘણું ભાગે થાય છે પણ એમજ નિતંબ પહેલાં આવીને જેટલાં બાળક જન્મે છે તેની સાથે સરખાવતાં દીચણ કે પગ પહેલા આવીને ઘણાંજ થોડાં બાળકો જન્મે છે. પણ હવે તો તમે બાળકના નિતંબ, દીચણ કે પગ પહેલા આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો તે તો સારી રીતે શીખી ગયાં કે નહિ?

વ.—હા. એ તો મને સારી રીતે આવડી ગયું,

પ્રકરણ ૨ ભું.

બાળકનો હાથ પહેલો આવે ત્યારે શું કરવું?

વ.—કેમ બેન! આજે શા સમાચાર છે?

લ.—નવારા સમાચાર નથી.

વ.—આખાં છે તો જમી છુટીને ના?

લ.—અત્યાર જમી જમી ન હોડ, એમ તમને લાગે છે?

વ.—મને તો લાગે છે કે જમીનેજ આખાં હશે.

લ.—તમારે હમણાં નવરામ છે?

વ.—કેમ બેન!

લ.—જટણને ઘેર જરા મારી સાથે આવી ચંકશે?

વ.—જટણને ઘેર શા માટે?

લ.—તેની નાની વદુને પ્રસવ કરાવવા જવું છે.

વ.—નાની વદુને કેટલોક વાસ્તી વેળા આવવા માંડી છે?

લ.—ઘણી વાર નથી થઈ. હમણાંજ તેનું માથુંસ આવીને મને દબી ગયું.

વ.—પ્રસૂતાને તમે જોઈ આખાં કે નહિં?

લ.—હા તેને જોયા પછીજ અહિં આવી છું, પ્રસૂતાનાં લેણાં જાદુ સાથું દેખાતાં નથી.

વ.—કેમ, શું જાણાય છે?

લ.—તેના બાળકનો હાથ પહેલો આવવાનો છે.

વ.—સત્યાનાયની વાત એ તો! પહેલો હાથ આવે એ તો કહ જોવી તેરી વાત ન દેવેરાય! ધણુંજ જોખમ ગણાય.

લ.—હા. ધણુંજ જોખમ છે, એમ સક નથી.

વ.—મને શીખવવા માટે સાથે લઈ જશો ના?

લ.—પ્રસૂતાને એકલી મોકલે, ત્યારે હું શું કરવા તમારી પાસે આવી હઉં? મારો ધંધો તમને શીખવવો છે. માટે તમને તે-

વ.—હીક, માથું તરત બહાર આવે તો સાફ ના?

લ.—હા ઘણું જ સાફ. માથું તરત આવે છે તેથી નિતંબ પહેલા આવે તો છોદફ મરી જવાની બીક ઘણીજ ઓછી રહે છે.

વ.—ત્યારે દીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો શું કાંઈ બીક છે?

લ.—હા. પહેલા નિતંબ આવે તેના કરતાં પહેલા દીંચણ કે પગ આવે તેમાં કાંઈક શંકા તો ખરીજ.

વ.—કારણ?

લ.—દીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો બાળકની ગરદન અને માથું આવતાં ઘણું કરીને વાર લાગે છે. તેથી જ કહું છું કે દીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો બાળક બહુ દુઃખી થાય છે અને વખતે મરી પણ જાય છે. નિતંબ પહેલાં આવે તો ત્રણમાંથી એક બાળક માર્યું જાય છે અને દીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો બેમાંથી એક બાળક માર્યું જાય છે, એમ ડાક્ટરોનાં દક્ષતર તપાસતાં માલમ પડે છે અને તેથી એ વાત નક્કી થાય છે.

વ.—સત્યાનાથની પાટીજ તો! ત્યારે તો પહેલા નિતંબ આવે એ બહુજ સાફ. બાઈ!

લ.—તે તો સાફજ છે ના!

વ.—આહા! બગવાન કરે ને સઘળી પ્રસૂતાઓના બાળકને માથાં પહેલાં આવે! અને જે બાળકનાં માથાં પહેલાં ન આવે તેના નિતંબ પહેલાં આવે તો બહુજ સાફ થાય બેન!

લ.—હા, એમ થાય તો તે ઘણુંજ સાફ. અને ઘણું જાય છે પણ એમજ નિતંબ પહેલાં આવીને નોટલાં બાળક મરે છે તેની સાથે સરખાવતા દીંચણ કે પગ પહેલાં આવીને ઘણુંજ વાર બાળકો જન્મે છે. પણ હવે તો તમે બાળકના નિતંબ, દીંચણ કે પગ પહેલાં આવે તો પ્રસૂતાને સી રીતે પ્રસવ કરાવે તો તે સારી રીતે સીધી ગયા કે નહિ?

વ.—હા એ તો મને સારી રીતે આવડી ગયું.

(૧) પેટમાં બાળક મરી ગયું હોય તો ઘણું કરીને તેના હાથમાં પહેલો આવે છે.

(૨) ગર્ભાવસ્થામાં કોઈ ખરું કાલુશી કમળ જે ત્રાંસું થઈ જાય તો બાળકનો હાથ ઘણું કરીને પહેલો આવે છે.

વ.—કમળે ત્રાંસું થઈ જાય એટલે ફરી રીતે થઈ જાય ? તે મને જરા સમજાવશો ?

લ.—ગર્ભાવસ્થામાં પ્રસૂતા પડી જાય કે બીજી કોઈ રીતે જે તેના પેટ ઉપર આધાત એટલે માર લાગે તો કમળ પોતાને રહેવાની જગ્યાએ ન રહેતાં ફરી જાય અને એક પડખે થઈ જાય.

વ.—ત્યારે ગર્ભાવસ્થામાં કોઈ પ્રકારનો આધાત થાય તે તો ઘણું બીકરાળું કરેવાય.

લ.—હા, ઘણુંજ બીકરાળું છે ત્યાર પડી સંભળો, નિર્નયમાં ત્રણ હાથાં હોય છે, તે હમે જાણો છો ?

વ.—ત્રણ ક્યાં વળા ?

લ.—કેમ ? બરડાની કરોડના છેલા બામનું એક હાથકું વચમાં અને બે પડખે બે.

વ.—(લક્ષ્મીએ હાથ લગાડીને જગાઆ પડી) ખરું ત્રણ હાથાં છે ખરું.

લ.—એ ત્રણ હાથાં એવી રીતે વ્યવસ્થા છે કે તેથી એક સારી ખોલ તૈયાર થઈ છે. એ ખોલમાં કમળ રહે છે. (૩) આ ખોલનું ઉપરનું મોં સાફકું હોય તો બાળકનો હાથ ઘણું કરીને પહેલો આવે. (૪) બદ્ધ પેલું આવવાથી કમળને પાણીની કાચળી મારફતે બાળક ઉપર બદ્ધજ બાર દેતા પક્ષ ધાતું કરીને બાળકનો હાથ પહેલો આવે. (૫) જે બે બાળક પેટમાં હોય તો ઘણું કરીને એકનું માથું પહેલું આવે અને બીજાનો હાથ પહેલો આવે; કાંઈ કેમ વાત તો બન્ને બાળકના હાથ પહેલા આવે. (૬) પેટમાં બાળક ઘણુંજ દરકનું હોય તો પણ ધાતું કરીને તેના હાથ પહેલો આવે. બાળકનો હાથ પહેલો આવવાના આ મુખ્ય કારણ છે. તે જાણી રાખવું.

ડવા સાંજે આવી છું. હવે વારે ન લગાડો. ચાલો, મારી સાથે ઉતાવળથી ચાલો.

વ.—ચાલો, ત્યારે (બટજીને ઘેર પોહોંચીને બંને પ્રસૂતાના ઝોરડામાં પેશીને) જોઈ ' બાળકનો હાથ પહેલો શી રીતે આવે છે ? (તપાસ કરી જોઈને) અરે મા ! એમજ છે ! (લક્ષ્મી તરફ જોઈને) અરે બેન ! હવે શું થશે ?

લ.—તમે ડરી જાઓ નહિં. હમણાં હું પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવી દઈશ.

વ.—અરે બેન ! તમે દયા કરો તોજ આ પ્રસૂતા તો બચે. આ વડુ બહુજ સારી છે. એના જેવી બીજી સારી વડુ કોઈ મેં જોઈ નથી. ઠીક, પણ પહેલો હાથ આવવાનું કારણ હશે કે નહિ ?

લ.—દરેક કાર્યનું કારણ તો હોયજ.

વ.—ત્યારે આનું કારણ શું ?

લ.—હાથ પહેલા આવવાનું તમે કારણ પૂછો છો ? એવી વાત પણ તમે ભૂલી ગયાં ? કાંઈક સંભારો પહેલાં હાથ અને પગ આવવાનાં કારણો તમને મેં કહી બતાવ્યાં નથી ?

વ.—હા. હા. કહેલાં છે ખરાં. કાંઈક કાંઈક યાદ આવે છે ખરાં.

લ.—કાંઈક કાંઈક યાદ આવવાનું અહિં કામ નથી. અધાં ધ્યાનમાં હોવાં જોઈએ. અધાં એક વાર ફરીને સારી રીતે કહું છું, તે ધ્યાન દઈ સાંભળો.

વ.—ત્યારે કહો, હું બહુજ ધ્યાન દઈને સાંભળીશ. પણ આથી તમે એમ ધારશો નહિ કે તમે મને જે જે શીખવ્યું છે તે હું ભૂલી ગઈ છું. તમે મને જે જે શીખવ્યું છે, તે બધું એક ચોપડીમાં મેં લખી રાખ્યું છે.

લ.—ખરું કહો છો ? બધુંજ લખી રાખ્યું છે ? કોઈ પણ વિષય શીખવો હોય ત્યારે સાંચે તમારી પેટે ધ્યાન રાખીનેજ શીખવો જોઈએ. ત્યારે હવે સાંભળો.

લ.—હા. પણ એ વાન માંડી વાળવાથી શું થયું ? બાળકનો દાય પહેલો આવે ત્યારે બાળકને ફેરવી દેવામાં ન આવે તો પ્રસન્ના પ્રસવ કરી શકે નહિ. આ વાન તમારે ચોક્કસ જાણવી.

વ.—ત્યારે હવે બાળકને ફેરવવું શી રીતે ? તે મને સારી રીતે સમજાવો.

લ.—કહી કહીને શું કરવું છે ? હમણાં તમને કરીનેજ બતાવી દઉં. નાની વડુને હજી પરપોટો ફર્યો નથી, તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—હા. તે તો હું ચોખ્ખું જોઈ પણ શકું છું.

લ.—વળા. હમણાં મોં પાડી સારી રીતે ઉઘડવું છે. આ બે સારી જોવાઈ છે. તેથી ઘણીજ સરળતાથી હું બાળકને ફેરવી દઈશ. પ્રસન્નાને પણ કંઈ દુઃખ નહિ થાય, અને મને (દાર્ઘ્યભાવને) કંઈ મરેનત પણ નહિ પડે. યોગ્ય ટોપરેલ તેજ મને આપો જોડ.

વ.—ટોપરેલ તેજને મું. કરશો ?

લ.—હાથે ચોપડીય.

વ.—કપે હાથે ચોપડીય ?

લ.—જે હાથ કમળમાં નાખવો હશે તે હાથે.

વ.—કમળના મોંમાં કયો હાથ નાંખીને બાળક ફેરવી દેશો ?

લ.—એનો કંઈ નિયમ નથી. જે હાથ કામ કરી શકે તેમ હોય તે હાથ નાંખવો. આ કામને માટે દાઢવણે પોતાના બન્ને હાથ ફેરવી રાખવા એ સાફ છે. ગમે તે હાથ આપે, એમાં કંઈ અડચણ નથી, પણ આટલું સમજી રાખવું કે જે હાથ કમળમાં નાખીને બાળક ફેરવવા માંડવું હોય, તે હાથ કાઢી લઈને બીજો હાથ નાંખવો પડે, એમ કદિ પણ કરવું નહિ. જે હાથે કામ કરવા માંડવું તે હાથેજ પૂરું કરવું.

વ.—કદાચ એક હાથ કાઢીને બીજો નાખવો પડે, તો તેમ કાઈ નુકસાન છે ?

૧ ટોપરેલ-નારીએના કાપડામાંથી બરતુ ટોપરેલ તેજ.

લ.—નુકશાન નેવું તેવું નથી. પુરેપુરું નુકશાન છે.

વ.—થું નુકશાન છે તે કહો,

લ.—પહેલું તો એ કે પ્રસૂતાના પેટમાં હાથ મોટા લેખમની વાત છે. તેમાં વળા એક હાથ નાખી કાઢી તોડાન કરે, વળા તે હાથ કાઢી લઈ ગર્ભમાં ખીલે હાથ નાખે. એ તો પ્રસૂતાનું ખૂન ક્યાં નેવુંજ છે.

વ.—ખરી વાત કહો છો. આવી હેરાનગતિ ગિચારી પ્રસૂતા શી રીતે સહન કરી શકે ?

લ.—જે હાથ કમળમાં નાંખ્યો હોય, તે હાથવડેજ બાળકને ફેરવી દેવું લેખએ. હાથ બદલાવવો નહિ. આ વાત સારી પેડે ધ્યાનમાં રાખીને જે હાથ આ કામ માટે સારી પેડે ફેળવી રાખ્યો હોય, તે હાથથીજ આ કામ શરૂ કરવું. પછી તે હાથ ડાબો હોય, તેની અડચણ નથી, જેમાંનો ગમે તે હાથ હશે તે ચાલશે.

વ.—હીક. એ વાત હું સારી પેડે સમજી. તમે ક્યે હાથ બાળક ફેરવશો ?

લ.—મેં મારા બન્ને હાથ આ કામને માટે એક સરખા ફેળ્યા છે. હું જમણે હાથે બાળક ફેરવીશ.

વ.—બાળકને ફેરવ્યા પહેલાં, તમે તેને શી રીતે ફેરવશો, તે પહેલાં તો મને જરાખર કહો.

લ.—તે કદું હું. સાંબળો. જે હાથ સારી પેડે ફેળવાયેલો હોય, અને તેથી જે હાથ કમળમાં નાંખવો હોય, તે હાથની પીડે પાંચાના કેપર બાગ મુઠી સારી પેડે ટાપરેલ ચોપડવું. ચાર પછી પ્રસૂતાનો પરપોટો ફટકો નથી, અને કમળનું મોં સારી પેડે ઉઘોડેલું હોય, તો હાથના પચે આગળ એકલા કરીને બહુજ ધમિ ધમિ કમળમાં તે હાથ ફેરવી દેવો. ત્યાર પછી પાણીની થેલી અને કમળની ગુરીર એ બેનો વચમાં એવા રીતે સેરવી દેવો કે, હાથનું તમને બાળકના પેટની તરફ રહે.

વ. — બાળક તો પાણીની કોથળામાં હોય, ત્યારે તેનું પેટ કઈ તરફ છે, એ કેમ કરીને જાણી શકાય ?

લ. — તે પંજું જાણી શકાય છે. જ્યારે વેળું આવે ત્યારે પાણીની કોથળાની ચામડી તાંગ થયેલી હોય, તેથી ને વખતે તો કંઈ સારી રીતે જાણી શકાય નહિ. પંજું વેળું એમ ઘણું ગયા પછી પાણીની કોથળાની ચામડી ઢીલી થઈ જાય, તે વખતે હાથ નાંખી મધુ સાવધાન થઈ જોવાથી, જાણતું પેટ અને પીડાઈ તરફ છે, તે સારી રીતે જાણી શકાય. હાથ નાંખી જોવાથી પીડાની ઠંડી માથમ પડે અને પેટે નાગ માલમ પડે. ઘેલીમાં જાળક હોવા છતાં તેનું પેટ કઈ તરફ છે, અને પીડા કઈ તરફ છે, તે જાણવું શું અપર્યક્ત છે !

વ. — ના, તમે આટલું સમજાવ્યાં પછી હવે એ અપર્યક્ત જાણવું નથી. એ જાણવાને આરી સારી યુક્તિ હશે તેની અને સ્ત્રી ખબર પડે ! સીક, હવે પાણીની ઘેલી અને હમગતું કરીર એ બેની વચમાં હાથ સેરવી રીધા પછી શું કરવું ?

લ. — જમ મરીને પાણીની કોથળા કોડી નાંખવી.

વ. — પાણીની કોથળાને કોડી નાંખીએ તો તો પાણી બહાર આવતું રહે !

લ. — ના, પાણી બહાર ન આવે. હમગતું હાથેનજીવે હાથ હોય, તેથી જો આગળ એક રીતનો અહેવાલ હવે કે નહિ ! એ અહેવાલથી પાણી બહાર ન આવે. કોથળા કોથળા છત્ર પાણી કેમ બહાર ન આવે તે તો સમજી શકાય ના ?

વ. — હા હવે તે સારી રીતે સમજી શું. પછી શું કરવું તે કહે.

લ. — ત્યાર પછી કોથળાનું હાથ નાંખીને જાળકનું પંજું તરફ

વ. — એક પગ કહેવું. કે બન્ને પગ કહેવું ?

લ. — એક પગ કહે તે પંજું ચડે અને બન્ને પગ કહે તો પંજું ચડે.

વ. — સીક. મારે પગ કાઢી મુખપાંચાલ ચડે કે કાઢીને તાણેલાં જાણેલાં કરે ?

લ.—નુકશાન જેવું તેવું નથી. પુરેપુરું નુકશાન છે.

વ.—થું નુકશાન છે તે કહો,

લ.—પહેલું તો એ કે પ્રસૂતાના પેટમાં હાથ નાંખવો એમ મોટા જોખમની વાત છે. તેમાં વળી એક હાથ નાંખી કાંઈક તોડન કરે, વળી તે હાથ કાઢી લઈ ગર્ભમાં બીજો હાથ નાંખે. એ તો પ્રસૂતાનું ખૂન કર્યા જેવું જ છે.

વ.—ખરી વાત કહો છો. આવી હેરાનગતિ બિચારી પ્રસૂતા શી રીતે સહન કરી શકે ?

લ.—જે હાથ કમળમાં નાંખ્યો હોય, તે હાથવડે જ આળકને ફેરવી દેવું જોઈએ. હાથ બદલાવવો નહિ. આ વાત સારી પેઠે ધ્યાનમાં રાખીને જે હાથ આ કામ માટે સારી પેઠે ફેળવી રાખ્યો હોય, તે હાથથી જ આ કામ શરૂ કરવું. પછી તે હાથ કાઢ્યો હોય, તેની અડચણ નથી, એમાંનો ગમે તે હાથ હશે તે ચાલશે.

વ.—હીક. એ વાત હું સારી પેઠે સમજી. તમે ક્યે હાથે આળક ફેરવશો ?

લ.—મેં મારા બન્ને હાથ આ કામને માટે એક સરખા ફેળવ્યા છે. હું જમણે હાથે આળક ફેરવીશ.

વ.—આળકને ફેરવ્યા પહેલાં, તમે તેને શી રીતે ફેરવશો, તે પહેલાં તો મને બરાબર કહો.

લ.—તે કહું છું. સાંભળો. જે હાથ સારી પેઠે ફેળવાયેલો હોય, અને તેથી જે હાથ કમળમાં નાંખવો હોય, તે હાથની પાંચે પોંચાના ઉપર ભાગ સુધી સારી પેઠે ટોપરેલ ચોપડવું. સાર પછી પ્રસૂતાનો પરપોટો કુટ્યો નથી, અને કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડેલું હોય, તો હાથનાં પાંચે આંગળાં એકઠાં કરીને બહુજ ધીમે ધીમે કમળમાં તે હાથ ફેરવી દેવો. ત્યાર પછી પાણીની થેલી અને કમળના શરીર એ બેની વચમાં એવી રીતે સેરવી દેવો કે, હાથનું તળી આળકના પેટની તરફ રહે.

વ. — આનેક તો પાણીની કાથળામાં હોય, સારે તેનું પેટ કઈ તરફ છે, એ કેમ કરીને જાણી શકાય ?

લ. — તે પેણું જાણી શકાય છે. ત્યારે વેણું આવે ત્યારે પાણીની કાથળાની આમડી તંગ થયેલી હોય, તેથી તે વખતે તો કાંઈ સારી રીતે જાણી શકાય નહિ. પણ વેણું બંધ થઈ ગયા પછી પાણીની કાથળાની આમડી ઢીલી થઈ જાય, તે વખતે કાથળું નાંખી જલકુ સાવધાન થઈ જોવાથી, બાળકનું પેટ અને પીડ કઈ તરફ છે, તે સારી રીતે જાણી શકાય. હાથ નાંખી જોવાથી પીડની ઢાંડી માલમ પડે અને પેટનાગ માલમ પડે. ચેલીમાં બાળક હોવા છતાં તેનું પેટ કઈ તરફ છે, અને પીડ કઈ તરફ છે, તે જાણવું શું અશક્ય છે !

વ. — ના, તમે આટલું સમજાવ્યા પછી હવે એ અંધકું જાણવું નથી. એ જાણવાને આવી સાદી યુક્તિ હશે તેની મને શી ખબર પડે ! દીક, હવે પાણીની ચેલી અને કમળનું શરીર એ બેની વચમાં હાથ સેટી દીધા પછી શું કરવું ?

લ. — ના મારીને પાણીની કાથળા ફેડી નાંખાવી.

વ. — પાણીની કાથળાને ફેડી નાંખીએ તો તો પાણી બહાર આવતું રહે !

લ. — ના, પાણી બહાર ન આવે. કમળમાં દાઢિયલનો હાથ હોય, તેથી મોં આગળ એક રીતનો અટકાય થાય કે નહિ ? એ અટકાયથી પાણી બહાર ન આવે. કાથળા ફેડવા છતાં પાણી કેમ બહાર ન આવે તે તો સમજી શક્યા ના ?

વ. — હા હવે તે સારી રીતે સમજી છું. પછી શું કરવું તે કહો.

લ. — સાર પછી કાથળામાં હાથ નાંખીને બાળકનો પગ ઝાલવો.

વ. — એક પગ ઝાલવો કે બન્ને પગ ઝાલવા ?

લ. — એક પગ ઝાલે તો પગ ચાલે, અને બન્ને પગ ઝાલે તો પગ ચાલે.

વ. — દીક, માત્ર પગ ઝાલી રાખવાથીજ ચાલે, કે ઝાલીને તાણવો બાણવો ખરે ?

લ.—પગ ઝાલતી વખતે જે વેણ આવતી હોય, તો માત્ર પગ ઝાલી રાખવાથીજ કામ થઈ જાય. મતલબ કે કમળનાં દબાણથી માથું કે ગરદન ઉપર જાય, અને પગ નીચે આવી જાય.

વ.—હીક માત્ર ઝાલી રાખવાથીજ કમળનાં દબાણથી જે બાળકનું માથું અને ગરદન ઉપરની તરફ અને પગ નીચેની તરફ ન આવી જાય તો શું કરવું?

લ.—જે એમ થાય તો જ્યાં સુધી વેણ આવે ત્યાં સુધી બાળકનો પગ ઝાલીજ રાખવો. વેણ બંધ થયા પછી પગને ધીમે ધીમે નમાવીને નીચેની તરફ લાવવો. કોથળામાં પ્રાણી હોવાથી વગર મહેનતે ઝટ લઈને આમ કરી શકાય. કમળનાં મોંમાંથી પગ બહાર નીકળે, ઝોટલે દાઢયણે અટકી જવું. કમળના મોંમાંથી પગ બહાર આવે કે બાળકનો પહેલો પગ આવવાથી જે જે રીતે પ્રસવ કરાવાય છે તેજ રીતે પ્રસવ કરાવાય. પછી તેમાં કશી અડચણ ન આવે. અને કાંઈ ગભરાવું કે મુઝાવું પણ પડે નહિ. આ બધું સમજ્યાં?

વ.—હા. તમે એવી રીતે કહેલું છે કે તે સારી રીતે સમજી જવાય.

લ.—આ પહેલાં મેં તમને કહેલું છે કે બાળક ફેરવતી વખતે એક પગ પકડવાથી પણ ચાલે, અને બંને પગ ઝાલવાથી પણ ચાલે; પણ એમાં એક વાત તમને કહેવાની છે.

વ.—શી વાત કહેવાની છે? જે કહેવું હોય તે સારી રીતે ચોખે ચોખું કહો. પ્રસૂતાને પ્રસવ કરવાના સંબંધની કોઈ પણ બાબતમાં ‘પણ’ રાખો માં.

લ.—કહું. સાંભળો, કાંઈ પણ બાકી કે અધુરું નહિ રાખું બાળક જીવે એવી આશાએ ન હોય અને ભરોસો પણ ન હોય અને જે માત્ર પ્રસૂતાને બચાવવા માટે જ દાઢયણ મહેનત કરતી હોય તો બંને પગ એક સાથે ઝાલી ધીમે ધીમે નમાવીને નીચેની તરફ લાવવા જ્યારે વેણ આવે ત્યારે પણ ધીમે ધીમે પગ ઝાલીને ખેંચવાનો સારો

પ્રપત્ન કરવો. આ પ્રમાણે કરવાથી બાળક જલ્દી બહાર આવી જાય. પણ એમ કરતાંએ બહુ દોડદોડ કરવી નહિ. દોડદોડ કરવાથી વખતે આવતુંજ થાય જાય.

વ.—શું આવતું થાય જાય ?

લ.—પ્રસૂતાને જવાબદારી સાફ જે બાળકને તાબીને ઝટ બહાર કાઢવામાં આવે, તો બાળક બહાર આવતાંની સાથેજ ધક્કો ન ખમાવાથી પ્રસૂતા મરી જાય.

વ.—અરર ! એ તો ધણુંજ નડાઈ થાય !

લ.—આવી રીતે પ્રસવ કરાવવો એ તો પ્રસૂતાને બચાવ કરવા માટે જ. પણ જ્યાં પ્રસૂતાની સરીર સ્થિતિ સારી હોય ત્યાં આવી દોડદોડ કરીને બાળકને મરવા દેવું નહિ.

વ.—ત્યારે એવે વખતે શી રીતે પ્રસવ કરાવવો ?

લ.—બાળકનાં એ પગ એક સાથે ન જાણતાં એક પગ જાણવો, અને ધીરે ધીરે તેને નીચે લાવવો.

વ.—એક પગ નમાવીને નીચે લાવવાની મતલબ શી ?

લ.—પટેલા નિતંબ આવવાથી જેમ બાળકનું કમ્પાણ થાય છે, તેમજ એક પગ નમાવીને નીચે લાવવાથી બાળકનું કમ્પાણ થાય છે.

વ.—શી રીતે ?

લ.—બંને પગ એક સાથે કમળનાં મોંમાંથી બહાર કાઢવાથી નિતંબનું માપ કાંઈક ઓછું થાય છે, તે તો તમે જાણી શકો છો ના ?

વ.—હા, તે તો સારી રીતે જાણી શકું છું. અને નિતંબ એક સાથે હોય તો તે નિતંબનું માપ ઓછું રહે.

લ.—પણ એક પગ કમળનાં મોંમાંથી બહાર આવે અને એક પગ બાળકના પેટ ઉપર જડ થઈ પડ્યો રહે, તો નિતંબનું માપ કાંઈક વધારે થાય. કારણ કે બંને નિતંબ એકઠા થતા નથી. હવે જુઓ, જેનું માપ ઓછું હોય તે કમળનાં મોંમાંથી તરત બહાર આવી

શકે, અને જેનું માપ વધારે હોય, તેને કમળના મોંમાંથી બહાર આવતા કાંઈક વાર લાગે.

વ.—હીક. નિતંબ બહાર આવતાં વાર લાગે તેમાં લાભ શો? અને ઝટ આવે તેમાં તુકસાન શું?

લ.—નિતંબ તરત બહાર આવે તો, છેવટે માથું બહાર આવતાં વાર લાગે તો ઘણું ફરીને બાળક માર્યું જાય. પણ નિતંબ બહાર આવતાં વાર લાગે તો, માથું તરત જ બહાર આવી શકે અને તેથી બાળક પણ ઘણું ભાગે સહીસલામત જ રહે.

વ.—અરે! ત્યારે તો બાળકના નિતંબ બહાર આવવામાં વાર લાગવા ને લાગવામાં ઘણો જ લાભલાભ જણાય છે ને શું?

લ.—તે તો છે જ ના! કારણ કે સંભારી જુઓ કે, બાળકના પગ પહેલાં બહાર આવે ત્યારે પ્રસૂતા કેવી રીતે પ્રસવ કરે, તે ત્યારે તમને શીખવ્યું, ત્યારે કહેલું જ હતું કે, બાળકના પગ પહેલાં આવે, તો ઘડ તરત બહાર આવે, પણ માથું બહાર આવતાં વાર લાગે, અને નિતંબ પહેલાં આવે ત્યારે ઘડ બહાર આવતાં વાર લાગે, પણ માથું તરત બહાર આવે.

વ.—હા, એ તો કહેલું હતું અરે.

લ.—બાળકના પગ પહેલાં બહાર આવે, અને નિતંબ પહેલાં બહાર આવે, તેમાં ઘણો જ તફાવત છે. પહેલાં નિતંબ આવે એવા બનાવોમાં ત્રણ બાળકમાં એક મરે, અને પહેલાં પગ આવે તેવા બનાવોમાં બે બાળકમાં એક મરે. આ વાત સારી પેઢે મનમાં રાખવી.

વ.—હા, આ બધી વાત એકે એકે સારી રીતે મનમાં રાખીશ.

લ.—ત્યારે જુઓ, બાળકનો એક પગ કમળના મોંમાંથી નમાવીને નીચે આણવો અને પ્રસવ કરાવવો તે અને પહેલાં નિતંબ આવે અને પછી પ્રસવ કરાવવો તે બંને એકજ છે અને તેથી જ કહ્યું છું કે જ્યાં પ્રસૂતાની તખીયત સારી હોય ત્યાં બાળકના બે પગ પકડીને નીચે નમાવીને દોડાદોડ ફરીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો નહિ.

માન એક પગ પકડીને તેને કમળના મેં આગળ લાવવો. બાળકનો એક પગ જાણીને પ્રસવ કરાવવો કે બીજા પગ જાણીને પ્રસવ કરાવવો એ મુંબંધમ્ હવે તમારે કાંઈ વધારે પૂછવાનું છે ? હવે કેમ કરવું તે સમજી શક્યાં ?

વ.—સારી રીતે સમજી ગઈ. હવે તમારે વધારે કહેવું પડશે નહિ. હીકે, પગ કરતાં જો દીચ્ચુ આગળ હોય તો બાળકનો પગ ન નમાવતાં દીચ્ચુ નમાવવાથી ચાલે કે નહિ ?

હા.—હા. દીચ્ચુ નમાવવાથી તો સગવડ થાય, એથી તો કેટલીક સગવડ મરી જાય.

વ.—શી સગવડ થાય ?

હા.—સગવડ એટલી કે પગ પકડીને તેને નમાવીને લાવતાં પગથી તે બાળકનું આખું શરીર ફેરવવા માટે ઘણી જગ્યા બેઠકો. પણ દીચ્ચુ જાણીને તેને નમાવીને લાવતાં એટલી બધી જગ્યાની જરૂર ન પડે. શી સગવડ થાય તે હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. ત્યારે તો દીચ્ચુ પકડીને તેને નમાવીને નીચે લાવવો એ વધારે સાફ.

હા.—જો દીચ્ચુ આગળ હોય તો તો એમ કરવું સાફ ખરૂં. દીચ્ચુ કે પગ એ બેમાંથી જો આગળ હોય તેને નમાવીને ચોખ્ખી જગ્યાએ લાવવા પ્રયત્ન કરવો.

વ.—બાળકના નિર્ગળ પહેલા બદાર આવે, ત્યારે પ્રસૂતા જે રીતે પ્રસવ કરે, તે જ રીતે દીચ્ચુ નમાવવાથી પ્રસવ કરે કે નહિ ?

હા.—હા. એ જ રીતે પ્રસવ કરે. એ બેમાં કાંઈ પણ તફાવત નથી.

વ.—હવે આગળ કહેા.

હા.—બાળકનો એક પગ કે એક દીચ્ચુ પકડી તેને નમાવીને પ્રસવ કરાવવો પડે ત્યારે ગમે તે પગ કે ગમે તે દીચ્ચુ પકડવાથી ચાલે કે નહિ ?

વ.—ગમે તે એટલે ?

લ.—હું. સાબળો. એમ ધારો કે બાળકનો હાથ આવ્યો હોય તો જમણો પગ કે ઢીંચણ પકડીને નમાવવો જોઈએ. અને જો જમણો હાથ બહાર આવ્યો હોય તો હાથો પગ કે હાથ ઢીંચણ પકડીને નમાવી ચોગ્ય જગ્યાએ લાવવો જોઈએ.

વ.—કેમ ! એ પ્રમાણે કરવાથી શો લાભ ?

લ.—એમ કરવાથી બાળક સહેજમાં ફરી જાય, એ મોટો લાભ.

વ.—એવો મોટો લાભ છે ? ત્યારે તો એમ જ કરવું.

લ.—હું એમ કરીને જ હમેશાં બાળક ફેરવું છું.

વ.—આ તો બધું હીક, પણ બાળકનો હાથ બહાર આવ્યો છે, એ નક્કી શી રીતે કરવું.

લ.—તે નક્કી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

વ.—અગાઉ—તમે જે કહ્યું, તેમાં તો હાથો જમણો નક્કી કરવાની ઘણી જરૂર છે, ને અત્યારે આમ કેમ કહો છો ?

લ.—જેણી તરફનો હાથ પહેલો બહાર આવે. તેની સામી તરફનું ઢીંચણ કે પગ સહેજે ઝાલી શકાય એવો એક બીજો ઉપાય છે, તેથી હાથો જમણો નક્કી ન કરીએ તો પણ ચાલે. જે હાથ પહેલો બહાર આવ્યો હોય, તે હાથનાં તળીયાંની તરફ તમારો હાથ કમળમાં સેરવી દેવો. એમ કરવાથી તમારો હાથ બાળકની બગલમાં જઈ પડશે. ત્યાર પછી બગલથી બરાબર પગ તરફ હાથ લઈ જવાથી જે હાથ બહાર આવેલો છે, તે તરફનું ઢીંચણ કે પગ પકડી શકાય કે નહિ ?

વ.—હા. તે તો પકડીજ શકાય. એ તો ઉઘાડું જ છે.

લ.—તો પછી બીજું શું જોઈએ ? તે પગ કે ઢીંચણ મુકી દઈને તેની પાસેના બીજા પગ કે ઢીંચણ પકડી તેને ત્રીજે નમાવી લ્યો, એટલે થયું.

વ.—હા, આ બહુ સારી યુક્તિ.

લ.—બાળક કમળની અંદર હોય ત્યારે તેના હાથ, પગ, નિતંબ,

ગરદન એ બધા અવયવો બદાવર સી રીતે ઝાળખવા તે તો તમને આગળ સારી રીતે સમજાવી મુક્યું છે. કેમ એ બધું તો યાદ છેના ?

વ.—હા એ તો બધું સારી, પેડે યાદ છે. તે યાદ ન હોય તો ચાલે કેમ ?

હા.—એક બાબતમાં તમને સાવધાન કરવાનું હું બૂલી ગયા છું.

વ.—કય બાબતમાં ?

હા.—આગળ હું તમને કહી ગઈ છું કે બાળક ફેરવવા માટે ત્યારે કમગમાં હાથ નાખવો ત્યારે હાથ એવી રીતે મેચવી દેવો જોઈએ કે હાથનું તળીડ બાળકના પેટની તરફ રહે. કેમ યાદ છે કે નહિ !

વ.—હા એ તમે મને કહ્યું હતું ખરું. અને તે મને યાદ ખરું છે.

હા.—હાથનું તળીડ (હથેળી) પેટ તરફ રાખીને હાથ મેચવેલ ખરો પણ બાળકની કુંડી ઉપર કે નાભીની ખીણ કોઈ પણ જગ્યાએ દબાવુ ન ચાય, તેની ધણીજ સંજાગ રાખવી નાભ ઉપર દબાવુ ચાય તો સત્યાનાથ જાય, તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—હા, હા. તે તો તમે મને બહુજ સારી રીતે સમજાવેલું છે. બાળકના નાભમાંજ તેનો પ્રાણ હોય છે. તે નાભમાં કોઈની આવજા બંધ ચાય તો બાળક મરીજ જાય.

હા.—વળી એક ખીણ વાન હતું તે સાંબલો.

વ.—શું ? કહે.

હા.—બાળક ફેરવવા માટે ત્યારે કમગમાં હાથ નાખવો હોય ત્યારે આ વાન બહુજ ધ્યાનમાં રાખવી કે, ત્યારે વેલુ આવતી હોય ત્યારે હાથ મેચવો નહિ, વેલુ આવતી હોય ત્યારે કમગમાં હાથ નાખવો નહિ. અને કમગમાં હાથ નાખ્યા પછી જો વેલુ આવવા માટે તો બધા મુખી વેલુ આવ્યા હશે ત્યાં નહીં હાથને એકજ જગ્યાએ સ્થિર રાખવો, હલાવવો ચલાવવો નહિ. વેલુ બંધ થવા પછીજ આગળ મેચવો કેમ સમજ્યા !

વ.—હા સમજી.

લ.—કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડ્યું હોય, અને પરપોટો ફુટ્યો ન હોય તો આગક ફેરી રીતે ફેરી આપવું, એ વાત અત્યાર સુધીમાં તમને શીખવવામાં આવી. તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો.

વ.—આ સિવાય હવે બીજું કંઈ શીખવવાનું છે કે નહિ ?

લ.—હા. હજી તો થઈ જાતી છે, અને એવું છે કે તે ન શીખવું તો આલેખ નહિ. કમળનું મોં પૂરેપૂરું ઉઘડ્યું હોય અને પરપોટો ફુટ્યો નહોતો તો આગક ફેરી દેવામાં કંઈ મુશ્કેલી પડતી નથી. એમ હોય તો નથી પ્રસૂતા કઢાતી કે નથી કંઈ આગકને અગળ આવતી કે નથી દાઢ્યાળને કંઈ મહેનત પડતી. પણ આની અનુકૂળતા થઈ જરીતે તો હોતીજ નથી. પરપોટો ફુટ્યાને થણી વાર થઈ ગઈ હોય, કમળનું મોં બરાબર ઉઘડ્યું ન હોય, પ્રસૂતા થણી હોવાનું થઈ હોય, આવી અવસ્થા થઈ ગઈ હોય, ત્યારેજ થણે બાજે તો પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવા માટે દાઢ્યાળને બોલાવવામાં આવે છે. કેમ? એમનું થાય છે કે નહિ ?

વ.—હા, થણીવાર તો તમે કહેા છે તેમજ થાય છે. જડ દોડદોડ થઈ ન પડે ત્યાં સુધી તો સારી દાઢ્યાળને બોલાવવામાં આવતી નથી.

લ.—ત્યારે પ્રસૂતાની જે અવસ્થા થણી બરી વાર બોલાવવામાં આવે છે, તેના કિસાવ તો આગળથીજ બહાળી રાખવાની જરૂર છે.

વ.—એકવાર નહિ પણ સાતવાર તે કિસાવ તો બહાળી રાખવાનું જોઈએ.

લ.—પરપોટો ફુટ્યા પછી આગક ફેરી દેવું એ સહેલું કામ નથી. તેમાં પણ તે કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડ્યું ન હોય તો મુશ્કેલી પડવા લાગે છે. કમળનું હાથ ન આવડે એમ પણ થઈ શકે છે.

વ.—તેમ કહેા ? ત્યારે આજ હોય ત્યારે પ્રસૂતાને કમળનું મોં શીખવવું ?

છે, તેમ હાથ નાંખીને કમળનું મોં ઉઘાડું કરવું. મોં ઉઘાડું કરી પછી કમળમાં હાથ સેરવી દેવો. ત્યાર પછી નખ વડે પાણીની કોથળી ફેડવી. અને ત્યાર પછી આગળ કહેવાઈ ગયું છે તે પ્રમાણે બાળક ફેરવી નાંખવું.

વ.—હા, હવે તો ફીક. બધી રીતો બાળવામાં આવી ગઈ.

લ.—બાળક ફેરવવું બહુ જ કઠણ પડે, એવા વખતની વાત હજી તમને કહેવામાં આવી નથી.

વ.—ત્યારે એ વાત ક્યારે કહેશો ?

લ.—હવે તે જ કહું છું. સાંભળો, કોઈ પ્રસૂતાને તમે પ્રસવ કરાવવા બોલો, અને તમને માલમ પડે કે, પરપોટો ઘણીવારથી ફૂટી ગયો છે, બાળકનો હાથ કમળનાં મોંમાંથી બહાર આવ્યો છે, અને કમળનાં મોંએ તે હાથ ખૂબ પકડી રાખ્યો છે, તો બાળક ફેરવવાનું કામ ઘણામાં ઘણું કઠણ છે, એમ બાળવું.

વ.—આમ બને તે તો ઘણું જ નફાઈ. આ સાંભળતાં તો મારું કાળજી ધક્કી ઉઠે છે. કમળનું મોં ઉઘાડી શકાય નહિ તો પછી કમળમાં હાથ નાંખીને બાળક ફેરવવાની તો વાત જ શી કરવી ?

લ.—નજ ફેરવાય. શીતે ફેરવી દેવાય ? આ બધું સાંભળીને બાળકને ફેરવી દેવાનું અને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનું કામ તમને ઘણું જ કઠણ જણાય છે, પણ તમને એ જોટલું કઠણ જણાય છે, તેટલું કઠણ નથી.

વ.—શું કહો છો ?

લ.—આવે વખતે કમળમાં હાથ નાંખવાનો અસંભવ હોવા છતાં પણ, બાળકને ફેરવી દેવાનો એક સહેલો ઉપાય, પ્રભુની મહેર-આનીથી છે, તે ઉપાય હમણાં હું તમને કહી અતાવીશ.

વ.—એવો સહેલો ઉપાય કયો ?

લ.—તે હું કહું છું. સાંભળો. બાળકનું માથું પહેલું આવે ત્યારે તેના પગ અને ઢીંચણ કમળનાં મોંથી ઘણું છેડે હોય છે, તે

પ્રમાણે બાળકનો હાથ પહેલો આવે ત્યારે પણ, પરપોટો કુટ્યાં પહેલાં નેના પગ અને હાથનું કમળનાં મોંથી પળે છેડે, હોય છે. તેથી પર-પોટો કુટ્યાં પહેલાં કે પરપોટો કુટ્યા પછી તરતજ બાળકનું ફરવું હોય તો, કમળમાં હાથ નાંખ્યા સિવાય બાળકનો પગ કે હાથનું પકડી રાખના નથી. પણ પરપોટો કુટ્યાને ઘણીવાર થઈ ગયા પછી કમળ ઘણું ખાલી થઈ જાય છે, અને બાળકના હિંમત અદુ, સંકોચાય છે. તેથી જેમ બાળક આડું થઈ જાય છે, તેમજ કમળનો આકાર પણ ઠગો કમળો લાંબો એટલે આડો થઈ જાય છે. તેથી બાળકના પગ જરાયુના મોંની અદુજ પાસે આવી જાય છે. કેમ, સમજ્યાં ?

વ.—હા, હું સમજી શકી છું. તમે બોલતાં જાઓ.

લ.—આ પ્રમાણે બાળકના પગ છેક પાસે હોય ત્યાં કમળમાં હાથ નાંખીને તેને ઝાલવાની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી. પ્રસવનાં દારમાં હાથ રાખીને કમળનાં મોંમાં એક બે આંગળાં સેરવી દેવાથી પગ પકડીને નીચે નમાવી દેવાથી આવે છે.

વ.—હા, તે સમજાયું. ચતુરાઈને દુશીવારીથી બાળકનો પગ જાલીને નીચે નમાવી દેવો. પણ બાળકનો હાથ કમળનાં મોંમાંથી અદાર આવ્યો હોય તેનો શો ઉપાય કરવો ? ધકેડા મારીને કમળમાં પાછો હાસેલવો કે કેમ કરવું ?

લ.—સત્યાનાથની વાત એ તો ! એ તમે બોલ્યાં શું ? ધકેડા મારવાથી કાચો હાથ રહે ખરો કે ? હાં તો બાંગી જાય અને કાં તો બાવરેથી ખરી જાય. અને શું ધકેડા મારવાથી હાથ પાછો જાય ખરો કે ? બાળકની ગરદન અને માથું ખસે નહિ ત્યાં સુધી હાથ કમળમાં પાછો જાય ખરો કે ? પગ જાલી નમાવીને મોઝ જગ્યાએ લાવવાથી ગરદન અને માથાંની સાથેજ હાથ કમળમાં પોતાની મેજેજ પાછો જાય. કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, હવે સમજવામાં શું બાકી છે ? બધી વાત તમે અને એકે એકે સમજાવી. કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. હવે માત્ર એક

વાત તમને પૂછું, તેનો જવાબ આપો એટલે મારા મનનો સંદેહ મટે.

લ.—શી વાત છે? કહોને બાઈ!

વ.—જેમ બાળકના પહેલા પગ પણ આવે, નિતંબ પણ આવે, અને હાથણ પણ આવે તેમ કોણી અને ગરદન પણ પહેલાં આવે ખરાં કે?

લ.—હા, એ પણ આવે એમાં નવાઈ શી? હાથ પહેલાં આવે ત્યારે જે રીતે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવીએ છીએ, તેજ રીતે પહેલી ગરદન કે કોણી આવે ત્યારે પણ પ્રસવ કરાવાય.

વ.—બહુ સારું. એ પણ પૂછીને જાણી રાખવું જોઈએ.

લ.—ખીજ એક વાત પણ આ વખતે તમને જોનાસેળી કહી દેવાની જરૂર છે.

વ.—શી વાત?

લ.—બાળકનાં જુદાં જુદાં અંગ પણ એક સાથે બહાર આવે,

વ.—તે વળી શી રીતે?

લ.—કહું સાંભળો. (૧) માથાની સાથે હાથ કે બાવડું આવે (૨) અને પગ અથવા અને હાથ એક સાથે આવે, (૩) એક પગને એક હાથ એક સાથે આવે. (૪) હાથ પગની સાથે નાગ પણ આવે.

વ.—આ વળી શી ગોટાળાની વાત કરી?

લ.—એમાં ગોટાળાની વાત શી? પ્રસૂતાની જે જે અવસ્થાઓ થાય છે, તે બધી જાણી રાખવી જોઈએ કે નહિ? દાખલ થવું એ કાંઈ સહેલું કામ છે? બહુજ જાણી રાખવું જોઈએ.

વ.—હા. એ તો બહુજ જાણી રાખવું જોઈએ. આવું મોટું કામ કાંઈ વગર મહેનતે શીખાય? હીક, પણ આવા જુદા જુદા અવયવો એક સાથે આવે ત્યારે પ્રસૂતા શી રીતે પ્રસવ કરી શકે?

લ.—જેમ થાય ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરવાનું ઘણું કસ્ટ પડતું નથી. બાળકનાં માથાંની સાથે હાથ કે બાવડું આવે તો ધીમે ધીમે ચતુરાઈથી તે હાથ અથવા બાવડું કમળમાં નીચે કિતારી દેવું.

નીચે ઉતરી જાય એટલે થયું. પછી કાંઈ વસતીમાં (મુંઠકેલી) કે ગોઠાનો રહે નહિ, બાળકનું માથું પહેલાં આવતાં પ્રસૂતા જે રીતે પ્રસવ કરે, તેજ રીતે પછી આમાં પણ પ્રસવ કરે. પણ જો હાથ કે બાવડું અતુરતા વાપરવા છતાં પણ કમગમાં નીચે ઉતરી નજ સકાય તો હાથ પહેલો આવવાનો છે એમ સમજીને બાળકનો પગ પકડીને અગાઉ કલા પ્રમાણે બાળકને ફરવી આપવું; મતલબ કે પગ પકડીને નીચે નમાવવાથી પ્રસવનું કામ ઘણું સહેલું થઈ જશે.

વ.—ઘણી સારી વાત. હાથ અને પગ બંને એક સાથે આવે ત્યારે કેમ કરવું?

લ.—એમ બંને ત્યારે પગ પહેલાં બહાર આવે તેવો ઉપાય કરવો. કેમ હવે કાંઈ કહેવું. સમજાવવું પડ્યો કે?

વ.—ના. એ હવે ફરી કહેવાની જરૂર નથી. પહેલો હાથ આવે તેના દરતાં પહેલો પગ આવે તેજ ઘણી અતુરતા છે, પહેલા હાથ આવવામાં જે મોટી ઓક અને બેખમ છે, તે તમે મને કહેવું છે. અને તે મને બરાબર યાદ છે. દીક, પણ શું કરવાથી પહેલા પગ આવે?

લ.—કેમ? પગ પકડીને જરાક તાબુવાથી કમગનાં મોંની બહાર આવે એટલે થયું. પગ કમગની બહાર આવશે અને હાથ કમગની અંદર રહેશે. ત્યાર પછી પહેલો પગ આવે ત્યારે પ્રસૂતા જે રીતે પ્રસવ કરે છે તેજ રીતે પ્રસવ કરાવવો. પણ પગને બદલે હાથ તથાઈ જાય નહિ, તેની ઘણામાં ઘણી સાવચેતી રાખવી. જો પગને બદલે જૂલમાં હાથ તથાઈ જાય તો “સુતેલો સિંહ જગાડવા” જેવું થશે. વળી તપાસ કરવા જતાં બાળકનો હાથ કે બાવડું નમી પડે નહિ, તેની પણ સંભાળ રાખવી.

વ.—હાથ પગની સાથે નહીં બહાર આવે તો શું કરવું?

લ.—નાજ ઉચો કરી દેવો. (આદમા પ્રકરણમાં આ વાત વિસ્તારથી આવશે).

વ. — હવે નાની વહુ બિચારી ક્યારની કષ્ટાય છે, તેને પ્રસવ કરાવી મેં જાઉં !

લ. — એમાં શીકર શીદ કરે છે ? હમણાંજ પ્રસવ કરાવી દઉં છું. (એમ કહી કમળમાં જરાક હાથ નાંખી ધીમે ધીમે બાળકનો પગ પકડીને નમાવ્યો એટલે સહેજનાં બાળક અવતર્યું). બુઓ મેં જે કહ્યું હતું તે ખરું કે નહિ ?

વ. — હા, એન હા. આવી વસમાણમાં પ્રસૂતા આટલી ઉતાવળે પ્રસવ કરશે, એતો મારી કલ્પનામાં પણ આવ્યું નહોતું. હવે પ્રસૂતાની અને બાળકની કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરશો ?

લ. — એમાં તમે શું પૂછો છો ? મોતીને ભાણીયો અવતર્યો, સારે મોતીની અને ભાણીયાની જેવી વ્યવસ્થા કરી હતી, તેવીજ વ્યવસ્થા આની પણ કરીશ. એમાં કશો ફેરફાર કરવાનો નથી.

વ. — હું પણ એમજ ધારતી હતી, તોપણ પૂછી રાખ્યું સાહે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

બાળકનો નાળ પહેલાં બહાર આવે તો શું કરવું ?

વ. — બાળકનો હાથ કે પગ પહેલાં બહાર આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો, તે તો હું સારી રીતે શીખી ગઈ. એ વિના પ્રસવના સંબંધમાં બીજી કોઈ મુશ્કેલીઓ આવી પડે છે ખરી કે ?

લ. — હા. બીજી મુશ્કેલીઓ પણ આવે છે ખરી.

વ. — બીજી કઈ મુશ્કેલીઓ આવે છે ?

લ. — કેટલીએક વાર બાળકનો નાળ પહેલો આવે છે, વળી કોઈ વાર પ્રસૂતાની ઓર પણ પહેલી બહાર આવે છે, આ અને બનાવો કોઈ કોઈ વાર બને છે ખરા.

વ. — શું કહે છે ? સારે તો એ બંનેના કષ્ટાય પણ જાણી રાખવા જોઈએ.

૧. —હા, બધી રાખવાજ નોંધએ. સારી દાકમણ થવું હોય તો જરૂર બધું જાણી રાખવું નોંધએ. ક્યે વખતે કંઈ જાતની મુશ્કેલી આવશે, તેનો કંઈ નિયમ નથી. માટે બધી મુશ્કેલીઓ અને તેના કપાચ અગાડીથીજ જાણી રાખવાં નોંધએ.

૫. —બહુ સાફ. તમે જોણવાનો આરંભ કરો. હવે વાર લગાડે માં. બાગકનો નાજ પહેલો આવે ત્યારે પ્રચ્છતાને પ્રસવ કરાવવાનો. કપાચ પહેલાં. કહો. ત્યાર પછી એક પહેલી આવે ત્યારે શું કરવું, તે કહેજો.

૬. —હીક, કહું છું. બરાબર ધ્યાન. દબને સાંભળજો. માયા સિવાય બાગકનું બીજું કોઈ પણ અંગ (જેમ કે હાથ, પગ) પહેલું બહાર આવે તો, જેમ પ્રચ્છતાને મોટી મુશ્કેલી અને બીક છે, તેમ બાગકનો નાજ પહેલો આવે તો કંઈ પણ મુશ્કેલી કે બીક નથી. નાજ પહેલો બહાર આવે તો માત્ર બાગકનો જીવન મુશ્કેલીમાં છે. પ્રચ્છતાને કંઈ પણ અડચણ, બીક કે મુશ્કેલી નથી.

૫. —કેમ ! તેનું શું કારણ ?

૬. —કેમ, વળી ? હું તમને પહેલાંથી જ કહી ગયું છે કે નાજમંદ બાગકનો જીવ હોય છે. કોઈ પણ કારણથી જો નાજમાં લોહીની આવજા થવામાં અડચણ આવે, તો બાગક મારું જાણ, એમાં નવાઈ શી ? વળી બાગકનું માથું, હાથ કે પગ એમાના કોઈ અંગની સાથે નાજ બહાર આવે તો, નાજ જ્યાં અને તેથી લોહીની આવજામાં થઈ અડચણ થાય. તે તો તમે જાણો છો ના ?

૫. —તે તો સારી રીતે જાણું છું.

૬. —બાગકના જેમ તે અંગની સાથે નાજ બહાર આવે, એ એક મુદ્દો સ્પષ્ટ છે, પણ નાજ પહેલો બહાર આવે તેમાં પ્રચ્છતાને કંઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ખમવું પડતું નથી. માત્ર બાગકનો જીવ જ એવે વખતે પૂરા જોખમમાં છે. હવે આ વાત બરાબર સમજ્યા ?

૫. —હા, બરાબર સમજી હવે એ વાત શરી નહિ સમજાવરી

(૨૫૬)

પડે. હાથ પગ કે માથાની સાથે ન આવતાં એકલો ના
વાર પહેલો બહાર આવે ખરો કે ?

હા.—હા કોઈ વાર એકલો પણ આવે. એવું ભાગ
એવા બનાવો ઘણા જ થોડા બને છે. ગમે તે માથાની
કે પગની સાથે આવે કે હાથની સાથે આવે. પણ એક
ધારેજ આવે છે.

૫.—બાળકના કયા અંગની સાથે નાળ બહુ વાર

હા.—કેવર ટપકે જોઈએ તો માથાની સાથે કે
કેમકે બીજાં બધાં અંગ કરતાં માથું ઘણીવાર પડેલું
હિસાબ અને સરખામણી કરી જોઈએ તો હાથની સા
કરતાં પહેલો હાથ ઘણી થોડી વાર આવે છે. તે
માથાની સાથે નાળ બહાર આવે છે, તે હિસાબે
ઘણીવાર બહાર આવે છે, એમ કહેવુંજ પડશે.

૬.—આ બધું તમે શું કહો છો, તે મને સમજ
બર સમજાવીને કહો તો હીક.

હા.—ચાલો, ત્યારે તમે ચોખું સમજો તેમ કહ
મેં આગળ કહેલું છે કે, સો બાળકનાં જન્મનું માથું
આવે છે. બસે ચોક્કસ બાળકમાંથી માત્ર એકનો જ

પહેલાં જહાર આવવાનું કંઈ કારણ હશે ખરું કે ?

લ.—કારણ તો હોયજ, કારણ વિના કંઈ કાર્ય જન ?

વ.—ત્યારે કારણ શું છે ? તે કહેવો, બેન !

લ.—કહું છું. સાંભળો. માર્યા સિવાય જાગરનું કોઈ પણ અંગ પહેલું આવે તો તેની સાથે નાજ જહાર આવી શકે, અને આવે છે પણ ખરે.

વ.—કેમ ?

લ.—પહેલાં માર્યું આવે ત્યારે કમળનું મોં એમ જાણીતરફથી એકદમ બંધ થઈ જાય છે, તેમ બીજાનું કોઈ પણ અંગ પહેલું આવે તો કમળનું મોં એકદમ બંધ થઈ જતું નથી; આસપાસ કંધાઈ રહે છે. આ પ્રમાણે કંધાઈ રહેલા કમળના મોંના ભાગમાંથી નાજ જહાર આવે. તેથીજ જાગરનું આવડું, હાથ, પગ કે નિતંબ પહેલાં આવે ત્યારે થઈ જીને તેની સાથે નાજ જહાર આવે છે. પણ માર્યું પહેલું આવે ત્યારે કમળનું આખું મોં એકદમ બંધ થઈ જાય છે, તેથી નાજને જહાર આવવાની કંધાઈ જગ્યાજ હોતી નથી. અને તેથી નાજ જહાર આવી શકતો નથી.

વ.—જલુ સાઈ, કુંડમાં એમ જ કહેવો કે માથાની સાથે નાજ કોઈક વખતજ જહાર આવે. પણ આવે ખરે.

લ.—એ તો મેં તમને પહેલેથી જ કહેલું જ છે.

વ.—ત્યારે વળી એમ કેમ કહેવા હતાં કે માર્યું પહેલું આવે તો તેની સાથે નાજ આવીજ ન શકે ?

લ.—એમ કહેવાનું કારણ હતું. હમણાં તમને જાણ થોડાં થઈને શીખવવાનું છે. કેવા કેવા પ્રકારે આવે ત્યારે માર્યું પહેલાં આવે તો પણ તેની સાથે નાજ જહાર આવી શકે, તે એકે એકે જણાવું છું. તે ધ્યાન રાખીને સાંભળો. (૧) પૂરે અંદરે જાગરનું માર્યું હોવું જોઈએ તેના કરતાં નાનું હોય તો માથાની સાથે નાજ આવી શકે. (૨) નાજ જોઈએ તે કરતાં વધારે ઘણો હોય તો પણ માથાની

(૨૬૦)

સાથે આવી શકે. (૩) માથું અને હાથ એ બન્ને સાથે નાળ માથાની સાથે બહાર આવી શકે. (૪) પાણીની થેલ વધારે પાણી હોય અને પરપોટો એકદમ જોરથી માથાની સાથે નાળ બહાર આવી શકે. (૫) પ્રસૂતાના બર લાગકાનું માપ સ્વાભાવિક માપ કરતાં મોટું હોય તો નાળ બહાર આવી શકે. (૬) આ ઉપરાંત પ્રસૂતાના પેટ હોય તો ડાહા ડાહી વાર અને વિશેષ કરીને બીજું બાળક જન્મતે નાળ બહાર આવે (૭) જોર કમળમાં સ્વાભાવિક વજનથી રહે છે. તે વજનથી નહોતાં, ત્યાંથી આવી પ તો પણ નાળ પડેલો બહાર આવવાનો સંભવ છે. (૮) પોતાને રહેવાની જગ્યાએ રહેલી હોય પણ નાળ જો ત્યજ ન હોત. આસપાસ રહેલો હોય તો પણ નાળ આવી શકે. હવે અધું બરબર સમજ્યા ?

વ.—વ.દ. ! આ. તે. તમે અંધા નવાઈ જતી વ નજે. બધેજ મંદેલ ટળી ગયા. હવે નાળ પડેલો બહાર નહિ તે શી રીતે જાણી શકાય ?

સ.—એ જાણે છે પણ અધક નવાઈ જતી નહિ જાણે છે. એ જાણે છે પણ અધક નવાઈ જતી નહિ જાણે છે.

[illegible]

ସ୍ୱ.—ପ୍ରକ୍ଷେପିତ ହେବା ପରେ କିପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ?

આનું નામ 'સે. આર્ચ બેન્ક' રાખવામાં આવેલું છે. આ બેન્કની સેવાઓ આગામી ૧૦ વર્ષોમાં આગળ વધવાની છે. આ બેન્કની સેવાઓ આગામી ૧૦ વર્ષોમાં આગળ વધવાની છે.

૫.—નામ નગરે દેખાવ ત્યારે તેણે એક નામ્યે. ૪૫૧ નગરે
નામ નગરે દેખાવ નહિ, ત્યારે સ્ત્રી સિતે લગ્ન ?

હા,--એમાં ૪૩ દાઢ મૂલેલી નાંદે રાત્રે કે જાનજીવે તેજ
એની તામે નાનાં બેઠાં થસ એના નાંદે તો રહિ જાય નહ
કાષ તો દાંડી નહ અથવા જનમ અનમની તામેય થત, એને
જનમ અનમમાં અથવા દાંડી નહ દાંડીને દાષ અડી જત,
તો તે નામ છે એજ અનમન ને રી એલે.

૫.—તારે એ જુહા હી ગીત ખરું,

સ.—એમ કહ મૂરદેવી નથી. કેમકે નાનને હાય અકાલ તોનો પગારો જાણી આપે એકલે. તે કિયત નાને પડે એકલે હોય છે. પગી પગના અમગમ કે હાથનો મુઠા હાય અડે તો જરાક તેથી દૂર હાય લગાડવાથી પગનું તળાઉ કે હાથનો પેચો ખરાબર જાણી આપે છે. આપ કામગીરી તપાસ કરતાં ચક્ર મળી આવે છે. હવે સમજ્યા ?

૫.—દા. એ તો બરાબર સમજાયું.

૨૮.—નાન એક વસ્તુની તારે બાળકના નાનનો ખરેખરો
નાટાનો થઈ શકે છે. અને એ ખૂબ જવારે થાય છે ત્યારે ધણે જાને
પ્રસન્ના મારીજ જાય છે.

— 1944 年 12 月 1 日 12 月 1 日 12 月 1 日

2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808 2809 2810 2811 2812 2813 2814 2815 2816 2817 2818

For my copy of the book, please refer to the following page—

היה זה יום חורבן ויום גורל

1907-1908

የገዢው ስም ፡ _____

[illegible][illegible]

Q. What was the date of the last meeting?

[illegible]

...the ...

[illegible]

i hitze b

[illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

[illegible][illegible][illegible]

ip sh yllre kelyhby iah dlyk d' nlyk i kelyk klyk dlyk

ଏ ଶବ୍ଦ ଯେ ଶୁଣି ତାହା ଯେଉଁଠି ଯାଏ ସେଠାରେ ଯାଏ ସେଠାରେ ଯାଏ ସେଠାରେ ଯାଏ ସେଠାରେ ଯାଏ

[illegible]

১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ
 ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ ১৯৩৬ খ্রিঃ

ለዚህ ሁኔታ ስላለች ለዚህ ሁኔታ ስላለች

[illegible]

રમ્મં નાનું કે મોટું, કાણું પડી જાય, અને તે કાણુંમાંથી પ્રસૂતાનાં પેટમાંનાં આંતરગ્રંથો યોડો બાગ પણ કમળમાં આવે, અને બાગકનાં કાંઈ પણ અંગની સાથે કમળનાં મોંમાં કે પ્રસૂતાનાં હારમાં આવી જાય તો તે બાગકનો નાશ છે, એવી બૂલ દાખવણુ જરૂર કરી જોસે. અને એવી બૂલ થાય ત્યારે તેજ નાશ છે, એમ સમજીને દાયણુ ધમાધમ કરી મહે, તો પછી કેતું મોટું તુક્તાન થઈ જાય ? એકદમ પ્રસૂતાનું ખૂન કરવા જેવું જ થઈ જાય.

વ.—કમળનાં શરીરમાં કાણું પડી જાય તો પ્રસૂતા જયે કે નહિ ?

લ.—જરાજર ઉપાય થાય તો મુશ્કેલીએ જયે. પામુ નવો અવનાર આવે. મોતના મોંમાંથી જયે.

વ.—મને પણ એમ જ લાગતું હતું, માટે પૂછ્યું હતું.

લ.—પણ આઘાત લાગે તો કાણું કરીને પ્રસૂતા ન જયે.

વ.—હીક. જે બૂલ થવાની વાત તમે કરી તે બૂલ મદાદવાનો શો ઉપાય ?

લ.—સાંભળો, કહું. કમળમાં કાણું પડે કે કેલ્લ કેકાણે તે ફાટે અને તે કાણુંમાંથી કે કાલમાંથી આંતરગ્રંથો યોડો કે પળો બાગ બહાર આવે એ કાંઈ નાની સ્ત્રી કે જેવી તેવી વાત નથી. પ્રસૂતાની રિધિનિ જેમને જ એવું થયું હશે કે નહિ, તે વિશે નરન જ શક આવી શકે. જે શક આવે તો પ્રસૂતાની પાસેનાં માળુસોને મોરેથી આમલી પાણી સપણો વાન સ્નાનવાથી તે સારી રીતે જાળવી રાખાય. અને પછી ખૂન સારવાન થઈને કામ કરે તો બૂલ કેમ થાય ?

વ.—જદુ સાફ. ચાલો એ સમજાવું. કમળમાં કાણું કે કાલ પડી દોષ તો પ્રસૂતાની કેવી અવસ્થા હોય ? તે મનં કરી દેખાડો. વળી કમળમાં કાણું પડવાના અને તે કાલવાના કાલેજો જનુ મને કહી દેખાડો. આવો મૂકો બનાવ સાધો અને છે. તે જનુવાની અને બદુ મદા છે.

લ.—તે પછી કહીશ * હમણાં એ સમજાવવાનો વખત નથી.

વ.—અહુ સાંઝે. બાળકનો નાળ પહેલાં બહાર આવે તો બાળકને બચાવીને પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો.

લ.—તે કહું છું. સાંભળો. પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો કાય કહેતાં પહેલાં બીજી કેટલીક વાત કહેવાની જરૂર છે.

વ.—ભલે સારે જે કહેવું હોય તે કહો.

લ.—કોઈ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવા જઈએ; અને એમ જોવામાં આવે કે બાળકનો નાળ પહેલો આવ્યો છે, ખૂબ વેણો આવે છે, વળી તે વેણો ઘણી વારથી આવે છે, તો ત્યાં બાળકને બચાવવાનું કામ ઘણું અઘરું છે, એમ સમજવું.

વ.—એવે વખતે ઘણા વખતને આંતરે વેણો આવે તે, સાંઝે.

લ.—માત્ર વેણો ઘણા વખતને આંતરે આવે એટલું જ ખસ નથી, (૧) વેણો આવીને ઘણી વાર રહે, એ પણ સાંઝે નથી, (૨) એ ઉપરાંત નાળ પહેલાં આવ્યો હોય તો બાળક બચાવવામાં મુશ્કેલી છે, એ વાત પ્રસૂતાનાં સગાં વહાલાંને કરી દેવામાં વાર લગાડી નહિં. આ બધામાં કોઈ પણ વાત જાની રાખવી એ સાંઝે નથી. એવી વાતો જાની ન જ રાખવી જોઈએ. જાની રાખવાથી શો ફાયદો થાય ? વળી સાંભળો, (૩) ગર્ભ જેમ થોડા મહિનાનો હોય તેમ જોાછી મુશ્કેલી સમજવી. કારણ કે અહુ કાચાં બાળકનો નાળ ઘણી વાર મુઠ્ઠી દબાવુ ખમી શકે છે. અહુ કાચું છોકરું હોય તો તરત હાંકવું નથી. (૪) પહેલીવારની પ્રસૂતાનાં બાળકનો નાળ પહેલો બહાર આવ્યો હોય તો તેને બચાવવાનું ઘણું કઠણ છે. (૫) જે પ્રસૂતાને આગળ કેટલાંક છોકરાં થઈ ગયાં હોય, અને જેને ઘણી સરળતાથી તરત પ્રસવ થઈ જતો હોય તેનાં બાળકનો નાળ પહેલો બહાર આવે તો તેમાં અહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી. (૬) છોકરીનો નાળ પહેલો

* ત્રીજા ભાગમાં એ બધી વાત વિસ્તારથી લખવાની હા. ચક્રનાથની ઇચ્છા હતી પણ તે ભાગ બહાર પડ્યો નથી અને બહાર પડે એકું ભાગવું નથી.

બહાર આવે તેનાં કરતાં ઓછાનો નાગ પહેલાં બહાર આવે, તેમાં થોડી શીકર જેવું છે એ જાણી રાખવું. (૭) પ્રસૂતાને બાળકનું જોડું હોય તો પાછળનાં બાળકનો નાગ ઘણું કરીને પહેલાં બહાર આવે છે. વળી જોડલાંમાંનાં ખીજા બાળકનો નાગ પહેલો બહાર આવે ત્યારે તેમાં સૌથી ઓછી મુશ્કેલી પડશે એમ જાણવું, કારણકે ખીજું બાળક ઘણું કરીને નાતું જ હોય છે. વળી પહેલાં એક બાળક આવી ગયું હોય તેથી જરાયું મોં, પ્રસવનું કાર વગેરે અવયવો સારી રીતે ઉપડેલા રહે છે.

વ.—આ નિયમો તમે મને કહ્યા, એ બધું જ સાદું હતું. કારણ કે વધારે ખીક મોમાં છે, અને શેમાં નથી તે બધું દાખલે જાણી રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે. એક ખીજા વાત મને પૂછવાની સાંભરી આવી છે. તે પૂછી શેવા દે. માથાંની સાથે નાગ બહાર આવે તો નાગ ઉપર સૌથી વધારે દયાળુ થાય કે નહિ ?

હ.—હા. સૌથી વધારે દયાળુ થાય. બાળકનાં ખીજાં બધાં જાગ કરતાં માથું બધું જ મોટું અને કઠણ છે. અને તેથી વધારેમાં વધારે દયાળુ થાય છે.

વ.—શીક. પણ માથાંની સાથે નાગ આવે, ત્યારે શું બાળકની આંધા મુખી જ દેવી કે ?

હ.—કેમ ? હિરની મરજી દેવી છે તે શી રીતે જાણાય ? બાળકના મોમાં એક વાર પવન જઈ શકે તો નાડી ઉપર ગમે તેટલું દયાળુ થાય તો પણ તે બાળક હાલિ નહિ.

વ.—કેમ ન હાલિ ? માગ્યો એ સમજાવું નથી, મને ખરાબ સમજાવો.

હ.—બાળક કયા મુખી કમગમાં હોય ત્યાં મુખી નાગમાં લોહીની આવજા થવાની જરૂર છે. આપણું હૃદય જેમ લોહીને ચોખ્ખું કરવાનું યંત્ર છે, તેમ જ પ્રસૂતાની ઝોર એ બાળકનું લોહી ચોખ્ખું કરવાનું યંત્ર છે. આપણને જેમ શ્વાસ લેવાને વા ન મળે તો હાંસી

મરીએ, તેમ લોહીનો આવજા બંધ થાય તો બાળક પણ હાંસી મરે. જ્યાં લગી બાળક કમળમાં રહે ત્યાં લગી આવી ગોડવણ છે. બાળક મોં બહાર આવ્યા પછી જ્યારે તે હવા લઈ શકે ત્યારે ઓરમંથી નાળ લગી લોહીની આવજા થવાની ઘણી દરકાર નથી. તેથી જ કહું છું કે માથાંની સાથે નાળ બહાર આવવાથી જો કે નાળ ઉપર બહુ દબાણ થાય છે તો પણ થોડીક વાર પછીજ બાળક મોં બહાર આવવાથી પેવન લઈ શકે એટલે નાળપર દબાણ છતાં પણ બીજી કશી અડચણ થતી નથી; હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. હવે સારી રીતે સમજાયું. બાળકને બચાવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ શી રીતે કરાવવો, તે હવે કહો.

લ.—નાળ પહેલો બહાર આવે ત્યારે બાળકને બચાવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવામાં દાઢયણને માત્ર બેઠ કામ કરવાનાં છે અને તે બેઠ તેનાં મોઝાં કામ છે.

વ.—તે બે કામ ક્યાં ?

લ.—કહું. સાંભળો. નાળ ઉપર દબાણ ન થાય એમ કરવું એ પહેલું કામ અને કદાચ નાળ ઉપર દબાણ ન થાય તેમ નજર ચક્ર શકે તેમ હોય તો પછી એ દબાણને જેમ થોડામાં થોડો વખત લાગે એમ કરવાની મહેનત કરવી એ બીજું કામ. આ બે મુખ્ય કામો જ નજર રાખીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો, પણ બાળકને બચાવવા નાળ પ્રસૂતાને કાંઈ પણ હરકત ન થાય તેની મંબાગ રાખવી. નાળ પહેલું આવે ત્યારે પ્રસૂતાને કાંઈ બીક નથી, એ બંદ, તોપણ મંબાગ રાખવી જોઈએ.

વ.—નાળ પહેલો આવ્યા હોય તો પ્રસૂતાને કાંઈ બીક નથી. બાળકને બચાવવાનીજ એમ મહેનત કરવાની હોય છે. એ તો તમે પહેલેથીજ કહી રાખેલું છે.

લ.—આ વખતે પણ પરખોટો કુટવા ન દેવો, એ કામ મુખ્ય કામ છે. જ્યાં સુધી પરખોટો ન ફટે ત્યાં સુધી નાળ ઉપર

દયાગુ સ્થાને આગક મરી જવાની કહી પણ ખીક નથી. વળી પરપોટા ન કુટ્યો હોય તો કમગમ્ય નાગ ઉચ્ચે રાખી દેવાની કંઈ પણ મહેનત કરવાની નથી. એવી મહેનત કરવા જતાં ' પાણીની કાચગીમાં કાણું પડી જવાનો મંઘવ છે, પરપોટા કુટ્યા પહેલાં કમગમ્ય મેં સારી પેડે કપડી મળું હોય તો' પણ નાગ ઉપર બહુ દયાગુ થવાની ખીક રહેતી નથી.

વ.—ત્યારે તો પ્રવ્રતાના પ્રસવ વખતે પરપોટા કુટ્યા ન દેવો, એક દાહ્યવસ્તુ મોટામાં મોટું કામ જાણાય છે !

લ.—હા. એક મોટામાં મોટું કામ છે. પરપોટા કુટી જાય, અને તે પણ વળી કટાણે કુટી જાય તો અધાં કામમાં મોટાજો ધમ્મ દા જાય, અને ઘણી મુશ્કેલી આવે,

વ.—કમગમ્ય મેં સારી પેડે ઉપકારું ન હોય, અને પરપોટા કુટી જાય, તેનેજ તમે કટાણે (અયોગ્ય વખતે) પરપોટા કુટ્યો કહો છો, નહિ ?

લ.—હા તેમ નહિ તો ખીજું શું ? પછીની વાત હવે કહું તું તે સાંજનો. હાથ નાંખીને નાગને કમગમ્ય ઉચ્ચે રાખી દેવો એ સાચી સારો ઉપાય છે.

વ.—હાથ નાખીને કેવી રીતે ઉચ્ચે રાખી દેવો ? વળી ઉચ્ચે રાખી દેવાથી તે ઉચ્ચે જો શી રીતે ? પાછો તે નમી ન જાય ?

લ.—નમી જાય નહિ, એટલુંજ દાહ્યવસ્તુ કરવાનું છે. તેના રક્તનો ખગારું તે સાંજનો. જે દાહ્યજ સારી રીતે જોરે દોય, તે દાહ્યજ એ કે જમ્ય આગળ ખાગડનું માથું : જે અંધ પહેલું આગનું દોય તેની પાછે રાખીને કમગમ્ય મોઝ રાખવા. ત્યાર પછી નાગના મેઝેક દેર (અંટા) જે નીચે જઈ આવ્યું. દોય તેને અનગમના આગમના ખાગ ઉપર એક જાગડાં નારી પેડે જઈ કાઢી રાખવા જઈ હવે પછી ત્યારે જેમ્મ કંઈ પહેલી જાણાય ત્યારે અનગમ. પછી નાગને કમગમ્ય પહેલી દેવો. ત્યાર પછી વળી પેડે આવવા લાગી. આગડનું જે અંધ આગમ આવ્યું દોય તેના ઉપર નાગ એક રીતે અનગમ પાછાંને

પંકડી રાખવો જોઈએ. ત્યાર પછી આંગળીનાં ટેરવાં લગી કમળ સંકો-
ચાઈ જાય ત્યારે આંગળાં બહાર કાઢી લેવાં.

વ.—આમ કરવાથી શું નાળ કમળમાં પાછો જાય ?

લ.—હા જાય તો એજ ઉપાયથી જાય. કમળનું સંકોચન
હેઠ્ઠી તરફથી ઉપલી તરફ થાય છે. તેથી એ સંકોચનની સાથે સાથે
નાળ ઉપરથી તરત જઈશકે. અને આ પ્રમાણે નાળને ઉપરની તરફ
લઈ જઈ શકવા માટે જે યુક્તિ કરવી, તેનેજ આંગળાં ઘાલીને નાળ
ઉંચો રાખી દેવો, એમ હું કહું છું. હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા, હવે એ સમજી, પણ વેળુ બંધ થયા પછી, વેળુ
ફરી આવવાને વખતે જો નાળ પાછો નીચે નમી આવે તો શો
ઉપાય કરવો ?

લ.—વળી ફરીને પણ એવી જ ચતુરાઈથી નાળને ઉપર ઉંચો
રાખી દેવો. કારણ કે વારંવાર આ પ્રમાણે ન કરવાથી ઘણું ફરીને
આ કામ પુરેપુરું પાર ઉતરતું નથી. ખાસ કરીને જ્યાં સુધી નાળના
બમકારા એકસરખા થયા જતા હોય ત્યાં લગી તો વારંવાર આવ
કરવામાં કાંઈ તુકશાન નથી જ. નાળને દશ વાર પણ ઉંચો ચઢાવવો
પડે અને વીશ વાર પણ ઉંચો ચઢાવવો પડે. વારે વારે ઉંચો ચઢાવવો
ચઢાવતાં કોઈક વાર જરૂર તે ઉંચો રહીજ જાય.

વ.—હીં. આ પ્રમાણે હાય તાખીને નાળ ઉંચો ચઢાવતાં, જે
તરફ નાળ બહાર આવ્યો હોય, તેની ઉલટી બાજુએ પ્રસૂતાને લઈ
લાવવી જોઈએ કે નહિ ?

લ.—સાબાશ ! સાબાશ ! જે વાત મારે કહેવાની હોય છે,
તમે આગળથી જ સમજી જાઓ છો. તમારી ખુદ્દિ ધમ્મી ચમત્કાર
છે. તમારી ખુદ્દિ જોઈને મને બહુ જ આનંદ થાય છે. જે તરફ નાળ
બહાર આવ્યો હોય તેની ઉલટી બાજુએ પ્રસૂતાને સુવચાવી
ઘણું જ નહિ છે. ટાપી તરફ નાળ બહાર આવ્યો હોય તો નાળ
નરક અને જનમ્મી તરફ નાળ આવ્યો હોય તો કામે પડ્યો પ્રજન

શુભશરણી. આમ શુભશરણી નામ ઉચ્ચે - અહિંના પાત્રી નામ નીચે
નળી જાણી પછી ખીક રહેતી નથી.

વ.—હીક. પણ વારે વારે કમળમાં નામ ઉચ્ચે રાખી દેવા
છતાં પણ જો કામ સિદ્ધ ન થાય તો શું કરવું ?

લ.—જો નામ ઉચ્ચે ન જ રહે તો યોગમાં યોગ કમાવવા થાય
તેની શક્તિ દર્શી. એમ જાણાય કે પ્રમુતાના જસિત (પેડું) ના
દાકાણું માથે મોઢું છે, પ્રમુતાને અગાઉ એ ચાર છેલ્લા ચર્ધ મધ્ય
છે, વેળે નિવમ પ્રમાણે આવે છે, કમળનું મોં, પ્રસવનું હાર, વગેરે
સારી પેંડે ખુશ્તી થઈ છે, અને બાળક તરતમાં જન્મવાનો મંત્રવ
છે, તે પ્રથમે મહેનત કરીને એવો ઉપાય દર્શો કે જેથી નામ પદ
પાડું દયાણું ન આવે.

વ.—એ ઉપાય કયા તે મને સ્પષ્ટ સમજાવ તેની રીતે કહો.

લ.—બહુ સારું, સ્પષ્ટ રીતે તમને એ સમજાવું. બહુ જ
ધ્યાન દઈને સાંભળો. એકે દાખલો આપીને તમને સમજાવું, તો સ્પષ્ટ
સમજી શકશો.

વ.—દાખલો આપીને સમજાવો તો પછી સારી સમજાવું પડે.

લ.—ત્યારે એમ ધારો કે બાળકના માથા સાથે નામ આવ્યો
છે. જેમ જેમ વેળે આવતી જાય છે તેમ તેમ કમળના મોંમાંથી
માથું ધીમે ધીમે બહાર આવતું જાય છે તેની સાથે નામ પણ બહાર
આવે છે. આ દાખલો ધ્યાનમાં રજો.

વ.—હા હવે આગળ કહેવું હોય તે કહો.

લ.—આ પ્રમાણે નામ બહાર આવે છે, એમ તમે જુઓ
છતાં તેના કાંઈ પણ ઉપાય ન કરો, તો નામમાં ભાંડીની આવજત
બંધ થાય, અને બાળક હાંફવા માંડીને મરી જાય. તેથી જ્યાં એમ
જાણાય કે નામ ઉપર બહુ દયાણું થાય છે, ત્યાં તે નામને તે જગ્યા-
એથી સંરક્ષીને ખીચી જગ્યાએ રાખવો. એ રીતે બચાવ પર ચાલતાં
ચાલતાં બાળક અવતરે.

૧.—હા, હવે જરાજર સમજાયું. હવે વધારે કહેવાની જરૂર નહિ પડે. આ વખતે એક બીજી વાત પણ તમને પૂછી લઉં. હાથની સાથે નાળ આવે તો નિયમ પ્રમાણે બાળક ફેરવી દેવાય ખરું કે ?

હા.—હા, ફેરવી દેતાં નાળ ઉપર બહુ દબાણ ન થાય તેનો ઉપાય કરવો જોઈએ. આ વખતે તમને બીજી એક વાતો કહી રાખું.

૧.—શી વાતો કહેવાનાં છે ?

હા.—બાળકનાં માથાંની સાથે નાળ બહાર આવે તો તે કમળમાં ઉંચો ચડાવી દેવાથી ઘણું ફરીને નાળ પાછો ફરીને બહાર આવે નહિ, આ ઉપરાંત નાળ વીંટીને બાળકની ગરદનની ખોલમાં રાખી દેવાની યુક્તિ પણ ખોટી નથી, પણ લીંચણ કે નિતંબની સાથે નાળ બહાર આવે તો વારે વારે કમળમાં ઉંચો ચડાવ્યા છતાં પણ નાળ નીચો નમી આવે. વળી એક બીજી વાત કહી દઉં કે વેણુની શરૂઆત થતાં જ જો નાળ પહેલો બહાર આવે તો બાળકને અચાવવાનું કામ ઘણું કઠણ થઈ પડે. આમ શા માટે થાય તે તમે સમજી શકો છો ?

૧.—હા. એમાં શું સમજવાનું હતું ? વેણુની શરૂઆતથી તે પ્રસવ થાય ત્યાં સુધી નાળ ઉપર ઘણુંજ દબાણ થાય, તેમાં બાળક શી રીતે બચી શકે ?

હા.—પ્રસવ થવાને જરાકજ વાર હોય, અને નાળ પહેલો આવી જાય તો, આથી ઉંધું જ થાય છે. એટલે તેને વખતે નાળ પહેલો બહાર આવવાથી કાંઈ બીક નથી. કેમકે તે વખતે દબાણ તો થાય, પણ ઘણીજ થોડીવાર. બાળક તરત જન્મે એટલે ઘણીજ થોડીવાર દબાણ થાય, કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

૧.—હા, એ સમજવું કાંઈ અઘરું નથી, એટલે સારી પેઠે સમજી ગઈ છું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ઝોર પહેલી બહાર આવે તો શું કરવું ?

વ.—અમાર લગી તમે જે મુશ્કેલી બતાવી તે ઉપરાંત કોઈ બાતની મુશ્કેલી આવવાનો સંભવ છે ?

લ.—હા, પ્રસન્ન વખતે બીજી મુશ્કેલી પણ આવે છે.

વ.—અરે મા ! અને બીજી લાગે છે. વળી કોણ જાણે સી મુશ્કેલી બતાવશે ?

લ.—એમાં બીજી શેની ? હું તમને મુશ્કેલીઓ સમજાવું છું, તેથીજ કંઈ મુશ્કેલીઓ આવી પડવાની નથી. પ્રસન્નતાને જે જે અવશ્યો આવે છે, તે તે અવશ્યો મટાડવાના રસ્તા અને ઉપાય પણ તમને બતાવતી આવું છું. તો પછી બીજી શાની ? એથી તો બીજું નહિ, પણ કંઈક ખુશી થવું. જે માત્ર મુશ્કેલીઓ જ બતાવવામાં આવે અને તેના ઉપાય બતાવવામાં ન આવે તો બીવાનું ખરું : પણ મુશ્કેલી અને તેના ઉપાય એ બન્ને બતાવું, તો પછી બીજી શાની ?

વ.—હા, ઉપાય તો સાથે સાથે જ બતાવે છે, તેથી બીજું ન જોઈએ, અને હું હવે બીસીસ નહિ.

લ.—હવે તમને એક બીજી મુશ્કેલી હતું છું.

વ.—કેડો જોઈએ ! અને તો હવે કેઈ મુશ્કેલી ધ્યાનમાં આવતી નથી.

લ.—ઝોર પહેલી આવે તો પ્રસન્નતાને સી રીતે પ્રસન્ન કરાવશે, તે હવે હું તમને કહેવાતી છું.

વ.—સન્માનાયની વાત, આ તો ! ઝોર પણ પહેલી બહાર આવે ખરી કે વળી ?

લ.—હા આવે ખરી.

વ.—હીં, પણ પ્રસન્નતાને પહેલી ઝોર આવે, એનો અર્થ અસંભવ શક્ય પણ સમજી શકાતો નથી.

વ.—હા, હવે ગરાગર સમજાયું. હવે વધારે કહેવાની ગર નહિ પડે. આ વખતે એક ઘીછ વાત પણ તમને પછી લઉં. તારી સાથે નાળ આવે તો નિયમ પ્રમાણે આગક ફેરવી દેવાય ખરું ?

હા.—હા, ફેરવી દેતાં નાળ ઉપર બહુ કમ્પાગ ન થાય તેમ કમ્પાગ કરવો જોઈએ. આ વખતે તમને ઘીછ ખેઝોક વાતો કહી દઉં.

વ.—શી વાતો કહેવાનાં છે ?

હા.—આગકનાં માથાંની સાથે નાળ ગહાર આવે તો તે કમ્પાગ કહેવાય. ચાલી દેવાયા થણું ફરીને નાળ પાછો ફરીને ગહાર આવે નહિ, આ ફરતેન નાળ વીંટીને આગકની ગરમીની ખોલમાં રાખી દેવાની યુક્તિ પણ ખોટી નથી, પણ કોઈએ કે નિતાબની સાથે નાળ ગહાર આવે તો વાટે વાટે કમ્પાગમાં કહેવા ચાલ્યા છતાં પણ નાળ નાચે નહીં આવે. વળી એક ઘીછ વાત કહી રહું કે વેળુની માથાં થતું જ ને નાળ પહેલે ગહાર આવે તો આગકને ગચ્છરવાનું કમ્પાગ થાયું કહાયું થઈ પડે. આન ના મહે થાય તે તમે સમજી શકો છો ?

વ.—હા એવું શું સમજાવવાનું હતું ? વેળુની માથાં ગચ્છરવાની પ્રસવ થાય ત્યાં નુંબા નાળ ઉપર વાળેલ કમ્પાગ થાય, તેમ જોઈ શી મિતે નથી લહે ?

હા.—પ્રસવ થવાને ગચ્છરવા ગર કહેવા, આને નાળ પહેલે ગચ્છરવા કહેવા તો કમ્પાગ કહેવા જોઈ શકો છો. એટલે તેને ગચ્છરવા કહેવા જોઈએ. ગચ્છરવાના કમ્પાગ નથી. કમ્પાગ તે ગચ્છરવા કહેવાને કહેવાય. વેળુની માથાં પહેલે ગચ્છરવા કહેવાય. ગચ્છરવા ગચ્છરવા કહેવાને કહેવાય. વેળુની માથાં પહેલે ગચ્છરવા કહેવાય. ગચ્છરવા ગચ્છરવા કહેવાય. વેળુની માથાં પહેલે ગચ્છરવા કહેવાય.

વ.—હા એ સમજાયું હશે. ગચ્છરવા કહેવા, એટલે ગચ્છરવા કહેવાય.

લ.—પહેલા પાંચ મહિના સુધી તો એથી કાંઈ પણ પ્રસ-
સન થતું નથી. કાંઈ પણ કારણ ન હોય અને છઠ્ઠે મહિને પ્રસૂતાને
જો એકદમ લોહી પડ્યા માટે તો કમળનાં ગોંઠાં અથવા તેની પાસે
આર ચોરેલી છે, એમ અનુમાન કર્યું.

વ.—એકત્રવાર લોહી પડે કે વારંવાર પડ્યાનું કરે ?

લ.—પૂરા ૭ મહિને લોહી પડ્યાનો આરંભ થાય. પ્રસવનો
વખત જેમ જેમ પાસે આવતો જાય, તેમ તેમ લોહી વધારે પડ્યા
માટે. કાંઈક મહેનત કરવી પડે તો તે પછી, અથવા કાંઈ કામકાજ
કરતાં કરતાં અથવા પ્રસૂતા હાથી ગઇ હોય ત્યારે, અને કાંઈ કોઈવાર
તો કાંઈ પણ કારણ ન હોવા છતાં લોહી પડે.

વ.—૭ મહિના પછી જો લોહી પડે છે તેનો કાંઈ નિયમ છે ?

લ.—ના, તેનો કાંઈ નિયમ બિયમ નથી. એ દિવસને આંતરે
પણ લોહી પડે, પાંચ દિવસને આંતરે પણ પડે, સાત દિવસને
આંતરે પણ પડે, પંદર દિવસને આંતરે પણ પડે. અથવા મહિને
મહિને અટકાવને વખતે પણ (મનસુખ કે ગર્ભ રક્તાં પહેલાં પ્રસ-
વાને જે જે વખતે અટકાવ આવતો હોય તે વખતે) લોહી પડે ?

વ.—લોહી એકદમ ઘણું પડે કે યોદ્ધું યોદ્ધું પડે ?

લ.—તેનોએ કાંઈ નિયમ નથી. કાંઈ કાંઈ વાર તો એટલું
જથું લોહી પડે કે પ્રસૂતા એકદમ મરી જાય. પણ સાધારણ રીતે
યોદ્ધું લોહી પડ્યા કરે. ત્યાં સુધી પ્રસવ ન થાય ત્યાં સુધી વચમાં
વચમાં પ્રસૂતાને એ પ્રમાણે લોહી પડ્યાં કરે.

વ.—કે, આમ બને ત્યારે પ્રસૂતાને પૂરે મહિને પ્રસવ થાય
કે પૂરા મહિના થયા પહેલાં પ્રસવ થાય ?

લ.—પૂરે મહિને પ્રસવ ન થઈ શકે એમ નથી. પણ ઘણા
ખરા દાખલાઓમાં તો કમ્પ્લેવન થાય. અથવા પૂરે સાત મહિને કે
આઠ મહિને પ્રસવ થાય. કાંઈ કાંઈ વાર પાંચ સાત વખત લોહી
પડ્યા પછી પીડા (વેણ) થઈ જાય. કાંઈ કાંઈ વાર પાંચ સાત વાર

લોહી પડ્યા છતાં પણ પીડા (વેણુ) ની કશી નિશાનીએ જણાય નહિ.

વ.—હીક, કમળનાં મોંમાં અથવા તેની પાસેજ ઝોર ચોટ્ટી હોય તો પ્રસવના દારમાં હાથ લગાડવાથી જાણી શકાય કે નહિ?

લ.—હા. જાણીજ શકાય. હાથ લગાડી જોવાથી ચોખ્ખું સમજાય. કમળના મોંમાં અથવા તેની પાસે ઝોર ચોટ્ટી હોવાનો જરાક પણ શક આવે તો, હાથ લગાડી જોવાથીજ નક્કી થાય. એવો પ્રસંગ આવે તો જેમ અને તેમ ઉતાવળથી એ સમજાય તેમાં લાભ છે. કમળનું મોં ખૂલ્યા પહેલાં તપાસ કરી જોવાથી ઘણી અનુકૂળતા થાય.

વ.—શી રીતે તપાસ કરવો?

લ.—કેમ ! હાથ લગાડી જોવાથી તેનો પૂરેપૂરો તપાસ થાય. પ્રસૂતાને ઝોર પડ્યા પછી ક્યારે પણ હાથમાં લઈને ઝોર તમે જોઈ છે !

વ.—હા. જોઈ છે, મોતીને ભાણીયો આવ્યા પછી તમે મને ઝોર દેખાડી હતી. ઝોરને મેં સારી રીતે જોઈ હતી.

લ.—સારે હવે શું? હવે તો હાથ લગાડવાથી તરત ઝોળખી શકો. પ્રસૂતાની ઝોરની સાથે બીજા કોઈ અવયવનો ગોઠાણો ઝોટ્ટે ભૂલ થવાનો સંભવ નથી. ભૂલ થાય એમ તમને લાગે છે?

વ.—એમાં ભૂલ થવા જેવું કંઈ નથી. ઝોર જેવું નરમ નરમ અને સુંવાળું સુંવાળું બીજું કંઈ નથી. જેણે એક વાર પણ હાથ લગાડીને ઝોર જોઈ હોય, તેનાથી કદિ પણ ભૂલ થાયજ નહિ. એ ભૂલ તો થાય તેમ નથી જ.

લ.—જરાબર કહો છો. કમળનું મોં ઉઘડ્યા પહેલાં હાથ લગાડી જોવાથી તો ઝોર ચોખ્ખી ઝોળખાય. વળી જો લોહી ખૂબ પડ્યા માંડે તોપણ, કમળના મોંમાંથી ઝોર બહાર આવે છે, એટલે તરત ઝોળખી શકાય.

વ.—હીક. જો પૂરા પાંચ મહિના થઈ ગયા હોય, અને કંઈ પણ કારણ ન હોવા છતાં પ્રસૂતાને લોહી પડ્યા માંડે તો કમળના

મેંમાં અંચવા તેનીજ પાસેજ ઝોર ચોટેલી હોવી જોઈએ, એવું અનુમાન કરી શકાય.

લ.—હા ચોક્કસ એમ અનુમાન થઈ શકે.

વ.—એવો શક પડે તો શું કરવું ?

લ.—હાથ લગાડી જોઈને શક મટાડવા.

વ.—કમળનું મોં ઉઘડવા પહેલાં હાથ લગાડીને શી રીતે જોવાય ?

લ.—કમળનું મોં જરાએ ઉઘડ્યું ન હોય તો લોહી પડે કેમ કરીને ? લોહી પડવા માટે એટલે કમળનું મોં થોડું ધણું પણ ઉઘડે છે, તેથી તપાસ કરીને જોઈ શકાય. ઝોરને હાથ અડે તો પછી જૂલ સાયજ નહિ, એ વાત તો તમને આગળથી કહેવામાં આવી છે. કેમ યાદ છે કે નહિ ?

વ.—હા, એ વાત તો જરાજર યાદ છે. કીક કમળનાં મોંમાં કે તેની પાસેજ ઝોર ચોટેલી હોય તો પૂરે પાંચ મહિને પ્રસૂતાને લોહી પડવા માટે, એવો તમે એક નિયમ જતાઓ. આ નિયમ ક્યારે પણ ફેરફાર થાય ખરો કે ?

લ.—હા કોઈ કોઈવાર ફેરફાર પણ થાય છે.

વ.—કેવો ફેરફાર થાય છે ?

લ.—પૂરા પાંચ મહિના પછી કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને વચમાં વચમાં ધમકું (ખીલકુલ) લોહી પડવું જ નથી.

વ.—એ તો ખરું જ કીક ગણાય.

લ.—ના, એ સાફ નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—વચમાં વચમાં લોહી ન પડે તો પ્રત્યેક વખતે એટલું લોહી પડે કે પ્રસૂતા તેથી જ મરી જાય.

વ.—શું કહે છે ? એ તો ત્યારે ખાવું જ નહીં.

લ.—હા, એથી નહીં ખીજું શું ?

લ.—પ્રસૂતાની સ્થિતિનો વિચાર કરી દ્રાક્ષાસવ આપવાનું માપ વધુ જોઈએ કરવું. જો બહુજ નબળી થઈ ગઈ હોય તો પાણી પાણીમાં એક ચમચો દ્રાક્ષાસવ આપવો. આ જોસડ ત્રણ ત્રણ ક્લાકે આપવું. આમ કર્યા કરવાથી પ્રસૂતા તરત સાજી તાજી થઈ જાય છે.

વ.—અહો ! ત્યારે તો આ ઘણાજ સારો ઉપાય દેખાય છે ને શું ?

લ.—ઘણાજ સારો ઉપાય છે, નહિ તો હું બતાવુંજ કેમ ! દ્રાક્ષાસવ તો જોસડ તરીકે આપવો. તે ઉપરાંત કાંઈ, જોરાક પણ આપવો જોઈએ.

વ.—જોરાક શું આપવો !

લ.—દૂધ અથવા ખપે તેને માંસરસ આપવો.

વ.—ગમે તે વખતે લોહી પડે તોપણ આજ ઉપાય કરવા કે કેમ ?

લ.—પુરા પાંચ માસે કે છ માસે કે સાતમે માસે લોહી પડે તો ઉપર બતાવ્યા ઉપાયો કરવાથી પ્રસૂતા અને બાળક બંને પૂરા મહિના સુધી બચી શકે. એ ઉપાય કરવાથી કામ સિદ્ધ થાય ?

વ.—શું કામ સિદ્ધ થાય ?

લ.—જોર પહેલી બહાર આવે તો ઘણુંકરીને પુરા પાંચ મહિને, છ મહિને કે સાતમે મહિને લોહી પડેજ. આ લોહી પડવા માંડે અને તેને બંધ કરવાનો કાંઈ ઉપાય કરવામાં ન આવે તો પ્રસૂતા મરી જાય. વખતે પ્રસૂતા બચે પણ કસ્ટાવડ થવાથી પેટમાંનું બાળક તો અવશ્ય મરીજ જાય. અધુરે મહિને જન્મવાથી બાળક બચેજ નહિ.

વ.—શી રીતે બચે ? એટલું કાચું છોકરું કાંઈ બચે ? અને તે પણ એટલું લોહી પડ્યા પછી કદી ન બચે.

લ.—તેથીજ કહું છું કે પુરે પાંચ મહિને, છ મહિને કે સાત મહિને લોહી પડે તો આગળ જે જે ઉપાય કલા છે તે તે કરવા અને લોહી પડતું બંધ કરવું. ત્યારે પછી પ્રસૂતા સુખથી રહી શકે.

તેવા ઉપાય કરવા એમ કરવાથી પ્રસન્નતા અને બાળક બનેને! બચાવી લેવાય. આપણું કામ જો બરાબર કરી સારીએ તો પુરા મહિના થતાં ચતુરાઈથી પ્રસન્નતાને પ્રસવ કરાવવાથી બધી આપણા જાય. કેમ સમજ્યાં છે નહિ ?

લ.—હા. આપણું તો સારી પેઠે સમજી. ફરીને નહિ કહેવું પડે. ઓર પહેલી આવે તો પુરે મહિને પ્રસન્નતાને પ્રસવ કરાવતાં થી ચતુરાઈ કરી તે હવે કહી જતાવે.

લ.—તે કહું છું. સાંભળો. પહેલી ઓર આવે ત્યારે પુરે મહિને બાળકને ફેરવી દઈને પ્રસવ કરાવાય તો પ્રસન્નતા અને બાળક બનેનું પ્રમાણ થાય.

વ.—બાળકને થી રીતે ફેરવી દેવું? હાથ આગળ આવે ત્યારે ફેરવાવી જે રીત જતાવી હતી, તેજ રીતે કે નહિ ?

લ.—હા. તેજ રીતે ફેરવવું. ઓર પહેલાં આવી હોય તો પણ બાળક ફેરવી દેવાથી પ્રસન્નતા પ્રસવ કરી શકે.

વ.—ઓર પહેલાં આવી હોય તો પણ શું પુરે મહિને બાળક રી દેવાથી પ્રસન્નતા પ્રસવ કરી શકે ?

લ.—ઓર પહેલાં આવી હોય તો પણ પુરે મહિને યુક્તિ કરનામાં આવે તો બાળક ફેરવી દેવાય.

વ.—કેવી યુક્તિ કરવી ?

લ.—કમળનું મોં ઉપર પહેલાં પણ બાળક ફેરવી દેવાની યુક્તિ થી સમજાય. આ સમજી શકે છે ?

વ.—ના. એ ન સમજાયું. કમળનાં મોમાં હાથ નાખવો ? રીતે ?

લ.—કેમ ?

વ.—કમળના મોમાં તો ઓર હોય તે હાથ થી રીતે નાખાય ?

લ.—કમળના મોમાં ઓર હોય તો પણ ચતુરાઈથી હાથ નાખી હાય ખરું.

૫.—શી ચતુર્થાઈ કરવી ?

૬.—ઝોરથી જો કમળાનું મોં આપુંએ બંધ ન થયેલું હોય તો એક પડખેથી (ને જરા પણ ખુદ્દું હોય તે પડખે) ધીમે ધીમે કમળમાં હાથ સેરવી દેવાય. પણ જો ઝોરથી કમળાનું મોં આપું બંધ થયેલું હોય તો હાથ લગાડી જોઈને ને ઠેકાણે ઝોર કમળના શરીરને જરાકજ ચોટાવી છે એમ માલમ પડે, તે અથવા ને ઠેકાણેથી કમળના શરીરથી ઝોર જરાક પણ છુટી પડી છે, એમ માલમ પડે, તે ઠેકાણે હાથ નાખીને ધીમે ધીમે કમળના મોંમાં હાથ સેરવી દેવો.

૭.—હા, હવે ચરાખર સમજાવું. ઝોર પડેલી બહાર આવી હોય તો પૂરે મદિને આજક દેરવી દઈને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાથી વિશેષ શો શયદો થાય ? તે સારી પેઠે સમજાવીને કહો જોઈ !

૮.—હું છું, સાંભળો. ઝોર પડેલાં આવી હોય તો પુરા જમ મહિના પછી પ્રસૂતાને પડેલાં તો લોચી પડવાનો આરંભ થાય. તેનો તમે જાણો છો ના ?

૯.—હા, તે તો તમે આજણ કહી ગયાં છો એટલે જાણું છું.

૧૦.—જેમ જેમ પ્રસૂતના દિવસો પાસે આવતા જાય, તેમ તેમ વધારે વધારે લોચી પડવા માટે, ત્યાર પછી વેળાની સરખામણી ત્યારે તો પછી લોચી પડવાનો કાલ મેળાજ રહે તથા. એક વાર વેળુ આવે કે પડવા કમળું તે લોચી પડે. આ પ્રમાણે વારંવાર થાય તો તરીકે પ્રસૂતા સ્ત્રીજી જાય. ઝોર પડેલી આવે ત્યારે લોચી પડવા માટે જો પેલો રોગ નથી. એવો મૂળ્ય રોગ છે. એટલું લોચી પડવા પાછાંજ પ્રસૂતા મરી જાય. તેથીજ ઝોર પડેલી અમલે ત્યારે જો લોચી પડવા ન હેલું તો મહિના લગી પ્રસૂતાને જમવાનું નહીં. એવું જમવું અશ્વિનિ પ્રસૂતાને જમવું કરાવે, એમજ કહ્યું જાય તથા. આજણ એક દહીંચાટી છે.

૧૧.—જો એક આવી પ્રસૂતા સરખામણી જેવો જમવો નહીં. એક દહીંચાટી કેક કમળું જમવું એ સારી વાત. એવું જાય તથા.

દાઢ્યણુ હોય તેજ આ વખતે જાણું સરેતોરે (સારી રીતે) પાર પડે છે.

લ.—વેણુ આવવાથી જ્યાં લોહી પડે ત્યાં જાડું વિચારપૂર્વક કામ કરવાનું છે. લોહી પડતું થી રીતે બંધ થાય, અને પ્રસૂતા વગર અડચણે થી રીતે પ્રસવ કરે, તેનાં ખરેખરો વિચાર આવે વખતેજ કરવાનો હોય છે.

વ.—એવા હિપાય પણુ હોય છે ખરા કે ? આ મુશ્કેલી સંબંધિતાં તો માફ હાગજીવન કારી વાંચ છે. વેણુ આવવાથી જ્યાં લોહી પડે ત્યાં પ્રસૂતાને બચાવીએ તો બારે કામ કહેવાય. કારણકે વારંવારે વેણુ ન આવે તો પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે નહિ. અત્યાર લગી તો હું એમજ સમજાતી કે ઉપરાઉપર વેણુ આવે તેજ સાચું, પ્રસૂતા કટાય નહિ અને તરત પ્રસવ કરે. આ તો એથી તફાવત વિલક્ષણ; વેણુ આવે નેમંજ મોટું દુઃખ; આ તો સત્યાનાશનીજ વાત ! આવો વખત આવે ત્યારે પ્રસૂતા વગર અડચણે થી રીતે પ્રસવ કરી શકે, તેનો હિપાય બનાવેને, બેન !

લ.—બાળક ફેરવી દઈને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો.

વ.—બાળકના પગ નમણીને નીચેની તરફ આણવા, તેનું નામજ બાળક ફેરવી દેવું કે નહિ ?

લ.—હા. એનું નામજ બાળક ફેરવી દેવું. પહેલો હાથ આવે ત્યારે બાળક ફેરવી દેવાની પૂરેપૂરી રીત મેં તમને સમજાવી દીધી છે.

વ.—હા, તે રીત કબી દીધી છે ખરી, તોપણ ફરી એકવાર પૂછી જોયું હીકે, પણ બાળક ફેરવી દેવામાં આવે, તેથી લોહી થી રીતે બંધ થઈ જાય ?

લ.—તે કદું ઝું, સાંભળો. પહેલાં હાથ નાખીને બાળક ફેરવી દેવા જતાં હાથપણના હાથથી કમળનું મોં બંધ રહે કે નહિ ?

વ.—હા, હાથ અંદર જાય એટલે મોં તો બંધજ રહે.

લ.—હાથ અંદર હોય એટલે કમળનું મોં ખુલ્લું ન રહે તેથી લોહી પડી શકે નહિ. ત્યાર પછી બાળકના પગ કમળના મોંમાંથી

નીચે નમાવવાથી તે પગો પણ કમળનાં મોંને બંધ રાખે. તેથી ઓર પહેલી આવી હોય તો પૂરે મહિને બાળક દેરવી દઈને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો એ સૌથી સરસ છે, સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા. લોહી પડતું બંધ કેમ થાય, તે હવે બરાબર સમજી ગઈ ખરી.

લ.—ઓર પહેલાં આવી હોય ત્યારે બાળકને દેરવી દેવામાં જેવી સહેલાઈ છે, તેવી બીજે ડોઢ પણ વખતે નથી.

વ.—શી સહેલાઈ છે ?

લ.—વેળુ આવવાથી લોહી પડે તેથી કમળનું મોં એની મેળેજ સારી રીતે ઉઘડે, અને લોહી પડે તેથી કમળનું સંકોચન પણ થાતું જોઈતું થાય. તેથીજ વણી સહેલાઈથી બાળક દેરવી દેવાય અને બાળક દેરવી દેવાથી પ્રસૂતાને કાંઈ પણ બીકજ ન રહે.

વ.—દેરવી દેવામાં વળી પ્રસૂતાને શી બીક હતી ?

લ.—બીક નહિ ? બાળક દેરવી દેવું એ કાંઈ રમત છે ? સહેલાઈથી દેરવી દઈ શકીએ તોજ દેરવાથી જે ઘડકો લાગે છે તે પ્રસૂતા ખમી શકે છે. પણ જે બાળક દેરવતાં પ્રસૂતાને બહુ દુઃખ થાય તો પ્રસૂતા તે ઘડકો ન ખમી શકવાથી મરી જાય. હવે સમજ્યા ?

વ.—હા, હવે સમજી. ફરી કહેવું નહિ પડે.

લ.—ત્યારે હવે જુઓ. ઓર પહેલી આવી હોય તો, પૂરે મહિને બાળક દેરવી દઈને પ્રસૂતાને આપણે પ્રસવ કરાવી શકીએ. વળી આ પણ ધ્યાનમાં રાખો કે આવે વખતે બાળક દેરવી દેવામાં પણ કાંઈ મુશ્કેલી નથી. વળી બાળક દેરવી દેવાથી પ્રસૂતાને કાંઈ દુઃખ વધતું નથી. બાળકને પણ કશી બીક રહેતી નથી. આના કરતાં બીક કઈ મુશ્કેલી હોય ?

વ.—હા. એ તે. બહુજ બડા. ડસીયો. કુટલા પહેલાં છેલ્લે દેરવી વતું એ એવાએ વળી વધારે સહેલું છે.

લ.—હા. વળી બહુ દેરવી ન પડવાથી પ્રસૂતા બહુ નબળી ન

ચર્ચા ચર્ચા હોય, અથવા લોહી પડતું ઘોડીકવાર બંધ થયું હોય, ત્યારે બાળક ફેરવી દેવું એ વધારે સાફ છે.

વ.—ઝોર પડેલી આવે ત્યારે બાળક ફેરવી દીધે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવીએ તેમાં શો લાભ છે, તે એક વાર ફરીથી અને બરાબર કહી જાઓ તો સાફ.

હા.—બાળક ફેરવી દેવા જતાં પહેલાં તો દારૂપિખુનો હાથ હમ-જનું મોં બંધ કરી દે છે; ત્યાર પછી બાળકના પગ નમાવીને, નીચે આજીવણી તે હમજનું મોં બંધ રાખે છે. તેથી પડેલેથી તે બાળક અવતરતાં સુધી ઝાઢી પડી રાખતું નથી. કારણ કે લોહીને પડવાનો રસ્તો બંધ થઈ જાય નથી. અને તે કારણથી બધી રીતે સગવડ થઈ જાય છે,

વ.—હા. એ ખરું. કારણ કે ઝોર પડેલી આવે ત્યારે પ્રસવને વખતે ઝાઢી પડે તો પ્રસૂતા મારી જાય. ઉપાય કરીને લોહી પડતું અટકાવાય તો પ્રસૂતા અને બાળક બંને બચે, અને કદી ફિકર રહે નહિ. હીક, પણ બાળક જન્મ્યા પછી હાથ નાંખીને ઝોર બહાર કાઢી નાંખવી, કે જ્યાં સુધી ઝોર પોતાની મેળે બહાર ન રહે ત્યાં સુધી તે પડવાની વાત બોલ્યાં કરવી ?

હા.—આવે વખતે હાથ નાખીને ઝોરને બહાર તાણી કાઢવી એ ઝોર પોતાની મેળે પડવાની વાત બોલ્યા કરીએ તો લોહી પડવા માટે અને પ્રસૂતા મરી જાય. વળી હાથ નાંખીને ઝોર તાણી કાઢવી એ કાંઈ દરજ્જા પણ નથી. કારણ કે ઝોર આગળ દેવાથી બાળક અવતર્યા પહેલાં જ હમજનું મરી જાય. ઝોર ઘણું કરીને ઘુટી પડે-હોજ હોય છે. ઘોડી ઘણું જે ઝાટલી દેાય તે હાથ નાખવાથી ઘુટી પડી જાય છે.

વ.—ઝોર આગળ આવેલી દેાય તો પૂરે મદિને બાળક ફેરવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો નિયમ મેં સારી રીતે જાણ્યો હોય. અને તે હવે જ બરાબર વાત પણ બોલ્યા છે. હવે આ ઉપદેશ કઈ વખતે કરવો ?

લ.—હા; છે.

વ.—ક્યો ઉપાય બતાવવાને છે ?

લ.—બાળક ફેરવી દેવા છતાં પણ પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે નહિ. સતલખ કે કમળનું મોં ખૂલ્યું ન હોય કે લોહી પડીને પ્રસૂતા બહુ નબળી થઈ ગઈ હોય કે પૂરા મહિના થયા પહેલાં વેણા આવવા માંડી હોય, કે બાળક મરી ગયું હોય, કે ઘણુંજ લોહી પડતું હોય, અને તે લોહી કોઈ પણ ઉપાયે અંધ થતું ન હોય, તો સૌથી પહેલાં લાથ નાંખીને ઓર બહાર ખેંચી કાઢવી. ઓર બહાર કાઢી નાખવાથી લોહી પડતું એકદમ અંધ થઈ જાય. લોહી પડતું અંધ થઈ જાય, એટલે પ્રસૂતા અચી જાય. સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગઈ. ઓર જ લોહી પડવાનું મૂળ કારણ છે, એટલે ઓર બહાર કાઢી નાંખવાથી સ્થળી બચી જતી રહે છે.

લ.—તમને એક મુખ્ય વાત કહું તે સાંભળો. જ્યાં એમ જોવામાં આવે કે લોહી પડી પડીને પ્રસૂતા મરણુ તોલ થઈ ગઈ છે, લોહી પડતું અંધ ક્યાં સિવાય પ્રસૂતાને બચાવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી, ત્યાં કોઈ પણ આડો અવગો વિચાર ન કરતાં અને જરા પણ વાર ન લગાડતાં ઓર બહાર કાઢીને ફેંકી દેવી. ઓર બહાર કાઢીને ફેંકી દીધા પછી બાળકને બહાર કાઢવું. બાળક તો છવતું નીકળે નહિ. તે તો સમજે છે ના ?

વ.—હા, એ તો ક્યાંક છે, ઓરમાંજ બાળકના પ્રાણ હોય છે, તે ઓરજ આગળથીજ બહાર કાઢીને ફેંકી દઈએ એટલે બાળક તો બચેજ કેમ કરીને ?

લ.—ઓર પહેલાં બાળક દેવ ત્યારે પ્રસૂતાને બચાવવાને એક બીજો ઉપાય પણ છે.

વ.—ક્યો ઉપાય ?

લ.—જ્યાં લોહી બહુ વધારે પડ્યું ન હોય, કમળનું મોં ખૂલ્યું

હોય, કે જરૂર હોય, ત્યાં પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. જ્યાં વેણીની યજ્ઞમાત થતી હોય, કે જ્યાં કંઠાએ પ્રસવ કરાવવાની જરૂર નહોતી, ત્યાં પણ પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. જ્યાં પાણીની કોથળીમાં પાણી નહોતી, ત્યાં પણ પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. જ્યાં બાળક ફેરવી ચકાય તેમ ન હોય, બાળક હપતું હોય અને ચોર કાઢી નાંખવાનું વાજબી ન હોય ત્યાં પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું.

વ.—ચોર પહેલાં આવી હોય ત્યારે પ્રસૂતાને બચાવવાના બધા મળીને કેટલા ઉપાય થયા ?

લ.—તું કહી સંભળાવું. તમે ગણો.

વ.—મને એક વાર મારી મેળે મંઝારી જવા દો. બધા મળીને ચાર ઉપાય કયા, નહિ ?

લ.—હા, મેં ચાર બતાવ્યા છે ખરા. હીક, પચુ તે ચાર ક્યા ક્યા, તે ગણી બતાવો જોડ !

વ.—(૧) પહેલો અને સહેલો ઉપાય એ કે પ્રસવના દારમાં લુગડાના કકડાના દુધા દહને લોહી પડતું બંધ કરવું. (૨) બીજો ઉપાય એ કે બાળક ફેરવી દહને પ્રસૂતાનો પ્રસવ કરાવવો. (૩) ત્રીજો ઉપાય એ કે બાળક અચળ્યા પહેલાં ચોર તાણીને બહાર કાઢવી. (૪) અને એક ઉપાય એ કે પાણીની કોથળીને ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. આ ચાર ઉપાય તમે બતાવ્યા છે.

લ.—વાહ ! બહુ સારી રીતે બધું માત્ર શાખ્યું છે. ધ્યાન આપ્યા સિવાય કંઈ પણ બાબત શીખાય ?

વ.—ક્યે વખતે ક્યો ઉપાય કરવો, તે કહો તો બતાવું.

લ.—આલો ત્યારે એ વાત હુંજ તમને પુછી જોડ !

વ.—મહે, બહુ સાદું, પૂછો.

લ.—પ્રસવના દારમાં લુગડાના કકડાના દુધા દહને લોહી બંધ કરવું એ ક્યે વખતે ?

વ.—છઠ્ઠે મહિને કે સાતમેં મહિને પ્રસૂતાને લોહી પડવા માંડે અને પછી પણ વારે વારે થોડું થોડું લોહી પડ્યા કરે, તો પ્રસવના દ્વારમાં લુગણના કકડાના ડુઆ દધને લોહી અંધ કરવું જોઈએ.

લ.—હીકે. બરાબર કહો છો, ઓર આગળ આવેલી હોય તો બાળકને ફેરવીને પ્રસવ કરાવવો, એમ મેં તમને કહેલું છે, તે ક્યે વખતે ?

વ.—પૂરે મહિને લોહી પડવાની શરૂઆત થાય, તો ડુઆ દધને લોહી અંધ રાખવાની જરૂર નહિ. એમ કરવું યોગ્ય પણ નથી, કારણ કે તે વખત ચતુરાઇ વાપરી પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાથી બાળક અને પ્રસૂતા બંનેને બચાવી શકાય. માટે એવે વખતે બાળકને ફેરવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો જોઈએ, પણ બાળક ફેરવી દીધા છતાં પ્રસૂતા પ્રસવ કરી ન શકે તો પ્રસૂતા ને બાળક બંને માર્યા જાય, ત્યારે તમારા સવાલનો જવાબ એ છે કે પૂરે મહિને કમળનું મોં ખુલવાથી બહુ લોહી પડવા છતાં પણ પ્રસૂતા બહુ નબળી પડી ગઈ ન હોય, અને થોડું થોડું લોહી પડ્યા કરતું હોય, તો બાળકને ફેરવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો.

લ.—ઓર આગળ આવી હોય તો પૂરે મહિને બાળક ફેરવી દધને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો એ સહેલું છે કે કઠણ છે ?

વ.—કઠણ કેમ કરીને ? તમેજ કહ્યું નહોતું કે લોહી પડવાથી કમળનું મોં સહેજે ઉઘાડું થઈ જાય છે. અને કમળનું સંકોચન પણ બહુ થતું નથી. તેથી એ અવસ્થામાં બાળક ફેરવી દેવું એ કઠણ નથી પણ સહેલું છે. કેમ, આ વાત તમે મને નહોતી કહી ?

લ.—હા. એ વાત મેં તમને કહેલી હતી. તમે બધું બરાબર યાદ રાખ્યું છે કે નહિ, તે જાણવા માટેજ આ પછયું હતું. હીકે બાળક જન્મ્યા પહેલાં ઓર બેંચીને બહાર ક્યે વખતે કાઢવી ?

વ.—જ્યાં લોહી પડી પડીને પ્રસૂતા ઘણી જ નબળી પડી ગઈ હોય, અને વધારે લોહી પડવાથી મરી જવાની ખીક હોય, ત્યાં ખીન્ને કોઈપણ વિચાર કર્યા વિના સૌથી પહેલાં હાથ નાંખીને ઓર

ખદાર દાદી નાંખતી. ઓરે ખદાર નીકળી એટલે બધી બસા ગઈ. દારણ કે ઓરે લોહી પડ્યાનું મૂળ છે. કેમ, એમનું કે નહિ ?

લ.—હા, એમનું, તમારામાં કંઈ બૂલ પડે એમ છે ?

વ.—પ્રસૂતિને પ્રસવ થયા પછી સુવાવડના ઓરડામાં જે ગોઠવણ કરવામાં આવે છે, તેજ આમાં પણ કરતી જોઈએ કે નહિ ?

લ.—હા, એમનું કરવું જોઈએ. પ્રસૂતિને ખૂબ સાવધાન રાખતી જોઈએ. દર પંદર દિવસ મુઠ્ઠી તેને પથારીમાંથી ખીલકુલ હટવાનું દેતી નહિ. પ્રસવ થયા પછી ખાગડને અને પ્રસૂતાને કેવી રીતે રાખવાં તે તો મેલીને બાણીયો આવ્યો ત્યારે મેં તમને સારી રીતે કહીને અને કરીને બતાવેલ છે. તે બધું બરાબર ચાલે છે કે નહિ ?

વ.—હા, તે બધું બરાબર ચાલે છે. હવે એ કરીને કહેવું પડશે નહિ; એકની એક ચાલ શું વારે વારે કહેતી પડે ?

પ્રશ્ન ૧૬ મું.

પ્રસવ પછી લોહી પડે છે તેનો અટકાવ કરવા વિષે.

વ.—હે બેન ! પ્રસવ પછી લોહી પડે, તે સાઈ ?

લ.—લોહી પડે એ તે વળી સાઈ હોય ? લોહી પડવાથી પ્રસૂતા થણી જ નખળી થઈ જાય છે. આપણી દાદમણે સારી રીતે પ્રસવ કરાવી જાણતી નથી, તેથીજ પ્રસૂતાઓને આટલું બધું લોહી પડે છે, નહિ તો લોહી પડવાની વાતજ ન હોય, તોપણ પ્રસવ થયા પછી થોડુંક લોહી પડે તેમાં કશી અગ્રણ્ય નથી. અને તેને માં કંઈ કપાય લેવાની પગ જરૂર નથી. પણ પ્રસવ પછી બધી પ્રસૂતાઓને લોહી પડવાની ખીક છે. જે પ્રસૂતાને બરાબર નિયમ પ્રમાણે રાખવામાં આવી ન હોય તો જરૂર લોહી પડે જ.

વ.—ત્યારે લોહી ન પડે તેવો કાંઈક કપાય બતાવી દોને, બેન

લ.—કહું, સાંભળો. આ પહેલાં તમને કહી ગઈ હતું કે આગકતું માથું બહાર આવ્યા પછી કાંધ બહાર આવતી હોય ત્યારે પ્રસૂતાના પેટ ઉપર હાથ દબાવે પેટ દાબી રાખવું. ત્યાર પછી ત્યાં સુધી ઓર ન પડે ત્યાં સુધી હાથની મુઠીમાં કમળને મજબુત રીતે પકડી રાખવું, ત્યાર પછી પેટ ઉપર લુગણનો મજબુત પાટો ખુસ તાણીને બાંધી દેવો. કેમ, આ બધું યાદ છે કે ?

વ.—એ તે યાદ ન હોય એમ કેમ બને ? એ તે કેમ ભૂલી જવાય ? જો ભૂલીજ નવું હોય તો આટલી મહેનત કરીને શીખવાની જરૂર શી ?

લ.—આગક અવતર્યા પછી પ્રસૂતિના પેટ ઉપર હાથ દેવાથી જો કમળ સારી પેઠે સંક્રાંતિયાયું નથી. એમ માલમ પડે તો, આશરે દસ રતી અગત ઓફ રાહનો ભૂકો પાશેર પાણીમાં નાખીને પ્રસૂતાને પાન દેવો. પેટને હાથથી જેમ પકડી રાખ્યું હોય તેમજ પકડી રાખવું.

વ.—એથી શો ફાયદો ?

લ.—કમળ તરતજ સંક્રાંતિયાઈ જાય. કમળ સંક્રાંતિયાયું એટલે લોહી પડવાની બીક ગઈ. વળી ઓર પણ કિતાવળથી પડી જાય. આ બધી વાત તો તમને આગળ પણ કહેલી છે. પ્રસવની બીજી અવસ્થાનું પ્રકરણ સાતમું જેવું.)

વ.—હા. હા. એ બધી વાત કહેલી છે ખરી. માત્ર એટલે અગતનીજ નહિ પણ કપેક્ષાની વાત પણ કહેલી છે. અગત અને કપેક્ષા દુનિયાં ઉપર છે ત્યાં સુધી લોહી પડવાની બીક રાખવી જ શકા સારી.

લ.—તો પછી બીજું શું ! આની પહેલાં એ સવળી વાત કરી ગઈ હતું. તે અરબર વાદ રાખવી.

• આ પુસ્તકના “પ્રસવની બીજી અવસ્થા” પ્રકરણ સાતમાં આ સંબંધે જ્યાં વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે, ત્યાં જેટલું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જોડું હોય તો પ્રસવ સી રીતે કરાવવો ?

વ.—હૉ બેન ! જ પ્રસૂતાને બાળકનું જોડું હોય તેને સી રીતે પ્રસવ કરાવાય ?

હ.—કમ ? જો શું અવડું છે ? પહેલા તો પ્રસૂતાના પેટમાં જો બાળક છે કે નહિ, તે સારી રીતે નક્કી કરવું. ત્યાર પછીજ તેની અવસ્થા તો થાય ના !

વ.—હા, જો તો જોડું જ નક્કી કરવું જોઈએ. હીક; પ્રસૂતાના પેટમાં જો બાળક છે કે નહિ, તે જાણવાનો ઉપાય શો ?

હ.—પ્રસૂતાને પ્રસવ થઈ જાય કે નરતજ તેના પેટ ઉપર દાંથ ઘડીને જોવું. હાથ દેવાથી પેટ ખાલી થયું નથી એમ જણાય, અને પેટમાં બાળક હોવાનો શક આગે એવડું પેટ મોઢું હોય, તો પેટમાં એક બીજું બાળક છે, એવું અનુમાન થાય. આ ઉપરાંત પેટમાં હાથ નાખી જોવાથી બાળકના અવયવો સ્પષ્ટ જણાય.

વ.—પેટમાં એક બીજું બાળક છે એમ જણાય તો શું કરવું ?

હ.—અરધાએક દલાક ચૂપ થઈને પ્રસૂતાની પાસે બેસી રહેવું.

વ.—એમ ચૂપ થઈને શા માટે બેસી રહેવું ?

હ.—અરધાએક દલાકમાં બીજું બાળક પોતાની મેજે જન્મે છે કે નહિ તે જોવા માટે.

વ.—પહેલું બાળક જન્મ્યા પછી અરધા દલાક પછી બીજું બાળક પોતાની મેજે જન્મે છે ?

હ.—હા, ઘણું કરીને જન્મે છે ખરું. પહેલું બાળક અવતર્યા પછી અરધાક દલાકમાં વેણ આવે, અને તે વેણથીજ બીજું બાળક અવતરે.

વ.—હીક, પણ અરધાક દલાક રાહ જોયા છતાં બીજું બાળક અવતરવાનાં કોઈ પણ ચિન્હ ન જણાય તો શું કરવું ?

લ.—તો પછી જરા પણ વાર ન લગાડતાં તરતજ પ્રસવ કરાવવાની મહેનત કરવી. કારણ કે ઘણીવાર વાટ નેચા કરીએ તો લોહી પડવા માંડે અને પેટમાંનું બાળક મરી જાય. એથી પણ વધારે વાર લગાડવામાં આવે તો, પહેલું બાળક જન્મતી વખતે કમળનું મોં, પ્રસવનું કાર, વગેરે ઉઘડેલાં હોય, તે તેમનાં તેમ રહે નહિ. ધીમે ધીમે સાંકડાં થતાં જાય. તેથી બીજું બાળક અવતરતાં પ્રસૂતા દુઃખ પામે. બાળકનું માથું પહેલું ન આવતાં બીજું કોઈ અંગ પહેલું આવે તો પ્રસૂતાનો દુઃખનો પારજ રહે નહિ.

વ.—બીજાં બાળકનો પ્રસવ શી રીતે કરાવવો તે હવે સમજાવો.

લ.—પહેલું બાળક જન્મે કે તરતજ કપડાંથી પ્રસૂતાનું પેટ સારી પેઠે તાણીને બાંધવું. ત્યાર પછી અરધાક કલાક ગયા પછી એમ જણાય કે પરપોટો કુટ્યો નથી તો નખ મારીને પાણીની કોથળી ફેડી નાંખવી. આમ કરવાથી તરત વેણ આવે અને વેણ આવે કે બાળક જન્મે.

વ.—આમ કરવા છતાં પણ જો બાળક ન અવતરે તો પછી શું કરવું ?

લ.—બીજો અરધો કલાક રાહ જોવી. જો એટલા વખતમાં બાળક જન્મે તો બહુ સારું. નહિ તો કમળના મોંમાં હાથ નાંખીને બાળકનો પગ પકડીને નીચે નમાવી દેવું.

વ.—બાળક ફેરવી દેતાં જોવી રીતે પગ પકડીને નમાવી દેવું જીએ, તેવી જ રીતે આમાં પણ કરવું ?

લ.—હા, જરાજરા તેમજ કરવું. બીજા બાળકનો પગ પકડી નીચે નમાવવામાં કોઈ પણ મુશ્કેલી નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—બીજા બાળકના પગ ધાગું કરીને પહેલા જ આવે તેથી બાળકને ફેરવી દઈને પ્રસવ કરાવવો પડતો નથી. બાળક ફેરવું એજ જરાક કસણ કામ છે, નહિ ?

વ. — હા, કાંઈક કહ્યું તો ખરું, દિ. બીજા બાળકના પગ સાથે ત્યારે પ્રસન્નતાને પ્રસવ કરતાં કાંઈ દુઃખ તો થતું નથી ના ?

લ. — ના, તેને કાંઈ પણ દુઃખ થતું નથી; હવે પગ કે નિતંબ સાથે તો બહુ વિતાવવાથી પ્રસવ કરી શકે છે. અને પદમેથરની શી બધી મહેત્તાની છે કે, બીજા બાળકના પગના પાતળ કરીને સાથે આવે છે.

વ. — પણ પહેલા આવે ત્યારે શી રીતે પ્રસવ કરાવે, તે મને આગળ કહી ગયાં છે. પણ પહેલા આવે ત્યારે જેવી રીતે પ્રસવ કરાવીએ છીએ તેવીજ રીતે આમાં પ્રસવ કરાવે કે નહીં ?

લ. — હા, બરાબર તેજ રીતે, કહ્યું કે આમાં પણ પણ જ સાથે આવે છે.

વ. — પ્રસવ થતાં વાર લાગે તો બીજું બાળક મરી જાય તો ખરા કે નહિ ?

લ. — અરે મા ! મરી જાય તો પછી મેં પણ એ જગ્યાએ વધારે વાર લાગે તો મારું કરીને બાળક મરી જાય છે. એટલા વખતની અંદર મને તે કપાય કરીને પણ પ્રસન્નતાને પ્રસવ કરાવી જાય છે. નહિ તો બાળક મરી જાય. બીજા બાળકના પ્રસવમાં કાંઈ લીધ કરવી પોત્તી છે કે નહિ, તેને એક નિયમ ને કહી શકે તે સાબત.

વ. — શી વાત કરો છે. એવો કાંઈ નિયમ જાણી શકો છો ? તો વાર.

લ. — જો પહેલું બાળક સહેલે આવતું હોય અને પ્રસન્નતા દુઃખ ન થતું હોય તો બીજું બાળક પણ સહેલે આવતું, એ કુખ્ય નિયમ જાણી શકાય. આ બાળકના જેવો કાંઈક ! કાંઈક એવી રીતે પહેલું બાળક સહેલે આવતું ન હોય તો બીજું પણ સહેલે આવતું નહિ. તેના આવે વખતે પણ સમજાવી શકાય નહીં, આજે મને જાણ થાય છે. બીજું બાળક

અવતરતાં પગ કે માથા સિવાય બીજું કોઈ અંગ ને પહેલું આવે તેમ હોય તો વાર લગાડવી નહિ. વળી પહેલું બાળક અવતરતો પ્રસૂતાને લોહી પડ્યું હોય, કે કંપ થયો હોય, તો બીજાં બાળકને પ્રસવ કરાવતાં વાર લગાડવી નહિ.

વ.—ત્યાર પછી શું કરવું ?

લ.—જોડલાંના બીજાં બાળકને પ્રસવ કરાવવા માટે જો બાસ નિયમની જરૂર નથી. એક બાળક આવતાં પ્રસૂતાને જે રીતે પ્રસવ કરાવીએ છીએ, તેજ રીતે બીજાં બાળકનો પ્રસવ પણ કરાવવો એમાં કંઈ બીજો ફેરફાર કરવાનો નથી. પહેલું માથું આવે હોય તો એક બાળકના એ અવયવો આવતાં જેમ કરાવતાં હોય તેમજ બીજું બાળક આવતાં પણ કરવું. માથું, હાથ, પગ નાગ પહેલાં આવે તો પ્રસૂતાને સી રીતે પ્રસવ કરાવવો, તે જ રીતે આગળ હોય છે. તે બરાબર યાદ છે કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો બરાબર યાદ છે.

લ.—તો પછી બીજું શું ? તે પ્રમાણે કરવું.

વ.—હીક, સમજે ગઈ, હવે વધારે હોયું નહિ પડે. હીક, બીજું બાળક બહુજ દિવાળથી જન્મે કે નહિ ?

લ.—હા, બીજું બાળક દિવાળથી જન્મે. આગળ એક બાળક જન્મ્યું હોય. તેથી કમળનું મો, પ્રસવનું ઘર, વગેરે દિવાળ હોય તેથી બીજું બાળક બહુજ દિવાળથી જન્મે અને પ્રસૂતાને કંઈ કંઈ પણ ખમવું ન પડે.

વ.—હીક, પહેલું બાળક અવતરવા પછી તરત જ બે બાળક અવતરે તો પ્રસૂતાને બહુજ તોડે થઈ જાય, નહિ ?

લ.—વિષામિતિ આવ્યા વિના કિપરા કિપર બાળકને જન્મ આવવા શું સ્વભાવ હોયતી રહે. એમ થયો હોય ? એકદમ ભૂલ. જેવો જ ભૂલ. કિપરા કિપર આવ્યા થઈ ખરી રહે ? તેથી પહેલું બાળક અવતરવા પછી થોડાક વખત પછીજ બીજું બાળક અવતરે તે જ

વ.—અરરર!!! ત્યારે હું તો એથી હિસડુંગું સમજાતી હતી. હીક, પણ દેવભેજે એ બાળક ઉપરાઉપર તરતાતરત અવતરે તો શું કરવું ?

લ.—પ્રસૂતાને અચવાનો ઉપાય કરવો. યોડો યોડો માંડી અચવા દ્રાક્ષાસવ દંડા પાણીમાં આપવો અને યોડીક વાર લગી પ્રસૂતાને એશીઃ મંદક મુઠી માયું હંચું રાખવું અને તેને ઉઘવા દેવી નહિ.

વ.—દ્રાક્ષાસવકેટલો આપવો, અને કેટલા વખતને અંતરે આપવો?

લ.—એક ચમચો. દ્રાક્ષાસવ પાંચેર દંડા પાણીમાં નાખીને આપવો અને તે બે કલાકને અંતરે આપવો. આ એસડ પ્રસૂતાની સ્થિતિનો વિચાર કરીને આપવું, તે ઉપરાંત વચ્ચે વચ્ચે દંડુ દુધ પણ આપવું.

વ.—હીક, પહેલા બાળકની ઝોર પડવાનું કેમ થાય ?

લ.—કેમ ? તે તો પોતાની મેજે પડે.

વ.—હીક, પણ જો ઝોર પોતાની મેજે ન પડે તો શું કરવું ?

લ.—જો ઝોર પોતાની મેજે ન પડે તો, કચી પણ દોડાદોડ ન કરતાં બીજું બાળક અવતરતાં મુઠી ઝોર પડવાની રાહ જોવી.

વ.—કેમ ? એટલીવાર રાહ જોવાનું કારણ શું ?

લ.—રાહ ન જોતાં હાથ ઘાલીને ઝોર દાઢવામાં આવે તો ધણું લોહી પડવા માંડે. આ લોહી પડવું અટકાવતાં ઘણી જ મુશ્કેલી પડે; કેમે ક્યું અટકે નહિ.

વ.—આ લોહી અટકાવતાં ઘણી મુશ્કેલી પડવાનું શું કારણ ?

લ.—કમળનો મંકાય જ્યાં મુઠી થાય નહિ ત્યાં મુઠી લોહી પડવું અટકાવી શકાયજ નહિ. કમળમાં એક બીજું બાળક હોય તેથી કમળનો મંકાય થી રીતે દરાય ?

વ.—એ ખરું. ત્યારે તો દોડાદોડ કરીને ઝોરને બહાર દાઢવાનો કાંઈ જરૂર નહિ.

લ.—બીજું બાળક અવતર્યા પછી પણ, પ્રસૂતાના પેટ ઉપર જ કપડું મળતુત બાંધેલું હોય તે કસીને ખાંધી દેવું. અને પેટ ઉપર સારી રીતે જોર દહન હાથ દાખી રાખવો. અને ઝોર પડતાં વાર

થાય તો, જે સુક્તિ કરીને ઝોર બહાર કાઢવાનું આગળ મેં તમને બતાવ્યું છે, તેજ રીતે કરવું. (પ્રસવત્રી ત્રીજી અવસ્થા-પ્રકરણ ૮ મું.) જે પ્રસૂતાને એ બાળક હોય તેની ઝોર બહુજ સંભાળ રાખીને બહાર કાઢવી.

વ.—કેમ ?

લ.—પ્રસૂતાને ઉપરાઉપર એ બાળક અવતરવાથી કમળતી સંક્રાંચવાની શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે. કમળ તરત સંક્રાંચાતું નથી. તેથી બાળક જન્મ્યા પછી કેટલીક વારે ઝોર બહાર કાઢવાની મહેનત કરવી; અને બળ કરીને ઝોર બહાર તાણી કાઢવી નહિ. કમળ કે એ ઝોરો એક સાથે કમળનાં શરીરથી છુટી પડવાથી ભારે નુકસાન થાય એટલું લોહી પડવા માંડે. વખતે એ લોહી પડવાથી જ પ્રસૂતા મરી જાય. ઉપરાંત ઝોર પડે કે તરત કમળ ખૂબ સંક્રાંચાવ તેજો ઉપાય ધ્યાન દેવો. એ વાત બધાંએ બહુજ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

વ.—ફીક. આ સ્થિતિમાં કમળ સંક્રાંચવાની ઘણી જરૂર છે. તેથી બીજું બાળક અવતરે કે તરતજ પ્રસૂતાને અર્ગટ ઓફ રાઇ ખવરાવી દેવું. એ બહુ સાફ.

લ.—હા બહુજ સાફ. અને અમે એમ ખવરાવીએ પણ બીજો પંદર મિનિ અર્ગટ ઓફ રાઇનો બૂકા પાશેર પાણીમાં એકવાર આપી દેવો. એથી જે રીતનો ઘણો સારો ફાયદો થાય છે; એક તો એક બે પછી જાય અને બીજો કમળ સંક્રાંચવાથી લોહી પણ પડે નહિ.

વ.—એ તો બહુજ સાફ.

લ.—તમને એક મુખ્ય વાત કહી દઉં. પ્રસૂતાને એકથી વધારે બાળક ઉપરાઉપર અવતરે તે, એટલું બાળક અવતરે કે તરતજ અર્ગટ ઓફ રાઇ ખવરાવી દેવું. એમ કદાચ પણ વિચારજ કરવો નહિ. તેમ જો જુલું પણ નહિ તે ઉપરતે તમને અત્યંત પણ કમી જાય છે જે પ્રસૂતાને લોહી પડવાને. એક દોષ. અથવા અનિચ્છીત ફીક

ખતુ પ્રસવ વખતે લોહી પશું હોય, તે પ્રસૂતાને બાળકનું માથું બહાર આવું કે તરતજ ઉપર કંઠેનું છે તેટલું અંગેટ એક રાખી ખવરાવી દેવું. કેમ એ બધું યાદ છે કે નહિં ?

વ.—હા, બધુંયે યાદ છે. એ બૂલી જઈશ તો ખીનું શું યાદ રાખીશ ? બહુ સારું. હવે ખીનું કંઠેવાનું હોય તે કહો.

લ.—એ બાળક અવતરે ત્યારે પ્રસૂતા ધણીજ નખળી પડી જાય છે, તેથી તેની વધારે ચાકરી બરદાસ કરવાની જરૂર પડે છે. થોડા થોડા વખતને અંતરે તેને ઠંડા પાણીમાં દ્રાક્ષાસ્રવ આપ્યા કરવો જોઈએ. પ્રસવ પછી દોઢ બે કલાકમાં તેને ઉપ આવવાની બહુ જરૂર છે. સુગવડના એરણની ગરબદ મટવા પછી જો પ્રસૂતા પેલાની મેજેજ ઉધી જાય તો તો બહુજ સારું. નહિં તો નવચંદ્ર ઠંડા પાણીમાં ૧૬ રીયાં અપીલુનો અરક તેને પાછા દેવો. આ એસડા આપવાથી સારી ઉપ આવી જશે અને બહુ દુઃખ નડી જશે. ઉપ લીધા પછી પ્રસૂતા તાજ શરૂ કિંશે.

વ.—હીક, આગળ તમે કહી ગયાં કે “ પ્રસૂતાને એકથી વધારે બાળક ઉપરાઉપર અવતરે તો ” એનો અર્થ એવો થાય કે એથી ખતુ વધારે બાળક અવતરી શકે. તો શું ઉપરાઉપર ખતુ બાળક ખતુ અવતરે ખરાં કે ?

લ.—ખતુ નહિં પણ વખતે ચાર બાળક ખતુ ઉપરા ઉપર અવતરે છે.

વ.—અરે મા ! એવે વખતે શું થાય ? શું ઉપરાઉપર ચાર બાળક અવતરે તો પ્રસૂતા કહે ખરી કે ?

લ.—હા, કેમ ન કહે ! ખતુ બહુ તો ક્યારેકજ થાય છે. ખતુ બહુજ આવ્યા બનતા નથી. હવે એકે ખતુ બહુજ આવ્યા બને કે નહિ તે દેશવાળી વાત છે.

વ.—હાજર બને, ખતુ બને બને. ત્યારે આવ્યા બહુજ બને તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રત્યેક કરાજશે ?

લ.—કેમ ? એ બાળક પ્રસવ કરાવવાના જે જે નિયમ કહ્યા તેજ નિયમે આમાં પણ એકે એકે બાળકનો પ્રસવ કરાવવો, સમજ્યાં કે નહિં ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગયું. હવે વધારે કહેવાની જરૂર નહિં પડે.

લ.—ઉપરા ઉપર ચાર બાળક અવતરવાની વાત સાંભળીને તમે તો સ્તબ્ધજન થઈ ગયાં ! કોઈ કોઈ પ્રસૂતા તો એ બાળકમાંનાં એકને પહેલાં જન્મ આપે, અને એક આપ્યો દીવસ ગયા પછીજ બીજા બાળકને જન્મ આપે.

વ.—શું કહો છો ? એ તો ઘણુંજ નહાં.

લ.—એમાં નહાં શું ? વાર થાય તેમાં શું ? એ કલાકની પણ વાર લાગે અને દસ કલાકની પણ વાર લાગે પણ ઘણું કરીને તો બીજું બાળક અરધા કલાકની અંદરજ અવતરે. ઈશ્વરની કેટલી બધી કૃપા છે કે, આવા બનાવોમાં પણ ઘણું કરીને વાંકું વસતું ન થતાં બહુજ સારું થઈ જાય.

વ.—એ તો ખરું. ત્યારે એવા પ્રસંગો આવે તોપણ બીવું નહિ.

લ.—વળી મેં એવું પણ સાંભળેલું છે કે, કોઈ કોઈ પ્રસૂતાએ તો ચાલુ દિવસે, અને એકવીસ દીવસે પણ બીજાં બાળકને જન્મ આપ્યો છે. એક પ્રસૂતાની મેં એવી વાત સાંભળી છે કે તેણે એક દિવસ એ બાળકને જન્મ આપ્યો અને એ દિવસ પછી બીજાં બાળકને જન્મ આપ્યો.

વ.—એવી એવી બધી વાતો જવા દો. એવા બનાવો ગણતરીમાં લેવાય નહિં. કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને આમ થયું છે કે નહિં તે પણ ઘણું તો જાણતાં નહિં હોય.

લ.—તમે જે કહો છો તે ખરું છે, પણ મારે તો બધી વાત કહી દેવી જોઈએ. કારણ કે કદાચ કોઈ વખતે આ પ્રસવની વાત

તમારે કાને આવે તો પંછી એમ કહો કે દાઢિયો તો આ બધું મને
કેટલું નહોતું. કેમ એ ખરું કે નહિ ?

વ.—હા એ ખરું. બાણી રાખવામાં શો દોષ ? પ્રસૂતાઓ તો
આ બધું સાંભળીને બીડેજ, એમ કહું તો કહું છું.

લ.—પ્રસૂતાઓ બીડે શા માટે ? ઉલટું આ બધું સાંભળી
તો પ્રસૂતાએ હિંમતવાન થવું જોઈએ, કેમકે જો કોઈ પ્રસૂતાનાં મા
બાએ આમ થાય તો પશુ તેના હૃદયની દશી શીકર કરવાની નથી
કેમ, આ બધું બાણી રાખવું સાફ કે નહિ ?

વ.—સાફ નહિ કેમ ? આ બધી વાત મને કઠી દેખાડી
બહુજા સાફ કર્યું. રીક. તમને એક બીજી વાત પણ પૂછી જોઈ.
બાળકનાં અંગ કદી એક સાથે બહાર આવે તો પ્રસૂતાને શી રી
પ્રસવ કરાવવો ? એમ પણ કોઈક વખત ન બની આવે ?

લ.—હા એમ પણ બની આવે. એક બાળકનું માથું અને એ
બાળકનો પગ એક સાથે પડેલા આવે. જે બાળકનાં માથાં પડે
આવે, મનલગ કે એકનું માથું પડેલું આવે, અને એકનું માથું તે
પાસેજ હોય. આનું પછીવાર બનતું નથી, સારેજા થાય છે;
પશુ કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને કોઈવાર આમ થાય ખરું. એવા કોઈ કે
દાખલા સાંભળ્યા છે ખરા.

વ.—બહુ જાણ, એમ થાય ત્યારે પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો

લ.—સાંભળો, કહું. એકનું માથું અને એકનો પગ જો એક
સાથે આવે તો ધીમે ધીમે પગ ઉપર લાઈ વાળીને એકનું માથું આ
આવેલું છે, તેને પહેલું બહાર કાઢવાની મહેનત કરવી. વળી આ
બનાવોમાં એમ પણ થાય કે પ્રસૂતા પોતાની મેજે પ્રસવ કરી શકે.

વ.—જો પ્રસૂતા પોતાની મેજેજ પ્રસવ કરે તો તો પ
જોઈએ શું ? પોતાની મેજેજ પ્રસવ કરે તો પશુ સાફ. પ
પોતાની મેજે પ્રસવ ન કરી શકે તો એક એક પ્રસવ કરાવી દે
એમજ કે નહિ ?

લ.—હા. એમજ એમાં કંઈ બહુ વિચારવા જેવું નથી.

વ.—કમળમાં એ બાળક શી રીતે રહે છે, તેવું ચિત્ર પાડી
જતાવો તો સાહે.

લ.—બહુ સાહે. જુઓ આ ચિત્ર.

આકૃતિ ૭ મી.

કમળમાં બાળક કયી રીતે રહે છે તે જતાવતું. બાળક

વ.—વાહ ! તમે તો બહુજ સારી રીતે સમજી શકો છો.
તે છે, મરિજ ખીન્ને બાળકના પગજ પહેલા આવે, તો

લ.—હા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અટકાવને લગતી પીડા.

વ.—હે બેન, અટકાવને લગતી જે પીડા છે, તેનું ઓસડ શું ધણી સ્ત્રીઓ એ દરદી બહુજ દુઃખ પામે છે.

લ.—અટકાવને લગતી પીડાથી માત્ર દુઃખજ થાય છે, એ નથી. એ દુઃખથી તો બાળક થવું પણ કદાચ છે.

વ.—કદાચ છે, એટલુંજ નથી. ઘણું કરીને તો બાળક થવુંજ નથી. ધરડી ડોહીઓ તેનાં ઓસડ વેસડ આપે છે. તેથી કોઈ કોઈ આરામ થતો આપણે જોઈએ છીએ. રોગ મટી ગયા પછી ગર્ભ રહે છે, પણ એનાં ઓસડોથી બહુ દુઃખ થવું નથી. કારણ કે બધાં તે ઓસડની ખબર હોતી નથી. યોગ્યક માલુમોજ નજરે છે. તેથી ધણી સ્ત્રીઓનાં દુઃખ શી રીતે દૂર થાય ? તેથીજ તમને પૂછું છું અટકાવને લગતી પીડાનું કાર્ડ ઓસડ છે કે નહિ ? જો કાર્ડ સહેલું લાગાય હોય તો કહો. તો તમારાં ઓસડથી ધણી સ્ત્રીઓ એ રોગથી બચે.

લ.—કહું છું. સાંભળો. અટકાવને લગતી પીડાના બે પ્રકાર ઉપાય છે. (૧) અટકાવ આરોગ્ય હોય ત્યારે પેડુમાં દુઃખ થાય છે અને શળ આવે છે, તેનો ઉપાય, અને (૨) અટકાવ બંધ થયા પછી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ ન રહે, તેને માટે બીજો ઉપાય છે.

વ.—અટકાવને વખતે જે દુઃખાવો થાય છે, અને શળ આવે છે, તેનો ઉપાય શો ?

લ.—દસ કે પંદર રીપા અશીજુનો અરક (Tincture of Opium) નવસક કંડા પાણીમાં આપી દેવો. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ વાર દરરોજ દુખાવો અને શળ ઓછું થઈ જાય છે.

વ.—જે અશીજુના અરકની વાન તમે કહી ગયાં છો, તે અશીજુનો અરક આપવાની વાન કહો છો કે નહિ ?

સ.—હા. તેજ અરકની વાત કહું છું. એ શિવાય આશરે ચાર રતિ કપુરમાં થોડો મેંદો (ઘઉંનો મેંદો નાંખી) પાણીમાં તેની ગોળી બનાવવી, આ ગોળી વચમાં વચમાં આપવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. ત્યાં લગી દુખાવો અને શળ મટી ન જાય ત્યાં લગી વચમાં વચમાં એ ગોળી પણ ખવરાવ્યા કરવી.

વ.—હીક, અટકાયતે વખતે સારી પેડે (નેહએ તેટલું) શેરી આવતું નથી, તેનો શો ઉપાય કરવો ?

સ.—એટલું પણ તમે જાણતાં નથી ? દુખાવો ઓછો થાય એટલે એની મેજેજ સારી રીતે લોહી આવવા માંડે. જેને અટકાવને લગતી પીડા હોય છે, તેનેજ ઘણું કરીને સારી રીતે લોહી આવતું નથી. ત્યાં સુધી સારી રીતે લોહી આવે નહિ, ત્યાં સુધી દુખાવો પણ બહુ થાય, અને શળ પણ બહુ આવે. સારી પેડે લોહી આવે ત્યારેજ દુખાવો અને શળ નરમ પડે. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસને બદલે ચાર દિવસ, ચાર દિવસને બદલે પાંચ દિવસ, અને પાંચ દિવસને બદલે છ દિવસ સ્ત્રીઓ દુઃખ પામે છે.

વ.—તેથીજ વધું છું કે સારી રીતે લોહી આવે એનો શો ઉપાય છે કે નહિ ?

સ.—ઉપાય નથી એમ તો નજર કહેવાય, જેને અટકાયતે લગતી પીડા હોય તેને અટકાવવા કહેલા એ દિવસથી હમેશા એક વાર સરવે અને એક વાર સંજે ગરમ પાણીના ટપખા બેસાડવી.

વ.—ગરમ પાણીના ટપખા શી રીતે બેસાડવી ?

સ.—ખસી દરકર તેવું થાય છ લેટા ગરમ પાણી એક પેડે - છતાં કે કાચાના નાખી, તેના તે દરકરને કેટ સુધીના જાળ ને તેવી રીતે થોડીક વાર બેસાડવી. આમ કરવાથી તેને ગરમ પાણીના ટપખા બેસાડી કહેવાય.

વ.—આમ કરવાથી શો ફાયદો થાય ?

લ.—ગરમ પાણીના ટબમાં બેસારવાથી દુખાવો અને શ્વેત મળી જાય અને સારી રીતે લોહી આવે.

વ.—ખરું કહો છો ? આવા સાદા ઉપાયથી આટલો બધો ફાયદો થાય છે ? હીં, પણ દરેક વખતે કેટલા વખત સુધી ગરમ પાણીમાં બેસારવી.

લ.—ખરું વાર બેસવાની જરૂર નથી. એવોએક કલાક બેસે એટલે બસ.

વ.—આ પ્રમાણે ઉપરાઉપર કેટલા દિવસ સુધી કરવું જોઈએ ?

લ.—અટકાવ બંધ થાય ત્યાં સુધી આ પ્રમાણે ગરમ પાણીમાં બેસવું જોઈએ. આમ કરવામાં કંઈ દુઃખ નથી, અને કંઈ ખર્ચ પણ નથી. ગરમ પાણીના ટબમાં કેડ સુધીનો ભાગ હુએ તેમ આશરે અરધો કલાક બેસી રહેવું. ત્યાર પછી ત્યાંથી ઉઠીને તરત સુકું લુગડું પહેરીને, કેટલી તે પગ સુધીના પગ મુઠ્ઠા લુગડાંથી અથવા અંગુઆથી (દુવાલથી) સારી પેઠે લુપ્ત નાંખવો. ત્યાર પછી પમથી તે મથા લગી એક મોઢું લુગડું એટલીને છાનામાના સુક રહેવું. સહેવાય નેહલુ ગરમ દુધ વચ્ચે વચ્ચે પીવું. આ નિયમ પ્રમાણે વર્તવાથી લોહી થોડું થોડું આવશે નહિ (ફૂટથી આવશે) અને લોહી આવતા કાંઈ દુઃખ પણ થશે નહિ.

વ.—દુખાવો અને શ્વેત મટાડવા માટે અરીસાનો અરક તો આ ઉપાયની સાથે ને સાથેજ આપ્યા કરવો કે નહિ ?

લ.—એ તો હું તમને પહેલથી જ કહી ગયા છું. તે તો આપણે જાણ્યો.

વ.—તમે કહ્યું છે તો ખરું, તો પણ ફરિન પૂછી લીધું તારું. ફરિન ખોરાક શો આપવો ?

લ.—હવેના ખોરાક આપવો. દુધ, ભાત વગેરે. એવું જોઈએ તો સારા વાપરવાનું જુએ લાગે ત્યારેજ ખાવા દેવું. આ ઉપાયને ખરું કહેવાય છે. મારે કહ્યો કાંઈ રહે તેવો

૬.—હા. તેજ અરકની વાત કહું છું. એ શિવાય આશરે ચાર રતિ કપુરમાં થોડો મેદો (ઘઉંનો મેદો નાંખી) પાણીમાં તેની ગોળા બનાવવી, આ ગોળા વચમાં વચમાં આપવાથી ઘણો ક્ષાયદો થાય છે. બ્યાં લગી દુખાવો અને શળ મટી ન બન્ય ત્યાં લગી વચમાં વચમાં એ ગોળા પણ ખવરાવ્યા કરવી.

૭.—ઠીક, અટકાવને વખતે સારી પેડે (જોઈએ તેટલું) લોહી આવતું નથી, તેનો શો ઉપાય કરવો ?

૬.—એટલું પણ તમે બાણતાં નથી ? દુખાવો ઓછો થાય એટલે એની મેજેજ સારી રીતે લોહી આવવા માંડે. જેને અટકાવને લગતી પીડા હોય છે, તેનેજ ઘણું કરીને સારી રીતે લોહી આવતું નથી. બ્યાં સુધી સારી રીતે લોહી આવે નહિ, ત્યાં સુધી દુખાવો પણ બહુ થાય, અને શળ પણ બહુ આવે. સારી પેડે લોહી આવે ત્યારેજ દુખાવો અને શળ નરમ પડે. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસને બદલે ચાર દિવસ, ચાર દિવસને બદલે પાંચ દિવસ, અને પાંચ દિવસને બદલે છ દિવસ સ્ત્રીઓ દુઃખ પામે છે.

૮.—તેથીજ પૂછું છું કે સારી રીતે લોહી આવે એવો કોઈ ઉપાય છે કે નહિ ?

૬.—ઉપાય નથી એમ તો નજ કહેવાય, જેને અટકાવને લગતી પીડા હોય તેને અટકાવવા પહેલાં એ દિવસથી હમેશાં એક વાર સત્તરે અને એક વાર સાંજે ગરમ પાણીના ટબમાં બેસાડવી.

૯.—ગરમ પાણીના ટબમાં શી રીતે બેસાડવી ?

૬.—ખમી શકાય તેવું પાંચ છ લોટા ગરમ પાણી એક પડેખા કબામાં કે કડાયામાં નાંખી, તેમાં તે દરદીને કેડ સુધીનો ભાગ દુબે તેવી રીતે થોડીક વાર બેસાડવી. આમ કરવાથી તેને ગરમ પાણીના ટબમાં બેસાડી કહેવાય.

૧૦.—આમ કરવાથી શો ક્ષાયદો થાય ?

લ.—તેનો કાંઈ નિયમ ખંધાય નહિ. ફરી અટકાવ આપે ત્યાં કુદી ખાધા કરવાથી એનાથી શો ફાયદો કરો તે જાણી રાખવ. અટકાવ હોય ત્યારે આ ગોળી આપવાની નથી. એ બદ્ધન ધ્યાનમાં રાખવું. આ ગોળી ખાવાથી કાંઈ પણ ફાયદો ખાતમ પડે તો, રોગ ગોતકુલ મરી જાય ત્યાં કુદી નિયમ પ્રમાણે આપવા કરવી. માત્ર જોટલા દિવસ અટકાવ દેખાય તોટલા દિવસ આ ગોળી ખવડાવવી નહિ. એ બદ્ધન ધ્યાનમાં રાખવું.

વ.—એમ કરવાથી અટકાવને લગતી પીડા મરી જાય ?

લ.—હા, અટકાવને લગતી પીડામાં આ એસડી થોડો જ ફાયદો થાય છે. અટકાવને બે થ્રેશ દિવસ ખાટી હોય ત્યારથી હમેશાં સવારે અને સાંજે ગરમ પાણીના ટંબમાં અરધાક દલાક એસવું. તેમાં પણ સાંજે ગરમ પાણીના ટંબમાં એસવાથી વધારે ફાયદો થાય છે. અટકાવને લગતી પીડા મટાડવાનો આ ગોળીમાં મોટો ઉપાય છે.

વ.—હવે બીચું પડું. કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓને અટકાવ વખતે બદ્ધન લોહી પડવાનો રોગ હોય છે. તેનો કોઈ ઉપાય છે કે નહિ ?

લ.—ઉપાય તો હોયજ. રોગ માત્રના ઉપાય હોયજ. બદ્ધ લોહી પડવાનો રોગ જોવા તેવો ન ગણવો. મેનાળ ન રાખવામાં આવે તો એ રોગ થજોજ ખરાબ સમજવો.

વ.—હા, એ વાત હું સમજું છું. એ રોગથી અનેક સ્ત્રીઓ મરી જાય છે. અને એ રોગને જો હું જોવો તેવો માનતી હોઈ તો એનો ઉપાય છે કે નહિ, એવો સંચાલજ નમને કેમ પૂછું ?

લ.—લોહી બદ્ધ પડતું હોય તો પડેલાં રોગીની અવસ્થા જોઈને તેનો ઉપાય કરવો.

વ.—રોગીની અવસ્થામાં શું જોવું ?

લ.—જો રોગી બદ્ધ દુબેજ હોય, શરીરમાં બદ્ધ લોહી ન હોય, આંખ અને મોં શીઘ્ર થઈ ગયું હોય એમ દેખાય તો તેના આ રોગનો ઉપાય કર્યા પહેલાં તેનું શરીર જાગવાનું કરવું જોઈએ.

લ.—જોખમાં જોઈએ તથા અડવાડીયાં. એટલા વખતમાં તો આ જોખો સારો ફાયદો જણાયજ. ફાયદો છે એમ જણાય તો પણ દિવસ ખાવામાં પણ કાંઈ હરકત નથી કરાવતું. રોગને જરૂર મળેથી મટાડી દેવો એ સાફ છે.

વ.—જે રોગીનું સરીર એટલું જીંદું કુળણું ન હોય, તેને માટે શો ઉપાય કરવો ?

લ.—તે પણ કહું, ધ્યાને રાખો. જો અટકાવ : વખતે બહુજ ભોલી પડતું હોય તો, માંજનો અરક પાંચ ટીપાં, અર્ગટ ઓફ રાઈનો બૂકો ત્રણ રૂતિ, અને અરીજીનો અરક દસ ટીપાં એ ત્રણે ઓસડો નવટાંક હંડા પાણીમાં નાંખી દિવસમાં ચાર વખત આપવાં. આ ઓસડથી ભોલી પડતું બંધ થઈ જશે.

વ.—આ બધાં ઓસડ શી રીતે મળે તે, મને સમજાતું નથી. એ બધાં ઓસડો સહેજે મેગવી શકાય ? એની કિંમત કેટલી બેસે ? જો કિંમત ઘણી બેસતી હોય તો તો ગરીબ સ્ત્રીઓ લઈ ન શકે.

લ.—આ બધાં ઓસડો અગ્રેજ દવાખાનામાં મળે છે. વળી એની કિંમત પણ ઘણીજ ઓછી બેસે છે. અર્ગટ ઓફ રાઈનુકાનેથી વેચાતું લારી પેર ખાંડણી દસ્તાથી ખાંડી તેના બૂકો હરી રાખવામાં આવે તો બહુજ મોંઘું પડે. ગાળના અરુની પણ બહુ કિંમત પડતી નથી. તે જોઈએ છીએ પણ ઘણા યોડો. કેમકે દરેક વારે એના માત્ર પાંચજ ટીપાં આપવાના હોય છે. અરગટ ઓફ રાઈનો એક સામડું વેચાતું લઈને ઘરમાં રાખવામાં આવે તો દીક પડે. જરૂર પડે તેટલો બૂકો હરી લેવાય. અરીજીના અરુની વાગ તો આગળ કહી મળે છે.

વ.—ત્યારે દીક, આ બધાં ઓસડો સહેજે મેગવી શકાય તેવાં છે. વળી કિંમત પણ એટલી જડી નથી બેસતી કે જેથી સાધારણ મનુષ્ય પણ વેચાતું ન શકે શરૂ.

લ.—માંજનો અરક અને અરગટ ઓફ રાઈનો એ ભોલી પડતું

વ.—શી રીતે શરીર બગવાન કરવું ?

લ.—કેમ ? સારો ખોરાક આપવો, અને ધાતુમાંથી બનેલું ઝોસડ આપવું.

વ.—સારો ખોરાક આપવો એટલે શો ખોરાક આપવો ?

લ.—આપણા ગૃહસ્થાના ઘરમાં જે ખોરાક બવાય છે તે આપવો અને તેની સાથે એક રતલ દૂધ આપવું, એટલે તે સારો ખોરાક કહેવાય, એટલે દાળ, ભાત, શાક, ઘી વીગેરે આપવું અને તે ઉપરાંત ૪૦ રૂપીઆભાર દૂધ પેટમાં જાય તેમ કરવું. રોગ હોય ત્યારે ખોરાકમાં બહુજ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. ખોરાકમાં સંભાળ રાખવામાં ન આવે તો રોગ મટે કેમ ?

વ.—હીક. ખોરાકની સમજ પડી. હવે, ધાતુથી બનેલું ઝોસડ એટલે શું ?

લ.—ધાતુથી બનેલું ઝોસડ બીન્ટું શું ? હીરાકસી.

વ.—હીરાકસી એ શું ધાતુ છે ?

લ.—અરે બેન ! એટલું પણ જાણતું નથી. હીરાકસી એ લોહું છે.

વ.—એટલું લોહું છે કે તેમાં કોઈ વસ્તુની મેળવણી છે ?

લ.—ના, એટલું લોહું નથી. લોહું અને ગંધકનો તેજાબ એ બેની હીરાકસીમાં મેળવણી છે.

વ.—ખરું કહો છો ? હું તો આ જાણતીજ નહોતી. હવે કહો, હીરાકસી શી રીતે અને કેટલી ખવરાવવી ?

લ.—આશરે એક રતિ હીરાકસીનો ભૂંડો લેવો, અને તેમાં આશરે અરધી રતિ સૂંડનો ભૂંડો મેળવવો. તેમાં થોડો આવળનો ચુંદ અને પાણી નાંખી ગોળી બનાવવી. આ ગોળી હમેશાં સવાર સાંજ એકેક ખવરાવવી.

વ.—કેટલા દિવસ સુધી આ ગોળી ખવરાવવી ?

૧ હીરાકસીને ઠંડાણે લોહભસ્મ પણ વપરાય.

લોહી પડવાનો રોગ હોય, તેને અડધાવ વખતે આ ઓસડાનું આપવું કે?

લ.—હા, અડધાવ વખતે જો બહુ લોહી પડે તો આ ઓસડાનું તેમને ખવરાવવું. અડધાવ બંધ થયા બાદ આગળ કહેલ છે તે ધાતુનું બનેલું ઓસડું ખવરાવવું. અને ખાંડાં પીવામાં પૂરી સંભાળ રખાવવી. આ વખતે તમને એક બીજી વાત કહી રાખું.

વ.—શી વાત કહેવાનાં છે? કહી નાંખો જોડું!

લ.—લોહી પડવાનો રોગ થવાનું કાંઈ કારણ હશે ખરું?

વ.—કારણ તો કાંઈક અવશ્ય હોવું જ જોઈએ.

લ.—તે કારણ શું હશે? તમને કાંઈ સુઝે છે?

વ.—ના, મને તો કાંઈ સૂઝતું નથી, તમેજ કહોને બેન!

લ.—અડધાવ વખતે સ્વામી સહવાસ કરવાથી લોહી પડવાનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

વ.—ચૂપ રહો, ચૂપ રહો, ધરમની વાત! અડધાવ વખતે તે વળી સ્વામી સહવાસ હોય!

લ.—ધરમની વાત મણી ચૂપ રહેવાથી માત્રે નહિ, અનેક જીવાન સ્ત્રીઓ એ દોષથી આ રોગ બોગવે છે. એથી એ ધણોજ બારે દોષ છે, એમ સમજવું. તો પછી એ વાત કરવામાં શી અડચણ છે?

વ.—ના, એ વાત કરવામાં તો કાંઈ અડચણ નહિ. ફિલદું એ વાત કહી રાખવાથી તો ધણોજ ફાયદો છે. એથી ધણી જીવાન સ્ત્રીઓ સંભાળ રાખતાં રીખે.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ગર્ભ લક્ષણ અથવા ગર્ભ રહ્યાનાં ચિન્હો.

વ.—પ્રસૂતાના પ્રસવ સંબંધની બધી વાત તમે કહી દીધી ના?

લ.—હા, ધણી ખરી વાત તો કહેવાઈ ગઈ છે, બીજી એક બે વાતો બાકી છે તે હવે કહી દઉં.

અટકાવવામાં એવાં સરસ ઓસડો છે કે તેનાં જેવાં ખીજાં કોઈ જ નથી. એથી તમને ભાર દધને કહું છું કે એ બંને ઓસડો થોડાં એક વધારે વેચાતાં લાવીને ઘરમાં રાખીજ મુક્યાં બેઠાં.

વ.—ઘણા દિવસ મુઠ્ઠી એ ઓસડો ઘરમાં પડ્યાં રહે તો અગડી ન જાય ?

લ.—એ ઓસડો તરત અગડી જતાં નથી. તોપણ કોઈ ઓસડ લાંબા દિવસ મુઠ્ઠી અગડ્યાં વિના રહેતું નથી. ખરાબ થઈ જાય તો તે ફેંકી દધને નવાં ઓસડ લાવીને રાખી મુક્યાં બેઠાં.

વ.—અટકાવ દેખાતો! અંધ થાય એટલે દરદીને કેવા નિયમ મથી રાખવી ?

લ.—ખોરાક સારો આપવો. થોડી મહેનત પડે એવું હલકું કામ કરવા દેવું. પ્રસવનું કાર, તેની આસપાસનો ભાગ અને કંઈ એ બધાંને રોજ નિયમ પ્રમાણે ત્રણ ચાર વાર ઠંડા પાણીથી સારી પેંઠો ધોવાનું કહેવું.

વ.—દરદીએ ન્હાવું ખરું કે ?

લ.—ન્હાવું એમાં શું પૂછો છો ?

વ.—ઠંડા પાણીથી ન્હાવું કે ગરમ પાણીથી ન્હાવું ?

લ.—ઠંડા પાણીથી ન્હાવું. જે રોગીને બહુ લોહી પડ્યું હોય તેણે ગરમ પાણીથી ન્હાવું નહિ; વૈદ્યશાસ્ત્રમાં એવા દરદીને ગરમ પાણીથી ન્હાવાની મના કરેલી છે. ગરમ પાણીએ ન્હાવાથી તો એ રોગ વધે, થડે નહિ.

વ.—લોહી પડતો રોગ જે અટકાવને વખતે વધી જાય છે તે નડાવવાનો શું આ એક જ ઉપાય છે ?

લ.—હા, આ જ મુખ્ય ઉપાય છે. તે જે ઓસડ તમને બતાવ્યું, તે એ રોગનું સર્વજન નાશક એવું છે. એ ઓસડ ખાવાથી અનેક રોગી તનદુસ્ત થઈ જાય છે.

વ.—ત્યારે જે ન્હાવે. બહુ નળણી પડી મર્યાદા, અને જે

વ.—હો, તેમાં હાથબોજા અને ગળાપો, તેમાં ચિન્હો લખવાનીજ જરૂરીયાત છે.

સ.—ત્યારે સાંબજો અને એકે એકે તે ગળામાં લખો. મુખ્ય સમુદ્ધ (૧) અટકાવ ઘંચ ઘણો એ છે. આ મુખ્ય સમુદ્ધ છે ખરું, પણ અટકાવ બંધ થાય એટલાંથીજ મર્મ રહે છે એમ ચોક્કસપણે કહેવાય નહિ.

વ.—કેમ ?

સ.—ખીર્ણ પછાં કારણેથી પણ અટકાવ બંધ થાય છે. દડો વા લાજે, પળી ચિના દેાય, મનમાં કોણ રીતનો વેગ દેાય. શરીર પાણુંજ નમળું શરૂ થયું દેાય, તોપણ અટકાવ બંધ થઈ રાંધે છે. આ કારણો ઉપરાંત મર્મ રહેવાથી પણ અટકાવ બંધ થાય છે, અને પાળી ચાર ઘણી સ્ત્રીઓને મર્મ ન રહે દેાય તોપણ ખીર્ણ કારણેથી અટકાવ બંધ થતો જોવામાં આવે છે. વળી કેટલીક સ્ત્રીઓને મર્મ રહેવા પછી પણ અટકાવ આવે છે.

વ.—શું કદો છો? મર્મ રહેવા પછી તે વળી કેટલે અટકાવ આવતો હશે?

સ.—અટકાવ ન આવવાનો મંદુર ખરો ના. માન્ય નિયમ એવો ખરો કે મર્મ રહે એટલે અટકાવ બંધ થાય પણ કેટલીક સ્ત્રીઓને અટકાવ આવે પણ છે.

વ.—હી...કે? મર્મ રહેવા પછી જોને અટકાવ આવે તો શું નિયમ હમણે પુરા મહિના સુધી અટકાવ ચાલ્યા કરે?

સ.—કેમ કેટલે પુરા મહિના સુધી અટકાવ નિયમ ચાલે ચાલ્યા કરે છે. પણ મર્મ રહેવા પછી વળી માર કે છ મહિના સુધી કેમ કેટલે અટકાવ નથી પણ આવતો અને ત્યાર પછી આવે છે, એજ પણ થાય છે.

વ.—શું કદો છે? આ સમજાવે અને તો નરકમાં લાગે છે!

સ.—એવો પણ નવજાતી પાત કુંડું પું ને સમજાવે હજાર

સાહેબે મને એકવાર ક્યું હતું કે તેમના દેશમાં કોઈ એક સગમી સ્ત્રીને મોટી ઉમરની થતાં મુંઝી મુશ્કેલી અટકાવ આવતો નહોતો, તે પછી તેને બે બાળક થયાં. ત્રીજવાર એને કમુવાવડ (ગર્ભપાત) થયું. એ કમુવાવડ પછી તેને પેટેલ વેહેલો અટકાવ આવ્યો. ઇટલાક મહિના મુંઝી નિયમ પ્રમાણે અટકાવ આવ્યા પછી તેને ફરીને ગર્ભ રહ્યો.

૫.—આ સાંભળતાં સાંભળતાં તો હું ચુપજ થઈ જાઉં છું ! (મારી અકલ ગુમ થઈ જાય છે !)

૬.—આ સાંભળીનેજ તમે ચૂપ થઈ જાઓ છો ? હવે સૌથી નવાઈની વાત તમને કહું છું તે સાંભળો. ડાક્ટર સાહેબ કહે છે કે ઘણી સ્ત્રીઓ એવી હોય છે કે તેમને ગર્ભ રહે ત્યારેજ તેમને અટકાવ આવે, બીજો વખતે અટકાવ આવેજ નહિ,

૭.—હા ! એ તો યશી સૌથી નવાઈની વાત ખરી. આ સંભળીને નવાઈ ન લાગે ? કીક. આ બધી નવાઈની વાતો તરિક તો ખીટું શું ! જાણ્યું, જાણ્યું, ન હોય ત્યાં લગી બધામાં નવાઈ લાગે. તમે આવું આવું જાણો છો. એટલે તમને કાંઈ ખબર નહીં લાગતી નથી.

૮.—ત્યારે હવે કેલ સગમી સ્ત્રીને મહિને મહિને અટકાવ આવે છે એ સાંભળીને નવાઈ કેમ લાગે ?

૯.—હવે નવાઈ કેમ લાગે ? જે અસંભવિત હોય એવું કંઈ હોય તે સાંભળીને નવાઈ કેમ ન લાગે.

૧૦.—અટકાવ ન દેવાવા છતાં ગર્ભ રહે એ એટલી નવાઈની વાત નથી. કમુવાવડ કે પસાવ પછી કાઈને યશી મહિનામાં, કેઈને બે મહિનામાં અટકાવ મેળીને મહિનામાં ગર્ભ રહ્યાનું અણખું પડ્યું છે એ જાણ્યું છે. આવી રીતે ગર્ભ રહે ત્યારે તે સ્ત્રીને લાગ્યો તમે કંઈ એ એમ માનવાનું રીતે જાણે. કહે છે

૧૧.—હા હા કીક કીક છે. જાણના ગર્ભની વાત તો મેં પણ જાણી વાત જાણી છે.

હા.—વળે એમ પણ જોવામાં આવે છે કે અપ્રાપ્ત આત્મા પહેલાં અને અવસ્થા આપનાં બંધ થવા પછી તેમજ અપ્રાપ્ત થવા પછી પણ અને કદે હો.

વ.—પણમાં પાત્ર તો જુદા જુદાનાં હશે જે હોય તે અપ્રાપ્ત આત્માને પછી હોય તે અપ્રાપ્ત બંધ થવા પછી હોય તે અપ્રાપ્ત આત્માને બંધ થવાની વચ્ચે કદે હો ને ?

હા.—હા, એમનાં.

વ.—એ આપણી વાત આગળ ચલાવો.

હા.—અપ્રાપ્ત બંધ થવા એ પહેલું તત્ત્વ પણી (૨) મેળા આપણી અને બહારી સ્થિતિની થી એ બંધનું મિત્ર છે.

વ.—ગમે રવા પણી કેટલી મુતને મેળા, બહારી અને ઉપરી થવા માટે છે ? અને કેટલી મુત મુતી ને થવા કરે છે ?

હા.—તે પણ સું તમે જાણતા નથી ?

વ.—જાણું છું તો ખરી. તો પણ એકવાર તમારે મોટેથી એ વાત જણાવતી ખરી મરજી છે. તમે જ્યારે અને એ સંબંધી બંધન વાત કહેવા માંડી છે ત્યારે આ વખતે એ વાત તો માટે મુતી રેતી ?

હા.—મેળા આવવાનો અને બહારી તથા ઉપરી થવાનો વખત મોક્ષ હોઈ શકતો નથી, કાર્મ કાળને ગમે રહેવાની સાધેજ બહારી અને ઉપરીની શરૂઆત થાય છે, કાર્મને એ વળે અહિના થવા પહેલાં ઉપરી નથી થતી. પણ સાધારણ રીતે દોઢ અઢિને ઉપરી થવાની શરૂઆત થાય છે. ગમે રજા પછી પંદરથી પોતાનીય દિવસ મુખીના વખત ઉપરીની શરૂઆતનો વખત મજાવ. એટલી મુદતમાં પાણું કરીને ધણીખરી સગર્ભા સ્ત્રીઓને ઉપરીની શરૂઆત થાય છે.

વ.—એ રીતે થવા માટેની ઉપરી કેટલી મુદત લગી થવા કરે છે ?

હા.—એનોએ કંઈ મેળા નથી. કાર્મ કાળને તો પ્રસવના વખત આવનાં લગી પણ ઉપરી થવાં કરે છે, પણ સાધારણ રીતે તો થી

૨ માસ સુધી રહે છે. સાર પછી ઉલટીની પીડા દૂર થાય છે. ઘણું કરીને ચાર મહિના પહેલાંજ સગર્ભા સ્ત્રીને મોળ આવે, બકારી થાય, મોંમાં ઘણું થુંક અથવા પાણી આવે અને ખોરાકપર અભાવ રહે.

૫.—અધી સગર્ભા સ્ત્રીને આ મોળ, બકારી ને ઉલટી સરખા હોય કે કોઇને ઝોઘી વત્તી પીડા હોય ?

૬.—અરે, બેન ! એક સરખાં તે કાંઈ હોય ! કોઈ કોઈને તો આ પીડા મુદ્દસે ન થાય અને કોઈ કોઈ તો ઉલટી કરી કરીને અધમુઠ જેવી થઈ જાય. બહે મહિના લગી તો ખાટલા વશજ રહે. ઉડી પણ શકે નહિ. વળી કોઈ કોઈને પુરા મહિના લગીયે જરા પણ ઉલટી બુલટી જેવું જણાયજ નહિ. છેવટ પ્રસવને ચોડાકજ દિવસ બાકી હોય ત્યારેજ ઉલટી થાય. કોઈ કોઈને તો ઠાસુડી ઉલટી થાયજ નહિ. અને તેથી તેને કાંઈ પણ દુઃખજ થાય નહિ, પણ જેને મુદ્દસે ઉલટી ન થાય તેને બીજી જાતનું દુઃખ થાય.

૫.—બીજી કઈ જાતનું દુઃખ થાય ?

૬.—શરીર ગારો ગારો થાય. કોઈ કોઈને ઘણીજ ચળ આપે શરીરે આવે. ઘણી આળસ થાય અને ચક્રર આવ્યાં કરે.

૫.—ત્યારે તો બેન ! મને નો લાગે છે કે આ બધા કસાં ઉલટી સારી બા !

૬.—હું પણ કહું છું કે ઉલટી સારી. આ ઉપરાંત વળી એ પણ તમારે જાણી રાખવું જોઈએ, જે સગર્ભા સ્ત્રીને મુદ્દસે ઉલટી ન થાય તેને સહેજ કારણથી પણ ગર્ભપાત એટલે કસુવાવડ થઈ જાય.

૫.—હા. આ વાત મને ખરી લાગે છે. કેમકે અમારા ગામમાં એક સ્ત્રીને ૭-૮ છોકરાં થયાં પણ એકે વાર તેને ગર્ભપાત એટલે કસુવાવડ થઈ નહિ. પણ ગર્ભ રહ્યા પછી દરેક વારે ત્રણ મહિના સુધી એ ગાપડી ઉલટી ને મોળને લીધે ખાટલામાંથી ઉડી જ શક્તી નહોતી. (મતલબ એ કે જેને ઉલટી થાય તેને ઘણેભાગે ગર્ભપાત ન જ થાય.)

લ.—ત્યારે જુઓ, મને રહે એટલે મોળા આવવી અને હ થી એ સ્વાભાવિક છે. મુદ્દસે મોળા ન આવે કે ઉલટી ન એ સાર નથી.

વ.—હીક, પણ સમર્થો ત્રીની ઉલટી અને સાદી ઉલટી કાંઈ ફેર ખરો કે નહિ ?

લ.—હા ફેર છે. મુખ્ય ફેર તો એમ છે કે કોઈની વડુ-રીને ઉલટી કરતી જોઈએ તો પૂછી શકાય કે તેને મળે છે કે ન

વ.—એમ મને ઊણો માં, બેન ! જે તકાવત હોય તે સારી રીતે સમજાવો.

લ.—હું સમર્થોની ઉલટીનાં લક્ષણ તમને ગણાવું તે રાખજો, (ક) સવારમાં પથારીમાંથી ઉઠતાં વેતંગ સગખીને બે ઉપર બઝારી આવવા માટે છે અને ઉલટી થવા માટે છે. (લ) સગખીને ઉલટી થવા પછી ઘણું દરીને કાંઈક થોડું એક ખા મરજી થાય છે. થોડુંએક ખાઈને જો તે પથારીમાં સ્થિર સુઈ છે તો ઘણું ખડું તેની બધી પીડા મરી જાય છે. (ગ) સગખીને ઉલટી એ અપચાની ઉલટી નથી પણ મળેલી ઉલટી છે. તેથી ખાંને ખાન કે એવાજ ખીજ સાદા દત્તક ખોરાકથી ઉપરી થતી બારે ખોરાક ન પચવાથી વખતે ઉલટી થાય છે.

વ.—હીક, બઝારી થતી અને મોંમાં પાણી આવવું એ ઉલટીમાંજ સમાઈ જાય કે તેને જુદાં ચિન્હ ગણી શકાય ?

લ.—જુદું ચિન્હ શું ? એ બધાંએ એકજ કોઈ કેઈ એટલું બધું મોંમાં થુંક આવે છે કે તે બધું બેગું દરીને તોલ દોલ તો સગમમ પાચીર-છ શીર થાય.

વ.—થું કો હો ? એટલું બધું ?

લ.—હા એટલું બધું થાય છે. તેથી જોઈ કાંઈ એક જ ખેતીને થુંકતી નથી. તે જ્યાં બેમે ત્યાં નવલક-પારોર. થુંક તમારી અંજા વડુનેજ પૂછી જુઓ, તેને મને હનો ત્યારે તે હુંક થુંકતી હતી ?

વ.—વા, હા, અરે કહો છો. એક દિવસ મોતીએ મન અંધા વહુની વાત કરી હતી. હીક, પણ પારાની મેળવણીવાળું ઓસડ ખાવાથી પણ મોંમાં એટલુંજ થુંક આવે છે, તો થુંકનાર ખાઈ સગર્ભા છે કે તેણે તેવું કોઈ ઓસડ ખાધું છે, તે શી રીતે જાણવું ?

લ.—તે જાણવું બહુ અઘરું નથી. સગર્ભાને પેઢામાં દરદ થતું નથી, પેઢામાંથી લોહી નીકળતું નથી. જીભ ઉપર ફેલા જણાતા નથી કે જીભ આવી જતી નથી. તાળવામાં કોઈ પ્રકારનું દરદ થતું નથી. વળી મોંમાં નઠારી ગંધ આવતી નથી. તાવ આવતો નથી અને શરીરમાં બીજી કશી પણ પીડા થતી નથી. પારાવાળું ઓસડ ખાવાથી આ બધું થાય છે.

વ.—હીક કહો છો. પંજી કહો.

લ.—મોળ આવવી, બકારી થઈ ઉલટી થવી અને મોંમાં થુંક કે પાણી છુટવું એ ઘણું કરીને બધી સગર્ભાને થાય છે. ગર્ભ રજા પંજી ખોરાક બેવડો ખાઈ શકે એવી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ હોય છે.

વ.—શું એટલો બધો ખોરાક વધારે, ખાઈ શકે ?

લ.—હા. હું ખરેખરે કહું છું. વળી કોઈ કોઈ સગર્ભા સ્ત્રીને એટલી તો અચ્ચી (અભાવ) થાય છે કે દુનીયા ઉપરની કોઈ પણ વસ્તુ તેને ભાવતીજ નથી. વળી કેટલીએકને ન ખાવાની વસ્તુઓ ખાવાની મરજી થાય છે, એમ પણ મેં જોયું છે.

વ.—એવી વળી કઈ વસ્તુઓ ?

લ.—અરે ! એટલું પણ સમજતાં નથી ? કોઈ કોઈ સગર્ભાને ઘુજ, કાંકરા, રાખ, હીકરાં, જાત જાતની માટી અને કોઈકા વિશે વસ્તુઓ ખાતી આપણે નથી જોતાં ?

વ.—અરે બેન ! તે તો ઘણીખરીજ ખાય છે !

લ.—ત્યારે, શું તે ખાવાની વસ્તુઓ છે ?

વ.—ના, બેન, તે તો ખાવાની વસ્તુઓ નજ ગણાય.

લ.—સગર્ભાને કેટલીક વાર તે! આવી ન ખાવા જેવી વસ્તુઓ

ખાવાની એટલી જાંબી મરુત્ત થાય છે કે - જો તેને તે ખાવાની મ
કરવામાં આવે તો એ છાતીમાંથી પણ ખાધા વિના રહેતી ન
આ ઉપરાંત કેમ કેટલેક કમજોર અને પેટમાં કુખાનો પહેરે ચિ
પણ જાણાય છે.

વ.—સગમાં સ્ત્રીનો સ્વભાવ બદલાઈ જાય ખરો કે ?

લ.—કેમ, એ વાત શા માટે પૂછો છો ?

વ.—મારી મોલી ધણી સાંત છે તે તો તમે જાણો છો,
ગર્ભ રજા પછી તે વાતવાતમાં બહુ ખીછ જાય છે, તેથી પૂરું
ગર્ભ રહેવાથી સ્વભાવ બદલાઈ જાય ખરો કે ?

લ.—એ વાત પણ ખોટી નથી. ગર્ભ રહેવાથી ધણીએ
સ્ત્રીઓ ખીજાગ ચઢ જાય છે. તેમજ ગર્ભ રહેવાથી કોઈ કોઈ ખીજ
રોગ તે સાંત પણ રહ જાય છે; પણ મૂલે ખીજાગ દોષ અને
ચઢ જાય એવા દાખલા ધણા યોગ્ય બને છે.

વ.—એવા દાખલા તો યોગ્ય હોય ના! બધી બાબત
નદારમાંથી સાફ તો થોડુંજ થાય છે. સારા કરતાં નકાર, વધારે
છે પણ નદારમાંથી સાફ થયું એતો બાએજ થાય.

લ.—(૩). સ્તન મોટા થાય છે. સ્તનનું મોટું કાગું થાય
અને સ્તનની ઉપર મોટી મોટી કાળી નસો દેખાય છે. આ
રજાનું ત્રીજું લક્ષણ છે. સ્તન ઉપર હાથ અડાડવાથી તે કંકલુ જ
છે અને દાખવાથી સગમાંને દરદ થાય છે. આ બધાં લક્ષણો ગર્ભ
વણની ખીછ દોષ પણ અવસ્થાને એક સાથે દેખાતાં નથી.

વ.—હીઃ પણ શરીરમાં લોહી બરાવાથી પણ સ્તન
મોટું થાય છે.

લ.—હા, એ ખરું. એમ થવાથી પણ સ્તન મોટું થાય
પણ હાથ અડાડવાથી તે કંકલુ જાણાય નહિ, અને દાખાવાથી
પણ થાય નહિ. શરીરમાં લોહી બરાવાથી સ્તન મોટું થયેલાં
તો તેના ઉપર હાથ અડાડવાથી ખુબ નરમ અને મુંવાળા જાણાય

વ. — એમાં શું લક્ષણ હતું ? સ્તન ઉપર આટલે તરફ રહેતાં મોટા સાદા ડાપ દેખાય.

લ. — પાંચ અથવા છ મહિના પૂરા થતાં જ્યારે સ્તન સારી થઈ મોટા થાય ત્યારે સ્તન ઉપર એ ડાપ દેખાય. મેનનાં બીજાં લક્ષણોની પેઠે મુલાવડ પડી આ ડાપ એકદમ દેખાતા જામ થાય નહિ તેથી 'પહેલી વારની સમજાના સંબંધમાં આ લક્ષણ પર આધાર રાખી શકાય નહિ. એકતું આ લક્ષણ નહિ પણ સ્તનના ફેરફારને લગતાં જે લક્ષણો દેખાય છે, તે બધાં પ્રથમ વારની સમજાને માટે (જેમ બીજા સમજાઓને માટે ચોક્કસ જેવાં ગણાય છે તેમ) ન ગણાય.

વ. — ત્યાર પછી દરે કયું લક્ષણ તે કહો ?

લ. — ઉપર જે લક્ષણો ગણાવ્યાં તે પછીનું લક્ષણ (૪) સ્તનમાં દુધ થવું એ છે.

વ. — સ્તનમાં દુધ ક્યારે થાય ? એટલે ગર્ભ રહ્યા પછી કેટલે દિવસે થાય ?

લ. — દુધ પાનું બીજા મહિના પૂરા થતાં થાય છે. કેઈ કેઈને ત્યાર પહેલાં પણ થાય છે. પહેલી વારની સમજાને તો સ્તનમાં દુધ થવું એટલે તેને ચોક્કસ ગર્ભ રહ્યાનું છે એમ જાણી શકાય. પેસોડી (પહેલી વારની) માર્ગચારના સ્તનની ટીટડી દાખવાથી જો એક ટીટું પાનું પાળી જોવું દુધ જલદાર આવે તો નક્કી તેને ગર્ભ રહેલો છે એમ જાણી શકાય. પણ જો એક પણ છોટું થઈ ગયું છે તેના સ્તનની ટીટડી દાખવાથી દુધ આવે તો તેને ગર્ભ છે એમ, નક્કી કહેવાય નહિ. એથી જો તો પ્રથમના બાળકનાં માંમાં સ્તન આવે અને જો દુધ બીજા કુલ ન આવે તો (જો ગર્ભ રહેવાનો શક હોય તો) તેને ગર્ભ રહ્યો એમ નક્કી કરી શકાય.

વ. — કીક કહો છે. મેં જોયું હતું છે તેની સાથે આ જરાબર મળતું આવે છે.

લ. — પછીનું લક્ષણ (૫) પેટ ઉચું થવું એ છે. પહેલા

કંઈ ખૂબ ફેરફાર થતો નથી. બધી સ્થિતિમાં તેનું પેટ એક સરખું જ રહે છે.

(ઘ.) સગબાં ચાલી સુરે તો તેનું પેટ બેલું ને તેલું જ રહે છે. પણ જળદર વગેરે રોગ હોય તો પાણી અને પડખામાં જતું રહે છે.

વ.—વાહ, બેન, વાહ ! બહુ સારી યુક્તિ બતાવી. હવે ગર્ભનાં બધાં લક્ષણ કહેવાઈ ગયાં કે નહિ ?

હા.—હા. ધબ્બાપરં કહેવાયાં. હવે હવે બે બાકી છે.

વ.—તારે તે બે કહેતી બાકી !

હા.—હા. હું. એ બેમાંનું એક લક્ષણ એ છે કે (૧) છોડકું પેટમાં ફરકે છે.

વ.—સગબાંના પેટમાં છોડકું ક્યારે ફરકવા માંડે છે ?

હા.—સામાન્ય રીતે ચાર મહીને. કોઈ કોઈને છ સાત કે આઠ મહીના સુધી છોડકું ફરકતું નથી. પહેલાં વહેલું છોડકું બ્યારે ફરકવા માંડે છે ત્યારે જ્યારે સગબાંના પેટમાં કંઈક ફરતું હોય નહિ એમ જણાય છે. જગી તો છોડકું એટલા ફરકા માંડે છે કે જ્યારે તે પેટમાં પાડુ મારતું હોય !

વ.—હા. હા, મોતીના પેટ ઉપર હાથ રાખવાથી તમે કદો કે તેમજ અને જલાતું હતું, તે હવે અને સાંબરે છે. અરે, દેટલીક વાર હાથ રાખ્યા વિના પણ છોડકું કુદાકુદ કરતું ચોખું દેખાઈ આવતું.

હા.—હા. એ તો દેખાય ત્યારે ચોખું જ દેખાતું આવે છે. કોઈ કોઈ વાર તો છોડકું એટલું કિત્તાવળું ફરકે છે કે તેથી સગબાંને એક જાતનું બ્યારે દરદ હાય છે. વળી ક્યારેક ક્યારેક તો ત્વ પંદર કે તેથી વધારે દરદા સુધી છેડકું બીજાકુદ કરતું જ નથી.

વ.—એમ ફરકતું બંધ થઈ જાય ત્યારે છોડકું બગી ગયું હશે એમ ધારીને સગબાંને ખૂંક ન સારે ?

હા.—ખૂંક સારે નાય હું ? ખાલીને નંદ. પણ એવી ખૂંક નહાણી

(૩૨૨)

જાગી સકાય. પાંચ મિનિટ—દસ મિનિટને અંતરે હંમગ એવું કાણ થાય. ત્યારેક તો કપર કપર કહેવું થાય. પણ દસ મિનિટથી વધારે વારે કહેવું થાય નહિ ગર્ભ રત્ના વિના બીજ કોઈ અવસ્થામાં આવે થાય નહિ.

વ.—ત્યારે તો આ લગ્નગુને ગર્ભનું એક મોઢામું મોઢું લગાવે જાગી સકાય.

લ.—ગણાયતો.

વ.—હા. પેટમાં છેકડું મરી ગયું હોય તો પણ શું હંમગ આ પ્રમાણે કહેવું થાય ?

લ.—હા. છેકડું મરેલું હોય કે છત્તું હોય, પણ છેકડું જ્યાં જગી પેટમાં હોય જ્યાં લગી હંમગ આ પ્રમાણે કહેવું હોય.

વ.—ત્યારે આ તો વળી છેકડું ફરકવાના ફરવાં પણ સાઈ ગિન્દ મનુાય !

લ.—હારતો.

વ.—છેકડું મરી ગયા પછી તો ફરકે નહિ ના ?

લ.—હીક કહો છો. તે ખરું છે. માત્ર એમજ કેમ કહો છો ? છેકડું ઠાંઈ હમેશાં ફરકે નહિ. પણ હંમગ એવું કાણ હોય છે કે તે પ—૭ મિનિટને અંતરે એમ થાય. એ સિવાય અંતરડામાં વા ફરતો હોય ત્યારે અથવા પેટમાંનું માંસ કાતે ત્યારે પણ છેકડું ફરકતું હોય એવો વહેમ આવે છે. પણ આવી જાનની બૂલ ત્યારેએ યાદ રાકે નહિ.

વ.—ત્યારે તો એને ગર્ભે રજાતું એક મોઢું લગાવે જાગવું જોઈએ.

લ.—તે એમા વળી કંઈ બૂલ ?

વ.—હીક. હંમગને મોઢું હાય દેવાથી શું ગર્ભ સારી રીતે ન જાગી સકાય ?

લ.—અરે જેન, જાગ્યા જ ! આ યુક્તિ તો દાઢપણે આગળથીજ જાણી રાખવાની ધાબીજ જરૂર છે. દાઢલુ કે ગર્ભ છે કે નહિ તે તો દાઢપણુજ સારી રીતે કહી શકે. આ યુક્તિ તો મેં તમને હજી લગી કહીજ નહિ ને ?

છે. કેમકે તેથી કરીતે પણ છોકરું ફરકવા માટે એમ સમર્થાને જાણીય.

વ.—હીઠ સગર્ભાને શરીરે અસુખ હોય તો છોકરું બહુ ફરકે ખરું ?

લ.—ફરકેજ તો. શરીરે અસુખ હોવાની વાત તો છેરે રહી પણ સગર્ભા અપવાસ કરે તો પણ છોકરું બહુ ફરકે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે સગર્ભાને દુઃખ થાય તો પેઠામાંથી છોકરાને પણ દુઃખ થાય.

લ.—આ વાત શું તમે આજેજ જાણી ? કાંઈ પણ કારણથી સગર્ભા નબળી કે નિસ્તેજ થાય તો છોકરું ભણું જ ફરકે અને એમ ફરકવામાં કાંઈ નિયમ કે અંધન જ ન રહે.

વ.—ત્યારે આ પ્રમાણે છોકરું ફરકે તે તો સાઈ નહિ બા !

લ.—નહિજ તો, ઉપરાઉપર છોકરું આ પ્રમાણે ફરક્યા કરે તો મરી જવાનો ધણો સંભવ.

વ.—મારું મનમાં પણ એવોજ વહેમ આગ્યો હતો.

લ.—તમા મરીનામાં નવમેા માસ ખેડા પછી સના મરીના ખેડા એમ કહેવાય છે) તો સગર્ભાના પેટ ઉપર હાથ રાખવાથી છોકરું મરતું ફરકતું એવું તો સાફ જણાય છે કે મરિ સંખેંડે ક્યો પણ રહે સહેજ નહિ. પણ મરતું હોય તો સગર્ભાને બલ્તે પડે એ હાથ રાખાને એક હાથ પામેલા અંદરના નાગ ઉપર દાખવામાં આવે એ છોકરું મરતું નહિ એમ એમ મરતું કહેવાથી ખીજે હાથે તેને સહેજે મરી નહાય.

વ.—આ તો વાના તારી વુઝિ દેખાય છે ! ત્યારે તો મરતું મરતું તો સગર્ભાના પેટમાંજ જાડાને ફરકવાથી પણ સકાય ખરું ?

લ.—જો તેમ કરી નહાય. તો અપ્રત્યુ કદુ કુ તે સંખેંડે છે તો સગર્ભાનું પેટ નોડુ વધુ પડી ગે તે પેટ કેરું હાથ રાખે સંખેંડેજ કે કમળ તે પેડાકરવા તારી સમાજે અને કાંઈ પ્રકારેજ જાણે ન હોવાનું આવે તો કમળ તારી પેડ કાઢુ વધુ એ રીતે કાંઈ કહેતું તારી રીતે જાણી સકાય આ પ્રમાણે કમળ કહેતું કદુ કુ તે

લ.—કમળનું મોં કાળુ દોણ તો તો મન નથીજ એમ ચોક્કસપણે કહી શકાય.

વ.—હીઃ બધી સગનાં સ્ત્રીઓને માટે આ નિયમ કહેવાય ?

લ.—ના. પેલોડી બારેવગીના કમળનું મોં ધણું કરીને ઉદ્ધવા મહીના સુધી ઉઘડતું નથી. તો પણ સામાન્ય રીતે તેના કમળનું મોં સાતમે મહીને ઉઘડવા માંડે છે અને તે મોંમાં એક આંગળી નાખી શકાય છે. પણ જે બાહ્યે એકવાર પ્રસવ કરેલો છે. તેના કમળનું મોં ફાટે છે, તે અસમાન અને ત્રણ ખુણાવાળું માલમ પડે છે.

વ.—પ્રસવના વખતમાં કમળ ફાટી જાય છે એમ કહેવાય છે. નથી જ કમળની આવી અવસ્થા થતી હશે, નહિ ?

લ.—હા, એમજ. આવી સ્ત્રીઓના કમળના મોંમાં પણ એક આંગળી ધાલી શકાય છે.

વ.—હીઃ ત્યારે તો ઉદ્ધવા મહીનામાં કમળના મોંમાં આંગળી ધાલવાથી પાણીની ચેલી પણ જાણી શકાય ?

લ.—પાણીની કાથળી જાણી શકાય એટલુંજ નહિ પણ એ ચેલીમાંના ગાળકાં ગાળકાં, પણ કે હાથ એમાંનું નીચેની તરફ ચું છે તે પણ જાણી શકાય.

વ.—મહાં કદો છે. હવે એક પ્રીતિ મુક્તિ રહી તે કદો.

લ.—(૯) કમળના મોંમાં જે પાણીની ચેલી છે, એકે પરપોટો છે, તે પાણીની ચેલીમાં હોકકું હુમેલું રહે છે. કમળનાં મોં ઉપર આંગળીથી જરીકે ધડકો મારવામાં આવે તો તેમાંની સ્ત્રીજ કોમ્પી જાય છે. તેથી જાણાય છે કે તેણે બારે સ્ત્રીજ કેમ કર્યું છે. વળી તે સ્ત્રીજ પાણી આંગળી ઉપર પડે છે.

વ.—ચું કદો છે ? આ તો સપગા કરનાં બારે સ્પષ્ટ ચિન્હ છે !

લ.—હા આ તાર્ક નિશાની છે. મન દોણ તો જ એમ થાય. આ આંગળી પરીણાથી નર્મના મેનપમા કોઈ પણ રીતેના વહેમ રહેજ નહિ.

૧.—ત્યારે જો હવે ક્યારે મુદ્દેશો ?

લ.—હવે હમણા ક્ષીશ. એ પ્રકારની એ યુક્તિ છે. યુક્તિ તો એ છે કે (૮) ગર્ભ રજો હોય તો કમળનું મોં નરમ છે. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે કમળના મોઢાથી તે ગળા સુધીના આગ સારી પેડે નરમ થઇ જાય છે. એથી મહીને કમળનાં મોં જંતે ત્યાર પાનળી અને નરમ થાય છે અને હાથ અડાડવાથી મહના જેવી જાગ્યા છે. છ મહીને કમળના ગળાના અર્ધોટક અર્ધોટક નરમ થઇ જાય છે, અને આડમે મહીને આખું ગળું થઇ જાય છે. ગર્ભ રજો હોય તો કમળનું મોં અને ગળું પ્રમાણે નરમ થાયજી.

५.—त्यदि ते श्रमजना गोपरे दाथ आयायिनी गर्भे ते
न नहि ते गोपरेपणे इती याज्ञव.

સ. — આ અવસ્થા ક્ષીણ શકાય. ઝોમ પાસે કે કોઈની
ગીચી બારેવગી છે, ઝોમ તેમજ નદી કી રાખેયું છે. ત્યાર
મનને મહેલ મહાશ્વ પાસે પમને જે કોઈ કે એ બાઈ મનને
નહિ તેને મેલત વપસ કીનિ મનપણ બાણો, તે નમને કમ
મેલ કમ- કાલે મનનીને મેયું બને જે કમખાનું જે તે મન
અને કાલ મનપણ તે જે બાઈ મહેવગી નદી ઝોમ કીનિ
પહેલ કમ કી મન

4-10. The first three steps of the process are:

1. The first step is to identify the problem.
2. The second step is to define the problem.
3. The third step is to analyze the problem.

[illegible][illegible]

લ.—કમળનું મોં કાંઈ દેખે તો તો ગર્ભ નથીજ એમ ચોક્કસપણે કહી શકાય.

વ.—હીક. બધી સંગમનાં સ્ત્રીઓને માટે આ નિયમ કહેવાય ?

લ.—ના. પેમેણી બારેવગીના કમળનું મોં પાતું કરીને છેલ્લા મદીના સુધી ઉપડતું નથી. તે પછી સામાન્ય રીતે તેના કમળનું મોં સાનમે મદીને ઉપડવા માટે છે અને તે મોંમાં એક આંગળી નાખી શકાય છે. પણ જે બાહ્યે એકવાર પ્રસવ કરેલો છે. તેના કમળનું મોં ફાટે છે, તે અસમાન અને ત્રણ ખુલાવાનું માલમ પડે છે.

વ.—પ્રસવના વખતમાં કમળ ફાટી જાય છે એમ કહેવાય છે. તેથી જ કમળની આવી અવસ્થા થતી હશે, નહિ ?

લ.—હા, એમજ. આવી સ્ત્રીઓના કમળના મોંમાં પણ એક આંગળી પાડી શકાય છે.

વ.—હીક. ત્યારે તો છેલ્લા મદીનામાં કમળના મોંમાં આંગળી પાસવાથી પાણીની થેલી પણ નાખી શકાય ?

લ.—પાણીની કાથળી નાખી શકાય એટલુંજ નહિ પણ એ થેલીમાંના બાળકનું માથું, પણ કે હાથ એમાંનું નીચેની તરફ રું છે તે પણ નાખી શકાય.

વ.—ખરૂં કહ્યો છો. હવે એક બીજી યુક્તિ રહી તે કહો.

લ.—(૯) કમળના મોંમાં જે પાણીની થેલી છે, એટલે પરપોટો છે, તે પાણીની થેલીમાં હાકફ હુએલું રહે છે. કમળનાં મોં ઉપર આંગળાંથી જરીક ધક્કો મારવામાં આવે તો તેમાંની ઝીજ ઊઠી જાય છે. તેથી જાણાય છે કે કાંઈ બારે ઝીજ કાંઈ ગર્ભ છે. વળી તે ઝીજ પાછી આંગળી ઉપર પડે છે.

વ.—શું કહ્યો છો ? આ તો સધળા કરતાં બારે સ્પષ્ટ ચિન્હ છે ?

લ.—હા. આ સાફ નિશાની છે. ગર્ભ હોય તો જ એમ થાય. આ આંગળી પરીકાથી ગર્ભના મંબધગા કાપી પણ રીતતો વહેતું રહેજ નહિ.

५.—तुम्हारे तो चेन, जो प्रमाणों तपास करवाती रीत भी
निश्चय हीने पण सारी रीत समजवोने !

સ. — જો તપાસ સારી રીતે થઈ શકે એટલા માટે અમી
મોડેલી અને અમી મુલેલી એવી રીતે સમજાવે રાખવી. ત્યાર પછી
વડાના દાયતી અંગુઠા પાસેની જે આંગળીઓ પ્રસંગદ્વારમાં નાખી
અને તે જગ્યાથી તે વચાગ્ર સામે ધાવવી. ત્યાર પછી દાયા કાઢી
રેલી ઉપર રાખીને કમળને સ્થિર રાખવું. વડાના દાયતી તે બે
આંગળીઓથી કમળ ઉપર જગા દબાવી ઉપરની તરફ ધક્કો મારવો. જે
બંને હોય તે. આ રીતે ધક્કો મારવાથી એકદં ઉપરની તરફ વડો અને
તરફના આંગળીઓ ઉપર થયે દબાવી આવીને પડશે.

[illegible]

६. — ... नदी का भी जल काफी मात्रा में ...
 ... है ?

2. — *हमारे देश में बहुत से लोग हैं जो...*

[illegible]

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

[illegible][illegible]

લ.—આ પ્રકારની તપાસ અરાબર ન થઈ શકે, તો પણ ગર્ભ રીત એમ તો ન કહેવાય.

વ.—કેમ ?

લ.—આગળનું મારું હેઠલી તરફ હોય તો આ તપાસથી સારી તે જાણી શકાય છે. પણ માથા સિવાય આગળનું બીજું કોઈ પણ મં નીચેની તરફ હોય તો આ પ્રકારની તપાસ કરવાથી કાંઈ પણ શક્ય નથી.

વ.—એ તો ખરું. એ વાત ખોટી નથી. આગળનું બીજું કોઈ ! અંમ નીચેની તરફ હોય તો આંગળીના ધક્કાથી આગળ ઉપરનો કે કેમ જાય ? કદાચ સગર્ભાની આર કમળના મેં ઉપર ચોટી જાય તો પણ આ તપાસથી કાંઈ જાણી શકાય નહિ. કેમ ખરું નહિ ?

લ.—હા આર મેં ઉપર હોય તો પણ આ તપાસથી કાંઈ જાણાય. હું પણ તમને એ વાત કહેવાની જ હતી.

વ.—હવે તમે ગર્ભનાં બધાં લક્ષણ કહી દેતાં કે નહિ ?

લ.—હવે એક જ બોલું લક્ષણ કહેવાનું છે. તે લક્ષણ સૌથી મ છે. ૧૦. પંચ મહીના પૂરા થયા પછી સગર્ભાના પેટ ઉપર દબાવે ચુપ થઈને સંભળવું અને ટીકડીકાસની માફક કપન ! અરાજ સાંભળવામાં આવે તો નસી જામવું કે ગર્ભ છે જા. નું આ એક જ લક્ષણ સંપૂર્ણ ચોક્કસ જાણવામાં આવે એટલે કદાચ વડેમ મેરેતો જ નથી.

વ.—આ પ્રકારના અરાજ કેળા ?

લ.—નમો શ્રી સ્વામીની નીચે હાય સર્ખાનિ શુભો, કાંઈ જાય છે ?

વ.—હા હાજી નીચે ધૂક ધૂક ધૂક આવે અરાજ હાય છે.

લ.—પેટમાં ખજાણી હાલીને પણ એ જાણાએ એવે જા. મંભળાય છે. સગર્ભાના પેટ ઉપર તારી રીતે દબાવે

સાંભળવાથી તે અવાજ સાંભળી શકાય છે. આ અવાજ સાંભળવા માટે સગભાંતે ચત્તી થઈને ઓશીકા ઉપર માથું ઊંચું રાખીને મુઠાનું કાંઈક

વ.—સગભાંત! પેટ ઉપર કયે હેઠાણે કાન રાખી આ અવાજ સાંભળાય ?

હ.—સામાન્ય રીતે ડાબી તરફનું પુંડું હાડ અને ડાબી એ બેની વચ્ચેની જગ્યામાં કાન દેવાથી આ અવાજ સાંભળી શકાય છે. કોઈ વાર પેટની એક તરફ કે બીજી તરફ કાન દઈને કયે હેઠાણે અવાજ થાય છે તે જોણી કાઢી શકાય છે. સગભાંત! પેટ ઉપર કાન દેવાથી આવી રીતેના અવાજ સાંભળાય ત્યારે જે વાત નકી થાય છે.

વ.—કે કઈ જે વાત ?

હ.—એક તો એ કે નકી ગાને છે અને બીજી એ કે પેટમાં જાણક થયતું છે.

વ.—હીક કહે છે. છેકર થયતું ન હોય તો આવો અવાજ ક્યાંથી સાંભળાય ? હીક પેટમાં જે જાણક હોય તો શું તે બેયના વચ્ચે જુદા અવાજ સાંભળી શકાય છે ?

હ.—હીક વાત કહે છે. જે અવાજ જુદા જુદા સંભળાયા એમાં નવાજ ચી ! વળી એ રીતે જે પ્રકારના અવાજ જુદા જુદા સ્વર સાંભળાય તે તે જે જાણક છે, એમ નકી કહી શકાય. આ વિષયના વળી બાબતું અમને બાબતી રાખતું જરૂરનું છે કે બાબતી માથું નાંચીને તરફ હોય તો સગભાંત! ડાબા અથવા જમણી કાનને ઉપર આડે જ રાખીને અવાજ સાંભળાય છે. વળી જે જાણક છે તે હું નાંચીને તરફ હોય તો સગભાંત! જમણી કાને આડે જ રાખીને સાંભળાય છે.

વ.—વળી બેટા, બેટા ! આ તો બાબતી જ નાંચી રાખી.

હ.—બેટા! કહું છું તે સગભાંત! બાબતીને કાનમાં જે રાખી દેવા છે. તે જાણક છે. સગભાંત! એક તરફ નકી હોય તો બેટા! બાબતીને કાન ઉપર કાન રાખીને અવાજ સાંભળાય છે.

સાંભળી શકતો નથી. પણ પેટની ઉપર ઘણું છેટે દાન રાખવાથી જ અવાજ સાંભળી શકાય છે. જો પાણી થોડું હોય તો આ અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાય છે. પણ ઉપર ઘણું છેટે દાન રાખવામાં આવે તો અવાજ સંભળાતો નથી.

વ.—હા. આ પણ સારી યુક્તિ ખરી !

લ.—દ્રુ એક બીજી યુક્તિ હતું છું તે સાંભળો. બાળકની પીઠ માના બરડાની કદોડ તરફ હોય તો (ઘણું બાગે સગર્ભાનાં બાળકની પીઠ માના બરડાની કદોડ તરફ જ હોય છે.) આ સમયે જન્મ ન શકેલાકથી સારી પેટે સ્પષ્ટ સાંભળી શકાય છે અને પીઠ માના પેટની તરફ ફરી રહેલી હોય તો અવાજ ઐટલી સહેલાઈથી અને સ્પષ્ટ સંભળાતો નથી.

વ.—હા. આ પણ એક ઘણી જ સારી યુક્તિ છે.

લ.—હવે મારે કહેવાનાં ગર્ભલક્ષણ બધાં કહેવાઈ રહ્યાં છે. હવે તમે ગાયત્રી જાઓ, જોડા કે ક્યાં ક્યાં લક્ષણ તમને બતાવ્યાં ?

વ.—અધાં મળીને દશ, નહિ ? તે ક્યાં ક્યાં તે જોડે એકે ગાયત્રી જાઉં ?

લ.—હા. જોડા તે અધાં તમને માત્ર રહ્યાં છે કે નહિ તે ગાયત્રી જાઉં છું.

વ.—ત્યારે સાંભળો, હું જોડું છું. પહેલું લક્ષણ (૧) અટકાવ બંધ થવેલ તે પછીનું લક્ષણ (૨) બકારી આવતી, હલતી થતી અને નોંમાં થુંકે અથવા પાણી આવતું. તે પછીનું લક્ષણ (૩) સ્નાન મેણાં થતાં અને તેની આસપાસ બિંદુ ઉપડતાં, તે પછીનું લક્ષણ (૪) સ્નાનમાં દુધ થતું, ત્યાર પછીનું ચિન્હ (૫) પેટ ઉચું થતું. ૬મીનો ખાડો પીછેલા થવેલ અને સ્નાન શરૂવાની પેટે પેટ ઉપર સાદા સાદા દુધ થવેલ ત્યાર પછીનું લક્ષણ (૬) સગર્ભાના પેટમાં ઊંઘડું ફરતું. ત્યાર પછીનું લક્ષણ (૭) સગર્ભાના પેટ ઉપર હાથ સખી કમળને ઝળી રાખવાથી થયેલ કે દસ મિનિટને અંતરે કમળનું કમળ થતું.

તે પછીનું લક્ષણ (૮) કમળના મોઢા ઉપર હાથ દેવાથી કમળનું
મોં અને ગળું બહુ જ નરમ થયેલું માલમ પડવું. તે પછીનું લક્ષણ
(૯) કમળના શરીર ઉપર એ આંગળાથી ઉપરની તરફ ખૂબ કરીને
ધક્કો મારવાથી છોકરું ઉપરની તરફ ખસી જાય. પાછું તરત જ એ જ
આંગળાઓ ઉપર ટપ દર્શાવે પડે છે એમ માલમ પડી આવવું. હવે
છેલ્લું ચિન્હ (૧૦) સગર્ભાના પેટ ઉપર કાન દેવાથી આળકના છાતીના
ધબકારા મંભળાવા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ ગર્ભસ્થાવ અથવા કમ્પ્રાવડ.”

વ.—ખેન ! ગર્ભવાળી સ્ત્રીને જે કમ્પ્રાવડ થાય છે, તેનું કારણ
હોય કે નહિ ?

લ.—કારણ એમ ન હોય ? કારણ વિના તે કમ્પ્રાવડ થતી
હોય તો તો પછી બધી ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓને કમ્પ્રાવડ થતી જોઈએ.

વ.—એ તો ખરું. ત્યારે તો બહેન એ કમ્પ્રાવડ મને કહેતો ?

લ.—તે કહ્યું છું સાબજી. ગર્ભવાળી સ્ત્રીને કમ્પ્રાવડ થતી
અનેક કારણો છે. તે કારણોમાં નાકના ઘાટ, સાન, બાની, રાક્ષાસ, તે
કારણો માત્ર વળતે શીખરી રહે.

વ.—હા, એ સ કારણોમાં મને શી રીતે ?

લ.—જો, તારા પાંચાળા, પાંચાળા, પાંચાળા, પાંચાળા, પાંચાળા
અને શીંગા નાકના ઘાટ કમ્પ્રાવડ થાય છે.

વ.—ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શી રીતે નાકના ઘાટ થાય છે ?
શી જ કમ્પ્રાવડ થાય છે, કે તેને વાત પડતી હોય, કે તેને
તે રોગ થવાથી કમ્પ્રાવડ થાય છે.

લ.—પેટમાંના કોકરોને એ રોગ થવાથી તે અંદર નીકળી
છે તેથી પગ કમ્પ્રાવડ થાય છે. તો ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શી રીતે ?

નેથી અથવા કોઈએ શવાથી પેટમાંનાં છોકરને દૂધી અસર થતી નથી. પણ હુંકામાં સમજવાનું એટલું કે મનિવાળીને મીઠી નીકેલે કે કોઈએ શાય તો કમ્પાવડ થાય એવું મનમાં નથી સમજી શકાતું.

વ.—તદ્ સારું ત્યારે પડી શકે !

લ.—(૨) મનિવાળી સ્ત્રીને કોઈ પ્રકારનો આધાન લાગવાથી પણ કમ્પાવડ થાય છે.

વ.—આધાન લાગવો એટલે શું ?

લ.—એટલી વધુ ખબર નથી ? સમજાવે પેટ ઉપર દાંસો પાડે કે લાકડી મારવાથી તે પડી જાય અને પેટ ઉપર બારે મા લાગે તો કમ્પાવડ થઈ જાય. આખરું છોકરાંનું માથું કે પાડું પેટ ઉપર લાગવાથી પણ કમ્પાવડ થાય.

વ.—ઓ મા ! ત્યારે તો બાખરું છોકરને લઈને મારું રહેવામાં પણ મનિવાળી સ્ત્રીને ઘણી સંભાળ રાખવી લેવુંએ.

લ.—હા. ઘણીજ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે.

વ.—રવે શકે, બીજી કોઈ જાનનો પા બા લાગવાથી કમ્પાવડ થઈ જાય છે કે નહિ ?

લ.—(૩) પણ લપટી જવાથી જોરથી પેટ દબાય તેમ જો સગનો ત્રી પડી જાય અને નેથી સારી પેડે આધાન થાય તો પણ કમ્પાવડ થઈ જાય છે. (૪) બારે ધક્કા લાગવાથી, ઘણી જ મહેનત કરવાથી, ખગાનકારે તદ્ દુઃખ થાય તેવું કાંઈ કામ કરવાથી, ઘણી વાર વેગ ધારણ કરી રાખવાથી, એટલે જાડો, પેસાળ વગેરે રોજી રાખવાથી, ઘણી દિધંસ આવવાથી, અને અતી ઘણું દસવાથી પણ કમ્પાવડ થઈ જાય જરી. (૫) ઘણો ગુસ્સો, ઘણો આનંદ કે ઘણું દુઃખ થવાથી અથવા અચાનક ઘણીજ સારા કે મારા સમાચાર સાંભળવાથી પણ કમ્પાવડ થઈ જાય.

૧ પણ ચાર પરસવ છોકરે માના બાજામાં કે પડખામાં હોય તો લામા બીજી મર્મ રહે તો આ છોકરે બાખરું રહેવાય.

વ.—ઓ મા ! કસૂવાવડ થઈ જવાનાં તો ઘણાંએ કામણે જણાય છે ને શું ?

લ.—હા. ઘણાં કારણો છે. પૂરે મહીને વગર અડચણે મુલાવડ આવવી એ કાંઈ થોડાં ભાગ્યની વાત નથી. ઘણી સંભાળ અને નિમમ પ્રમાણે રહેવાથી તો સગર્ભા સ્ત્રી અને તેના ગેટમાંતું આગક અને સારાં થઈ શકે.

વ.—હીક. એવી ઘણી સ્ત્રીઓ જોવામાં આવે છે કે જોને વારે-વારે કસૂવાવડ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વારેવારે કસૂવાવડ થવાનાં કાંઈ કારણ હશે ખરાં કે ?

લ.—કારણ વિના તો કાંઈ થાય જ નહિ. કસૂવાવડ થઈ જવાની ટેવ પડી જાય છે. ત્રણ મહીના થાય કે કસૂવાવડ થઈ જાય. કસૂવાવડ થવા પછી મહીનાક દિવસ પછી વળી ગર્ભ રહે. ત્રણ મહીના થાય કે કસૂવાવડ થઈ જાય. આ પ્રમાણે વારે વારે ગર્ભ રહે અને વારેવારે કસૂવાવડ થઈ જાય. છેવટ પૂરા મહિના થવા પછી તેવી સગર્ભાને મુલાવડ આવવી એ ઘણું કઠણ થઈ પડે. (મતલબ કે આવી સ્ત્રીઓને પૂરા મહિના થઈને મુલાવડ આવે એમ થવું થઈ મુશ્કેલ હોય છે .

વ.—હીક. આ રીતના જોને ટેવ પડી ગઈ હોય. તેને એ જોને દરે દરવાને કાઢી કિપાય હશે ખરાં કે ?

લ.—કિપાય છે તો ખરા. પણ તે કિપાય એક જ નહીં.

વ.—તે કિપાય કહે. તો ખરા ખેન !

લ.—કેવળ સગર્ભા જોને કિપરાકિપર એ વારે કસૂવાવડ થાય તેને એક વસ્ત્ર મૂકી ગર્ભ ન રહે તેવા કાળજી રાખવી પડે છે.

વ.—ગર્ભ ન રહેવા માટે વળી એવું જાતની કાળજી રાખવી એમણે

લ.—એ ખનુ તમે જાણી શકતા નથી ? એક વસ્ત્ર મૂકી તે રીતના કાળજીથી છુટી રહે એટલે થયું.

વ.—એક વસ્ત્ર કાળજીથી છુટી એવું. કઈ રીતે શક્ય હોય ?

લ.—તો તેનું નસીબ ? પેટેમાંના બાળકને જમાવવા કરતાં
સ્વામી સહવાસ વધારે સારો છે ?

વ.—ના, ના, તું તો માત્ર મગ્ન કરું છું. એક વરસ મર્મ ન
રહેવાથી શો લાભ થાય ?

લ.—જ્ઞાન, આપણે જે વ્રતેષએ છીએ તે થાય. વારેવારે ક્ષ-
વટ થવાની ટેવ મૂકી જાય, જે મોટો લાભ.

વ.—તમે જે ઉપાય ક્યો તે ધણેજ સારો છે. આહા ! આવો
સહેલો ઉપાય હોવા છતાં આટલી બધી કમ્પાવડો થાય છે, એ ધણેજ
દુઃખની વાત છે !

લ.—તે ઉપાય છે તેથી શું થાય ? ઉપાય છે, પણ જેને તેની
જરૂર છે, તે જાણેજ નહિ, તો એ લાભ કેમ થાય ?

વ.—હા, એ તો ખરું. નહિં તો વરસે વરસે જે સ્ત્રીને મર્મ રહે
અને ક્ષત્રાવટ થઈ જાય તે આટલું બધું દુઃખ શા માટે બોળવે ?
એક વરસ તો શું પણ ત્રણ વરસ સ્વામી સહવાસ હોવાથી પણ
જો આ રોગ મરતો હોય તો ઘણી સ્ત્રીઓ ખુશીથી તેમ કરે. આ
ઉપાય તેઓ જાણતી નથી તેથીજ તેમનું દુઃખ મરતું નથી. તેઓ
એમ જાણે છે કે એ રોગનું કાંઈ ઓસરજ નથી. એ દુઃખ તો ધણું
વરસ સુખી જાગવનું જ વ્રેષએ. વળી મોટાં દુઃખની વાત તો એ છે
કે જોડણી વાર ક્ષત્રાવટ થઈ જાય તેટલી વાર તરન મર્મ રહે. વળી
એ નર્મ જ્ઞાને યોગી મુક્ત થાય એટલે પાછી ક્ષત્રાવટ થઈ જાય.
આ માસમાં ક્ષત્રાવટ થઈ એટલે તે પછીના માસમાં મર્મ તો રહેલો
જ હોયને હોય.

લ.—એજ જગુરા જેવું છે, કે તે દોષનું જીવન આવી ટેવ
છે. તેથીજ કદા પુરું કે એક વારને બદલે બેવાર ક્ષત્રાવટ કે તે
ફરતી નાખવાની પ્રેરેનન કરતી વ્રેષએ. વળી એ ટેવ ફરતી નાખવી
કાંઈ પણ નથી.

વ.—નાજ તો એને કદા કેમ કહી શકાય ? એક વરસ

ગર્ભ ન રહે અને ત્યાર પછી ગર્ભ રહે, તેથી જો વારેવારે કમ્પાવડ થઈ જવાનો રોગ મટી જતો હોય તો તેના ઈસ્તાં તેના સહેલા ઉપાય શો હોઈ શકે ? (મતલબ કે તેનો સહેલામાં સહેલો ઉપાય એવો છે.)

લ.—વારેવારે કમ્પાવડ ન થવાનો ઉપાય હવે તો તમે સારી પેટે સમગ્ર રાત્રી કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો થણી સારી રીતે સમગ્ર ગર્ભ વારેવારે કમ્પાવડ થઈ જવાની ટેવ દૂર થઈ જવાથી સગર્ભા સ્ત્રીને પૂરે મીનિ સુવાવડ આવે ખરી કે નહિ ?

લ.—હા. આવેજની ! થણી સાંભળો. તમને આગળ પણ મેં કહેલું છે કે ત્રણ મહિનાની અંદરજ થણે બાળે સ્ત્રીઓને કમ્પાવડ થઈ છે. તેથીજ કહું છું કે જે સ્ત્રીને કમ્પાવડ થવાની ખીક છે, તેણે ચાર મહિના નહીં તો આઠ સપ્તાહ નજર કરવો. કરવાથી કમ્પાવડ થઈ જાય. કદા ત્રણ સપ્તાહમાં જ નહિ પણ પુણ ત્રણ મહિના થઈ જાય ત્યાં લગી તો તેણે ગર્ભ આગળમાં થણીજ સંભાળ થણી જોઈએ. ત્રણ મહિના પૂર્ણ થઈ ગયા પછી કમ્પાવડ થવાની ખીક નથી, એ સગર્ભા સગર્ભા સ્ત્રીઓએ સારી રીતે ગાળી રાખવાની જરૂર છે. ગર્ભનું કમ્પાવડ થવા પડે તો પુરો ગર્ભ પાડી દેવા પડે.

વ.—કમ્પાવડ થવા પડે તો ગર્ભ પાડી દેવા પડે. તેથીજ કમ્પાવડ થવા ને ગર્ભ પાડી દેવા પડે તે સગર્ભા સગર્ભા સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ ?

લ.—તેથીજ કહું છું કે ગર્ભ પાડી દેવા પડે તે સગર્ભા સગર્ભા સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ. તેથીજ કમ્પાવડ થવા ને ગર્ભ પાડી દેવા પડે તે સગર્ભા સગર્ભા સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ.

વ.—કમ્પાવડ થવા પડે તો ગર્ભ પાડી દેવા પડે. તેથીજ કમ્પાવડ થવા ને ગર્ભ પાડી દેવા પડે તે સગર્ભા સગર્ભા સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ.

લ.—કમ્પાવડ થવા પડે તો ગર્ભ પાડી દેવા પડે.

વ.—કમ્પાવડ થવા પડે તો ગર્ભ પાડી દેવા પડે. તેથીજ કમ્પાવડ થવા ને ગર્ભ પાડી દેવા પડે તે સગર્ભા સગર્ભા સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ.

લ.—હા બેન! તેનાં પાંચુ લક્ષણો છે. જો ન હોય - તો કેમ ખબર પડે કે અમુક સગર્ભા બાઈને કસૂતાવડ ગઈ ગયો.

વ.—તે ખરું, ત્યારે એ બધાં લક્ષણો મને એકે એકે સારી રીતે સમજીવીને કહો!

લ.—સાંભળો. કંટું છું. પેટેનું તો તે સ્ત્રીને શરીરે અમુખ જાણાય, આંધ્ર એન પટે નહિ, શરીર બાંને, ઘણી મહેનત કર્યા પછી જેની આગસ થાય છે તેની આગસ થાય. શરીર નબળું થઈ ગયું હોય એમ જાણાય અને વાંસામાં ફાટ થાય. ત્યાર પછી જેમ સુવાવડ આવવાની હોય ને વેણા આવે છે તેવીજ વેણા આવવાની શરૂઆત થાય. ત્યાર પછી પ્રસવદ્વારમાં લોહી દેખાય. છેવટ પીડાથી પીડા, કેડ, પેટ અને સાથળ ફાટવા માટે. આલું થયા પછી ચોડીકવારે પેટમાંના મૂત્ર પડી જાય એટલે કસૂતાવડ થઈ જાય.

વ.—આ પ્રમાણે કસૂતાવડ થતી વેળા તેની સ્ત્રીએને જકાડી આવી હિલ્ટી થાય છે?

લ.—હા. ઘણી સ્ત્રીએને હિલ્ટી થાય ખરી. તે હિપચંત તેની નાદ કિતાવળી આવે, શરીર ગરમ થઈ જાય, વગેરે ઘણું લક્ષણો જાણાય.

વ.—પીડા કસૂતાવડ થતી વખત બધી સ્ત્રીએને એક સરખાં ચિન્હ થાય કે જુદાં જુદાં?

લ.—જુદાં જુદાં ચિન્હ થાય, એમાં શી નવાઈ? (૧) કેઈ કેઈને મુઠિયે દુગ્ધ થાય નહિ. થાલું લોહી પડે નહિ. તરત જ શાન્તિ થઈ જાય. પણ કસૂતાવડ થઈ જવાની જેને એક પ્રકારની દેવ પડી ગઈ હોય છે, તે સ્ત્રીએનેજ મ.ત્ર આ પ્રમાણે દુગ્ધ ન થાય. (૨) કેઈ કેઈને થાલું લોહી પડે એટલું તો લોહી પડે કે તે કારણથીજ એટલમ મરી ગયો એવી ધ્રુક લાગે. (૩) કેઈ કેઈને કસૂતાવડનાં બધાં લક્ષણો જાણાય, ત્યાર પછી ૫૨ મહિને એક જવાબ બાળની સાથે એક નાનું મહેલું બાળે જાય.

વ.—એ વગી શું ?

લ.—જ્યારે સ્ત્રીના પેટમાં બે બાળક હોય અને તેમાંનું એક પેટમાંજ મરી જાય ત્યારે તે મરેલું બાળક પડી જવા માટે તે સ્ત્રી કસ્ટાવડનાં બધાં ચિન્હ દેખાઈ આવે, ત્યાર પછી તે બધાં લક્ષણ મટી જાય અને મરેલું બાળક પુરા મહીના સુધી પેટમાંજ રહે. છેવટે સુવાવડ વખતે જ્યતાં બાળકની સાથે મરેલું બાળક પણ જન્મે (બધાર આવે).

૫.—કેટલાં મરેલું બાળક એટલા દિવસ પેટમાં રહેવાથી તે સ્ત્રી કાંઈ દુઃખ ન થાય ?

જ.—કેવળ જન્માવ્યું છે નેથી વધારે દુઃખ થું થાય ? કસ્ટાવડના વધી પીડા થઈ જાય એથી વધારે દુઃખ ન થાય. સગર્ભા સ્ત્રીને પેટાને પનુ બહાર ન પડે કે મરેલું બાળક પેટમાં છે.

૬.—કેટલાં મરેલું મહિનાના પાંચેના વખતમાં કસ્ટાવડ થાય તો તે સ્ત્રી રહે ?

જ.—જો પેટમાં બે બાળક નિદ્રમ નાખી રાખેલાં કે જેમ જેમ પુરા મહીનાના પાંચેના વખતમાં જન્મવા લાગે તો તેમ તેમ હોલી જાય રહે. એટલે જેમ જેમ કાંઈક જન્મવા લાગે તેમ તેમ પેટ અને જેમ મરી જાય તેમ તેમ પેટમાં રહે.

૭.—જો પેટમાં બે બાળક નિદ્રમ નાખી રાખેલાં કે જેમ જેમ પુરા મહીનાના પાંચેના વખતમાં જન્મવા લાગે તો તેમ તેમ હોલી જાય રહે. એટલે જેમ જેમ કાંઈક જન્મવા લાગે તેમ તેમ પેટ અને જેમ મરી જાય તેમ તેમ પેટમાં રહે.

૮.—જો પેટમાં બે બાળક નિદ્રમ નાખી રાખેલાં કે જેમ જેમ પુરા મહીનાના પાંચેના વખતમાં જન્મવા લાગે તો તેમ તેમ હોલી જાય રહે. એટલે જેમ જેમ કાંઈક જન્મવા લાગે તેમ તેમ પેટ અને જેમ મરી જાય તેમ તેમ પેટમાં રહે.

૯.—જો પેટમાં બે બાળક નિદ્રમ નાખી રાખેલાં કે જેમ જેમ પુરા મહીનાના પાંચેના વખતમાં જન્મવા લાગે તો તેમ તેમ હોલી જાય રહે. એટલે જેમ જેમ કાંઈક જન્મવા લાગે તેમ તેમ પેટ અને જેમ મરી જાય તેમ તેમ પેટમાં રહે.

૧૦.—જો પેટમાં બે બાળક નિદ્રમ નાખી રાખેલાં કે જેમ જેમ પુરા મહીનાના પાંચેના વખતમાં જન્મવા લાગે તો તેમ તેમ હોલી જાય રહે. એટલે જેમ જેમ કાંઈક જન્મવા લાગે તેમ તેમ પેટ અને જેમ મરી જાય તેમ તેમ પેટમાં રહે.

૧૧.—જો પેટમાં બે બાળક નિદ્રમ નાખી રાખેલાં કે જેમ જેમ પુરા મહીનાના પાંચેના વખતમાં જન્મવા લાગે તો તેમ તેમ હોલી જાય રહે. એટલે જેમ જેમ કાંઈક જન્મવા લાગે તેમ તેમ પેટ અને જેમ મરી જાય તેમ તેમ પેટમાં રહે.

વ.—રહ્યું કરી સમાય તેમ છે કે નહિ, તે અગાઉથી શી રીતે જાણી સમાય ?

લ.—તેનાં લક્ષણ જાણવાથી તે પણ અગાઉથી કેમ ન જાણી શકાય ? જેને કમ્પાવડ ચવાની એક પ્રકારની ટેવ પડી ગઈ છે, તેને કમ્પાવડનાં લક્ષણ જાણ્યા છતાં પણ તેના ગર્ભનું રક્ષણ થઈ શકે નહિ. વળી આમજ જેને કમ્પાવડ ન ચણેલી હોય તેને પણ પાણીમાં લોહી પડવા માટે અને ઉપરાઉપરી જળરી વેળા આવવા માટે તેના ગર્ભની રક્ષા કરવાનું પણ બહુ દુષ્કર છે. પણ જેને અગાઉ કમ્પાવડ થઈ ન હોય તેવી સ્ત્રીને લોહી ઘણુંજ ઓછું પડે ને વેળા પણ થોડી થોડી અને ઘણી નરમ આવતી હોય તેવા સંજોગોમાં તરતાતરત ઉપાય કરવાથી ગર્ભની રક્ષા કરી શકાય.

વ.—એવા સંજોગમાં શા ઉપાય કરવા જોઈએ ?

લ.—કમ્પાવડ થતી અટકાવવાનો સુખ્ય ઉપાય તે સ્ત્રીને પચાસીમાંથી ઉઠાવજ ન દેવી એ છે. માત્ર એકલા ખાટલા ઉપર સુપ રાખીને સુવાડી મુકવી. જાડો, પેચાણ કરવા માટે પણ તેને ખાટલામાંથી ઉઠાવ ન દેવી. તેના ઓરડામાં કાંઈ પ્રકારનો ગોઠાણો કે ગરમી ઘટ ન થવા દેવો. વળી તેનો ઓરડો પણ જેમ કંટો રાખવામાં આવે તેમ વધારે સાફ. કમ્પાવડ ચવાની બીક મરી ગયા પછી પણ તે સ્ત્રીને પાંચ સાત દિવસ સુધી ઉઠાવ ન દેવી, એ હકાપણ બરેલું છે. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે સરેલું દામ તેને કરવા દેવું. હુંકામાં તેને સુવાવડનો વખત આવે અને રીતતર પ્રસવ થાય ત્યાં લગી તેની ઘણી જ કાળજીથી સંભાળ રાખવી.

વ.—હીક. માત્ર એકલા ખાટલા ઉપરજ એવી સ્ત્રીને સુવાડી રાખવાનું કાળજી શું ?

લ.—કમ્પાવડ ચવાની બીક હોય ત્યારે નરમ બીજાનાં ઉપર ચુંડું સાફ નથી, તેમા પણ જ્યારે લોહી બહુ પડ્યા માંડ્યું હોય ત્યારે તે નહિજ.

૩.—એવી સ્ત્રીને ખોરાક શું આપવો?

સ.—દરબાર ખોરાક આપવો. દુધ અને સામુચોખ્ખા અથવા પાણીમાં નીચા કરેલા સામુચોખ્ખા એ એમાંથી તેને જે ભાવે તે આપવું. જો તે ખોરાક આપવો તે સારી પેઠે ટાલે શ્યા પાણી આપવું. જો તેની ચીજ ગરમ પાણી દેવી નહિ. ઘાંઘુંટ ઠંડું પાણી એ સારું છે. તેને લેવાનું સામ આપ છે.

૪. — જો તેની પાસે કોઈ ભાવે છે તેની પ્રસવાવડમાં જેથી તેને સારું લાગે તે આપવી હોય એ તો સારું.

સ.—હા, અમીન પાંચીમાં પંદર દીપાં એ અરક નાખીને તે સ્વીને તે પાવું.

વ.—આ એસડ એસડ વાર આપવું કે વાર'વાર આપવું ?

સ.—કેટલીક વાર આ એસડ આપવું તેનો કાંઈ નિયમ કહી કાઢાય નહિ. જ્યાં લગી વેળા ખંધ ન થાય ત્યાં મુખી વારે વારે તે એસડ આપવું જોઈએ. જ્યારે વેળા આવતી ખંધ થઈ જાય ત્યારે એસડ આપવાની જરૂર નાહ.

વ.—હીક. જાનરમાંથી અરીણુ લાવીને ખવરાવીએ તો કામદો ન થાય ?

સ.—કામદો ન થાય એમ તો નહિ કહી શકાય. પણ જાનરમાં મોખું અરીણુ મળતું નથી. તેથી તેવું અરીણુ ધણા પ્રમાણમાં આપ્યા સિવાય એટલો કામદો થાય નહિ. જે ઉપરાંત અરીણુના અરકથી વંધારે સાબ થાય છે.

વ.—ત્યારે તો જાનરનું અરીણુ ન આપતાં અરીણુનો અરક આપવો એ વંધારે હીક. વળી એ અરક મેળવવામાં પણ કાંઈ મુશ્કેલી નથી. વાર હવે ધણું લોહી પડતું હોય તો તે અટકાવવાને શું કરવું તે કહે ?

સ.—તે કુંડું છું, સાંબળો. પણ ધણું જ લોહી પડે તો ધણું બાંધે ગર્ભનું રક્ષણ કરી શકાય નહિ તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—હા, તે તો તમે અને આગળ પણ કહેલું છે.

સ.—જો ધણું લોહી પડે છે એમ જાણાય તો તે સ્વીને એક કુંડળ પથારીમાં સુવરાવવી અને ઠંડા પાણીમાં એક લુગડાનો કટકો બીજાનીને તે કટકો પ્રસવના દારમાં અને તેની આસપાસ ચારે તરફ લપેટી રાખવે.

વ.—એ બીજાનેતો કટકો એમને એમ રાખી મુકવો કે સુકાય એટલે ત્યાંથી કાઢ લઈ ફરી ફરી બીજાનીને મુકવો ?

સ.—હા, વાર'વાર લઈ લેવે. પાછો તેને બીજાનેતો અને લપેટવે. એમ ઉપરા ઉપર કર્યા કરવું. નહિ તો કાંઈ સાબ થાય નહિ.

જે કટકા ભીંજવી મૂક્યો હોય તે થોડી વાર પછી લઈ લેવો. ત્યાર પછી થોડીકવારે તે ફરી ભીંજવવો અને ઉપરતેજ ઠેકાણે પાછો ફરી લખેલવો. આમ વારંવાર કર્યા કરવું.

વ.—વાર. આ પ્રમાણે વારંવાર કરવા છતાં પણ લોહી બંધ ન થાય તો પછી શું કરવું ?

લ.—લોહી ન અટકે તોપણ આગળ કહેલું છે તે પ્રમાણે ભીંજવેલા લુગડાના કટકાનો પ્રસવ દ્વારમાં હુયો દઈ રાખવો. કાચકે કે જો હુયો ન દઈ રાખવામાં આવે તો ઘણું લોહી પડવાથી તે સ્ત્રી મરી જાય.

વ.—ઘણી સારી વાત. પણ એ પ્રમાણે લુગડાનો હુયો દેવાથી લોહી બહાર ન આવે એ ખરું, પણ તે લોહી કમળમાં એકઠું થાય તો તેનો શો ઉપાય કરવો ? કમળમાં ઘણું લોહી એકઠું થાય તો તે સ્ત્રી મરી ન જાય ?

લ.—હા, મરીજ જાય, એમાં શી નવાઈ ?

વ.—ત્યારે તેનો ઉપાય શો ?

લ.—તેનો ઉપાય એ છે કે વાદળીના કુકડાનો હુયો લઈ પહેલાં તો લોહી બહાર આવતું બંધ કરવું. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીની પાસે એસી સંભાળવા તપાસવું કે તેના કમળમાં લોહી એકઠું થયું છે કે નહિ ?

વ.—તે કેમ કરીને જાણી શકાય ?

લ.—તે જાણવાનો ઉપાય છે. ચિન્હો જોઈને તે પણ જાણી શકાય.

વ.—તેનાં લક્ષણો કયાં, તે કહો, ત્યારે.

લ.—મેં અને આખો શીકાં થઈ જાય, પેટ ચડી આવે, માથું ધીમી થઈ જાય, શરીરમાં કાંઈ પણ બળ રહે નહિ, તે સ્ત્રી તરફે અને જાણે તેનો ઉધવાનો વખત આવ્યો હોય એમ જોનારને જાણાય. આવાં ચિન્હો જોવામાં આવે ત્યારે સારી રીતે જાણી શકાય છે કે કમળમાં લોહી એકઠું થયું છે અથવા થવા માંડ્યું છે.

વ.—શીક. પણ એવાં ચિન્હો જોવામાં આવે ત્યારે શું કરવું ?

લ.—પ્રસવદ્વારમાંથી વાદળીનો કટકો લઈ લેવો. ત્યાર પછી

કંઈ પાણીમાં ડુબાડના કંઈકો બેળાને આગળ કંઈકો પેવામાં આવ્યું છે તેમ પ્રસવદાર ઉપર અને તેની આસપાસ ચારે તરફ સારી પેડે તે કંઈકો લપેટવેલા આ પાન તેમને દુકામાં કંઈકો બનાવું. સ્ત્રાવડ કંઈ ન હોય અને કોઈ વહિવટ એમાં થાય નહિ ત્યારે થણું લોહી પડવાથી તે સ્ત્રી મરી ને જાય અથવા થણીને અથડાવ ન થઈ જાય તેટલા માટે પાણી વગેરે પ્રસવદારમાં લગાડીને જોમ અને તેમ કોઈકો ઓળું પડે તેવી મહેનત કરવી. ત્યાર પછી અવેલેક પાણીમાં થોડા એક ડાહ્યાસર (ખપે તેજી થકી) મેગવીને તે ઝોસડ આપવું. જો તે સ્ત્રી થણી અથડાવ થઈ ગઈ હોય તો આ ઝોસડ ઉપરાઉપર આપવું. તેથી લોહી પડવાથી ને સ્ત્રી અત્યંત અશક્ત થઈ જશે નહિ.

વ.—ત્યાર પછી ક્યો સ્ત્રાવડ થઈ ગયા પછી તે સ્ત્રીને શી રીતે રાખવી ? તેમજ તેની કેવી સંભાળ રાખવી ?

લ.—તે સ્ત્રીની ખૂબ સંભાળ રાખવી. કારણકે સ્ત્રાવડ કરનાં સ્ત્રાવડમાં થણું દુરખ છે. “સાત સ્ત્રાવડ તારી થજ એક સ્ત્રાવડ જુડી” એવી કહેવત છે. પુરે મહીને સ્ત્રાવડ આવે ત્યારે જે નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રાવડીને રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તેના જ નિયમથી સ્ત્રાવડમાં થજ સંભાળ રાખવી. તેથી થજ પછારે સંભાળ રાખવી. દસ પંદર દિવસ ચૂકી તો તેને મુદત દેખા જોવરા કે દરવા દરવા દેવી નહિ. પ્રસવ દારમથી કંઈકાએક દિવસ લગી જે થોડું થોડું કોઈ પડ્યા કરે છે તે ખંપ ન થાય અને કાઠની કાઠજીવન ન લેવે તેવો વિધાય કરવાની કલર છે.

વ.—સ્ત્રાવડના સંબંધમાં દરે ખાતું કંઈ કહેવાય છે ?

લ.—થણું ખરું કહેવાઈ ગયું છે. દરે પેટક જે ન મળે જાય છે.

વ.—ત્યારે દરે તે કંઈકો ?

લ.—સ્ત્રાવડ થણી જે સ્ત્રીને કેવ પડી નહિ છે. લગી તે દેવ મહાદાસને દેવાવ આગળ મેં જમને કહેલું છે, તે ને લખના પાનખ છે ના ?

વ.—અરે, બેન! તે તો ધ્યાનમાં કેમ ન હોય? એનું બુદ્ધિ જાઉં તો બીજું ધ્યાનમાં રહે શું?

લ.—જે સ્ત્રીને એકવાર કસ્ટવાવડ થઈ ગઈ છે, તેને ફરી મળે રહે તે તે વખત આવે ત્યારે ઘણીજ સંભાળ રાખવાની આવશ્યકતા છે. મુદ્દલ ઉઠવું, બેસવું, ફરવું, હરવું નહિ. ચુપ થઈને સૂઈ રહેવું. બન્યાં સુધી તે વખત વીતી ન જાય ત્યાં લગી આ નિયમ પ્રમાણે રહેવું. ઉઠી બેસીને હરવું ફરવું નહિ અને ચુપ થઈને બીજાનામાં કાં રહેવું. એ આ રોગ અટકાવવાનો મોટામાં મોટો ઉપાય છે. આ વાત બધી સ્ત્રીઓએ સારી પેઠે ધ્યાનમાં રાખવી. ગર્ભ રહ્યા પછી સ્વામી સહવાસ બંધ કરવો. એ વાત કદી પણ ભુલવી નહિ. તે સ્ત્રીને જો કોઈ પ્રકારનો રોગ હોય તો તે મટાડવાનો અગાઉથીજ ઉપાય કરવો. નાહ તો ગર્ભ સાચવવાનું કામ ધણું કઠણ થઈ પડે છે અને સ્ત્રી નબળી હોય તો તેનું શરીર જેથી બળવાન થાય તેવો ઉપાય કરવો.

વ.—નબળું શરીર શી રીતે બળવાન થાય?

લ.—બળ આપે તેવું ઓસડ ખાવાથી અને બળ આપે તેવો ખોરાક ખાવાથી. બળ આપે તેવો ખોરાક કયો, તે તો જાણો છો ના?

વ.—તે કેમ ન જાણું? દુધ, રોટલી, જાત જાતનાં કઢોળની દાળ એ બધો બળ આપે તેવો ખોરાક છે, નહિ?

લ.—હા ખરું. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ માટે એ સારો ખોરાક છે. હવે માત્ર એકજ વાત મારે કહેવાની છે.

વ.—શી વાત?

લ.—કસ્ટવાવડ થવાનો જેને લગ્ય છે, તેણે હમેશાં નિયમ પ્રમાણે દંડ પાણીથી નાહવાની ટેવ પાડવી એ ધણું સાફ છે. પણ તેથી એમ સમજવાનું નથી કે ઘણા દંડ પાણીથી નહાવું, તેથી તે બારે નુકસાન થાય છે. સામાન્ય દંડ પાણીથી નહાવાની ધીમે ધીમે ટેવ પાડી એમ કહેવાની મતલબ છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

મૃતવત્સા એટલે જેનાં બાળક મરી જતાં હોય તેવી સ્ત્રી.

વ.—પણી પ્રસૂતાએને બાળક થઈ થઈને મરી જાય છે. એવી સ્ત્રીઓનાં બાળકને બચાવવાનો કંઈ ઉપાય નથી ?

હા.—નથી એમ કેમ કહેવાય ? ઉપાય હશે એ તો ઉપાય છે.

વ.—સો ઉપાય છે, બેન ?

હા.—ઉપાય કહું છું. સાંબળો. વારંવાર કમ્પાવડ થઈ જવાની એમ કેટલીક પ્રસૂતાને ટેવ પડી જાય છે, તેમ વારંવાર બાળક મરી જવાની પણ કેટલીક પ્રસૂતાને ટેવ પડી જાય છે. આવી પ્રસૂતાઓનાં બાળક બચવાનું કામ ધાતુંગ કાળુ છે.

વ.—તેથીજ કહું છું કે આવી સ્ત્રીઓનાં બાળક બચાવવાનો કોઈ ઉપાય છે કે નહિ ? કેમકે આપણે વારંવાર સાંબળોએ છીએ કે એવી પ્રસૂતાઓનાં બાળક જીવતાં નથી.

હા.—તેનો માત્ર એકજ ઉપાય છે. જે પ્રસૂતાને ઉપરાઉપર જે બાળક લગભગ એકજ વખતે મરી ગયાં છે, એમ જણાય, તેને એ ટેવ પડી છે, એમ સમજી શકે. આ સમજ્યા છતાં પણ તેનો કંઈ ઉપાય ન કરવામાં આવે તો એ ટેવ મજબુત થતી જાય છે. વરસે વરસે એક બાળક જન્મે, અને મરી જાય. એક તરફ ગર્ભ રહે, અને બીજી તરફથી આવજાનું મરી જાય. આવી સ્ત્રીઓનું એજ લક્ષણ છે કેમ એમજ કે નહિ ?

વ.—હા, એમજ. તમે જે કહો છો તેમાં ક્યારેય કંઈ પણ બુદ્ધિ પડે છે ?

હા.—તમને એકવાર પૂછી શકું. જે સ્ત્રીએને બાળક થઈ થઈને બમ્મટ ઉમરનાં થતાંજ મરી જાય, તેવી સ્ત્રીઓ બાળકની કાંઈક રાખડે રાખતી હશે ?

વ.—કેમ ?

અને જ્યારે એમ કામ ત્યારે હાથડો ચો ચમે ? આ દુનિયાનો સામ
પત્ર ખેલે, અને પરજોડનો સામ તો પડેલાંથી જ ગમેલો છે. કેમ
એમ જ કે નહિ ?

પ.—એ તો કહ્યું જ છે. એની ના કોણેય પત્ર કેમ કહેવાય !
તમે દેહક દિવસ ગેરવાળાથી ચોલો—છે કે તેની ના કહેવાય ?

સ.—જેના બાળકો કપડાકપર, મરી વળાં દોમ, એવી પછી
સ્ત્રીઓને ધોરા રસ્તા ઉપર, મધુસાગર અને પશુને રીરે કુશળાં કરતી
આપને જોઈએ છાએ. તેની મનહાથ ખીજ કાંઈ નથી. ખીજ કાંઈ
પ્રસૂતાનો પત્ર એ કુશળામ આપે તો તેનું બુંદું સામ, અને જો
કુશળું કહેતું છે, તેનાં બાળકો છવનાં રહે. આવી મનના મરેલી તેમની
માન્યતા દોમ છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ વાળી ખીજ પ્રસૂતાના પડેલા બાળ-
કના માથાના વાળ કાપી લે છે અને તેથી પેતાનું સાઈ અને સામાનું
બુંદું સ્ત્રી એમ માને છે. પેતાનાં બાળકો છવનાં રહેશે એમ સમજીને
રેડલીક સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીઓના નાના કમરો આગેને કમરે છે. આ બધાંથી
પેતાનું તો સાઈ સામ કે ન કે, પત્ર બીજનું બુંદું કરવા મરે તો
આ મરેનન ખરીજ કે નહિ ?

પ.—બીજનું બુંદું કરવા મરેજ આ બધાં મરેનન કરે છે.

સ.—યારે જુઓ ! આ બુંદું બુંદું પાપનું સામ છે કે બેજનું
બુંદું બેજનું પેતાનું સાઈ સગે, એ વાત જો નહીજ હો. જ તો જન
બીજનું બુંદું કરે એ કહિ પત્ર કેમ ન મન્ય. બુંદું બુંદું
કરવાથી ઉપર મધુસાગરે દેહ દિવસ સાઈ કહેજ નહિ. જથી પ્રસૂતાઓએ
આ વાત કાઢી રીને જાણી સમજી કહેજ.

પ.—પરિણે જોઈ જાણક મરી જાણ છે તેથી સ્ત્રીઓના
નમંપત્રી વાત કાઢાથી લે જોઈ અને બુંદું દુમ સુખ એ વાત
મરી તો પ્રસૂતાઓ આજણ વાળ પામ કરે છે એ વાત મધુસાગર
આવી એ તો બુંદું કરે અને એની સ્ત્રીઓના જાણી મધુસાગરે
જાણ જાણી છે. એકે પત્ર પ્રસૂતાએ મરે. કપડાં જાણથી આજ
જાણ કરવા. એ જાણ નહિ કરે.

લ.—આ પહેલાં જ કહી ગઈ છું કે આ રોગનો માત્ર એક જ ઉપાય છે. એવી સ્ત્રીઓ જે એક વરસ કે દોઢ વરસ સુધી પોતાના ધણીથી છુટી રહે તો તેનો એ રોગ મટી જાય છે.

વ.—વારેવારે કસવાવડ થઈ જતી હોય, તેને માટે પણ આજ ઉપાય છે, નહિ ?

લ.—હા, એ પણ મેં તમને કહીજ રાખેલું છે. જનિમા એક વાત છે. એક કે દોઢ વરસ સુધી સળંગ તે સ્ત્રીએ પોતાના ધણીથી છુટી રહેવું. સાર પછી ગર્ભ રહેવાથી જે બાળક થાય તે છુપે અને મુખેથી કઢે. આ ઉપાય લેવાથી તે પ્રસૂતાનો દોષ હમેશાં માટે મટી જાય. આ ઉપાય લેવાથી પ્રસૂતાને કાંઈ પણ ખોટું કરવું ન પડે અને બાળક કઢે.

વ.—કીક, બરાબર સમજાવ્યું પડી. એ રોગનું આ ઝોસડ છે. એમ પ્રસૂતાએ જાણવું જોઈએ.

લ.—હા, એ તો જાણવું જોઈએ. જાણે નહિ તો તે પ્રમાણે વરતે આંધી ? અને તે પ્રમાણે વરતે નહિ તો કાલકો શી રીતે થાય ? જાણે નહિ તો ઘણું વરસ સુધી પ્રસૂતા દુઃખ ભોગવ્યાંજ કરે. એમાં શી નવાઈ ? કોઈને પાંચ, કોઈને સાત, કોઈને દસ અને કોઈને બાર બાળક કિપરાકિપર મરી જવાની વાત આજણે સાંભળીએ છીએ, એ શું વોઈ દુઃખની વાત છે ! એટલા બધા બાળકો વરસ વરસને આંતરે મરતા દેખ્યાં છતાં તેના કોઈ ઉપાય કરેલા, તે પણ કોઈ વિચારતું નથી. એવી પ્રસૂતાનાં ઘરના દોસાં ધરાને પણ ધરમ આવતી નથી ! ધરમ નથી આવતી તો કંઈ નહિ, પણ એમને ધરતી ખીંક પણ નથી ?

વ.—હવે હમા કરો ! વધારે બોલો નહિ. ધીર થાઓ, તમને બહુત મુશ્કેલી આપ્યો હોય, એમ તમારું એ પરથી જણાઈ આવે છે.

લ.—મુશ્કેલી આવે એવીજ વાત છે ના ? મુશ્કેલી કોઈ કદાચ વિના આપ્યો છે ?

વ.—આ બધા ઉપાયો તમે કહી જતાવ્યા, તેથી હવે કોઈ

કામ નહિ થાય. પોતાનાં બાળક મરી જાય, એ શું પ્રસૂતાને સાહે લાગતું હશે ? એનો તમે જતાવ્યો તે કિપાય છે, એમ શું તુલક ડાહીઓ બજારી કરે ? જો એ વાત ડાહીઓ બજારી હોય તો પછી આપા જુનો દાક્ષ થાયજ. કેમ ?

સ.—જો તેમ હો. પણ એ થઈ ગયું છે, તે તો હવે તેમના હાથમાં નથીજ. હવે પછી આવી બચાઈર બૂલ ન કરે તો પણ જાણે જન્માં સમજાયું.

વ.—હા, હવે એ સોડો અધી વાત સમજશે, એટલે પછી બૂલ નહિ જ કરે.

મકરણ રર મું.

પ્રસવ પછી આવતી વેણાં અથવા આંખોઈ અમળાવી.

વ.—હેં જોન ! પ્રસવ પછી જે વેણા આવે છે, તેનો કાંઈ કિપાય છે ખરો ? એ વેણાથી પ્રસૂતાઓ બહુ જ દુઃખ પામે છે. બાળક આવતાં જે દુઃખ થાય છે, તે કરતાં પણ એ વેણાથી ધણુંજ વધારે દુઃખ થાય છે. એ વેણાથી પ્રસૂતા એટલી તો અકળાઈ જાય છે કે, તે મંબારતાં પણ મને તો ફુલરો થઈ આવે છે.

સ.—હા, એ વેણાથી ધણું દુઃખ થાય છે, એ ખરું. એ દુઃખ મુશ્કેલીનો કિપાય નથી, એમ તો નથીજ. પણ એ વેણાથી લાખ છે, તુલ્કાન નથી. કારણ કે એ વેણા આવવાથી લોદી પડવાની બીજ રહેતી નથી. એ કિપરાંત કમગમાં જે લોદીનો બગાડ રહી મથો હોય, તે એ વેણા આવવાથી પડી જાય છે. એ લોદીનો બગાડ બહાર કાઢી નાંખવા સાફજ કમગ મોકલ્યાય છે. કમગનો આ મોકલ્ય તે જ પ્રસવ પછી આવતી વેણા છે. આ પ્રમાણે થવાથીજ કમગ મોકલ્યાને નાનું થઈ જઈ પોતાની અસહ જગ્યાએ જઈ રહે છે, એ શું થોડો ફાયદો હમે માને છે ?

વ.—જે આમ છે, તો તો એથી ઘણું જ કાચો છે, તેની ના કંમ કહેવાય? પહેલી વારની પ્રસૂતાને પ્રસવ પછી આવતી વેણી ગાડુ દુઃખ થતું તથી, ખરું કે નહિ?

લ.—હા, જેમ જેમ બાળકો થતાં જાય તેમ તેમ આ વેણી વધારે દુઃખ થતું જાય, એ એક મુખ્ય નિયમ જાણી રાખવો.

વ.—બાળક અવતર્યા પછી કેટલી વારે આ વેણી આવવા માંડે છે?

લ.—તેની પણ તમને ખબર નથી?

વ.—મને શી રીતે ખબર હોય? મારે તો એક જ બાળક થયું છે. પછી બાળક થયું જ નથી. મોતીને પણ આ પહેલો જ બાળકો આવ્યો છે.

લ.—એ તો ખરું. આ તો મને સાંભર્યું જ નહોતું. બાળક અવતર્યા પછી અરધેક કલાકે આ વેણુ આવવા માંડે છે. ત્યાર પછી કોઈ કોઈને આ વેણુ એક દિવસ અને કોઈ કોઈને દોઢ દિવસ પણ આવે છે. કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને વળી આથી વધારે વાર પણ વેણુ આવે છે.

વ.—હીક, એ વેણુથી પ્રસૂતાને ઘણું જ દુઃખ થાય, તો પણ તેનો કાંઈ ઉપાય ન કરવો?

લ.—બહુ જ દુઃખ થાય તો ઉપાય કરવો, આ માટે ન કરવો! પણ દોડાદોડ કરવામાં કાંઈ સાડું નથી. બહુ જ પીડા થાય તો અરીણુનો અરક પંદર ટીપાં નવટાંક પાણીમાં આપી દેવો.

વ.—અરીણુનો અરક આપવાથી એ વેણુ બંધ થઈ જાય?

લ.—હા, થોડીક વાર પછી એકદમ અગ્નિ ઉપર પાણી છાંટતા જેવું થાય.

વ.—શું કહે છે? અરીણુના અરકમાં એટલો બધો ગુણ છે? ત્યારે તો થોડો એક અરીણુનો અરક ઘરમાં જ રાખી મૂકવો જોઈએ.

લ.—એકલો અરીણુનો અરક જ નહિ, પણ અર્ગલ એક રાત્રે દ્રાક્ષાસ્ત્રવ (ખાંસ તેણે આંડી) એ જે ચીજને પણ ઘરમાં રાખી મૂકવું

લુગધનેા ક્રડો કંડા પાણીમાં પલાળીને તે જગ્યાએ બાંધી રાખવો જોઈએ. આમ કરવાથી લોહી પણ પડે નહિ, અને બાળકને દુઃખ પણ થાય નહિ. શરીર ઉપર કોઈ જગ્યાએ મોટા મસા જોવામાં આવે તો તેવું પણ આ પ્રમાણે જ કરી નાંખવું. મસા બહુ નાના હોય, અને સરખા તાથી કપાય તેવા નહોય, તો તેને કાપવાની કાંઈ જરૂર નહિ.

વ.—મળદાર (પૂંક) ની પરીક્ષા કરીને શું જોવાનું છે ?

લ.—અરે બેન ! એટલું પણ જાણતાં નથી ? કોઈ કોઈ બાળકને મળદાર મુદ્દલજ હોતું નથી.

વ.—શું કહો છો ? કામુંકું મળદારજ ન હોય ? એમ હોય તો પછી શું કરવું ?

લ.—નનદીકમાં કોઈ સારો દુશીયાર ડાક્ટર હોય તો તે બાળક તેને બતાવવું. અને તરત તેનો ઉપાય કરાવવો. જો એમ કરવામાં ન આવે તો બાળકને ઝાડો ન ઉતરી શકવાથી બાળક મરી જાય. કોઈ કોઈને આંખો બંધ હોય છે, એનો ઉપાય પણ ડાક્ટર કરી આપી શકે છે. દાખલિય તો માત્ર આ બધું તપાસીને ડાક્ટરને કહી શકે, કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, તે બધું હું સારી પેઠે સમજી છું. હવે વધારે શું પડશે નહિ. કાનનાં કાણામાં મોટા મસો ન હોય ?

લ.—હા, કાનમાં પણ મોટો મસો હોય, તેમ હોય તો તેને પણ આંગળાની પેઠે કાપી નાંખવો જોઈએ. આજ તો બેન ! બહુ વખત થઈ ગયો છે. હું વધારે વાર બેસી શકીશ નહિ. હવે હું જઈ છું. તમે પણ મારી બધી વિદ્યા લગભગ શીખી ગયાં છો.

વ.—તે વિદ્યા શીખી જવાને તો હજી ઘણી વાર છે,

લ.—હવે એક બીજું સાંભળો હ્યો. તમને એક વાત કહેતાં લૂહી ગઈ છે. આ વાત તમને અગાઉથી કહેવી જોઈતી હતી.

વ.—કઈ વાત, બેન ?

લ.—એવી કાંઈ બારે વાત નથી. પ્રસવનો દિવસ પાસે આવે

સિ.—હા, અધીન પાણીમાં પંદર ટીપાં એ અરક નાખીને તે સ્નાને ને પાતું.

વ.—આ એસડ એક વાર આપવું કે વારંવાર આપવું ?

સિ.—એટલીક વાર આ એસડ આપવું તેનો કંઈ નિયમ કહી શકાય નહિ. જ્યાં જ્યાં વેજો બંધ ન થાય ત્યાં સુધી વારંવાર તે એસડ આપવું એકજો. જ્યાં વેજો આવતી બંધ થઈ જાય ત્યારે એસડ આપવાની જરૂર નહીં.

વ.—હીઃ બાળકમાંથી અરીસા લાગીને ખવરાવીએ તો શાપડો ન થાય ?

સિ.—શાપડો ન થાય. એમ તો નહિ કહી શકાય. પણ બાળકમાં એવું અરીસા મળતું નથી. તેથી તેવું અરીસા પણ પ્રમાણમાં આપ્યા વિનાય એટલો શાપડો થાય નહિ. જે ઉપચાર અરીસાના અરકથી વધારે લાભ થાય છે.

વ.—ત્યારે તો બાળકનું અરીસા ન આપતાં અરીસાનો અરક આપવો એ વધારે હીઃ. પણ એ અરક મેળવવામાં પણ કંઈ મુશ્કેલી નથી. વારંવાર એવું એટલી પાતું હોય તો તે અરકાવવાને શું કરવું છે ?

સિ.—તે કદું છું. સાંજનાં પણ પાણી. એટલી પડે તો પણ બાળક સ્નાન કરી શકાય નહિ તે તો તમો જાણો છો ના ?

વ.—તે તો હાં અને અને આગળ પણ કહેલું છે.

સિ.—જે પાણી એટલી પડે છે એમ જાણાય તો તે જ્વાળા એક કાંઈ પાણીમાં એક લુગડાનો કટકો બાંધીને તે કટકો પ્રેમવાળા હાથમાં અને તેની આસપાસ ચારે તરફ ફેરવી શકાય.

વ.—જે બાળકેલો કટકો એમને એમ રાખી સુકવો કે હાથ એમને તો કાઢી કાઢી ફરી બાંધવીને સુકવો ?

સિ.—જે પાણી કાઢી લેવો પાડો તેને બાંધીને સુકવો. એમ કમર વધારે સ્પર્શ કરવું. નહિ તો કાંઈ લાભ નથી.

વ.—

અવયવો પુરા ખીલ્યા છે એમ ગણાયજ નહિ. જીવાનીનાં ખીલ
ચિન્હો દેખાતાં હોય છે પણ તેજ સમયે શરીરનાં બધાં હાડકાં પુરેપુરે
વધેલાં હોતાં નથી. દાખલા તરીકે હાંસડીનું, ખભાનું અને બિંત
(પેડ) નું હાડકું વધારે મોટી ઉમરે થયા પછીજ જોડાય છે, અને
એજ હાડકાં ખીલ બધાં અવયવોનો આધાર છે. માટે જીવાનીજ
ચિન્હો દેખાવા માંડ્યા પછી પણ દેટલીક સુદત સુધી એ ચિન્હો
ખીલવા દીધા પછીજ લગ્ન કરવાં જોઈએ. જો આ વાતો ધ્યાનમાં
રાખ્યા વિના માત્ર ઉમરની ગણતરી ઉપરથીજ લગ્ન કરવામાં આવે
તો કાચી ઉમરમાં લગ્ન થાય અને એવાં કાચાં લગ્નોનાં પરિણામે
કાંતો ગર્ભાશયનાં દરદો થઈ ગર્ભ રહેજ નહિ, અથવા કાચી ઉમરે
કાચો ગર્ભ રહે.

વ.—આ વાત સાંભળીને મારી તો અકલ્પજ ગુમ થઈ ગઈ
છે ! આજ તો તમે હદ કરી નાંખી, જેન ! અરે જેન લક્ષ્મી ! આ
પણ દેશની સ્ત્રીઓમાં આ બધું જ્ઞાન ક્યારે આવશે ?

લ.—અરે, પુરૂષોનો જ મોટો ભાગ મૂર્ખ છે, તો સ્ત્રીઓની
નાત ક્યાં કરે ? પુરૂષોમાં અકલ્પ હોય, તો તેઓ સ્ત્રીઓને અકલ્પ
આપે ના ! તેઓ પરણીને પણ જેવી જાંદગી ગુજારે છે. અરે, પણ
પણ સારાં ! જેન, ખરું કહેવરાવો તો સ્ત્રીઓની જાંદગીને ખરાબ કર
નારા પુરૂષો જ છે ! વધારે બોલતાં મને શરમ આવે છે, જેન !

વ.—તમારું કહેવું બોલેબોલ ખરું છે. વારું, હવે આપણે જે
વાત કરતાં હતાં તે વાત પાછી કરીએ. કાચી ઉમરે કાંતે કહેવી તે
તો સમજાયું. હવે કાચી ઉમરમાં નાવણ આવવાનું કારણ કયું
બાકી છે તે કહો.

લ.—જે કારણથી કાચી ઉમરમાં દહાડા રહે તે કારણથી
કાચી ઉમરમાં નાવણ પણ આવે. નાવણ આવ્યા પછી જ ગર્ભ રહે,
એવો સામાન્ય નિયમ છે, તે વાત તો હું તમને કહી ગઈ છું.
આંદ હશે.

(૩૫)

વ. — હા, તે તો જરૂર માદ છે.

લ. — જોરન લાંબને અટકાવ આવવો (નાવળ આવવું) અને ગર્ભ રહેવો એ બન્ને સ્વાભાવિક જનારો છે. અટકાવ ન આવવો અને ગર્ભ નહીં રહેવો, એ અપવાદ છે. પણ તેની સાથે અટકવું પણ સમ-જાતું કે કાચો અટકાવ આવવો અને કાચો ગર્ભ રહેવો, એ દરદ છે અથવા દુરાચારનું પરિણામ છે.

વ. — કાચો અટકાવ અને કાચો ગર્ભ એટલે શું, અને તે અને દરદ અથવા દુરાચારનાં પરિણામો છે તે શી રીતે, તે જરા બેચ કીતે સમજાવે.

લ. — કાચી ઉમરમાં અટકાવ આવે તે કાચો અટકાવ. અને કાચી ઉમરમાં ગર્ભ રહે તે કાચો ગર્ભ. કાચી ઉમરની સમજણ તો મેં તમને હજારો વાર આપી છે, તે માદ છે ના ?

વ. — હા હવે કાચી ઉમરમાં અટકાવ આવવો અને ગર્ભ રહેવો તે દરદ અથવા દુરાચારનું શી રીતે, તે કહો.

લ. — જેટલો આવડેલું કુદરતના નિયમોથી ઉલટાં કરીએ તે દુરાચારો ન કહેવાય તો શું કહેવાય ? અને દરદ તથા દુરાચારનું એકજ છે, કેમકે દરદો દુરાચારોથી જ ચાલે છે.

વ. — સાથે શું કાચી ઉમરમાં અટકાવ આવે અથવા ગર્ભ રહે એ દરદ છે ?

લ. — એકવાર નહિ પણ સતતવાર ! દરદજ નહિ પણ દર-દીનો દાદો !

વ. — અને વળા તે દુરાચારનું પણ કહેવાય ? એમાં દુરાચાર-શી કોણ તે જરા ખુલાસેથી કહે.

લ. — કહું, જરા ધ્યાન દાખી સાંભળો. મંસાદમાં તર અને માદા એટલે પુરુષ તથા સ્ત્રીનું બેડું બેચ ઉત્તમ બાળકોને પેદા કરવા માટે ઉત્પન્ન થયેલ છે, બન્ન્યાં વિના વાંઝીયા રહેવાને કે દુઃખી દરદો બાળકોને પેદા કરવાને માટે નહિ. આ સામાન્ય નિયમ. આ નિયમથી

કલકું થાય જોડે કાંતો બચ્ચાં મુદલ થાય નહિ અથવા તો હુખા
અને દરદીલાં બચ્ચાં પેદા થાય, તો તેમાં વાક કુદરતનો કે આપણો ?
કુદરતની ધમ્મજા પ્રમાણે નહિ વરતતાં ઉલટી રીતે વસ્તીને હુખા
અને દરદીલાં બાળકોને પેદા કરીએ, તેનું નામ દુરાચરણ હવે દુરા
ચરણી કાણુ તેનો ખુલાસો. જે કુદરતના સામાન્ય નિયમથી ઉલટા
ચાલે તે સૌ દુરાચરણી. આવી રીતે ઉલટા ચલાવવામાં જે જે સામીલ
કે મદદગાર હોય તે બધા દુરાચરણી.

૫.—કુદરતના નિયમથી ઉલટા ચાલવામાં સામીલ કે મદદ
ગાર પણ દુરાચરણી, તે ન સમજાયું.

૬.—તે કહું છું, સાંભળો. આપણા દેશમાં છોકરા છોકરી-
ઓનાં લગ્ન માળાપો કરે છે, અને તેઓ જો આ નિયમ ધ્યાનમાં
નહિ રાખતાં કાચી ઉમરમાં લગ્ન કરે તો તેઓ આ દુરાચરણી કામના
મદદગાર ખરાં કે નહિ ?

૭.—હા, મદદગાર ખરાંજ. મદદગાર જ શા માટે ? કાચી
ઉમરના છોકરા છોકરીઓ લગ્નની વાતમાં પુરું સમજતાં હોતાં નથી
અને વળી તેઓ પરાધીન હોય છે, માટે માળાપો તો પુરેપુરા જ-
વાબદાર છે.

૮.—સારે જો માળાપો પોતાના છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન
કાચી ઉમરમાં કરે તો તેઓ દુરાચરણનાં અપરાધી ખરાં કે નહિ ?

૯.—અપરાધી ખરાંજ તો !

૧૦.—હવે. માળાપોએ તો લગ્નનો લાવો લેવા કે ગમે તે
મતલબથી છોકરા છોકરીનાં લગ્ન કર્યા, પણ પરણનારાંઓ પણ પરણે-
તર વિષે કશો વિચાર કરતાં નથી. તેઓ શરીરના ધર્મો અને તેનાં
પરિણામોનો પણ કશો વિચાર કરતાં નથી. તેઓ અધોર અજ્ઞાનમાં
પોતાની સંસારી ઇંદગી શરૂ કરે છે અને એવા અજ્ઞાનથી નીપજેલાં
હુખ દરદોને પણ તેઓ ભોગવે છે, જે આપણે નજરે નજર દેખીએ
છીએ. અમારા જેવી દાયણોની અને ડાઙરોની દોડાદોડી તે વાંતની

સાક્ષી આપે છે. આવી અત્યંત જોઈએને સંસારમાં નાંખવામાં સરત ની ખોટી ફોજો પણ જવાબદાર છે. તોપણ ગુલાન સ્ત્રી પુરુષોએ સંસારમાં પડીને આંધળા દોડ નહિ કરવી જોઈએ. આ બનાવમાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષો વધારે કપાતને પાત્ર છે, કેમકે સંસારમાં પડતી વખતે ધણાખરા દાખલામાં જોઈએ કરતાં પુરુષો ગોટી કમરના દોષ છે, જોડું નહિ પણ સ્ત્રીઓ ઉપર તેઓ સમાનતાનોજ નહિ પણ એક તાનો દાવો કરે છે. આ કારણથી તો તેઓમાં કંઈક વધારે સમજણ હોવી જોઈએ. પણ બહુ ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે સંસારની વાતોમાં પુરુષો સ્ત્રીઓ કરતાં પણ વધારે અવિચારી અને વધારે મૂર્ખ બનતા હોય એમ જોવામાં આવે છે, માટે દુઃસ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોને વધારે દુરાચરણી અને વધારે અપરાધી ગણું છું. દુરાચરણી કેળુ, તે હવે તમે સમજ્યા ના ?

પ.—હા, બેન ! આજ તો તમે ધણા દિવસની તમારા મનની દાઝ કાઢી લાગે છે ! પણ તમે જ કહો છો તે આજરે આજરે ખરું છે. બેન લક્ષ્મી ! ધન્ય છે તમારી સામળી માટે ! ધન્ય છે તમારી મુદિને માટે !

લ.—મારી સામળી શું કામની ? તમારા કોઠેને આ સાજ કે ઘરમ છે ? નહિ તો વળી લમ કરીને સંસારમાં પડ્યાજ નાવખુના રથકુડા સા ?

વ.—વાર, તારે બેન ! તમે જોઈને આવ્યાં તે વડુને રાગ નથી તો ખીલું કાંઈ દરદ છે ?

લ.—હવે તમે એટલું પણ ન સમજી શકો. એવું દુઃખની નથી. દરદ નહિ તો ખીલું શું ?

વ.—વળી ! અરહાવની મેકાભુજ હતો તો !

લ.—મેકાભુજ તે ગેટી નહર તેવી ! બારમે વરમે પહેલું નાવખુ આવ્યું ત્યાંથી જ કામ કપાતું ! કાચી કમર, અને નાદાન હોન કહેવું તો તમે જાણો છો જ ના ! કેરલાક માલ કુટી નાવખુના

ખવે નહિ. કાંઈ આગક નથીમથી અમરુજ, કાંઈ જતું નથી. આ અને
આમ બે વિના કાંઈ આગની ઉપનિ સંભળ્યા છે ?

મ.—તારે બેન ! એમ તે શું દરો કે ?

લ.—તારે બાગક ન માય તેના દોષ નથીનવે. દેવો તે તો
બુધ્ધિ કે બીજું કંઈ ?

મ.—અર્થાત્ નહિ તો બીજું શું ? અમારા બોડાની મૂખાકાની
તે શી વાત કરતી, બેન ! બાગક ન માય તો અમારા લોકો બાગક
મારે આપી માનના સે છે, મંત્રજાંત્ર જાણે છે અને જોશી જાતીઓની
પાણી ધબ્બાએ કાંઈ કરે છે !

લ.—પણ તેમ કરવાથી બાગક આગની વાત ક્યાંય સંભળ્યા છે ?

મ.—એમ ભાગક આવતાં દોષ ત્યારે જાડી જોઈએ શું ?
પિંડા મીઠાની બાઈડીએ છેકરાં મારે જાણે માનના અને બુવાબવાજ
પાણી ધબ્બાએ પિંડો ખરાબ કરે. અને તમારી સલાહ લીધી અને
ખરા ગણાયે થયા ત્યારે હાથ વઘા, એ વાત મને વાર છે.

લ.—જોશી ધબ્બાં જોખાને દુ કેશજી હાતી શું.

મ.—ત્યારે જોશી મારે બધા માનના રાખતી તે તો
દોષ જ ના ?

લ.—દોષ તો વળી એકવાર ?

મ.—પણ ત્યારે કેવો દેશવાર સંભળ્યોએ છીએ કે દેશવારો
જેવો વળ નહેલાં તેણી મેલે મીઠાં દાનથી ખાનના લીધી અને
તેને જોરે જાણ કરતી તે જાડી દાન વધા ને છેકરાં જનુ બાળે.

લ.—જાડી વાતે ધબ્બાં કરે છે, જનુ તેનાં પુરો જાણ
કે તે માનના થો કે જોશી જોશી જાનવાળો. સારું તો દેશવાર
જેવો જનુ જનુ જ દોષ, અને નેમથી વળી કેવો દેશવાર જેવો
જાણ જી જેવો જાણ જાણને મરિયા તો હમે જાણે છેકરાં જનુ

મ.—જાણ હાથુ જાડી મારે એકે ? તે કેવળ જાણ ?

લ.—જેવો જોશી જોરે જોડી કેવર વધ જનુ જેવો વધ

થતાં ત્યારે તેં ઘણાં કાંકાં મારે છે. કાંઈ એકજ વાત ઉપર તેના વિશ્વાસ બેસતો નથી. બાધા માનતા ઉપરાંત વૈદ્યવારં પણ ચાલતાં જ હોય છે. આ વૈદ્યવારંમાં કદીર બાવાઓ અને ઢોંગી ધુતારા જડી-બુટ્ટીઓ નામે પડીકાં આપીને તે ભોળા સ્ત્રીને ધુતી જાય છે. પણ તેમાં વખતે સારા ડાક્ટરની કે સારા વૈદ્યની સલાહ તથા સારો ઉપાય પણ મળી જાય છે.

૫.—તે સારો ઉપાય તે કેવો ?

૬.—તમને આગળ કહી ગઈ છું કે પુરૂષના કે સ્ત્રીના રોગથી પણ ઘણે ભાગે સ્ત્રીના રોગ કે ખોડખામીથી છોકરાં થતાં નથી. આમાં જો જન્મથીજ કાંઈ ખામી હોય તો તેના ઉપાયની વાત અલગ રહી, પણ તેવી જન્મ ખોડ કાંઈ ન હોય છતાં પોતાની ભુલોથી પછીથી રોગ થઈને સ્ત્રીનું ગર્ભસ્થાન ખગડે તો તે દરદ બેશ ઉપાયોથી સારું થઈ શકે અને દહાડા પણ રહે. કોઈ સ્ત્રીને ઉપાય લાગુ પડી જાય એમ મેં કહ્યું તે આ ઉપાય, સમજ્યાં કે નહિ ? બાધા માનતાઓ અને ઢોંગી ધુતારાઓની જડીબુટ્ટીથી કાંઈ વળતું નથી, ઉલટી પૈસાની અને શરીરની ખરાબી થાય છે.

૫.—આ તમારી વાત તો સાવ સાચી ખરી. પણ તમે કહો છો તેમ સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન છે તેથી તેઓને ખરો રસ્તોજ સુજતો નથી.

૬.—અજ્ઞાન છે તો તેમને ખરી વાતથી જાણીતી કરવી જો

જોઈએ તેનું કામ છે.

૫.—અરે બેન ! અમારા પુરૂષોમાં પણ ઘણા ખરા આવી

જોઈએ છે અજ્ઞાન છે. તેઓમાં પણ શી સમજણ બળી છે ? તેઓ

આવી વાતોમાં કાંઈ ધ્યાન પણ ક્યાં આપે છે ? તેઓ તો રાગવામાંજ

સમજ્યા છે નહિ તો અમારા આવા હાલ કેમ હોય ?

૬.—પણ તે પછી તમારી અજ્ઞાનતા અને બેદરકારીનું દુઃખ તમે

મોગવો. એમાં પશ્ચિર શું કરે અને નશીબે શું કરે ?

૫.—તે મોગવીએજ બીજો ના ! પણ વાર, સ્ત્રીઓને

હોય ને ચરે તેમાં તો સ્ત્રીઓનું જ કાચુ હોય છે ના ? કે પુરોનું કાચુ પણ ખરું ?

લ.—હીકે પુછ્યું ? દેખીતાં કારણો અને ખામીઓ તો સ્ત્રીઓમાં જ હોય છે, પણ બધાંનું મૂળ સ્ત્રીઓના પોતાના જ અજ્ઞાનનું હોય એમ કંઈ નથી. સ્ત્રીઓની આ ખોટ ખામીઓ કે રોમને માટે તેમના સ્વામીઓ પણ જવાબદાર હોય છે. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીઓનાં આપણાં દરદારો અને દોષો માથાપો પાસેથી વારસામાં પણ મળેલાં હોય છે. એટલે જોઈ પણ કિતરેલ હોય છે. કેમ, હું કહું છું તે સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—સમજી તો ખરી, તો. પણ જરા હીકે કરીને સમજાવો.

લ.—સ્ત્રીને દહાડા રહેતા નથી તેમાં સ્ત્રીની પોતાની અજ્ઞાનતાનું પણ કારણ હોય છે, એ વાત તો સમજ્યાં કે ના ?

વ.—હા, તે તો ખરાબર સમજી છું.

લ.—સમજ્યાં છો તો કંઈ દેખાડો નેહ !

વ.—ખાત્રા પીવાના અને ખીન અનાયારથી ગર્ભાશય વિકાર પામે છે, ગર્ભરક્ષાનમાં વાયું, ગરમી કે વરખી બરામ છે, અથવા કંઈ અંદરનાં ગુણ દરદો થાય છે, જે દરદો મળે રહેવા દેતાં નથી એમ કે ખીનું કંઈ ?

લ.—ખરાબર, હીકે સમજ્યાં છો. કેટલીક સ્ત્રીઓને જન્મથી કુદરતી ખોડખાંપણ હોય છે.

વ.—જન્મથી કુદરતી ખોડખાંપણ હોય તેમાં જિયારી સ્ત્રી હું કહું ? અને માથાપો શું કહું ?

લ.—એમ કેમ જોશો છો ? સ્ત્રીને તો તેમાં કંઈ વાંક નહી, પણ એવી ખોડખાંપણવાળી સ્ત્રીને જન્મ આપનાર માથાપનો વાંક તો ખરાબર તો !

વ.—સત્યાનાસની જ પારી તો ! આ તો તમે બધા વાંકનો રાપણ માથાપો ઉપર જ મૂકવા માંડ્યો !

દેશમાં અમંપ્ય જોવામાં આવે છે. રોગી છોકરું આવે તે તો જો
છોકરે ન છોકરાં જેવું જ કે ખીજું કંઈ ? તેના કરતાં તો સાવ છોકરા
ન થાય તે વધારે સાફ. દેખવું નહીં જે દાઝવું પ્રયુ નહિ !

વ.—તમારા બોલ મારે ગળે બરાબર ઉતરી જાય છે !

લ.—તમારા લોક પ્રથમથી આ બધો કશો વિચાર કરતા નથી.
અને પછી છોકરાં મરી જાય છે એટલે માથે ઝાઝીને પોક મૂકે છે.
અને નાહક રડારોગ અને કલ્પાંત કરી મૂકે છે.

વ.—માઠ, એ તો બધી મુખાર્થ છે. કાંઈ એમ કરવાથી છોકરા
બચે છે ! સ્ત્રીઓને દહાડા રહેતા નથી તેને માટે પણ તેઓ રાતઘી રો-
કલ્પાંત કર્યા કરે અને જ્યાં ત્યાં આંસુ ઝેર્યા કરે, તેમાં શું દહાડો વળે ?

લ.—દહાડો તે શેનો વળે ? રોકકળ કરવાથી કે જે પ્રથમ
કલ્પુ તેના અવગણ ઉપાયોથી દહાડા રહે ત્યારે તો ઇશ્વરની આ સદ્ગિતી
વધે. કલ્પકળ ખોટો પડે ના ! પણ તે કદિ ખોટો પડેજ નહિ. આ-
પણી જે મૂખાર્થોથી અને ખુલ્લેથી ગર્ભિન્નાવ થાય, અથવા છોકરું
રોગી અવતરે અને ટુંકી છાંદગી બોગવે, એજ મૂખાર્થો અને ખુલ્લેથી
સ્ત્રીઓને દહાડાની અટકાવત થાય. હવે બધું બરાબર સમજ્યાંનાં !

વ.—હવે એનું નમે અટકવા બધી માથાકોટ કરીને મને સવ-
જાન છે. તમે નમસ્તુ તે વડા મારું નસીબ !

પ્રકરણ ૨૬ મું.

આખાં દહાડા નથી જોતા તેનાં કારણો.

વ.—

જોવામાં આવે છે. રોગી છોકરું આવે તે તો જો
છોકરે ન છોકરાં જેવું જ કે ખીજું કંઈ ? તેના કરતાં તો સાવ છોકરા
ન થાય તે વધારે સાફ. દેખવું નહીં જે દાઝવું પ્રયુ નહિ !

સ.—વાહ! મળની વાત પુછો. મળ આ વાત જીના ગર્ભ-
નેશનના આયોજનોની રચના જાણ્યા વિના એક સમજાય નહિ. તો
પણ હું તમને તેની હુકમમાં સમજાવું પાડી દઉં.

પ.—એને દહાડા ન રહે તેમાં વળી ગર્ભસ્થાનની રચના
જાણવાની શી જરૂર?

સ.—શી જરૂર, તે કહું છું. એને દહાડા ન રહે તો કાંતો
ગર્ભસ્થાનમાં કાંઈ જન્મની જોડખાપણુ દોય, અને જોડખાપણુ ન
દોય ક્યાં ગર્ભ ન રહે તો અટકાવ સંબંધી કાંઈ રોગપ્રેમ દોય. આ
એમથી એક દાસ્યુ દોય તોજ, દહાડાની અટકાવ દાય.

પ.—જો મા! વળી ગર્ભસ્થાનમાં જોડખાપણુ પડ્યું દોય, ખરી કે?

સ.—ન દોય તો ખીલું શું? પછીક એમને આ દારણ્યા
મળે રહેતો નથી.

પ.—તારે એવી જોડખાપણુને લીધે દહાડા ન રહે, તારે તો
નેને માટે ખાત્રા પીવાની દવાના કપાયો પણ નકામાજ!

સ.—નકામા નહિ તો ખીલું શું? પણ આ વાતનો પુરો
તપાસ કર્યો વિના ધણી લેડો દવાઓ કરાવી કરાવીને પેલાની તથા
સરીની પાપમાલી કરે છે. દહાડા નહીં રહેવાનું દારણ્ય ખીલું દોય
છે અને કપાયો ખીલન થાય છે.

પ.—આ તો પુરી કલેલીજ તો!

સ.—રંગેલી એકવાર નથી પણ સાતવાર?

પ.—અરે હા! ઠીક યાદ આણ્યું. આપણા ગામના પેલા
કેસડખાઈ પડીતાની પડુને દહાડા ચડતા નહોતા. પણ વરસ મુલા
રવાઈ પડ્યાં અને આધામાનના પડવાટે દહાડા ચડ્યા પણ દહાડા
નહિ પડ્યા કેમકે સલાહ આપી કે આપણા ગામના દમન
વિજાનથી દોષને એક પાસાનું ખાજ આપી છે, તેની પાસે તેની
જડો, તે તે જડો લપામ કરીને જે દશે તે કહેશે. પડી તેને તો
તેની મળ તે ખાજે કાંઈ યજ્ઞમંત્ર મુખે લપાવી આપે. દહાડા

ખામી હોય છે, જેમકે યોનિપટલ* બહુ સખત હોવાથી તુરંતો નથી અને તેથી સમાગમ અસંભવિત થાય છે.

(૨) કુદરતી રીતે જ માર્ગ સંકોચાયેલો હોય છે.

(૩) તે માર્ગમાં કાંઈ જખમ કે ઘાટ પડવા પછી રૂઝતાં તે માર્ગ સંકોચાઈને સાંકડો થાય છે.

(૪) માર્ગ બહુ ટુટો હોય છે એથવા મોં બહુજ સાંકડું હોય છે.

(૫) સંબંધ માર્ગમાં તેના ઉપર કે કમળના મોં ઉપર જખમ હોય, કે તે ભાગ આળો-કાચો પડ્યો હોય તો તેથી પણ સમાગમ દુઃખદાયક થઈ પડે છે.

વ.—સત્યાનાશ કાઢ્યું નાં ! બળ્યાં આટલાં બધાં દુઃખ દરેક ક્યા દારી મુક્યાં હશે ?

લ.—આપણાં પોતાનાં અજ્ઞાનમાંજ તો !

વ.—વાહ, એ તો ડીક, પણ સંબંધ માર્ગમાં આવી અડચણો હશે તે શાથી જાણી શકાય ?

લ.—તે જાણવાનું મુખ્ય લક્ષણ સ્વામીસંબંધ નહિ થઈ શક્યો તેમજ સ્ત્રીના કેવળિ અવયવો આવી રીતે ખામીવાળા કે દરદવાળા હોવાથી તે સંબંધને સદનજર ફગી શકતી નથી. તેને ઘણો ત્રાસ પાવે છે અને પશુ-પક્ષીના સંબંધોના જેવાં લક્ષણો પણ જાણી શકાય છે.

તે રૂઝવણીના કાપણો કરવા. જો માર્ગ સાંદરો હોય તો તે માર્ગ પહેલો કરવાનું એક યત્ર આવે છે તે પહેરવાથી ધીમે ધીમે માર્ગ પહેલો થાય. જો જામનું અથવા ચોરાં પકડ્યા હોય તો તે રૂઝવણીના કાપણો કરવી, અને આ ફરદો કે કોરણો ફરે ન થાય ત્યાં સુધી હદિ પણ સ્વામી પ્રબંધ કરવો નહિ.

વ.—ત્યારે તો આ આ બધી વાતો ઘણીજ ગાંધુવાં જેવી છે.

લ.—ગાંધુવા જેવી તો છેજ નહિ હવે કોરણ પાંચમું (૫) મર્માવધર્મ કાંઈ ગાંઠ બાજી હોય, અથવા ચરખી જામી ગઈ હોય, તો તેથી પણ દહાડા રહેવાનો અટકાવ થાય છે અને ઉપાય કરવાથી તેમાં સુધારો થાય છે. પણ દહાડા સાથી નથી રહેતા તેનાં ખરાં કારણોનો કેલ તપાસ કરવું નથી, તેથી ઉપાય થતો નથી અને તેથી પણ સી હમેશને મારે વાંઝણી રહે છે.

વ.—તાર, હવે વધારે કારણો છે ?

લ.—હા, હજી એકાદ બે કારણો રહેવાનાં છે.

વ.—ત્યારે તે પણ બેમોબેમી કહી નાખો.

લ.—જેની રીતે ગેનિર્માર્ગનો સંકેત હોય છે, એવીજ રીતે જો કમગના મોનો પણ સંકેત થયો હોય છે, તો ગર્ભ રહી સંકેતો નથી. કમગના મોંમાં એક છિદ્ર હોય છે. પણ જો જામની સાથે એ છિદ્ર ખંધ હોય તો ગર્ભનો અટકાવ થાય. વળી કુદરતી ખોડ નહોતો, એટલે જામ સાથે તે છિદ્ર હોય, પણ પાછળથી કમગના મોંમાં જામ પડવાને લીધે, તે કાનના આવને લીધે, અથવા કાંઈ કાપકપની ક્રિયા થઈ પછી બરાબર કમ કારવામાં ન આવે, તોપણ કમગનું મોં મોઢાચાકળી તેની કારો બેમી જગાં જાય છે. કુકામ્ એટલુંજ કે મર્મ રહેતા ખરે જીના બધા કલ્પિત અવયવો મંપનું, બેઠ, ખુશ, તથા રોમ વિનાના હોવા વેત્તએ. કેમ, આ વાત તો સમગ્રજ એવી છે ખરી કે નહિ ?

વ.—ત્યારે જે જે કારો છે તે હું સમજું છું. તાર, હવે કેલ કારણ બાજી રહ્યું છે ?

લ.—હા, હજી એક કારણ કહેવાનું છે, અને ઘણીક સ્ત્રીઓને દહાડા નથી રહેતા તેમાં આ કારણ પણ ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. કારણ છઠું (૬) જે સ્ત્રીનું શરીર ટુલી જાય છે તેને ગર્ભ રહેતો નથી. લોકો જોયે છે કે આ સ્ત્રી તો બાલી ગઈ છે. બાલી જવું એટલે ચરખીથી શરીર ભડું થઈ જવું.

વ.—હા, જે સ્ત્રીઓ શરીરે બાલી જાય છે તેને ઘણું કરીને ગર્ભ રહેતો નથી એ વાત તો ખરી.

લ.—અને કદિ તેવી સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે તો ગર્ભ પુરા મહિના ટકતો નથી. સાવ થઈ જાય છે.

વ.—વાર, સ્ત્રીઓ બાલી શી રીતે જતી હશે ?

લ.—તેના ઘણાં કારણો છે. જુવો, તે પણ ગણાવું. (૧) અટકાવ થોડો થોડો આવવો. જે સ્ત્રીઓને અટકાવ પુરો પાધરો આવતો નથી તે સ્ત્રીઓ જાડી થતી જાય છે. બાલી જવાનું મોઝામાં મોઢું કારણ છેટે બેસવામાં છુટથી મેલું ? ન પડે તે છે.

(૨) શ્રીમંતાઈ અને કામકાજ વિના આગસુ થઈ પડી રહેવાની ટેવ તથા દિવસે સુઈ રહેવું, એ પણ બાલી જવાનું કારણ છે. મહેનત મજૂરી કરવાવાળી સ્ત્રીઓ કરતાં શ્રીમંત લોકોની સ્ત્રીઓમાં બાલી ગયેલી ઇંદમુંદ સ્ત્રીઓ ઘણી વધારે હોય છે, એ તેનો પ્રસક્ષ પુરાવો છે.

વ.—હા, તે વાત તો ખરી. ઘણું કરીને શ્રીમંત લોકોમાંજ છોકરાની ખોટ હોય છે. પણ વાર. કેટલીક જાડી સ્ત્રીઓને પણ દહાડા રહે છે તેનું કેમ ? બાલી જવાનાં કાંઈ લક્ષણો હશે કે નહિ ?

લ.—તે કેમ ન હોય ? જે સ્ત્રીનો કેડની પાછળનો ને પેડનો ભાગ ઘણો વધે છે તે બાલી ગઈ કહેવાય છે. તેની સાથે જેડનો ભાગ પણ ઘણો વધી જાય છે. તેને પેડમાં હમેશાં બાદી અને વાયુની ફરીયાદ રહે છે, દસ્ત કમજોર રહે છે, નાવળ પુસાસેથી આવતું નથી, માથામાં ચકર-કેર આવ્યા કરે છે, હાથે પગે મોઝા જેવું થઈ

આવે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ કમરથી નાડી હોય છે, કેટલીક સાંધાથી નાડી હોય છે, આખા શરીરે પણ ચરખી ચડી જાય છે, તેથી તેનાં શ્વેત, કોષ્ઠું ત્રણે ભરેદયાનો નગળાં નડે છે અને તેમાં પણ ચરખી ચડી જાય છે, હાંફ ચડે છે, અને સામાન્ય રીતે સરીર દેખીતું જામકે જ્યાં પેટલા જેવું તાકાદ વિનાનું નકાતું હોય છે. જે નાડી સ્ત્રીઓને હોય તેવું થાય છે તે ખડું જોતા આંધી ગમેલી કહેવાય નહિ. એવી નાડી સ્ત્રીઓનું આખું શરીર એક સરખું જાડું હોય શકિત વાળું હોય છે. બાહી ગમેલી સ્ત્રી પેટથી, કમરથી અને સાંધાથી ત્રણે કુલી મળે હોય છે અને તે શરીરે ઘણી અશક્ત હોય છે.

૫.—આં વાન તો હીક સમગ્રાળી. દરે દલાદા ન રહેવાનાં કંઈ કારણો કહેવાના આવી રવાં છે કે ?

જા.—તમરે આવી વાતો હુંકામાં સમજી લેવાની છે, ને બાકી, દલાદા નહિ રહેવાનાં ખીજાં પંજુ અનેક કારણો છે. છેડે મેસવાના દલાદામાં સરદી લાગવાથી, સ્વામી સમાગમમાં નિયમ કે અંદાજને નહિ રહેવાથી, પ્રસવ વખતની કેટલીક અવ્યવસ્થાથી, શુભાવક વખતમાં તાલ આવે તેથી, અને એવાંજ ખીજાં કારણોથી અનાંસયતી અને તેને સમજા બાળેલી અંદરની અમલીમાં વરમ (સંક્રાંતિ) થઈ આવે છે, તે કારણોથી પણ મનને અટકાર થાય છે. પણ દરે અને ધંધાવાર કામ અને તમરે પણ કાન પાડું છે, મન કાંઈ કરતી નથી. દરે જગ્યા જગ્યાં હોય પણ જાડુંજ લાગે સમજા જેવું કારણ હતું તું ને સંકળે.

૬.—એ કારણ એટલું જમું વચમાં નાખવા જેવું છે તો ન જરા હીક કરીને કોડા બેન ?

જા.—હું, જાણે (૭) આખાં લોકો કહ્યું સમજવા નથી પણ વરમ, તથા અનિદા અવસ્થા દરેકે પણ દલાદી અટકાર કરનાર મુખ્ય કારણો છે.

વ.—યું બોલો છો ? જોને પરમો કે ચાંદી થાય તેને છોકરાં નહિ થતાં હોય ?

લ.—જ્યાંને ન થાય એમ હું કહેતી નથી. ઘણાને આ રોગ થઈ ગયા પછી અને તેવું કેટલુંક ઝેર શરીરમાંથી નીકળી ગયા પછી થાય છે પણ ખરાં; તેમ છતાં ગરમીના દરદવાળાં માથાપોનાં છોકરાં ગરમીનાં રોગવાળાં થાય છે, એ પણ ભેગા ભેગું સમજી લેજો. પણ પ્રમેહ તથા ગરમીના દુષ્ટ રોગથી સ્ત્રીઓનાં ગર્ભસ્થાનમાં વરમ થાય છે, એ વાત ચોક્કસ છે. એ વરમ જો ઉપાયથી સુધરે તો દહાડા રહે, ને ન સુધરે તો દહાડા ન રહે.

વ.—ત્યારે તો ગરમીનાં દરદવાળાંઓએ બહુ સાંભળીને ચાલના જેવું ખરું.

લ.—સંભાળીને તે ખરેખરું. આ દરદ એપી તથા ઝેરી છે. એ એપ પુરૂષનો સ્ત્રીને અને સ્ત્રીનો પુરૂષને લાગે છે, એટલુંજ નહિ પણ કદિ એ દરદવાળી સ્થિતિમાં ગર્ભ રહે તો તે છોકરાં પણ ગરમીનાં દરદવાળાં થાય છે. માટેજ કહું છું કે આ વાતમાં બહુ સાચી સંભાળીને વર્તવું જોઈએ.

વ.—ખરું કહો છો, એન ! વાડ, પણ ઘણી બાઈડીઓ એમ બોલે છે કે મને રતવા છે અને તેથી છોકરાં બગડેલાં મડેલાં અવતરે છે. એ રતવા એજ ગરમી હશે કે કંઈ બીજો રોગ ?

લ.—ખાલ્યો તમારો રતવા ! એ રતવા એજ ગરમી ! 'રતવા છે' એમ બોલ્યા કરે છે પણ તેનો તેઓ અર્થ આ સમજે છે, તથા તે રતવા ક્યાંથી કડીને વળગ્યો તે વાત પણ તેઓ આ સમજે છે ? આ બાબતમાં સમજવાં જેવી વાત એ છે કે, આ રોગથી સ્ત્રીને મહિનાં રહેવામાં અટકાયત થતી નથી, પણ ગર્ભના પોષન માટે સ્ત્રીનું બીજ પુરેપુરું ખીસવાને બદલે ગરમીના દરદને લીધે બગી જાય છે, અને નાશ પામે છે.

વ.—હાય હાય ! ત્યારે તો ગરમીના રોગ બહુ ખરાબ બા

લ.—પરમ છેજ તો, શરિ પ્રાણને મરે રહે છે તો મરેજના

ગાળના શરીરના બાંધાને લગાડે છે, અને તેથી જ એવી ગરમીના
એકવચ્ચે દેહીકે સ્ત્રીઓને અધુરે માંસે બાળક અવતરે છે, અને દેહ-
લીએ પુરે માંસે અવતરે છે, પણ તે બાળક રાગી હોય છે.

વ.—તોર પેદીક સ્ત્રીઓને છેકડે અવતરે છે ત્યારે કાંતો તેનું
નાક કોઈકે દોય છે, કાંતો દાર્દરગનાં અંગમાં ખવાઈ ગયાં દોય છે,
કાંતો મોં રક્તી ગયું હોય છે, કાંતો મુલાળા બાળોં કાંતી ગયાં હોય
છે, અથવા તો શરીર ઉપર રાત્રાં ને લીલાં ધાળાં ધાળાં દોય છે, તે
સૌ ગરમીને લોધજ દેરો, કેમ ?

લ.—ને સા ગરમીનાં જ પ્રનાય, બેન ! માળાપોલી બદ્દેલી
અને તેમની મળાંહના રૂબ રૂપે તેમને એવાં સડેલાં બાળક ન આવે
તો કેવાં આવે ? દરેક કામનું રૂબ પ્રત્યક્ષ છે ! અરે એટલુંજ સા માટે !
બાળક અવતરે છે ત્યારે તે ધોળાં પુણી જેવો અને રૂડો રૂપાળો હોય
છે ને થોડા કંચાકમાં કે થોડા દિવસમાં તેના શરીરની સર્વ ગરમી
બહાર નીકળી આવે છે. શરીર ઉપર ગરમીની ધાણી ફુટે છે, અથવા
રાત્રાં લીલાં ધાળાં ઉપડી આવે છે, તેમજ મોં પાંખીને રક્તી આવે
છે; આવી રીતે કેટલાકે દિવસ સુધી દુઃખ પાળીને તથા સડી સડીને
છેકડે મરી જાય છે.

વ.—હા, ખરૂં છે બેન ! અમોંદી પોળમાં એક બાળકને તમે
કહો છો તેમજ યાય છે. સડેલ છેકડાં અવતરે છે ને તરત મરી જાય છે.

લ.—ગરમીનાં દરદવાળાં એવાં સડેલાં છેકડાં જીવેજ નહિ.

વ.—વાર, તમે દહાડા નહિ રહેવાનાં કારણે તો ધણું ક્યાં
પણ તેનાં લેપાંચો વિષે તો કાંઈ કહુંજ નહિ. તે પણ જાણવા જોઈએ
કે નહિ ?

લ.—કમળો જાણવા તો જોઈએ. પણ આ પુરાણ મારું લાંબું
છે; બેન ! વળી ખરૂં પુછો તો મેં પ્રયત્ન કર્યું તેમ, મારૂં માંસે રાત્રાં
પ્રયત્નને લગતું છે; તોપણ બેન, તેમની ઈચ્છા બદલે છે તો કાંઈ

૫.—યું બોલો છો ? જોને પરમે કે ચંદી થાય તેને છાક્રા નહિ થતાં હોય ?

હ.—અમાને ન થાય એમ હું કહેતી નથી. ઘણાંને આ રોગ થઈ ગયા પછી અને તેનું કેટલુંક ઝેર શરીરમાંથી નીકળી ગયા પછી થાય છે પણ અત્યંત; તેમ છતાં ગરમીના દરદવાળાં માથાળાં છાક્રા ગરમીનાં રોગવાળાં થાય છે, એ પણ બેગા બેથું સમજી શકે. પણ પ્રમેદ તથા ગરમીના દુષ્ટ રોગથી સ્ત્રીઓનાં ગર્ભસ્થાનમાં વરમ થાય છે, એ સાત ચોક્કસ છે. એ વરમ જો કપાયથી સુધરે તો દહાડા રહે, ને ન સુધરે તો દહાડા ન રહે.

૬.—ત્યારે તે ગરમાના દરદવાળાઓએ ખડુ સાંભળીને આવતાં નહીં નહીં.

હ.—તેમનાં નહીં પણ મને એ દરદ ચેપી તથા ઝેરી છે. તેમનાં પુત્રાં પુત્રીનાં પુરવંતે જાય છે, એટલુંક નહિ પણ જો દરદવાળાં નિર્ધારિત નહીં હોય તો તે છાક્રા પણ ગરમીના દરદવાળાં થાય છે. મને એ દરદ હું જાણું છું. આ સાતનાં ખડુ સાંભળી

૧૧.—બરાબ છે જ તો. કદિ કોઈને ગર્ભ રહે છે તો ગર્ભમાંના બાળકના શરીરના બાંધાને બગાડે છે અને તેથી જ એવી ગરમીના રોગવાળી કેટલીક સ્ત્રીઓને અધુરે માંસે બાળક આવતરે છે, અને કેટલીકને પુરે માંસે આવતરે છે, પણ તે બાળક રોગી હોય છે.

૧૨.—ત્યારે ધણીક સ્ત્રીઓને છોકરું આવતરે છે ત્યારે કાંતો તેનું તાલ સહેલું હોય છે, કોનો હાથેપગનાં આંગળાં ખર્ચાઈ ગયાં હોય છે, કોનો મોં ફફડી ગયું હોય છે, કાંતો મુઠાળો બાજો કોંઢી ગયાં હોય છે, અથવા તો શરીર ઉપર સતાં ને લીલાં ધાગ્યાં ધાગ્યાં હોય છે, તે તો ગરમીને લીધેજ હશે, કેમ ?

૧૩.—તે સા ગરમીનાં જ પ્રત્યાપ, બેન ! માયાપેલી બહેલી અને તેમની મળાઈના રજા રૂપે તેમને એવાં સહેલાં બાળક ન આવે તો કેવાં આવે ? દરેક કામનું રજા પ્રત્યાપ છે ! અરે એટલુંજ શા માટે ! બાળક આવતરે છે ત્યારે તે ધોળો પુણી જેવો અને રૂંદો રૂપાળો હોય છે ને યોગ્ય કંઠાકમાં કે. યોગ્ય દિવસમાં તેના શરીરની સર્વ ગરમી બહાર નીકળી આવે છે. શરીર ઉપર ગરમીની ધાણી ફૂટે છે, અથવા સગાં લીલાં ધાગ્યાં કપડી આવે છે, તેમજ મોં પાડીને ફફડી આવે છે; આંસી રીને ફટલાક દિવસ સુધી દુઃખ પામીને તથા સડી સડીને છોકરું મેરી જાય છે.

૧૪.—હા, ખરું છે બેન ! અમંત્રી પોળમાં એક બાઈને તમે કહ્યો છો તેમજ હાલ છે. સહેલું છોકરું આવતરે છે ને તરત મેરી જાય છે.

૧૫.—ગરમીનાં દરજ્યામાં એવાં સહેલાં છોકરું આવતરે નહિ.

૧૬.—વાર, તમે કહ્યો નહિ રહેવાનાં કારણે તો ધણું કશું જ નહિ તેના જવાબો વિષે તો કહ્યું હતું નહિ. તે જનું જાતુંવા જોઈએ કે નહિ ?

૧૭.—રૂપાળા જાતુંવા તો જોઈએ. જનું આ પુરુષ કાલું લાવું છે; બેન ! ધણી ખાં પડે. તો કે રહેલું હતું તેમ. મોઢું ખાંસ રાત્રે ગરમીને લાયકું છે; તેજનું બેન. ગરમી દરમિયાન ખરું છે તો કાલું

વખતે કુરસદ લઈને આવીશ ત્યારે તે બધા ઉપાયો પણ કહીશ. આમાં પણ નાવણ મંબંધી દરદો અને તેના થોડા ઉપાયો તો મેં એક દિવસ તમને કહેલા છે; પછી, કુદરતી ખોડખાપણોમાં જે અવયવોનો જન્મ-થીજ અભાવ હોય તેનો તો કોઈ ઉપાય હોયજ નહિ; જે અવયવો પુરા ખીલ્યા ન હોય તે ખીલવવા માટે સ્ત્રીને સારો પુષ્ટીકારક ખોરાક આપવો, તેને ખુશ્કી સારી હવામાં રાખવી અને હરવા કરવાની કસરત કરાવવી (ઘરમાં ગોંધાઈ ન રહેવું); એટલું જ નહિ પણ સારી પુષ્ટીકારક દવાઓની પણ મદદ લેવી. શરીર ખીલે તો અપૂર્ણ અવયવો પણ ખીલીને પૂર્ણ થાય, એટલેજ તેનો ઉપાય છે. આ ઉપરાંત જે જે કારણો કહ્યાં તે ઘણાંખરાં જન્મ પછીનાં કારણો છે અને તેના યોગ્ય ઉપાયો કરવાથી તે કારણો દૂર થાય તો જન્મ રહી શકે.

૫.—વારૂ, તે ઉપાયો વળી કુરસદે કહેજો, પણ એન, દહાડા નહિ રહેવાના તમે જે જે કારણો કહ્યાં તે તો બધાં સ્ત્રીઓની ખોડખામીનાં અને સ્ત્રીઓના રોગનાંજ કહ્યાં. ત્યારે પુરુષોના રોગથી પુરુષોની ખામીથી દહાડા ન રહે, એમ નહિ બનવું હોય ?

જી.—તમે મને કહ્યું ન હોત તો પણ હું હવે તે જ વાત કહીને કહવાની હતી. પણ મારા મનમાં જે વાત હોય છે એજ વાત કહે છે. એ તમારી બુદ્ધિની અસિદ્ધારી !

૬.—વારૂ હવે તે પણ જટપટ કહી નાખો.

જી.—જટપટ શું કહેવું છે, જેવા કારણો સ્ત્રી પક્ષનાં છે તેવાંજ કારણો પુરુષ પક્ષનાં પણ લખાવવાં. પુરુષોના અવયવોની કુદરતી ખામીઓ અને ગર્ભિણી તેના જન્મ કાળે જ કરવાનાં કાનના અવકાશ કરે છે.

૭.—શું કહે છે ? ત્યારે છેલ્લે તમારે થવાની બધી વાતો કહી દીધી હતી. મુદત ન અને છે.

જી.—અને એના પક્ષનાં શું વાત કરે છે ? મેં જોયું છે કે તમે મનમાં અને જે વાતો જે જે કહ્યું. કદાચ તે તે સર્વજ્ઞ પુરુષોની કૃપાથી ન હોય, પણ મારા વિદ્ય મનુષ્યો અને આપણો

માટે પુરૂષો જ મોટે બાગે જવાબદાર છે.

૧.—એસાર સુધી તો હું એમ જ સમજતી હતી કે, આ જખા
ચંચો દોષનો તમે તો એકલી સ્ત્રીઓ ઉપર જ મુકે જાઓ છો.

લ.—સ્ત્રીઓ આમાં છે અને તેથી સ્ત્રીઓની જૂલોનો પપ્પ
કંઈ કાર નથી, પણ તેથી એમ ન સમજવું કે પુરૂષોનો વાંક ઓછો
છે. આપને આપણે વાંક કબૂલ કરવો જોઈએ. પુરૂષો ગોળાનો વાંક
કેવડ નથી કરતા તેથી જ તેઓ હેરાન થાય છે ના!

૫.—શું હેરાન થાય છે? છોકરાં નથી થતાં તો તેઓ તો
બહીષાન બીજી સ્ત્રી પરણે છે અને બીજીને મૂકીને ત્રીજીને પરણે છે!

લ.—અને તેથી તેઓ આપણા કરતાં વધારે સુખી છે, એમ
કોમો મનો છો? સ્ત્રીઓની દરકાર નહીં કરવાથી અને છોકરાં નહીં
કરાનો બધા વાંક સ્ત્રીઓ ઉપર મુકવાનો તેઓ અન્યાય કરે છે તેથી
તો કલ્યા વધારે ચુંદેગાર દરે છે!

૫.—તમે તો ખૂબ કરી! શું પુરૂષો આટલા જખા દોષવાન
છે? મને તે વાત જરા બેઠા ખુસાસેથી કહેવી પડશે.

લ.—દોષવાન તે એકવાર નહિ પણ હજારવાર! સ્ત્રીઓને
પ્રમાણારે પુરૂષો જ છે! ધણા નાદાન કમઅકસવાન પુરૂષો બહારથી
રોમ લઈને આવે છે અને સ્ત્રીઓને તેવા ખરાબ રોગો વગગાડે છે;
અરે બેન! પુરૂષોની મૂર્ખાઈની દૃદ જ ક્યાં છે! અમારાં મન સાહેબ
વારંવાર એજ દીલગીરી બતાવતાં હતાં કે આ દેશના પુરૂષો જ
તંત્રારને બ્રહ્મ કરે છે. સ્ત્રીઓને ખરાબ કરે છે, અને આવાં આવાં
દુખદરદોને ઉભાં કરે છે. તેઓ સંસારના સુખથી અજાણ છે, તેથી
તેઓ પોતે કશું ખરું સુખ બોગતી ચકના નથી અને ખિચારી નિર્દોષ
નખતી સ્ત્રીઓને સુખ આપવા દેતા નથી. તમે સમજવું છો એટલે
એટલામાં જ બધું સમજીને, વધારે શું બોલું, બેન! જો પુરૂષો
સદાચારી, સંતોષી અને સમજી હોય તો આપણા સંસારમાં આટલાં
ખખા દુખદરદો વસતાઓ અને રંગના રોના હોય! ખિચારી સ્ત્રીઓ

ધરમાં ગોસાધું કર્યા કરે છે અને ધરના કામકાજમાંથી કોઈ નવર કમવાળી જગ તેને નવરાસ હોતી નથી; અને કદિ ક્યાંક સીમા જ્યાં દશે તો તેમાં ત્રાંક પુરવ પડતો જ દશે.

વ.—પણ તો તમે બરાબર કહ્યું. પણ સ્ત્રી દુઝામણી કામ તેમાં પણ પુરવતો ત્રાંક, તે શી રીતે ?

સ.—બેન ! આ દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને પરમેશ્વર તુલ્ય ગણે છે, અને એવું ગણે છે નેથી તેઓ પોતાના પતિમાં કોઈ દેવતા ગણતી નથી, નહીં પણ એજ કારણથી પુરવતો ત્રાંક સુખલો નથી તેમ નવરડો વધી. પણ પુરવો આપણા સુખ ક્યાં દેવ છે ? અને પોતાના દેવ પણ ક્યાં દેખે છે ?

વ.—પણ, બેન ! આપણે તો આપણા પતિના મુલ જ દેવતા અને એજ આપણે, ધરે છે, એમાં શું ખાટું ?

સ.—તે તો હું પણ તારા વાળું છું, પણ પુરવો પોતાના પતિ માં જન્મે છે ?

સ.—હો તો હું એક વધારે મૂર્ખાઈની વાત કરું.

વ.—સારે બેગાબેગી તે પણ કહી નાખોને, બેન !

સ.—નાની નાની બાળકોએ સામે પડે પડખે લગ કંઠીને ધાળામાં કાળાં ત્રાખયાં, એ પુરોની એકી પ્રતીતિ છે ? આપણા જોડામાં દર વરસ એવાં દળદો સત્તો થાય છે અને ગિયાંદી દળદો નિરોબ બાળકોએ દોભાઈ જાય છે ! કેટલાક પડપશુમાં પોતાની માફક કરાવવા માટે પડે છે, અને કેટલાક હાંસરની આશાથી પડે છે, પણ તેનાં કેવાં કળ મળે છે નથા કેટલા કળેના થાય છે, કે ને તમારાથી કાંઈ અનળપ્યું દશે ? સ્ત્રીઓ દુઝાયકળી થાય તેમાં પુરુષોનાં પાંક છે, એ વાત હવે સમજ્યાને ?

વ.—સમજજ પડી છું, બેન ! નમારી કંઈ વાત ન સમજાય એવી છે ? હું તમારું કહેવું બધું સમજું છું. સ્ત્રીના બગાડમાં પણ પુરુષનાં પાંકે ભાગે કારણ છે, એમજ નમારે કહેવાયું છે ના !

સ.—હા, એજ કહેવાયું છે; તેન બનાં છોડ્યાં થતાં નથી તો બધી ખાતી સ્ત્રી પસનીજ કારવાનો ચાલ પડી ગયો છે. છોડો ન થતાં દોષ તો તેમ ચવાનો દોષ સ્ત્રીમાં છે કે પુરુષમાં છે બનું વાત નહીં કહી દોડો.

વ.—ત્યારે એમજ કહેને કે સ્ત્રીને દળાણ ન રહે ત્યારે જેન સ્ત્રીની ખોટ ખાતી કે દરદો તપાસ કરવામાં આવે છે, તેમ પુરુષમાં પણ કાંઈ ખોટ ખાતી કે દરદ છે કે નહિ તેના પણ તપાસ કરશે એવો કેમ એમજ કે નહિ ?

સ.—હા, એમ શુંજ દોડો.

વ.—ત્યારે છે. કાંઈ ન થયમ પુરુષ પતન કાંઈ ખાતી કે તેન દોષ છે ?

સ.—તે જાણી ખાતીએ અને દળે સ્ત્રીન દોષ છે એજ દળમાં ખાતીએ અને દળે પુરુષન પણ દોષ છે. વાતીકારકળે

આટલું બોલી જવાય છે, નકર મારે કડવું ઓસડ પાવાની સી જરૂર
હું તો તમારા સારા સારું બોલું છું.

વ.—હું તે વાતની ક્યાં ના પાડું છું. તમે તો અમારા મારેજ કહો છો, એન ! હવે આપણી વાત આગળ ચલે.

લ.—વિધાતા કોણ અને વિધાતાના આંકડા તે શું, એ વાત મારે તમને સમજાવવી છે, એજ કે નહિ ?

વ.—હા, એજ.

લ.—“ વિધાતાના લેખ ફરે નહિ, ” એવું આપણા લેખ બોલાય છે, પણ તેનો મરમ તમે લોકો સમજતાં નથી. વિધાતાના લેખ ફરે નહિ, એ વાત કાંઈ બોટી નથી, પણ આ કેદાજી વિધાતા એટલે શું તે વાત બેસાડીને સમજાવી જોઈએ. વિધાતાનો અર્થ ‘ પેદા કરનાર ’ એવો થાય છે. ઇશ્વર કાંઈ આપણને પેદા કરતા નથી. ઇશ્વરે તો નિયમ બાંધી રાખ્યા છે, નિયમ પ્રમાણે અહું થયા ફરે નહિ. એક આળસ દુઃખ કે રોગભોગ લઈને જન્મે તેનો વાંક ઇશ્વર કયો મુશ્વો, એ શું વાજણી છે ?

વ.—ના, આ, તે તો વાજણી તજ કહેવાય. છોકરું રોગભોગ લઈને આવે એમા ઇશ્વર શું કરે ?

લ.—પણ તમે લોકો તો અધો વાંક ઇશ્વર ઉપર જ રાજી છો. ના ! તમારા વાજણી છોકરું રોગી કે અપંગ આવે તેના વાજણી રાખકો તમે તો વિધાતા (ઇશ્વર) ઉપર મૂકો છો !

વ.—ત્યારે વિધાતા તે ઇશ્વર નહિ, એમજ તમારું કહેવું છે નહીં ?

લ.—હા, વિધાતા એટલે ઇશ્વર નહિજ !

વ.—ત્યારે વિધાતા એટલે શું, તે સમજાવો !

લ.—વિધાતા એટલે આપણું ગરીબ કિયમ કરનાર તો વિધાતા જે કુદરતી સક્તિ કામે લાગે તે, બીજું શું ? એ સક્તિ મને તે તમને એવાને હું તો કહું છું કે આપણું વાજણી એ વિધાતા, કેમકે આપણો અંતર જે કુદરતી સક્તિ—મન દેહ

હો, તે બધી શક્તિ-સુબ્બ રોગ બાગમમાં આપે છે. એ મુજ રોગ મને
ક્યાનમંજ આપે છે, અને એજ તમારા વિધાતાના આંકડા?

વ.—પણ છે! બાપ, તમારી જીવિને! તમે તો બારે કરી!
તમે તો બાગમની માને જ વિધાતા બનાવી રાખી!

લ.—હા, હા, મા એજ બાગમની વિધાતા અને મા એજ
બાગમના ક્યાનમંજ સુખદુઃખના આંકડા પાડનાર બક્ષા?

વ.—વિધાતા ક્યાનમંજ આંકડા પાડે છે એમ પણ બોલાય
છે, એ વાત સું પરી કરો?

લ.—સું ધૂન! આંકડા આંકડા કેવા! મામાપ દુષ્ટ વિધાતા
તરફથી બાગમને મારે સુખ દુઃખ કે રોગબોગના આંકડા સખાય છે
તે તો બાગમના એકલા ક્યાનમંજ જ નહિ, પણ તેના આખા સરીરમાં
અને રોમેરોમે અને નસેનસે સખાય ગય છે, સમજ્યાં બેન?

વ.—આ તમે સું ક્યો છો, તે જરા સિદ્ધ કરીને સમજાવો બેન!

લ.—હું સું માફ ક્યાન સમજાવું! મને આ વાત કરતાં
કરતાં થજો બેદ થાય છે, બેન. જુવો, આંકડાજાંકડાની બધી વાત
જવા દો. આપજો વિધાતાની વાતના ઉડા કુવામાં કુતરવાની સી જરૂર
છે? મા તથા બાપે મળીને પોતાનાં બીજાં બીજાં બાગમને જન્મ આપ્યો.
મુઠિ તેજ તેમનાં વિધાતા. હું કરીને દય તો આટલી જ વાત છે.

વ.—પણ વિધાતાના અક્ષર ક્યાનમંજ સખાય છે, એવું બોલાય
છે તેનો પણ કંઈ બેદ તો કરો, બેન!

લ.—હા, તેનો પણ બેદ ખરો.

વ.—ત્યારે તમે તે જાણનાં હો તો તે પણ બેગબિશું કંઈ નાંખો.

લ.—ક્યો કહું. હું જેમ જાણું છું તેમ બધું કહેવાને મારી
માં ના છે. તમે આ બધું જાણો, સમજો, તો તેમાં સામ જ છે
ના. તમે જાણો છો કે માણસના એકેરા ઉપરથી સગીની અંદરના
રોગની તથા રીતબાત સ્વભાવની પરીક્ષા થઈ શકે છે.

વ.—હા, ડાક્ટરો તેમજ વૈદો દરદીના ચેહેરો, આંખ, નાક, ઇમ વગેરે જુવે છે. ખરા, તે રોગની પરીક્ષા માટે જ હશે.

લ.—એન! અમારા ડાક્ટર સાહેબ એકવાર કહેતા હતા કે ચહેરો, આંખ, નાક, ઇમ વગેરેથી તો શરીરના રોગની પરીક્ષા શકે છે, પણ ચેહેરા ઉપરની રેખાઓ-તંતુ રચના વડે માણસના સ્વભાવની-ગુણદોષની-પણ પરીક્ષા કરી શકાય, એવી પણ એક વિધા છે, અને એ વિધાના આધારે તેના અંતઃકરણના વિચારો પણ જાણી શકાય છે. ચહેરાની-કપાળની-આ રેખાઓ ગર્ભમાં ધરાય છે, અને તેથીજ કદાચ એમ જોવાતું હશે કે વિધાતાના અક્ષર કપાળમાં લખાય છે.

વ.—હીક, પણ તમે પ્રથમ તો કહ્યું કે મા એજ બાળકની વિધાતા, અને હવે માઆપ જોયને વિધાતા કહે છે. તેનું શું કારણ?

લ.—આ આખી સૃષ્ટિ પણ સુર્ય તથા પ્રકૃતિ વિના જતી નથી, તો બાળક પેદા થવામાં નર અને માદા એવ અતિની ભૂલ છે, એ કુદરતનો નહિ કરી શકે એવો નિયમ છે. એટલી બાળક પેદા થઈ શકેજ નહિ. એટલા માટે મા તથા બાપ બન્ને બાળકનાં પિતૃ કરનાર કહેવાય. પણ માના ગર્ભસ્થાનમાં બાળકનો ગર્ભ રહ્યા પછી જો ગર્ભને મોટા કરનાર તથા ભવિષ્ય માટે તમારા વિધાતાના બાપ લેવા લખનાર તો માજ છે.

વ.—તમારું કહેવું મારા ધ્યાનમાં કિતરે છે ખરું. અત્યાર મૂંઝી જો જો વાત કરી ગયા છે અને મને સમજતી મયાં છે. તે વિચારથી હું એટલું તો સમજી શકી છું કે બાળકની શરીર સંબંધી વસ્તુ સર્વ સંબંધી સારી તરસી ખીસવડતો ધણી બધો આધાર મા ઉપર છે.

લ.—તેમ નહિ તો બાળકું શું!

વ.—પણ હું એન! તમે કહ્યું કે વિધાતાના અંકમાં બાળકનાં સ્વભાવનું નહિ પણ તેના અંગના શરીરના રેખાંશો અને નસોનો લગભગ બાપ છે, તે શું?

લ.—હા, હવે તે મનુ કહું છું, તે સાચું. લગભગ વિધાતાના અંગના અંકમાં અંકોનું છે. હું તમને વેદના મંત્રોનું છું.

પ.—આ વળી નવાઈની વાત ! તે 'આંકડા' બહુવાને મારે
 છે. ત્રીસો નીચો થઈ રહ્યો છે, માટે જલદી કહો. બેન !

લ.—ગર્ભમાંનું બાળક માના શરીરમાંથી પોતાનું પોષણ લે
 છે એ વાત તો તમે કહી ગઈ છું. પણ તે બાળક ગર્ભમાં પોતાની
 માતા શુભ્ર કે દોષ પશુ લઈને આવતરે છે, એ વાત તમે જાણો છો ?

પ.—એમ તો બોલાય છે કે જ્યાં મામાપ તેમાં ઓકડાં અને
 તો અર્થ નમે કહો છો એવોજ હશે.

લ.—હા, પણ એમ બોલાય છે, એટલુંજ જાણવામાં શું દાડડો
 રહેશે ? તેની માલમ સમજવી જોઈએ ના !

પ.—હા, એ વાત તો ખરી.

લ.—માના સોડીથી બાળકનું પોષણ થાય છે, એનો અર્થ એના
 છે કે બાળકના શરીરની તેમજ તેના મગજની એટલે શુભ્ર દોષની
 જેના એ બધી રચના માના સોડી પ્રમાણે તથા માના તે વખતના
 આયુરો પ્રમાણે થાય છે, અને માના જે અનેક મુદ્દો તથા દોષો
 (શરીરના તેમજ મનના) બાળકમાં કિતરે છે તે વિધાનાના આંકડા છે.

પ.—આનો નવાઈ જેવી જ વાત !

લ.—એ કહી સાંભળ્યું જોતું કે વિચાર્યું ન હોય તેથી નમને
 નવાઈ આવે. દરેક માનુસના શરીરના આચાર વિચાર દેશ તેના
 ઘણ તેના શરીરના પોષકારક સ્ત કિપર થાય છે, જ્યાં તે અંતર
 કોઈ કિપર થાય છે. સોડીકરક તંતુઓ કિપર અંતર થાય અને તે
 પ્રમાણે માનુસના આચાર વિચાર આર ને બોલ : દેશ તે પ્રમાણે તેના
 શરીરમાં દેવ ધર કળી બદલ છે. માનુસના શરીરના દરેક દીપાક
 તેના શુભ્ર દોષના રંગ એટલે અંતર દેશ છે. અને ખાનપાન, વિચારો,
 તથા અસચલન પ્રમાણે એ દરેક કોઈના દીપાક દેશ તેના દેશ
 થઈ થઈ છે. સારો કે નાનો ?

પ.—હા, આ વાત જોઈને ખરી પણ તે સારું જાણે કેમ
 વળીજ પણ કિપરોથી પણ ખરી.

વ.—હા, ડાક્ટરો તેમજ વૈદો દરદીના ચેહેરો, આંખ, નાક, છાત્ર વગેરે જુએ છે. ખરા, તે રોગની પરીક્ષા માટે જ હશે.

લ.—એન! અમારા ડાક્ટર સાહેબ એકવાર કહેતા હતા કે ચહેરો, આંખ, નાક, છાત્ર વગેરેથી તો શરીરના રોગની પરીક્ષા થઈ શકે છે, પણ ચેહેરા ઉપરની રેખાઓ—તંતુ રચના વડે માણસના સ્વભાવની—ગુણદોષની—પણ પરીક્ષા કરી શકાય, એવી પણ એક વિધા છે, અને એ વિધાના આધારે તેના અંતઃકરણના વિચારો પણ જાણી શકાય છે. ચહેરાની—કપાળની—આ રેખાઓ ગર્ભમાં થકાય છે, અને તેથીજ કદાચ એમ ખોલાતું હશે કે વિધાતાના અક્ષર કપાળમાં લખાય છે.

વ.—હીં, પણ તમે પ્રથમ તો કહ્યું કે મા એજ આળખી વિધાતા, અને હવે માખાપ એવને વિધાતા કહે છે તેનું શું કારણ?

લ.—આ આખી સૃષ્ટિ પણ મુદ્રા તથા પ્રકૃતિ વિના જન્મે નથી, તો આળખ પેદા થવામાં નર અને માદા એમ જાતિની ભેદ છે, એ કુદરતનો નહિ કરી શકે એવો નિયમ છે. એકથી જાગર થઈ શકે જ નહિ. એટલા માટે મા તથા બાપ જન્મે આળખથી જ દરતાર કહેવાય. પણ માના ગર્ભસ્થાનમાં આળખને ગર્ભ દ્વારા પછી એ ગર્ભને મોટા દરતાર તથા ભવિષ્ય માટે તમારા વિધાતાના નિર્ણય લેવા સમયનાર તો નાજ છે.

વ.—તમાર કહેવું મારા ધ્યાનમાં કિન્નર છે ખરું. અત્યાર સુધી તમે જે જે વાત કરી ગયા છે અને મને સમજાવી ગયા છે તે બધીયું હું એટલું તો સમજી શકા છું કે આળખની શરીર સંબંધી લક્ષણ મન સંબંધી સતી નરની આવવડનો ધર્મો પદો અપાર મા હશે.

લ.—તેમ નહિ તો ખાતું શું?

વ.—પણ કે એન! તમે કહ્યું કે વિધાતાના અંકમાં આળખના લક્ષણનું નહિ પણ તેના આત્મા શરીરમાં રહેલો એવો નહિ એવું કહેવાય છે, તે શું?

લ.—હા, હવે તે પણ કહું છું, તે સાચી નરની આવવડ અત્યાર અંકમાં અર્થમાં છે. હું જાને વેદમાં મળતું છે.

પણ તે ગર્ભમાંથીજ લખાવી લાવે છે અને સદાચારી થશે તેનો
દેખ પણ તે ગર્ભમાંથી લખાવી લાવે છે.

૫.—તમે તો ખરી મગફ કરો છો! એવું તે વળી બનતું
દેખે કે?

લ.—અરે બેન! એમજ બને છે. હું તમારી મગફ કરતી
નથી, હું ખર્ચ કરું છું.

૫.—ત્યારે તો સદાચારણી માંખાપોનાં છોકરાં સદાચારણી થાય
અને દુરાચારણીનાં છોકરાં દુરાચારણી થાય, એમજ કહેવો!

લ.—હું જે કરું છું તે એજ કરું છું. અપવાદ લેખે સારાં
કુટુંબોમાં, નાશારં છોકરાં અને નાશારં કુટુંબોમાં સારાં છોકરાં ક્યાંઈ
ક્યાંઈ થતાં હશે. પણ સાધારણ નિયમ તો આવેજ છે કે માંખાપ
જે તેવાંજ છોકરાં થાય.

૫.—ત્યારે ગર્ભ ધારણ કરવા વખતે માંખાપે રેગમેગ વગ-
ના થવું જોઈએ. સદાચારી પણ રહેવું જોઈએ, એમ તો ખરું ને!

લ.—ખર્ચ. વળી મા કે જેતે હું ખરી વિધાતા કરું છું તેજે
તો પણી પણી વાતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

૫.—ત્યારે તે બધી વાતો કહેવા માંડોને, બેન!

લ.—આ વાતોનો તરત પાર આવે એમ નથી. તો પણ
વિધાતાના હજી થોડા આંકડા ગણાવું છું. (૧) તમારી મોતીનો ખાં-
ભીંવો ખીંચ્યું થશે કે અઢાદુર થશે તેનો લેખ તમારી મોતીએ ગર્ભના
સમયમાં લખ્યો હશે તેમજ થશે.

* ગર્ભ ધારણની અગાઉથી શું તેવારી કરવી, નિરોગી, સદાચારી અને
મુંદર ખાવો પેદા કરવા માટે શું કરવું, બર્ષમાંના બાળકને કેવી રીતે કેળ-
વવું, સ્તનપાનથી ખાવા પીવામાં અને વિચારોમાં કેમ વર્તવવું, ઇત્યાદિ અનેક
વિષયોની વાતોનું ધ્યાનમાં રાખીને સ્વયં એક પુસ્તક તેવારે થયું છે તેનું
નામ 'સારી સંતની' નામ રાખવામાં આવેલ છે. વૈષ્ણવજીનાં કર.

ખાતાંએ તેમજ વડોદરા અને કાઠીઆવાડના સ્ટેટાએ તે બધાને ઉત્તેજન આપ્યું છે. આ માસિકોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લોકોમાં આરોગ્ય સંબંધી જ્ઞાન પ્રસાર કરવાનો છે, અને એ હેતુ આ માસિકોએ ઘણી સારી રીતે પાર પાડ્યો છે, તેની વાંચનારાએને ખાતરી થયેલી છે. આખા હિન્દના બધા પ્રાંતોમાં તથા હિન્દની બહારના મુલકો એ ભાષાઓ જાણનારા લોકો આ માસિકોનો સારી રીતે લાભ લે છે. આ માસિકોના ગ્રાહકોને દરવર્ષે એક ઉપયોગી વૈદક પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે. આ દરેક માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨) ગણ્યું છે, જે વરસના બાર અંકોના કદના પ્રમાણમાં અને ભેટના ઉપયોગી પણાના પ્રમાણમાં ઘણુંજ જુજ માણુમ પડશે. વિશેષ માહિતી માટે પુસ્તકો તથા માસિકોનું ખાસ કેટલોક મંગાવો !

સારી સંતતિ.

મરણ પ્રમાણેનાં બાળકો કેમ ઉત્પન્ન કરવાં? એનો વિગતવાર ખુલાસો આ પુસ્તકમાં છે. આ પુસ્તક વાંચવાની અમો દરેક દંપતીને બલામયુ કરીએ છીએ. તેની ઉપયોગિતા નીચેનાં તેના પ્રકરણોથી સહજ સમજાશે.

પ્રવેશક પત્ર.

- પ્ર. ૧ હું સંતતિ એજ સંસારનો સાર
- પ્ર. ૨ જી સંતતિની ઇચ્છા અને આવશ્યકતા.
- પ્ર. ૩ જી પુત્ર પિતાનો તારનાર
- પ્ર. ૪ થી અસાધારણ બુદ્ધિની સંતતિ.
- પ્ર. ૫ મું. કળાકૃશળ સંતતિ.
- પ્ર. ૬ મું. નીતિમાન અને ધાર્મિક સંતતિ.
- પ્ર. ૭ મું. મહાબુદ્ધિના નિયમ વિશે માળાપોનું અજ્ઞાન.

- પ્ર. ૮ મું. લગ્ન તેનો ઉદ્દેશ.
- પ્ર. ૯ મું. વિવાહના પ્રકારો.
- પ્ર. ૧૦ મું. વરકન્યાની યોગ્યતા-પસંદગી.
- પ્ર. ૧૧ મું. અર્ધાગના.
- પ્ર. ૧૨ મું. લગ્નમા હક્ક.
- પ્ર. ૧૩ મું. બ્રહ્મચર્ય વીર્યરક્ષક.
- પ્ર. ૧૪ મું. આદાર વિદારના નિયમ.
- પ્ર. ૧૫ મું. નવો છત્ર.
- પ્ર. ૧૬ મું. ગર્ભાધાન પૂર્વેનાં કાર્યો માસ.

- પ્ર. ૧૭ મું. ગર્ભાધારિણી આટલે સ્ત્રીની
 ધોષપાત.
 પ્ર. ૧૮ મું. ગર્ભાધારણ એટલે પ્રતિષ્ઠા
 કેટલી થિવા.
 પ્ર. ૧૯ મું. ગર્ભાધારણ સંતોષાર.
 પ્ર. ૨૦ મું. ગર્ભાધારણને યોગ્ય આ-
 વશ.
 પ્ર. ૨૧ મું. ગર્ભાધારણ અને બીજા પ્રા-
 ર્થના શોભાથી સદૃશ નિયમે.
 પ્ર. ૨૨ મું. ગર્ભાધારણની પ્રતિષ્ઠાના આ-
 નિષા ઉપાયો.
 પ્ર. ૨૩ મું. સુગાર સુખનો કેલે
 ઉપાય.
 પ્ર. ૨૪ મું. વિવિધ સુખનું ચારત્ર
 સ્વરૂપ.
 પ્ર. ૨૫ મું. ગુપ્ત કે પુત્રીની ઉપાનિ-
 વિષે.
 પ્ર. ૨૬ મું. ગર્ભાધારણનાં ચિન્તો.
 પ્ર. ૨૭ મું. ગર્ભાધારણનાં અર્થાનુભવો.
 પ્ર. ૨૮ મું. ગર્ભાધારણ.
 પ્ર. ૨૯ મું. ગર્ભાધારણ સંતોષારની અર્થ-
 નામ ગર્ભાધારણનાં ગર્ભાધારણ
 ઉપાય.
 પ્ર. ૩૦ મું. સોમન આદિ આદિ
 આદિનાં સંતોષાર.
 પ્ર. ૩૧ મું. સુખાધારણને સુખાધારણ
 નિયમે.
 પ્ર. ૩૨ મું. સુખાધારણનાં સિદ્ધિ, આદિ
 સંતોષાર.

- પ્ર. ૩૩ મું. ગર્ભાધારણ અને ગર્ભાધારણ
 પ્ર. ૩૪ મું. ભાવાધારણ.
 પ્ર. ૩૫ મું. ગર્ભાધારણનાં ગર્ભાધારણના
 વિચારોની અસર.
 પ્ર. ૩૬ મું. પ્રસાદાધારણના નિયમે.
 પ્ર. ૩૭ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૩૮ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૩૯ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૦ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૧ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૨ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૩ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૪ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૫ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૬ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૭ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૮ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૪૯ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.
 પ્ર. ૫૦ મું. પ્રસાદાધારણનાં નિયમે.

